

ISSN 0354-3293
eISSN 2217-8082

ЗБОРНИК РАДОВА

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ

UNIVERSITÉ DE PRIŠTINA / UNIVERSITY OF PRIŠTINA
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE / FACULTY OF PHILOSOPHY

RECUEIL DE TRAVAUX
DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE

COLLECTION OF PAPERS
OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

L (2)/2020

KOSOVSKA MITROVICA
2020

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

L (2)/2020

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2020.

ЗБОРНИК РАДОВА

Филозофског факултета Универзитета у Приштини

Број L (2), 2020. година

ISSN 0354-3293

eISSN 2217-8082

Главни и одговорни уредник

Проф. др Звездан Арсић

Заменик главног и одговорног уредника

Доц. др Оливера Радовић

Редакција

Чланови редакције из земље: проф. др Јасна Парлић-Божовић, проф. др Душан Ранђеловић, проф. др Јелена Михајловић, проф. др Небојша Лазић, проф. др Божидар Зарковић, проф. др Марта Вукотић-Лазар, проф. др Оливера Марковић Савић, проф. др Наташа Бакић Мирић, проф. др Александра Костић Тмушић, проф. др Јелена Бајовић, проф. др Младен Јаковљевић, проф. др Нецид Прашевић.

Чланови редакције из иностранства: Prof. dr Laurence Armand French, Justiceworks Institute, University of New Hampshire, Durham, USA; prof. dr Alexandra Perović, University College London, Division of Psychology and Language Sciences, United Kingdom; prof. dr Giada Goracci, University of Verona, Department of Foreign Languages and Literatures, Italy; prof. dr Sara Corrizzato, L'Università di Verona, Italia; проф. др Георгиос Нектариос Лоис, Факултет хуманистичких наука, Отвореног Универзитета у Патри, Грчка; проф. др Davronzhon Erkinovich Gaipov, University Suleiman Demirel, Almaty, Kazakhstan; prof. dr Nijolė Burkšaitienė, Institute for Literary, Cultural and Translation Studies, Vilnius University, Lithuania; проф. др Татьяна Юрьевна Анопченко, Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, Россия; доц. др Наталия Николаевна Муравьева, Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, Россия; проф. др Маргарита Вениаминовна Силантьева, ФГАОУ ВПО МГИМО МИД, Международно-правовой факультет, кафедра философии ИМ. А. Ф. Шишкина, Россия; доц. др Ахмет Јуксел (Ahmet Yüksel), Факултет за књижевност (Edebiyat fakültesi), Универзитет „Думхуријет“ (Cumhuriyet Üniversitesi), Сивас (Sivas), Република Турска (Türkiye Cumhuriyeti); проф. др Љубица Кардалеска-Радојкова, ФОН универзитет Скопје, Факултет за стране језике, Р. С. Македонија; доц. др Стефан Иванов Анчев, Универзитет „Св. Ђирило и Методије“, Велико Трново, Бугарија.

Секретари редакције: *масџер Дејан Гашић, асисџенџи; Сузана Сџојковић, виши лекџор.*

Часопис излази четири пута годишње.

zbornik.ffkm@pr.ac.rs | http://fifa.pr.ac.rs/zbornik_radova_filozofskog_fakulteta_u_pristini/

Чланци се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY NC 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Радови објављени у овом часопису се не хонораришу. Оцене изнете у чланцима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Редакције нити установе у којој су аутори запослени.

САДРЖАЈ

ЈЕЗИК

РАДМИЛО Н. МАРОВЕВИЋ Специфични типови глаголских ријечи (на грађи Његошевог <i>Шћепана Малој</i>)	3
ТИЈАНА Р. МИХИЋ ПИЈЕТЛОВИЋ Модални изрази, придјиви, прилози и именице као средства за исказивање коријенске модалности у енглеском и њихови преводни еквиваленти у српском језику	33

КЊИЖЕВНОСТ

МАРИЈАНА Б. СТОЈКОВИЋ, АЛЕКСАНДРА С. КОСТИЋ ТМУШИЋ Предање о смрти Уроша Нејаког у житијној књижевности и у епским народним песмама	61
СНЕЖАНА Ј. МИЛОЈЕВИЋ Изградња сакралних објеката као пут ка есхатону на примерима српске житијне књижевности	83
АЛЕКСАНДРА Н. СОВРЛИЋ Плаутова <i>Аулуларија</i> , Држићев <i>Скуј</i> , Молијеров и Стеријин <i>Тврдица</i> – компаративни кључ четири комедије	101

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

САЊА Р. ПАЈИЋ Циклус Светог Димитрија у Пећкој патријаршији.....	117
---	-----

ИСТОРИЈА

САЊА З. АРЕЖИНА Сино-југословенски односи у периоду 1949–1977. године – значај посете Јосипа Броза Тита НР Кини 1977. године	145
ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ Биљешке о путној станици и насељу Dilunto	165
ДРАГОМИР М. БОНЦИЋ, РАДЕ Д. РИСТАНОВИЋ Београдски студенти и политичке организације 1935–1941.....	187
DUŠAN R. VAJAGIĆ Serbia and Other Participants in the Balkan Theatre of War According to French Newspaper <i>Le Petit Parisien</i> in 1917.....	215

ЗДРАВКО М. ДЕЛЕТИЋ Значај регионалних часописа за афирмацију завичајне традиције и културне баштине.....	235
ФИЛОЗОФИЈА	
АЛЕКСАНДАР М. ПЕТРОВИЋ Фактичност егзистенције и неговање мудрости.....	253
ПЕДАГОГИЈА	
ЉИЉАНА С. ЈЕРКОВИЋ, МИЛЕ Ћ. ИЛИЋ Функционалност породице и морална развијеност ученика	275
ПСИХОЛОГИЈА	
МИРОСЛАВ Ж. КРСТИЋ, ИВАНА М. ЋОРЋЕВИЋ Породични односи и склоност ка агресивним облицима понашања адолесцената	297
СЕНКА М. КОСТИЋ, ЈЕЛЕНА Љ. МИНИЋ, ЕЛМА Е. РОВЧАНИН Васпитни стилови родитеља као предиктори димензија самоефикасности ученика основне музичке школе.....	315
ИНФОРМАТИВНИ ПРИЛОЗИ, НАУЧНЕ КРИТИКЕ, НАУЧНЕ ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ, ПРИКАЗИ	
ЖАРКО Н. МИЛЕНКОВИЋ Жива традиција српске књижевности	337
Упутство за ауторе.....	341

CONTENTS

LANGUAGE

- RADMILO N. MAROJEVIĆ
Specific types of verb words (based on the poem
by Njegoš „The False Tsar Stephen the Little”) 3
- TIJANA R. MIHIĆ PIJETLOVIĆ
Modal Expressions, Adjectives, Adverbs, and Nouns as Means
for Expressing Root Modality in English and their Translation
Equivalents in Serbian 33

LITERATURE

- MARIJANA B. STOJKOVIĆ, ALEKSANDRA S. KOSTIĆ T MUŠIĆ
The Legend of the Death of Uroš the Weak
in Hagiographic Literature and Epic Poetry 61
- SNEŽANA J. MILOJEVIĆ
Building of Sacral Objects as a Path to Salvation:
Examples from the Serbian Hagiographic Literature..... 83
- ALEKSANDRA N. SOVRLIĆ
Plautus' *Aulularia*, Držić's *Assembly*, Molière's and Jovan Sterija Popović's
The Miser – The Comparative Key to the Four Comedies 101

HISTORY OF ART

- SANJA R. PAJIĆ
The Cycle of St. Demetrius in the Patriarchate of Peć..... 117

HISTORY

- SANJA Z. AREŽINA
Sino-Yugoslav Relations in the 1949-1977 Period – the Significance
of Josip Broz Tito's 1977 Visit to the People's Republic of China..... 145
- GLIGOR M. SAMARDŽIĆ
Records on the Road Stop in Dilunto 165
- DRAGOMIR M. BONDŽIĆ, RADE D. RISTANOVIĆ
Belgrade Students and Political Organizations 1935–1941 187
- DUŠAN R. BAJAGIĆ
Serbia and Other Participants in the Balkan Theatre of War
According to French Newspaper *Le Petit Parisien* in 1917 215

ZDRAVKO M. DELETIĆ	
The Importance of Regional Magazines for Affirmation of Homeland Traditions and Cultural Heritage	235
PHILOSOPHY	
ALEKSANDAR M. PETROVIĆ	
Facticity of Existence and Cultivation of a Wisdom	253
PEDAGOGY	
LJILJANA S. JERKOVIĆ, MILE DJ. ILIĆ	
Family Functioning and Moral Development of Students.....	275
PSYCHOLOGY	
MIROSLAV Ž. KRSTIĆ, IVANA M. DJORDJEVIĆ	
Family Relationships and Tendency towards Aggressive Behaviour in Adolescents	297
SENKA M. KOSTIĆ, JELENA LJ. MINIĆ, ELMA E. ROVČANIN	
Parenting Styles as Predictors of Dimensions of Self-efficacy in Students of Elementary Music School.....	315
SCIENTIFIC REVIEWS, POLEMICS, COMMENTS, VIEWS	
ŽARKO N. MILENKOVIĆ	
The Living Tradition of Serbian Literature	337
Instructions for authors	341

ЈЕЗИК

РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СЛАВИСТИКУ

СПЕЦИФИЧНИ ТИПОВИ ГЛАГОЛСКИХ РИЈЕЧИ (на *ірађи Њеіошевоі Шћейіана Малоі*)

САЖЕТАК. У овом раду² разматрају се: (1) имперфективни глаголи с дијалекатском алтернацијом *-áva-/-áj-*, (2) перфективни глаголи у фонемској структури карактеристичној за имперфективне глаголе, (3) глаголи с аблативним префиксима *у-* и *по-* и (4) глаголи с прозодијским диференцирањем облика и значења. У раду се примјењује поредбена анализа с *Горским вијенцем*, *Лучом микрокозма* и другим Његошевим дјелима.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Петар II Петровић-Његош; спјев *Шћепан Мали*; спјев *Горски вијенац*; спјев *Луча микрокозма*.

ПРИСТУП

0. У уводном поглављу овога рада потребно је објаснити насловне компоненте у њему, прецизирати предмет расправе и указати на историју питања тамо гдје је има.

Његошево дјело именује се изворним пјесниковим насловом *Шћейан Мали* јер је препозицију „Лажни цар“ додао приређивач

---

¹ radmilo@mail.ru

² Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима“ Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

Рад је примљен 30. априла 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

првог издања, Андрија Стојковић (Маројевић, 2019, стр. 13–16), као што је пјесми *Ноћ скуйља вијека* додата, туђом руком, препозиција „Парис и Хелена или“ (Маројевић, 2017, стр. 628–632). Испред изворног наслова додали смо атрибут *Њејошевој* (Шћепана Малог) зато што постоји са истим насловом приповијест Стефана Митрова Љубише.

Умјесто термина *īlaiol* у наслову користимо синтагму *īlaiolске ријечи* јер је глагол у ужем и правом смислу само систем личних глаголских облика, који имају конјугацију као тип промјене и лице као граматичку категорију, а у ширу парадигму глагола укључују се, прије свега, инфинитив и радни глаголски придјев.

(1) Реконструкцију захтијевају, прво, имперфективни глаголи с дијалекатском алтернацијом *-áva/-àj-* [види т. 1], чија интерпретација нема посебну историју питања ако се не рачунају погрешне лексикографске обраде у *Речнику Њејошева језика*.

(2) Реконструкцију захтијевају, друго, глаголи с адлативним префиксима *у-* и *ѿо-* [види т. 2]. Њима је посвећена прва студија у серији „Пјеснички језик Његошев“ на 36. Научном састанку слависта у Вукове дане 2006. године, чији је први дио објављен наредне године у зборнику радова са скупа (Маројевић, 2007а), а други у часопису *Српски језик* (Маројевић, 2007б).

(3) Реконструкцију захтијевају, треће, перфективни глаголи у имперфективном руху [види т. 3]. Њима је посвећена друга студија у серији „Пјеснички језик Његошев“ на 37. Научном састанку слависта у Вукове дане 2007. године, која је наредне године и објављена у зборнику радова са скупа (Маројевић, 2008).

(4) Реконструкцију захтијевају, четврто, глаголи с прозодијским диференцирањем облика и значења, с коријенима *-сиј-*, *-виј-* и *-грж-* [види т. 4–6]. Историја питања лексичког (и лексикографског) описа ових глагола отпочиње овим чланком (и припремљеним за штампу критичким издањем *Шћепана Малој*).

ИМПЕРФЕКТИВНИ ГЛАГОЛИ С АЛТЕРНАЦИЈОМ *-áva/-àj-*

1. Реконструкцију – граматичку, прозодијску и лексичко-семантичку – захтијевају имперфективни глаголи с (дијалекатском) суфиксалном алтернацијом *-áva/-àj-* умјесто књижевне *-áva/-āva-* (З.л. мн. *-āvaj-*). Овај тип промјене у презенту карактерише Његошев пјеснички језик. Потврде из *Луче микрокозма*, *Горској вијенца* и *Биљезнице* описане су у претходним критичким издањима (види примјере и њихово тумачење у: Маројевић, 2016а,

стр. 343–347; Маројевић, 2017, стр. 446–447). Ови глаголи се неуједначено интерпретирају у *Речнику Њеишева језика*, али ни једна од тих интерпретација није адекватна (Маројевић, 2016а, стр. 343).

(1) Размотримо примјере посвједочене у спјеву *Шћеиан Мали* и пјесми *Поздрав срдском роду* (из које је узет мото дјела, па се у издањима доноси као прилог), прво оне у којима облици несвршеног нису хомографи с облицима свршеног вида па их не треба доказивати.

1^о Глагол *йрейрчáваиши* (3.л. мн. презента *йрейрчàју*) посвједочен је у пјесми коју пјева коло, у 2047. стиху (51. шеснаестерцу):

*Два иши лава йрейрчàју
раздојишише сусйоишице -
дѹковичкѹ каиешане
с йобраишмом йојом Жѹишиим:
задрѣкле йм десне рѹке
мачевима у рѹчице
с'јѣкѹћ Турке за ишири дана -
одѡље йм мишицам крѹишиим.*

[ШМ 2047 (51) – 2050 (54)].

2^о Глагол *длаѡсловјáваиши* (3.л. мн. презента *длаѡсловјàју*) налазимо у прозној ремарци: *Пѡ раздићу Туракà йаширијàрх иећки, влади-ка Сàва, владика Арсеније и иѹман Теодóсија [...] излазе међу народом, који нейресѡано са сваке сѡране врви к Цейишу, длаѡсловјàју народ.* [ШМ – 1686].

3^о Глагол *закључáваиши* (3.л. јд. презента *закључàје*) потврђен је у султановој титули: »Ја, султан Мѹстафа емир, брат сунца а рођак мјесеца, служитељ цàрствà и ѡблàсти нàјслàвн'јих и странà и градовà нàјсрећн'јих [...] – а ймено: [...] Јерусалима свѣтѡга у које-му се закључàје свештена ограда мѣчита Àлакса* [...]« / *хрàма Соломѹнова [ШМ – 1614].

4^о Глагол *йроцвјешáваиши* (3.л. јд. презента *йроцвјешàје*) потврђен је у 9. стиху пјесме *Поздрав срдском роду*:

*Зрак йросвјеше йишиà найредносѡи
а на[ро]дносѡи йод њим йроцвјешàје;*

[ПСП 8–9].

(2) У два стиха посвједочени су глаголи у којима су облици несвршеног вида хомографи с облицима свршеног вида (*очишиају*,

олакшају), а у једном стиху дијалекатски облик (*ѡружају*) хомограф је с књижевним ликом без суфиксалне компоненте *-ва-*. У оба случаја форму и значење глаголског облика треба доказивати.

1^о Глагол *очишáваѡи* (3.л. мн. презента *очишàју*) посвједочен је у 2334. стиху:

*Је ли ово икад ико чуо
ош́како је ѡвран ѡоцрнио
да над ѡрáзним ѡродом очишàју
оѡијéло жéвоме чдв́еку?*

[ШМ 2332–2335].

У примјеру је несумњива позиција несвршеног вида (ни-кад се није вршила, а не извршила предметна радња).

2^о У једној истој реплици налазимо два глагола разматраног типа:

*Баш овоѡа чуда није дило
од ѡосѡања људѡ и свијéѡа
шѡѡ је овдје у овим ѡорама:
свуд сѡрадају људи и народи
нѡ ѡружàју један друѡм руку,
човјек чд́ку а народ народу –
ако ни с чим друѡјем не може,
а днѡ му ѡомаже ѡлакаѡи
ѡе се ѡѡјем муке олакшàју;
с вама дива сасвијем ѡнàче:
кад ѡлачеѡе – свàк ви се весели,
кад ѡдјéше – свàк дкѡ вàс ѡлаче.*

[ШМ 2159–2170].

Глагол *ѡружáваѡи* (3.л. мн. презента *ѡружàју*) посвједочен је у 2163. стиху. Нашу интерпретацију поткрепљују интертекстуалне паралеле: 2.л. јд. презента *ѡружàјеш* потврђује стих *Горскоѡ вијенца: и ти руку пружàјеш на клетву*; [ГВ 2386], а 3.л. јд. презента *ѡружàје* – стих *Луче микрокозма: те пружàје црнокраке лúче* – [ЛМ 484 (I 284)].

3^о Глагол *олакшáваѡи* (3.л. мн. презента *олакшàју*) посвједочен је у истој реплици као и претходни, али у 2167. стиху. Правилност интерпретације поткрепљује контекст: сви глаголи су у несврше-

ном виду, тј. трајни, па су логично таква и два анализирана с дијалекатским обликом и прозодијом.

(3) У Речнику Њеџошева језика анализирани глаголи интерпретирају се нетачно, али на четири различита нетачна начина.

1^о Прозодијски неаутентично – с дугоузлазним акцентом на претпоследњем слогу и с дужином на последњем – с алтернативном дијалекатском промјеном „закључáјѐм (се)“ наводи се глагол **закључáвати (се)** (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 232) и с алтернативном дијалекатском промјеном „процвјетáјѐм“ – глагол **процвјетáвати** (Стевановић и др. 1983, т. II, стр. 193).

Прозодијски неаутентично – с дугоузлазним акцентом на претпоследњем слогу и с дужином на последњем – с алтернативном дијалекатском промјеном „пружáјѐм“ наводи се и глагол **пружáвати** (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 195) и илуструје наведеним примјерима из *Луче микрокозма* и *Горској вијенца*, али не и примјером из 2163. стиха *Шћејана Малој*: он се прикључује стандардном глаголу **пружати**, пружáм (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 195) и наводи се у саставу фразеологизма: ~ је да н д р у г о м р у к у у з а ј а м н о с е њ о м а њ и и. Фразеолошка интерпретација је тачна – али за глагол *пружáвати*!

2^о Прозодијски друкчије од претходних, али исто нетачно – с краткоузлазним акцентом на трећем слогу од краја и с дужином на последња два слога – с алтернативном дијалекатском промјеном „претрчáјѐм“ наводи се глагол **претрчáвати** (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 155).

3^о Погрешно се идентификује као српскословенски – глагол **благослòвјати**, -òслòвјáм (с упућивањем на *блајосиљáи*) (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 35–36).

4^о Примјер из 2334. стиха *Шћејана Малој* наводи се као једна од потврда глагола свршеног вида **очйтати** (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 607), а примјер из 2167. стиха – као једна од потврда глагола свршеног вида **олакшати** (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 576).

(4) Имперфективни глаголи с (дијалекатском) суфиксалном алтернацијом -áва-/-àј- умјесто књижевне -áва-/-áвã- (З.л. мн. -áвај-), који карактеришу Његошев пјеснички језик, појавили су се по аналогiji с имперфективним префиксалним глаголима с

коријенима |зна| и |да|. Да би се од глагола свршеног вида у 3. лицу множине (тип прѣдати/ѣрѣдајѹ) разликовао глагол несвршеног вида, у овом посљедњем се акценат „помјера“ за један слог према крају ријечи. То спада у прозодијску творбу (преакцентуацију), али она овдје има, пошто је ријеч само о промјени категорије глаголског вида, само обличку функцију. Оваква конјугација више је дијалекатски архаизам него неологизам с обзиром на то да и у руском језику имамо дистинкцију: просто будуће вријеме глагола свршеног вида *узнáю* 'сазнаћу, познаћу' – садашње вријеме глагола несвршеног вида *узнаю́* 'сазнајем, познајем'.

У *Горском вијенцу* дијалекатску прозодију у конјугацији глагола с коријенима |зна| и |да| реконструирамо у говору људи из простог народа: *кâ дâ краву наполи предâјѹ*. [ГВ 1771]; над главом се надодâјѹ руке! [ГВ 540]; задâјем ви бож'ју вјеру тврду – [ГВ 2397]. – У реплици Мустај кадије, који је као турски вјерски изасланик српски књижевни језик добро „научио“: не пòзнајеш чистог раја сласти [ГВ 889] и у реплици Вука Мићуновића, који се труди да говори учено и књижевним језиком: на муци се пòзнајѹ јунаци! [ГВ 138] остављамо прозодију која се сматра стандардном у књижевном језику.

И у *Лучи микрокозма* остављамо прозодију стандардну, и у говору Вишњега: свемогућства важност не пòзнаје: [ЛМ 1122 (III 252)], и у реплици Сатане: Не пòзнајем име свемогуће [ЛМ 1264 (IV 54)].

Са истог аспекта размотрићемо примјере из *Шћейана Малої*.

1^а Стилски неутралну прозодију реконструирамо у облику глагола с коријеном |зна| (3.л. јд. презента) *ѣдзнаје се*:

*нâ њима се мало шѣо ѣдзнаје,
нѣ сѣокојно ѣуше и ѣоворе,
кâ дâ ѣосла нијесу велѣка
ни очима ниѣје вѣдијели
а ѣѣ ли ѣа рукама свршили.*

[ШМ 1748–1752].

2^а Стилски обојену, народску прозодију реконструирамо у облицима глаголâ с коријеном |зна|, и то:

- (1.л. јд. презента) *ѣознâјем*:

*Ко је дâ је (ја ѣа не ѣознâјем):
о њему се за ово ѣиѣшало,
ал ѣа народ за цара дѣжѣше,*

[ШМ 3180–3182];

Ја ѿознàјем нà шѿо ви ѿудиѿе
(муха ви је у нòсу уљеїла!)

[ШМ 3319–3320],

- (2.л. јд. презента) ѿознàјеш:

Свейѿешиѿ оче ѿѿѿријàрше,
ѿи ѿознàјеш Турке у Евроѿи:

[ШМ 607–608];

Млад си ѿашо Мàхмуѿ-дѿѿовићу:
[с] свѿјейѿом се не ѿознàјеш добро –
ѿдширѿ је нò ѿи мислиш свијейѿ.

[ШМ 3993–3995],

- (3.л. јд. презента) ѿознàје, ѿриѿознàје:

Уѿравља дих војском уређеном,
али ѿорском уѿрављаѿ не знàдем,
која нема ѿоѿа, ни[ѿ] коњѿкà –
ни[ѿ] ѿознàје уреднѿ команду.

[ШМ 804–807];

да сѿе јачи, да сѿе надјачали –
сваколика војска црноѿорска
ѿриѿознàје Мѿсѿафу-сулѿѿана
најјачијем царем у свијейѿу.

[ШМ 920–923];

цијели ѿе народ већ ѿознàје –
дѿсѿа си нàс држа за дугале,

[ШМ 1894–1895];

То ѿај може мѿслиѿи' и здѿрѿѿи
који не зна како сѿвари сѿоје,
ал нè онај који их ѿознàје.

[ШМ 2765–2767],

- (1.л. мн. презента) ѿознà(ј)емо:

Чѿј Шћѿѿане шѿо ѿи хоћу рећи:
ѿи јошѿ мислиш да ѿе не ѿознà'мо;

[ШМ 1892–1893],

- (З.л. мн. презента) *їознàјӯ*:

*сви макоше душом и найрешком
да је Пешар, и да їа їознàјӯ;*

[ШМ 81–82].

3° Стилски обојену, народску прозодију реконструиремо и у облицима глагола с коријеном [да], и то:

- (З.л. јд. презента) *їродàје се*:

*Арнауш је ни вода ни вино,
народносїи ни свододе нєј'мã,
он за образ не зна и їошїење,
їродàје се ко му вїшїе гáде,
за новце ће свашїо учинїи –
майер їродаш а оца заклайи.*

[ШМ 2780–2785];

- (З.л. јд. презента) *їредàје се*:

*їоче врãж'јӯ їросїашї їоуку
и їровашїи народ оїàчилем –
їоче кумїи шїо чуо нїјеси
(да се земља їдг нама їрдїанє!),
све їолоїлав а с крсїом ў рўке,
да се народ Турцима їредàје.*

[ШМ 2990–2995].

У Речнику Њеїошева језика наводи се само прозодија сагласна с оном која је прихваћена у књижевном језику.

ГЛАГОЛИ С АБЛАТИВНИМ ПРЕФИКСИМА у- И по-

2. У критичком издању *Луче микрокозма* (Маројевић, 2016, стр. 347–377) тема о аблативним глаголима у Њеџошевим спјевовима комплексно је и подробно обрађена, па ћемо се овдје задржати на примјерима из *Шћейана Малої*.

Глаголи с аблативним префиксима у- и їо- карактерисали су Њеџошев идиолект; они први, с префиксом у-, представљају дијалекатске архаизме, а ови други, с префиксом їо-, дијалекатске неологизме.

(1) Глагол с префиксом у- *унијешїи/уносїи* у аблативном значењу 'однијети/односити' посвједочен је у Шћейана Малої:

у̀нијети (3) *л. сврш.в.* 'однијети' *инф.*: ни врѧн моје || кѧсти | у̀нијети [ШМ 3863]; *йрид. радни ср.р. мн.*: нѧ би тѧбе || крила | у̀нијела [ШМ 260]; *ж.р. мн.*: а свѧ жѧне || дјѧцу | у̀нијеле [ШМ 2225].

Глагол свршеног вида *у̀нијети* у аблативном значењу 'однијети' посвједочен је, дакле, у три стиха *Шћейана Малої* – једном у инфинитиву (у 3863. стиху):

*И чујше ме чисѧо шѧо ви кажем:
све ћу радиѧи шѧо моїнем радиѧи,
їлаву своју никад жалиѧи нећу
за їа̀дишу и за їа̀ћи-вјѧру,
а̀л' у Цр̀нѧ Гору никад неће
ни врѧн моје косѧи у̀нијети,
їа вам мило али жао било.*

[ШМ 3858–3864]

и два пута у облику радног глаголског придјева (у 260. и 2225. стиху):

*„Да се можеш мишом їромейнуѧи,
сакрио ше не дих нѧкојѧко
од врѧж'јѧа носа и їреїресѧ;
да се можеш їицом їромейнуѧи,
не ди шеде крила у̀нијела,
колике су куке и окуке,
док ди нѧ їѧи їрави излеѧио“.*

[ШМ 256–262];

*Наше мноїо їа̀д дјеше чѧљѧдї,
да се сїѧсе, у Бѧки уѧекло,
а свѧ жене ѧѧцу у̀нијеле
која доја диѧи не моїаху
ниѧи се криѧи їо їврдим їорама.*

[ШМ 2223–2227].

У текстолошким напоменама указује се да је у 3863. стиху: „у̀нијети – инф. гл. с аблативним зн. 'однијети'“, у 260. стиху: „у̀нијела – радни придјев (ср.р. мн.) гл. у̀нијети с аблативним зн. 'однијети'“, а у 2225. стиху „у̀нијеле – радни придјев (ж.р. мн.) гл. у̀нијети с аблативним зн. 'однијети'“ уз упућивање на одговарајућу тачку „Лексичке реконструкције“ у припремљеном за штампу критичком издању *Шћейана Малої*.

Интертекстуалне паралеле: глагол је посвједочен у *Л у ч и м и к р о к о з м а*: ***у̀нијети** (2) *л. сврш.в. 'однијети' аор. јг. 3.л.: и у̀несе || у прѣдјел | нѣбеснѣ. [ЛМ 560]; нача̀ло му || у тмѣне | у̀несе, [ЛМ 1308] и у Г о р с к о м в и ј е н ц у*: ***у̀нијети** (1) *л. сврш.в. 'однијети' аор. мн. 3.л.: тѣ је у збјѣг || [с] сѡбѡм | унијешѣ [ГВ 61].*

У *Речнику Њејошева језика* двјема потврдама из *Шћејана Малої* (из 260. и 2225. стиха), једном потврдом из *Оїледала србскої* и трима примјерима из *Пјесама* илустрuje се друго значење глагола свршеног вида **у̀нијети**: „(исп. цркв-рус. унести) *однейи, изнейи*“ (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 439). Лексикографска интерпретација је двоструко нетачна: 1^а *у̀нијейи*^{II} 'однијети' није ни русизам, ни црквенославенизам, него (са аспекта савременог језика) српски дијалекатски архаизам; 2^а глаголи *у̀нијейи*^I 'носећи допремити унутра' (< *vъnesti), којему припада прво значење одреднице, и *у̀нијейи*^{II} 'однијети' (< *unesti), који је као друго значење њему прикључен, лексички су хомоними, па их је требало приказати као посебне лексичке јединице. Поред тога, глагол *у̀нијейи*^{II} 'однијети' требало је илустровати и стиховима 560. и 1308. *Луче микрокозма*, 61. стихом *Горскої вијенца* и 3863. стихом *Шћејана Малої*, који потврђују да глагол са аблативним значењем Његош није користио као фолклорни архаизам, него га је имао и у своме живом језику. – Само у аблативном значењу, илустрован примјером из *Оїледала србскої*, *Речник* доноси глагол несвршеног вида **у̀ндсити**: „(исп. цркв-рус. уносить) *односиѣи*“ (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 440), само са једном погрешком – ријеч је изворно српска народна, данас дијалекатски архаизам, па се није требало позивати ни на руски ни на црквенославенски.

(2) Глагол с аблативним префиксом -у ***уклињати се** посвједочен је у *Шћепану Мало*м: (с њѡм се свѣјет || и дѡнас | у̀клињѡ) [ШМ 1243].

Директна интертекстуална паралела: глагол ***уклињати се** у *Пословицама*: код Вука народна заклетва, са штампарском грешком која је први пут исправљена у критичком издању *Горскої вијенца* (Маројевић, 2005, стр. 203), гласи: **Тако се од мене свијет не уклањао** [уклињао – Р.М.!] (Караџић, 1849, стр. 310). Вуку је, нема сумње, *Горски вијенац* дио подстрек да провјери етнокултурни концепт „уклин“.

Посредна интертекстуална паралела: глаголска именица **у̀клин** посвједочена је у *Горском вијенцу*: нека стојѣ || за у̀клин | народу. [ГВ 2613] и подробно је објашњена у критичком

издању спјева (Маројевић, 2005, стр. 679–690). У текстолошкој на-помени објашњавају се облици из стиха: *нѣка* (стѡјѣ) – везн. у зн. 'да' с поб. краткоузл. акц. [...]; *сѣѡјѣ* – 3.л. јд. презента гл. *сѣѡјати* (а не *сѣѡјати*) у зн. 'налазити се', 'трајати', оvdје: 'остати'; (стајати за) *ѡклин* '(остати да служи за) клетвено дистанцирање од нечијег владања или поступка' [...] (Маројевић, 2005, стр. 203).

(3) Аблативно значење је имао, етимолошки гледано, посвједочени у Ш ħ е п а н у М а л о м глагол с префиксом -у *ѡтријети (се) (6) инф.: *јѣр ѣ вам се || ѡтријет | кѡљено*. [ШМ 718]; *А кѡ ди га || мѡгѡ | ѡтријети?* [ШМ 3546]; *ѡрез. јг. 3.л.: дѡк с' нѣвјѣрнѡ || не ѡтрѣ | кѡтило*. [ШМ 3545]; *аор. јг. 3.л.: Бѡлла-Кѡрѡн || ѡтрије | Славѣне –* [ШМ 202]; *мн. 3.л.: ѡтријешѣ || вѡјску тѡрскѡ, / глѡвѡре јѡј || зарѡбшѣ*. [ШМ 2246 (94)]; *мнѡгѡ ѣм се || стѡда | ѡтријешѣ*. [ШМ 3778].

(4) Доказујући да је Вук у другом издању свога Рјечника друго значење глагола *ѡлѣѣјѣти* узео из *Горскоѡ вијѣнца*, чиме је у свој Рјечник наводно унио Његошев русизам, Радосав Бошковић (1964, стр. 22–23) пише: „За такву претпоставку говоре сви разлози. За њу говори, прво, територијални моменат: мени, на пример, није познато да се негде у Црној Гори *ѡлѣѣјѣти* употребљава и у значењу *ѡглѣѣјѣти*. Напротив: колико ја знам, онамо се *ѡлѣѣјѣти* употребљава и у значењу полетети и у значењу *ѡглѣѣјѣти*; као што се *ѡвесѣти* употребљава и у значењу повести и у значењу *ѡдвесѣти*; и као што се *ѡонијѣти* употребљава и у значењу понети и у значењу *ѡднеѣти*“ (уп. Бошковић, 1978, стр. 257–258).

Префикс *ѡ-* није имао аблативно значење (ни значење одмицања од објекта, ни значење потпуног удаљавања од објекта), него само иницијално фазно значење почетка глаголске радње, у глаголима који *нѡс* интересују – значење почетка кретања. С обзиром на гласовне промјене којима су се изједначила два различита прасловенска префикса (*вѡ-* > у и *ѡ-* > у), због чега се аблативно значење префикса *ѡ-* у српском језику сузило, префикс *ѡ-* у низу глагола, међу њима и у глаголу *ѡдѣти*, у дијалектима преузима и значење ближег аблатива задржавајући и своје примарно значење почетка кретања. Та два значења се нису потпуно раздвојила у хомонимне парњаке као резултат семантичке творбе, него се уз аблативно значење задржава и нијанса значења иницијалног кретања, па се тако два значења јасније диференцирају само контекстом. То стање је одражено и у пјесничком језику Његошевом.

Аблативно значење 'отићи' у Шћепану Малом има глагол **пѠћи**: *инф.*: ХѠћу пѠћи, || а дѠјим се | љѠто [ШМ 978]; да ћѠ здравѠ || и дѠћи | и пѠћи? [ШМ 1002]; *имѠ. јг. 2.л.*: ХѠјде пѠћи || мѠћу | ЦрнѠгѠрце [ШМ 968]; *Ѡрез. јг. 1.л.*: јѠшт с вѠчера || пѠћѠм | у пѠстељу. [ШМ 510]; *2.л.*: да нѠ речѠш, || кѠд од мѠне | пѠћѠш, [ШМ 1410]; *3.л.*: да Ѡправо || ГѠри ЦрнѠј | пѠћѠ [ШМ 3902]; *мн. 3.л.*: Ѡ цркви се || затвѠрити / зѠвнѠ браћу || да с њѠм пѠћу: [ШМ 2153 (81)]; су четрѠдест || дрѠгѠх пѠћу / поклѠнит се || вѠљи пѠшѠ – [ШМ 2419 (129)]; *аор. мн. 1.л.*: кѠд пѠћѠсмо || у пѠтак | за њѠга, [ШМ 74]; *радни Ѡрид. јг. м.р.*: јѠ сам њѠму || пѠсљедњѠ | пѠшаѠ, [ШМ 67]; *мн. м.р.*: ѠткаѠ сѠ || пѠшли | у кѠвуре; [ШМ 3940]. Аблативно значење доминира, а значење почетка радње чува се у фразеологизмима, на примјер: да ти пѠћу || сѠзе | Ѡд радости [ШМ 3960].

ПЕРФЕКТИВНИ ГЛАГОЛИ У ИМПЕРФЕКТИВНОМ ЛИКУ

3. Тема о перфективним глаголима у имперфективном лику у Његошевим спјевовима комплексно је и подробно обрађена у критичком издању *Луче микрокозма* (Маројевић, 2016, стр. 378–403), па ћемо се овдје задржати на анализираном спјеву, уз једну допуну.

Перфективни глаголи у имперфективном лику посвједочени су у Шћепану Малом: **пѠштѠти**¹¹ (1) *Ѡл. сврш.в.* 'пустити' *инф.*: пѠштѠти га || ни Ѡдат | нѠћемо [ШМ 1961]; ***пѠштѠти**¹¹ **се** (1) *Ѡл. сврш.в.* 'пустити се' *аор. мн. 3.л.*: ТѠк се њѠни || пѠштѠшѠ | крѠдови, [ШМ 3776]; ***дѠпуштѠти** (1) *Ѡл. сврш.в.* 'допустити, дозволити' *Ѡрид. радни јг. м.р.*: БѠг је њѠма || тѠ дѠпуштѠ | сѠмѠм [ШМ 1647]. Њима треба прикључити, након фонетске реконструкције у нашем издању, и глагол ***виђѠти** (1) *Ѡл. сврш.в.* 'видјети' *имѠерф. у зн. аор. јг. 1.л.*: јѠшт мѠјѠма || Ѡцима | нѠ виђѠх [ШМ 2260].

(1) Перфективни глагол ***виђѠти** у имперфективном лику. – Посвједочен је у 2260. стиху *Шћейана МалоѠ* у облику првог лица јединине имперфекта с негацијом у аорисном значењу 'нисам видио':

*Има сам ја у мојѠ ѠварѠји
коњаникѠ Ѡолике ѠѠсуће
од сваѠѠа краја и народа:
ТѠѠаре сам Ѡледа, и ХѠраѠе,
КириѠзе сам Ѡледа, и ЧеркѠзе –
јѠшѠ мојѠма очима нѠ виђѠх*

*ниїда муњѣ овакве на коњу
као момче ово шио сад виђех.*

[ШМ 2255–2262, **не виђох** (с. 107)].

У овом примјеру не треба полазити од облика аориста и од ефекта јекавског јотовања, тј. од грешке замјене **е** → **о** у првом издању. Занимљиво је да у 2262. стиху стварно налазимо облик аориста, али он је правилно употријеђен и правилно одштампан и у првом издању: као момче ово што сад виђех [ШМ 2262, **виђех** (с. 107)].

Интертекстуална паралела: глагол је посвједочен у Горском вијенцу: ***виђати** (2) *їл. сврш.в. 'видјети' имїерф. у зн. аор. јг. 1.л.: млâдѣ глâвѣ || онаквѣ | нѣ виђах!* [ГВ 1971]; *2.л.: Виђаше ли || кâко | стрїјељају*, [ГВ 114].

Исти одрични облик првог лица једнине имперфекта у аорисном значењу, и у аналогном контексту, посвједочен је, дакле, у 1971. стиху *Горскої вијенца*:

*Осамдесеї већ имам їогинâ:
сїо їуїїâ сам їледа Црноїорце,
їледа Турке а їледа Лâшине:
млâдѣ їлâвѣ онакве нѣ виђах!*

[ГВ 1968–1971],

али њега не треба реконструисати: он је и у првом издању и одштампан са **а: не виђахъ** (с. 79). Он нам служи као потпуна интертекстуална паралела (и необорив доказ).

У критичком издању спјева уз облик (нѣ) *виђах* донесена је следећа текстолошка напомена: „дијал., 1.л. јд. имперфекта гл. сврш.в. *виђаши* 'видјети' у зн. аориста '(нѣ) видјех' [за 2.л. јд. види ст. 114] (није 1.л. јд. имперфекта (нѣ) *виђах* нити 1.л. јд. аориста (не) *виђах* гл. несврш.в. *виђаши*)“ (Петровић-Његош, 2005, стр. 159). Иста напомена приличи и за примјер из *Шћейана Малої* (али без упућивања на друго лице једнине јер оно у посљедњем Његошевом спјеву није употријеђено).

Друга потврда у *Горском вијенцу* (у 114. стиху) јесте у облику другог лица једнине имперфекта у аорисном значењу:

*Ти нијеси самд'ранâ їава:
видиш ове їеї сїошїин мѣмчâдї -
кѣдѣ чѣдо снаїе и лакоће
у њїх данас овђе видијесмо?*

*Виђаше ли како сѝријељају,
ка̄ се ірада вјешіо изиіраше,
како хиіро ірадљаху кайице?*

[ГВ 110–116],

који је са **а** написан у рукопису и у првом издању одштампан са **а**: **виђаше** (л. 2), **Виђаше** (с. 5).

У критичком издању *Горскої вијенца* уз облик *виђаше* донесена је сљедећа текстолошка напомена: „дијал., 2.л. јд. имперфекта гл. свр.в. *виђаіи* 'видјети' у зн. аориста 'видје' [за 1.л. јд. види ст. 1971] (а не 2.л. јд. имперфекта *виђаше* гл. несвр.в. *виђаіи*)“ (Петровић-Његош, 2005, стр. 43).

Како се примјери глагола *виђаіи* (*се*) 'видјети (*се*)' лексикографски интерпретирају?

Облици разматраног глагола нису објашњавани у једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] Стевановића и Бошковића (1954/1957), па је изостала и одговарајућа лексикографска обрада.

У двотомном *Речнику Њеіошева језика* примјер из 1971. стиха *Горскої вијенца* наводи се као једини доказ за глагол **виђати**, *виђам* дијал. уч. према видјети у значењу 1. *више іуіа, с времена на време видеіи, іледаіи*; на примјеру, да не би било никакве забуне, стављен је дугоузлазни акценат: не виђах! (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 75). – Видјели смо, овај примјер не потврђује глагол несвршеног вида него глагол свршеног вида **виђати** 'видјети'.

Значење 2. *више іуіа, с времена на време сусресіи некоіа, диіи у грушіву са неким, іледаіи* (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 75) илуструје се примјером из преписке (који ћемо ми навести у контексту реченице у цјелини): При Вашему приложено писмо од мојега сестрића Цуце примио сам, али ми је за чудо да ми ништа не пишете јесте ли га виђали, како је, је ли какав успјех учинио у наукама и каквога је поведенија (Петровић-Његош, 1974, стр. 157; писмо Јеремији М. Гагићу од 11. новембра 1847, чији се оригинал чува у музеју на Цетињу). – Примјер није сигурна потврда за глагол несвршеног вида; напротив, логичније је претпоставити да је то глагол свршеног вида *виђаіи* у значењу '(дар једном) видјети'.

Повратни глагол **[виђати]** се у значењу *видеіи се, іоказиваіи се с времена на време* (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 75) доказује се примјером из *Биљезнице*, који ћемо ми навести према транскрипту: Овде су се били мачебойци и дивљи звѣрови, у нѣму су празанства трајала по стотину данахъ, у продуженѣ еднога

празника виђало се ђе падну по петъ хиљадахъ дивљи звѣровахъ и велико число мачебояцахъ. [Биљ.: 306 (снимак оригинала је на наредној страни)]. – Ни овај примјер није сигурна потврда за (повратни) глагол несвршеног вида јер би се облик *виђало се* могао семантизовати 'видјело (би) се', тј. могло се видјети.

Навешћемо, према транскрипту, и други примјер из *Биљежнице*: 300000 Персахъ паде еданъ данъ[:] приђе боя >види< се виђаше мѣсець васъ црвенъ. (крвавъ.). [Биљ.: 297 (снимак оригинала је на претходној страни)]. Лексикографи овај примјер наводе као примјер који илуструје глагол **видјети се** у значењу *диши видљив* (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 74], а то није тачно. Да је ријеч о глаголу *виђаши се* у значењу 'видјети се', имамо и филолошку потврду: Његош је био почео да пише глагол свршеног вида у перфекту *види*[о се], али га је прецртао прије него што је радни глаголски придјев дописао.

Најзад, повратни глагол свршеног вида *виђаши се* 'моћи се видјети' посвједочен је у облику 3. л. јд. имперфекта (у значењу аориста) у *Новој њјесни црнојорској о војни Русах и Тураках*: Од пуцња се ништа не чујаше, / а од дима ништа не виђаше (стихови 681–682), али нијансу значења *моћи се сазна(ва)ши* чулом *вида* састављачи *Речника Њејошева језика* и не наводе, ни у одредници ***виђати се** (уп. Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 75], ни у одредници ***видјети се** (уп. Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 74] – пошто праву одредницу и не наводе!

(2) Перфективни глагол **пуштати**^{II} у имперфективном лику. – Посвједочен је у инфинитиву у 1961. стиху *Шћейана Малој*:

*Држаћемо, а цар је видимо.
Нѣк сѣдсѣрукѣ ѣагну на нас муке,
ѣушиѣаши ѣа ни издѣи нећемо
док свѣ наше силе изломимо.*

[ШМ 1959–1962].

У стиху је остварен паралелизам са глаголом *издѣи* (који је свршеног вида), а тај паралелизам потврђује да је и глагол *ѣушиѣаши* истога вида, тј. да има значење 'пустити'.

Интертекстуална паралела: глагол је посвједочен у Горском вијенцу: **пуштат**^{II} (1) *ѣл. сврш.в.* 'пустити' (*несврш.в. пуштѣват*) *инф.*: (свѣј свѣјѣга || нѣкад | пуштѣт нѣће!) – [ГВ 533], у сљедећем контексту:

Бѿјеснā се бра̣йсѿва исѿурчила:
 ѿек домаће наѿагнемо Турке
 (свој својеѿа никад ѿушѿѿѿ нѣћ!) –
 рāзлўчї се земља на ѿлемена,
 кр̣вавā се исклаѿи ѿлемена,
 враї ѣволу доћи ѿ свайове
 ѿе свијећу ср̣дскў уѿасиѿи!

[ГВ 531–537].

У критичком издању Горскої вијенца уз облик ѿушѿѿѿ донесена је следећа текстолошка напомена: „дијал., инфинитив гл. сврш.в. у зн. 'пустити' (а не несврш.в. ѿушѿѿѿ)“ (Петровић-Његош, 2005, стр. 68), али с обзиром на специфичност конструкције с двоструком негацијом, у другом полустиху, и на израз *свој својеѿа* с допунским значењем повратне замјенице, у првом полустиху, стих би могао добити семантичку интерпретацију 'рођаци ће сигурно бранити једни друге'.

(3) Перфективни глагол ***пўштāти^{II}** се у имперфективном лицу. – Повратни глагол у значењу 'пустити се' посвједочен је у облику трећег лица множине аориста (дакле: у аорисној форми а не само значењу) у 3776. стиху *Шћейана Малої*:

Покри снијеї све њине ѿлāнине
 ѿе им сāна сѿāда у жуѿине,
 у ѿољима ѿ у ѿр̣долима,
 на ѿушк̣омеї од наших ѿраговā;
 двјесѿа окā ми узми сѿчана,
 узми соли десесѿак ѿдвāрā[x],
 со и сѿчан добро измијешај,
 ѿошљи ноћу неколико друїā,
 ѿосѿјаше дѿр̣ов на ѿасишѿе;
 ѿек се њини ѿушѿѿѿ кр̣дови,
 здучаше се кā имāње нā сō –
 мноїа им се сѿāда уѿријешē.
 Памеѿи се ѿдсл'јē научише –
 исѿред сѿāдā све иду чобани,
 кад оѿазе дѿр̣ов на ѿасишѿа,
 нē ѿушѿѿају ѿд њима кр̣дове
 докле киша дѿр̣ов не оѿере.

[ШМ 3767–3783].

Облик *й̆ўшйй̆ӑш̆е се* јесте аорист (а не имперфекат у значењу аориста) у значењу 'пустише се'. У 3782. стиху посвједочено је, с негацијом, треће лице множине презента глагола несвршеног вида **п̆ўштати*^I, који је хомограф с глаголом *п̆ўштати*^{II} (чији је инфинитив посвједочен, па га не пишемо са звјездицом) [види горе т. (2)].

Интертекстуална паралела: глагол је посвједочен у *Л у ч и м и к р о к о з м а*: *п̆ўштати*^{II} *се* (1) *ил. сврш.в.* 'пустити се' *инф.*: *Тешко ли се || у полет | п̆ўштати* [ЛМ 201].

У 201. стиху *Луче микрокозма*:

*Тешко ли се у й̆олӗй̆ й̆ўшйй̆ӑй̆и
на лӑђици крилӑ рас̆ӗй̆ӗй̆ц̆јех
без кормилӑ й̆ без рук̆во̆во̆ђ̆ӗ
у бескрајни океан воздушни*

[ЛМ 201–204 (I 1–4)]

употријебљен је фразеологизам (с глаголом свршеног вида) *й̆ўшйй̆ӑй̆и се у й̆олӗй̆* у значењу 'одлетјети' (у бескрајни океан воздушни). Прва компонента фразеологизма, повратни глагол *й̆ўшйй̆ӑй̆и се*, свршеног је вида и има основно значење 'пустити се, одјурити'. Именица *й̆олӗй̆* као друга компонента фразеологизма изведена је нултим суфиксом од дијалекатског глагола *й̆ол̆ӗћӗй̆и* у аблативном значењу 'одлетјети'.

Перфективни глагол *й̆ўшйй̆ӑй̆и* у имперфективном лику тачно је интерпретиран граматички и прозодијски (као облик свршеног вида, с друкчијим акцентом од хомографа несвршеног вида који у књижевном језику има дугоузлазни акценат на првом слогу) у једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]: „*п̆ўштати*, -ӑм *сврш. й̆окр.* пустити“ (Стевановић и Бошковић, 1954/1957, стр. 174). Као илустрација се наводи само инфинитивни облик из 533. стиха *Горско̆й̆ вйјенца*, па се не указује на повратни облик. У источнохерцеговачким говорима разматрани глагол је заиста потврђен с двије прозодијске варијанте, оном коју реконструише Бошковић (*п̆ўштати*), а која је нешто источнија, и оном коју ми реконструирашемо (*п̆ўштати*), а која је нешто западнија.

Анализирани глагол, и као повратни и као неповратни, нетачно се интерпретира у (двотомном) *Речнику Њӗйошӗва језика*. Примјер из 201. стиха *Луче микрокозма* наводи се као једна од потврда глагола *п̆ўштати се* у значењу *й̆ўшйй̆ӑй̆и се* (примјер из 3776. стиха *Ш̆ћӗй̆ана Мало̆й̆* не наводи се као илустрација), док се у неповратном облику даје, са четири нијансе значења, само глагол

п^уштати, п^ушт^{а̄}м несврш. (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 203), али се као илустрација не наводи ни 533. стих *Горској вијенца*, ни 1961. стих *Шћејана Малој*.

Тачно тумачење значења разматраних глагола, али без прозодичке реконструкције, налазимо у издању које је приредио Младеновић (2007, стр. 383): „**пуштати** сврш. *ос^иави^ии*, *на^иус^ии^ии*“; „**пуштати се** сврш. *и^ус^ии^ии се*“ (исправили смо техничку грешку у првој одредници према ауторовом издању *Горској вијенца*).

НАПОМЕНА

У *Ускочком речнику*, који је саставио Станић (1991, т. II, стр. 240), као глагол несвршеног вида наводи се **п^уштати**, -^{а̄}м, чији неповратни облик има, између осталог, значења **1. а.** *ис^иерива^ии с^иоку* из какве *и^рос^иорије* (изде, *и^рора* и сл.). **б.** *у^иерива^ии с^иоку* у *бра^невину*. **2.** *ос^иав^ла^ии не^ши^о да рас^ти^е* (с примјером: П^ушт^{а̄} дрке). **3.** *ос^иав^ла^ии неко^иа да и^ро^иа^гне* (с примјером: Св^ој св^ога не п^ушт^{а̄}). Глагол као да има прозодију Бошковићевог покрајинизма свршеног вида *и^уш^иа^ии*^I а значење књижевног лика *и^уш^иа^ии*^{II} несвршеног вида. У говору је очито дошло до контаминације двају хомографа и до специјализације значења. У првом (лексичком) значењу реализује се ипак граматичко значење свршеног вида (‘пустити стоку на испашу’, ‘пустити стоку у ливаду’). Иза несвршеног вида другог (лексичког) значења крије се такође модално значење свршеног вида ‘одлучио је да пусти (дрке)’. Да је примјер за треће (лексичко) значење у футуру, као у *Горском вијенцу*, јасно би се реализовало значење свршеног вида.

(4) Перфективни глагол ***д^опушт^{а̄}ти** у имперфективном лику. – Реконструисемо га у 1647. стиху *Шћејана Малој*:

*Каква злодна да и^ричу ус^иа
и^равосудне исламске к^алифе,
којијема К^ур^ан до^иуш^иа^ив^{а̄}
сваш^ио чини^и ш^ио им ср^це жуди?
Зло и добро – све им једно дива:
зло њихово Бо^и за добро и^рима –
Бо^и је њима и^о до^иуш^иа^и самим
све за х^ај^итер с^иа^ро^иа ’а^циј^е,
Велико^иа наше^иа Пророка,
који земљу дар^ова Турцима
а за Турке о^ивори небеса.*

[ШМ 1641–1651],

у којем глаголски облик *đǭušīā* представља перфекат (с прогресивном контракцијом двају завршних вокала) у значењу свршеног вида 'допустио је'. У истој реплици, у 1643. стиху, посвједочен је и глагол несвршеног вида *đǭušīāvaīī* (3.л. јд. *đǭušīāvaī*), што је посредни доказ да је у 1647. стиху потврђен његов видски парњак, глагол свршеног вида *đǭušīāīī*.

Интертекстуална паралела: глагол је посвједочен у Њ е г о - ш е в о ј п р е п и с ц и: ***дѡпуштѡти**^{II} (1) *ил. сврш.в. 'допустити' аор. мн. 3.л.: Допушташе ли печатати ту Глас каменшѡака? Ако су допустили, дај га печатати и пошѡли ми 12 егземплара; ако ли пак нијесу, а ти ми пошѡли матицу (оригинал), пак ћу обист хоће ли га овамо дати печатати (Петровић-Његош, 1974, стр. 43; писмо Вуку Стѣфановићу Карѡићу из 1833. године), уп. оригинал: Допушташе ли печатати ту: гласъ каменштака? Ако су допустили, дај га печатати и пошѡли ми 12 екземплара; ако ли пакъ ниесу, а ты ми пошѡли матицу (:оригиналъ:), пакъ ћу обистъ хоћели га овамо дати печатати (Архив САНУ, бр. 4299. л. 1 об.).*

У једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] наводи се, илустрован примјером из *Шћейана Малої*, само глагол **допуштѡвати** (Стевановић и Бошковић, 1954/1957, стр. 42). У двотомном *Речнику Њеїшева језика* наводи се и глагол несвршеног вида **допуштати** (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 178–179), али се он илуструје и примјерима из 1647. стиха *Шћейана Малої* и из писма Вуку. Притом се из писма наводи недовољан контекст, само прва реченица, у којој као да је посвједочено треће лице једнине имперфекта насловног глагола. Друга реченица показује, међутим, да је то облик трећег лица множине перфективног глагола *đǭušīāīī* у имперфективном лику а у аорисном значењу, који је синонимичан с глаголом *đǭušīīī* који је употријеђљен у перфекту.

ГЛАГОЛИ С ПРОЗОДИЈСКИМ ДИФЕРЕНЦИРАЊЕМ ОБЛИКА И ЗНАЧЕЊА

4. Хомоними су (хомографи, а не хомофони) глаголи свршеног вида с коријеном **-виј-**, *развијѡи*^I у значењу 'развијорити', тј. раширити, и *развијѡи*^{II} (*се*) у значењу 'растурити (*се*)'. Прозодијско диференцирање које прати семантичко раздвајање глаголâ с коријеном **-виј-** није ни данас стабилизовано: процес је и у Његошево доба био у току.

(1) У *Шћейану Малом* посвједочена су оба глагола свршеног вида, па ћемо их лексикографски представити:

р̀азвијати¹ (4) *їл. сврш.в. 'развијорити' инф.: знам̀ена се || в̀аша | р̀азвијати [ШМ 5]; ѓрез. мн. 3.л.: н̀ека м̀омци || н̀ар̀ед̀е | др̀уж̀е, / барјакт́ари – || р̀азвију́ | д̀арјаке [ШМ 795–796]; аор. мн. 3.л.: пр̀ви он̀и || д̀арјак | р̀азвијаш̀е [ШМ 2676]; ѓрид. радни јг м.р.: к̀ад си пр̀ви || д̀арјак | р̀азвијао [ШМ 1038]*

*развијати^{II} (1) *їл. сврш.в. 'растурити' ѓрид. радни јг ср.р.: к̀ако би се || д̀в̀о | развијало: [ШМ 1275]*

(2) Што се тиче текстова из *Биљезнице*, и у њима су потврђена оба разматрана глагола, у *Ноћи скуйљој вијека* – први (*р̀азвијати^I*), у медитативној прози – други (*развијати^{II}*), па ћемо и њих описати са лексикографског становишта:

*р̀азвијати^I (1) *їл. сврш.в. фиг. 'развијорити' ѓрид. радни јг ж.р.: крас̀ота ми д̀ва д̀ож̀а / р̀азвијала ѓмн̀е сйле [НСВ 12]*

*развијати^{II} (1) *їл. сврш.в. 'растурити' ѓрид. радни мн м.р.: д̀ткако су пр̀авилни вйхорови развијали крйст́алну пр́ашину д̀коло пр̀естола лучезр́ачнога [МП 17]*

У критичком издању *Биљезнице* (Маројевић, 2017, стр. 331–332, 448) оцијењено је да је у 17. медитацији у прози представљен исти глагол као и у пјесми *Ноћ скуйља вијека*, сад смо и то исправили.

(3) Први од двају разматраних глагола свршеног вида, глагол *р̀азвијати^I*, посвједочен је у *Лучи микрокозма*, али је у „Рјечнику Луче микрокозма“, који је објављен у склопу критичког издања, њему приписана прозодија глагола-хомографа; исто тако, други од двају разматраних глагола свршеног вида, глагол *развијати^{II}*, има посвједочен презент (Маројевић, 2016б, стр. 813); сад и једно и друго коригујемо. Поред тога, први, глагол *р̀азвијати^I*, има синоним *р̀азвији* (*се*), а други, глагол *развијати^{II}*, има видски парњак *развијавати*, глагол с дијалекатском промјеном у презенту [види т. 1]. Доносимо исправљени лексикографски опис.

*развијавати (1) *їл. несврш.в. (сврш.в. *развијати^{II}) ѓрез. мн. 3.л.: развијажу́ || у л̀у̀т̀е | вйх̀оре; [ЛМ 1738]*

*р̀азвијати^I (1) *їл. сврш.в. 'развијорити' ѓрид. ѓр̀ини огр.в. ср.р. мн. ин-сйр.: под знам̀ена || [с] сл́ав̀ом | р̀азвијаним, [ЛМ 286]*

*развијати^{II} (1) *їл. сврш.в. 'растурити' (несврш.в. *развијавати) ѓрез. јг. 3.л.: н̀ашу З̀емљу || ѓ́ вјетар | р̀азвије [ЛМ 444]*

*р̀азвити (1) *їл. сврш.в. 'развијорити' ѓрид. радни јг. ж.р.: и р̀азвила || зн̀ам̀е | стр́аданија. [ЛМ 1103]*

*р̀азвити се (1) *їл. сврш.в. аор. мн. 3.л.: ѓ́ н̀ се р̀аспр̀е || р̀азвиш̀е | знам̀ена, [ЛМ 1423]*

(4) У Горском вијенцу посвједочен је само глагол *развијати*^{II}, и у неповратном и у повратном облику:

*развијати^{II} (1) *їл. сврш. в.* 'растури́ти' *їрид. радни јг. м.р.* (са сажи-мањем -ао > -ā): тї кòјї си || развијā | пра́шину [ГВ 746]

*развијати^{II} *се* (1) *їл. сврш. в.* 'растури́ти се' *аор. мн. 3.л.*: ћївоти се || у прāх | развијашē [ГВ 629]

(5) У Речнику Њеїошева језика ова два глагола свршеног вида наводе се као два значења једног глагола (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 210–211, с. v. *р̀развијати*).

(6) С разматраним глаголима свршеног вида хомограф је и глагол несвршеног вида *развијати*^I у значењу 'унапређивати', тј. потпомагати развој, али он није посвједочен у дјелима која су била предмет наших критичких издања. У Речнику Њеїошева језика наводи се његов потпуни хомоним (и хомофон и хомограф): *развијати*, *р̀развијам* несврш. *расијати*, *развејавати*. Глагол *развијати*^{II} илуструје се стихом из препјева *Слова о њолку Иїореве*: већ ми душу ковиљем развијаш? (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 211). Он је синоним глагола *развијавати* из *Луче микрокозма*.

5. Хомоними су (хомографи, а не хомофони) и глаголи свршеног вида с коријеном -*сиј*-, *засијати*^I у значењу 'посијати, прекрити простор сјеменом' и *засијати*^{II} (*се*) у значењу 'почети свијетљети'. Прозодијско диференцирање које прати семантичко раздвајање глаголâ с коријеном -*сиј*- није стабилизано: процес је и у Њеґошево доба био у току.

(1) У *Шћеїану Малом* су посвједочена оба глагола – први у секундарном, а други у пренесеном значењу, па ћемо их лексикографски представити:

*засијати^I (1) *їл. сврш. в.* 'бацити сјеме' *їрид. шїрїни неогр. в.* (са суф. -т) *ж.р. јг. ном.*: свā је Црнā || Гòра засијата / са нāшијем || и њїним кòстима – [ШМ 3573–3574]

*засијати^{II} (6) *їл. сврш. в.* 'почети свијетљети' *инф.*: јèр ћē вāше || крўне засијати [ШМ 3]; *засијāt* слāва || нò ми сјāје | крўна. [ШМ 2342]; *аор. јг. 3.л.*: зāсијā свѣтā || цāрица | сводòда, / зāсијā млада || кā на гòру | сўнце. [ШМ 2479–2480]; *мн. 3.л.*: зāсијашē ми || лāвре | Немањїћā, [ШМ 481]; *їрид. радни јг. ж.р.*: тād би твòја || пāмѣт | засијала [ШМ 3953]

(2) И у *Лучи микрокозма* су потврђена оба глагола, али је други, глагол *засијати*^{II} (*се*), у приложеном „Рјечнику Луче микроко-

зма“ наведен с краткосилазним акцентом на првом слогу (Маројевић, 2016б, стр. 733), па сад то исправљамо. Он је у повратном облику с дифтоншким типом контракције:

*зàсијати¹ (3) *іл. сврш.в.* 'бацити сјеме' *їрид. їрїни неогр.в. а.* (са суф. -т) *м.р. јг. ном.:* брилијантнїм || зàсијат | сјѣменом [ЛМ 53]; *мн. ном.:* брѣдима сѹ || чéстїм | зàсијати, [ЛМ 1692]; **ѡ.** (са суф. -н) *ж.р. јг. ном.:* цијéла ће || бїти | зàсијана [ЛМ 1953]

*засїјати¹¹ се (1) *іл. сврш.в.* 'почети свијетљети' *аор. јг. 3.л.:* хрâм се мрâчнї || зàсијâ | зâточникâх [ЛМ 2193]

(3) У *Горском вијенцу* посвједочен је само други од двају разматраних глагола – засїјати¹¹, једном у пуном облику и једном с дифтоншким обликом контракције:

*засїјати¹¹ (2) *іл. сврш.в.* 'почети свијетљети' *аор. јг. 3.л.:* зàсијâ свѣтâ || Мїлошева | прâвда, [ГВ 254]; Крст засїја || кâ на гòри | сѹнце [ГВ 1327]

(4) У *Речнику Њеїошева језика* разматрана два глагола наводе се, с правом, као два глагола с различитим акцентом и значењем. Једно је глагол **зàсијати**, -јѣм сврш. *засејати*, *обасуїи*; *їокриїи одређен їросїор (расїїањем чеїа їо њему)* (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 242), и он се илуструје примјерима из *Луче микрокозма* и *Шћейана Малої* (изостао је само примјер с трпним придјевом на -н). Разликујемо се само у прозодији – ми реконструирамо дужину на вокалу *â* у инфинитиву и у облицима грађеним од аорисне основе (друга разлика, у послїеакценатској дужини у презенту није релевантна – таквих примјера у грађи и нема).

Друго је глагол **засїјати**, -âм сврш. *зãдлїсїаїи*, *синуїи* (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 242), и он се илуструје примјерима из *Шћейана Малої* и примјером из *Горскої вијенца* у којима облик није контрахован.

(5) Контрахованим облицима глагола засїјати¹¹, са свим наведеним примјерима из Његошевих спјегова, лексикографи илуструју нову одредницу, глагол **зàсјати** (се) -âм (се) сврш. *засїјати*, *зãдлїсїаїи* (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 242). Колико је то оправдано? Нимало није оправдано – од једне ријечи правити двије, а то је омиљени манир састављача *Речника Њеїошева језика*.

(6) Нема непосредног контакта између сугласника с и ј у контрахованим облицима глагола засїјати¹¹ па није било услова ни за јотовање. То није знао Никчевић (2005), а исход његовог незнања је – карикатурално јотовање у стиху 481: *засаше ми лавре Не-*

мањића, (стр. 48), у стиху 2342: за́сат глава но ми са́је круна. (стр. 133; *глава умјесто слава штампарска је грешка Решетаревог издања, којим се Никчевић некритички служио) и у стиховима 2479–2480: За́са света царица слобода, / за́са млада ка́ на гору сунце (стр. 140).

Не треба јотовати ни облик *сјаје*, из два разлога. Прво, то говори Шћепан, а лицу које изиграва рускога цара, из стилских разлога, не може се приписивати дијалекатско јотовање. Друго, такво јотовање је сасвим спорадична (и врло позна) појава. Данас се чује такав изговор у глаголским облицима *ца́ји се*, *ца́кши се* и у именици *ца́јбка*, али нема основа за тврдњу да се тако изговарало у Његошево вријеме.

6. Хомоними су у писању (хомографи), а не и у изговору (нису хомофони) и неки облици глагола *држаши*^I (*се*) у основном значењу 'наставити/настављати да (се) држиш' и у пренесеним значењима 'одржавати', 'имати', '(пред)водити' и др. те глагола *држаши*^{II} (*се*) у денотативном значењу 'узети, ухватити нешто/некога не испуштајући га' и у конотативном значењу 'сматрати'. Прозодијско диференцирање које прати семантичко раздвајање ових глагола није стабилизовано: процес је и данас у току (и ми овдје коригујемо нека прозодијска рјешења из основног издања Његошевих спјегова).

(1) Најјасније се прозодијско разликовање очитује у императиву. Први глагол, који смо означили као *држати*^I *се* 'наставити/настављати да (се) држиш' има краткоузлазни акценат на првом слогу, а посвједочен је у једнини, у другом лицу: држ се ла́жѣ, старе узданице, / држ' ова́к̄ како си почео: [ШМ 744–745]; На́јљепше́ је: држ је́зик за́ зѹбе! [ШМ 2406]; Не држи нас овако влади́ко [ГВ 509] и у множини, у првом: Држимо га, не нагрди́мо се! [ШМ 1946]; Не држимо ове поклисáре, [ГВ 1125] и другом лицу: Нѹ држите, а имате ко́га: [ШМ 1956].

Прозодијско разликовање мање се јасно очитује у прошлим временима. У имперфекту глагол има краткоузлазни акценат на првом слогу (и дужину на другом), а посвједочен је у трећем лицу једнине: *Када дођоше близу цркве, али је шѹман Си́ефан ѿрѣд цркви́м и јоши́ један калуђер, који држа́ше све́шши ѿуши́р ѹ рѹке* [ГВ – 2618] и у првом лицу множине: њим држа́смо слогу у народу [ШМ 3187].

(2) Други глагол, који смо означили као **држати**^{II} 'узети, ухватити', у императиву има краткосилазни акценат на првом слогу, а посвједочен је у другом лицу једнине: Држ рїцѣле узми овај фишек [ГВ 1175]; Држ' Ђлија курвино кѡпїле! [ГВ 1832]; Попе Мићо, држ ти ђвѡ писмо [ГВ 2060].

Краткосилазни акценат на првом слогу (и дужину на другом) глагол има у имперфекту, у првом лицу једнине: џефердара држѡх пред очима – [ГВ 2794], у другом лицу једнине: ал га народ за цара држѡше [ШМ 3182]; један другог који нѣ држѡше [ГВ 1519] и у перфекту, у множини у мушком роду: Ми смо вазда од крста држѡли [ГВ 1698]; у једнини у мушком роду дужина крајњег вокала условљена је контракцијом: дѡста си нѡс држѡ за будале [ШМ 1895].

(3) У осталим облицима семантичко разликовање остаје, али оно није праћено прозодијским диференцирањем, тј. они су хомоними и у писању (хомографи), и у изговору (хомофони).

Недиференцирани облици посвједочени су у футуру, у првом лицу множине: Држаћемо, а цар је видимо [ШМ 1959], и у презенту, у трећем лицу једнине: више главе држї и поштује – [ШМ 3404]; Овај држї зѡ рѣп 'ѡци-'Ђца [ГВ 961]; нѡ се држї све једнога пута [ГВ 2378]. Исто тако, акценатски се не разликује ни облик инфинитива.

(4) У Речнику Њеїѡшева језика сабрана су сва значења у оквиру исте одреднице, чији ћемо навести почетак: „држати, -жїм не-сврш. (импер. држи и дијал. држ)“ (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 186) и завршетак (послије којег слиједе фразеолошки изрази и повратни глагол): „11. импер. речца а. узми [...]. ђ. хвайїај“ (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 187).

Овај глагол заиста има два облика императива првог лица једнине, али се они не разликују по томе што један има нулти наставак, а друга наставак -и, него по томе што један има краткоузлазни, а други краткосилазни акценат (а оба могу редуковати наставак -и).

Ова начелна и почетна нетачност узрокује нетачност тумачења на крају одреднице. У примјеру којим се илуструје нијанса значења „а. узми“, а који је узет из 550. стиха прве пјесне *Свободујѡге* (владика Данило другој војсци даје као „вожда“ Вука Мићуновића, па му каже: „Држ ти, Вуче, ову војску...“), стварно је посвједочен облик *држ* (тї) (< *држи*) с краткоузлазним акцентом и значењем '(пред)води', док је у примјеру из *Горској вијенца*, којим

се илуструје нијанса значења „*џ. хваїај*“, напротив, посвједочен облик *држ* (< *држи*) с краткосилазним акцентом и значењем 'ухвати':

*Држ Алија курвино коїиле!
Котарке се младе раздјежаше -
срамоїа је сивоме сокдлу
ћераїо дуїо јайїо јаребица
їа за себе не уловиї меса!*

[ГВ 1832–1836].

Састављачи *Речника* погријешили су вид у својој семантизацији услед погрешног тумачења овог „тамног мјеста“ спјева, што се види из примијењене интерпункције у издању којим су се користили: Држ, Алија, курвино копиле, / Котарке се младе раздјежаше (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 187) – они полазе од тога да је синтагма *курвино коїиле* у вокативу (као апозиција уз лично име *Алија*), док је то стварно акузатив (директни објекат). Другим ријечима, по овом тумачењу, које није само њихово, сват Турчин позива Алију Бојичића да хвата јаребице, односно Котарке, а он га стварно позива да ухвати од Задра Тодора, како је то први тачно објаснио Ђукић (подробније види у: Маројевић, 2005, стр. 332–336).

ИСХОДИ

7. Специфични типови глаголских ријечи које карактеришу пјеснички језик Његошев систематски се обрађују у критичком издању *Шћепана Малої* и у монографском истраживању „Текстологија Шћепана Малог“ које то издање прати (Маројевић, 2020, стр. 592–613). Зато ћемо ми овдје, умјесто извођења општих закључака, изнијети резултате наше анализе који могу бити коришћени у другим лингвистичким истраживањима.

(1) Имперфективни глаголи с (дијалекатском) суфиксалном алтернацијом *-ава/-ај-* могу бити коришћени у учењу о лексичко-граматичким хомонимима. Ови глаголи се од општејезичких (стандардних) разликују у презенту и императиву, али се однос хомографије с перфективним глаголима остварује само у презенту. Посебно су индикативни облици који имају исти граfiјски састав у оба вида, па се диференцирање може исказати само помоћу акцента: да над празним гробом

очитај̄у [ШМ 2334]; те се тијем муке олакшај̄у; [ШМ 2167] (облици свршеног вида гласили би: очитај̄у, олакшај̄у). Проблем правилне семантизације увећава се тиме што контекст недовољно јасно указује на глаголски вид.

(2) Специфичност грађе о глаголима с аблативним префиксима састоји се у томе што се у истој, староцрногорско-херцеговачкој дијалекатској контактної зони употребљавају и дијалекатски архаизми (аблативни глаголи с префиксом у-), и дијалекатски неологизми (аблативни глаголи с префиксом њо-), с тим што су ови други настали као резултат губљења оних првих. Овај и овакав правац развоја се мора уврстити у учење о а б л а т и в н и м г р а м а т и ч к и м ф о р м а м а. Тај необични спој архаизама и неологизама у Његошевом пјесничком језику (и пјесниковом идиолекту) условио је погрешну оцјену једног Бошковића – да је Вук у другом издању свога *Рјечника* друго значење глагола *уле̄ӣје̄ӣ* узео из *Горскога вијенца*, из првог стиха *Туждалице сес̄ӣре Ба̄ӣрӣћеве*: *Куда си ми улетио, / мој соколе* [ГВ 1913], чиме је у свој *Рјечник* тобоже унио Његошев русизам (види подробније у: Маројевић, 2005, стр. 380–395).

(3) Тема о перфективним глаголима у имперфективном лику незаобилазна је компонента у расправи о формирању и стабилизовању српске (и словенске) граматичке к а т е г о р и је г л а г о л с к о г в и д а.

(4) Учење о п р е а к ц е н т у а ц и ј и (или прозодијској творби) неће бити комплетно без узимања у обзир прозодијског диференцирања које прати процес семантичког раздвајања глаголâ с коријенима *-виј-*, *-сиј-* и *-држ-*, које се ни до данас није потпуно стабилизovalo, али је у Његошево доба очито било већ у току.

-
- СКРАЋЕНИЦЕ Биљ.: *Биљезница* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 29–322 (фототипија оригинала и препис)].
- ГВ: *Горски вијенац* [у: Петровић-Његош, 2005, стр. 35–218 (критичко издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 161–265 (основно издање); Петровић-Његош, 2020б (акценатско издање)].
- ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Петровић-Његош, 2016, стр. 105–224 (критичко издање), стр. 903–1020 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 67–149 (основно издање)].
- МП: *Медијације у њрози* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 323–346 (критичко издање)]

- НСВ: *Ноћ скуиља вијека* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 347–363 (критичко издање), стр. 641–646 (акценатско издање)]
- ПСР: *Поздрав (србском) роду* [Прилог у: Петровић-Његош, 2020а, стр. 488–490 (критичко издање), стр. 1154–1155 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 450–452 (основно издање)].
- ШМ: *Шћейан Мали* [у: Маројевић, 2020а, стр. 227–486 (критичко издање), стр. 1011–1153 (акценатско издање); Маројевић, 2018, стр. 289–449 (основно издање)].

ИЗВОРИ

- Петровић-Његош, П. II (2005). *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2016). *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2017). *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2018). *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија.
- Петровић-Његош, П. II (2020а). *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД. [Рукопис припремљен за штампу].
- Петровић-Његош, П. II (2020б). *Горски вијенац*. Акценатско издање у редакцији Радмила Маројевића. [Рукопис у припреми за штампу].

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Р. (1964). Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца?. *Наш језик* (нова серија), 14 (1), 20–26. [Прештампано у: Бошковић, 1978, стр. 255–260].
- Бошковић, Р. (1978). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ.
- Караџић, Вук Стеф. (1849). *Српске народне њословице и грује различне као оне у обичај узеше ријечи*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Маројевић, Р. (2005). Текстологија Горског вијенца. У: Петровић-Његош, П. II *Горски вијенац* (5–34, 225–1004). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2007а). Пјеснички језик Његошев. I (Глаголи с аблативним префиксима. [Први дио]). *Научни сасџанак слависти у Вукове дане*, (Београд, 13–16. IX 2006): *Грамаишика и лексика – дескриптивни и нормативни ѡрисѡуј* [I], Београд: Филолошки факултет, 36 (1), 199–214.
- Маројевић, Р. (2007б). Пјеснички језик Његошев. I (Глаголи с аблативним префиксима. Други дио). *Сѡудѡје српске и словенске*, Серија I: *Српски језик*, Београд: Филолошки факултет, 12 (1–2), 45–67.

- Маројевић, Р. (2008). Пјеснички језик Његошев. II (Перфективни глаголи с имперфективним ликом). *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* (Београд, 12–15. IX 2007): *Грамаиика и лексика – дескриптивни и нормативни ѿрисѿиу* [II]. Београд: Филолошки факултет, 2008, 37 (1), 179–198.
- Маројевић, Р. (2016a). Текстологија Луче микрокозма. У: Петровић-Његош, П. II *Луча микрокозма* (5–103, 225–681, 1021–1040). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2016б). Рјечник Луче микрокозма. У: Петровић-Његош, П. II *Луча микрокозма* (683–862). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2017). Текстологија медитација у прози и пјесама из Биљежнице. У: Петровић-Његош, П. II *Биљежница* (5–28, 377–640, 647–662). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2019). Критичко издање Шћепана Малог. *Срѿска дашѿина*, Никшић: Институт за српску културу, IV, (2), 9–33.
- Маројевић, Р. (2020). Текстологија Шћепана Малог. У: Петровић-Његош, П. II *Шћейан Мали* (5–226, 491–1009, 1159–1162). Подгорица: ЦИД.
- Младеновић, А. (2007). (прир.) *Лажни цар Шћейан Мали / Петар II Петровић Његош*. Подгорица: ЦАНУ.
- Никчевић, В. П. (2005). (прир.) *Лажни цар Шћейан Мали / Петар II Петровић Његош*. Цетиње.
- Петровић-Његош, П. II (1974). *Изабрана ѿисма*. [Избор писама извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић. Белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић. Објашњења написао Ј. Миловић]. Београд: Просвета.
- Станић, М. (1991). *Ускочки речник*. Књ. II. Београд: Научна књига.
- Стевановић, М. и Бошковић, Р. (1954/1957). *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. Београд: Просвета.
- Стевановић, М. и др. (1983). *Речник језика Пеѿра II Пеѿровића Њеѿоша*. [На корицама: *Речник Њеѿошева језика*]. Књ. I–II. Београд: Српска књижевна задруга.

РАДМИЛО Н. МАРОВЕВИЧ
БЕЛГРАДСКИЈ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЈ ФАКУЛТЕТ
КАФЕДРА СЛАВИСТИКИ

РЕЗЮМЕ

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ТИПЫ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ НЕГОША «ЩЕПАН МАЛЫЙ»)

В настоящей статье рассматриваются, на материале поэмы «Щепан Малый» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша, специфические типы глагольных слов: во-первых, имперфективные глаголы, имеющие диалектное чередование *-áva-/-aj-*, во-вторых, перфективные глаголы, в фонемной структуре которых наблюдается форма, характерная для имперфективных глаголов, в-третьих, глаголы с аблативными приставками *у-* и *по-* и, в-четвертых, глаголы, характеризующиеся просодическими различиями форм и значений.

Для сопоставительного анализа привлекается материал поэм «Горный венец», «Луч микрокосма» и других произведений Негоша.

В статье, помимо текстологических задач, выдвигаются теоретические вопросы – становления славянской категории глагольного вида, с одной стороны, и просодического словообразования (преакцентуации), с другой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Петр II Петрович-Негош; поэма «Щепан Малый»; поэма «Горный венец»; поэма «Луч микрокосма».

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ТИЈАНА Р. МИХИЋ ПИЈЕТЛОВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

МОДАЛНИ ИЗРАЗИ, ПРИДЈЕВИ, ПРИЛОЗИ И ИМЕНИЦЕ КАО СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ КОРИЈЕНСКЕ МОДАЛНОСТИ У ЕНГЛЕСКОМ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

САЖЕТАК. У раду се анализирају модални изрази, придјевни, прилози и именице као средства за исказивање коријенске модалности у енглеском језику. Дефинишу се модална значења која свако од истраживаних средстава исказује, а затим се анализирају њихови преводни еквиваленти у српском језику. Циљ рада је да се, примјеном контрастивне анализе, установи који су преводни еквиваленти анализираних средстава, колико често се јављају, те на ком нивоу се налази еквивалентност. Истраживање је проведено на корпусу састављеном од реченица на енглеском језику преузетих из романа Џејн Остин *Pride and Prejudice* и њихових превода у верзији романа на српском језику *Гордост и предрасуде*. Будући да и енглески и српски језик располажу средствима која су предмет овог истраживања, у раду се полази од претпоставке да ће се у преводу најчешће задржати иста врста ријечи као и у оригиналу, да ће модални глаголи, узимајући у обзир њихову вишезначност, заузети значајно мјесто у преводу анализираних средстава, те да ће преводни еквиваленти бити разноврсни. Добијени резултати потврђују ову претпоставку.

¹ tijanamihic@yahoo.com

Рада је примљен 23. јуна 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

КЉУЧНЕ ријечи: модални изрази; модални придјевни прилози; модалне именице; коријенска модалност; еквивалентност; енглески језик; српски језик.

УВОД

Овај рад се бави неким мање истраживаним средствима за исказивање коријенске модалности у енглеском језику, наиме модалним изразима, придјевима, прилозима и именицама. Јасно је да су модални глаголи средства која су, с добрим разлогом, највише истраживана и описивана када говоримо о модалности. У категорији модалности они заузимају централно мјесто у енглеском језику, о чему свједочи обимна литература посвећена њиховим морфолошким, синтаксичким и врло комплексним семантичким својствима (Coates, 1983; Hoyle, 1997; Palmer, 1990; Quirk, Greenbaum, Leech & Svartvik, 1985).

Предмет истраживања у овом раду су модални изрази (*be obliged to, be able / unable to, be going to, be to, be bound to, be willing / unwilling to, be capable / incapable of, be allowed to*), придјевни (*allowable, willing, necessary / unnecessary, possible / impossible*), прилози (*willingly / unwillingly*) и именице (*necessity, permission, willingness / unwillingness*) као средства за исказивање коријенске модалности у енглеском језику и њихови преводни еквиваленти у српском језику. Циљ рада је да се установи који су преводни еквиваленти анализираних средстава у српском језику, колика је њихова учесталост, те на којем нивоу се налази еквивалентност.

У раду ће прво бити говора о модалности (исказаној првенствено помоћу средстава анализираних у овом раду), затим о различитим начинима исказивања модалности у разним језицима и потешкоћама које се могу јавити приликом превођења модалних концепата, као и о појму еквивалентности. Након тога, биће описано коријенско значење модалних израза, придјева, прилога и именица који су предмет овог рада, а затим слиједи представљање резултата истраживања, анализа и закључак.²

² Већина примјера на енглеском језику, којима се илуструју значења анализираних средстава, преузета је из Британског националног корпуса. Скраћеница наведена у загради упућује на податке о извору. Преводи примјера са енглеског језика су преводи аутора овог рада. За дефинисање значења анализираних средстава кориштен је рјечник *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (у даљем тексту OALD).

МОДАЛНОСТ

Модалност у језику се исказује различитим средствима. Тако на примјер, у енглеском језику коријенску нужност можемо исказати модалним глаголима *must* и *need*, придјевом *necessary* и именицом *necessity*; спремност или вољу да се нешто уради модалним глаголом *will*, модалним изразом *be willing to*, именицом *willingness*, придјевом *willing*, те прилогом *willingly*, и тако даље. Сљедећи примјери илуструју значење спремности или воље да се нешто уради:

See if John will help you out (= is he willing?) (Sweetser, 1990, сџр. 54);

Види хоће ли Џон њомоћи (= да ли је вољан?).

They were willing to risk losing their jobs (Sinclair, 1990, сџр. 178);

Били су вољни да ризикују људићак њосла.

A selling background is not essential – but a willingness to learn is paramount (CH1);

Искусџво у њрогаји није кључно – али сџремносџ да се учи је најважнија.

[...] there are always plenty of willing sellers and buyers at any one time (K8W);

[...] увијек њосџоји мношџво сџремних њродавача и куџаца у било које врџеме.

The parcel of valuables was willingly sent to the charity organizers (Quirk & al., 1985, сџр. 576);

Пакеџ са граџоцџеносџима је раго њослаџ орџанизайџорима доброџворне акџије.

Модалност се такође исказује и комбинацијом модалних средстава. У сљедећем примјеру модални прилог појачава деонтичко значење модалног глагола:

Could you possibly take a look at the new plans? (Hoye, 1997, сџр. 83);

Да ли ди икако моџао њоџледаџи нове џланове?

Добро је позната чињеница да модални глаголи у енглеском језику имају и коријенска и епистемичка значења. Исти модални глагол може се тумачити на више начина, зависно од типа модалности о којој се ради. Разлику између коријенске и епистемичке модалности уочавамо и код модалних израза. Модални израз *be going to* у епистемичком значењу исказује предвиђање, а

у коријенском значењу исказује намјеру. Семантички опсег полумодала *be bound to* такође покрива и епистемичка и коријенска значења. Значење епистемичке нужности имамо у примјеру:

The plan is bound to fail (Quirk & al., 1985, сџр. 237);

План мора њројасџи.

Значење коријенске обавезе налазимо у примјеру:

You are bound to pay your debts (Quirk & al., 1985, сџр. 237);

Мораш њлајџиџи своје гујове.

МОДАЛНОСТ И ПРЕВОД

Модалност је једна од области која може проузроковати потешкоће у преводу. Исказивање модалних значења може се веома разликовати од језика до језика, те је потребно да преводилац буде посебно опрезан приликом превођења конструкција са модалним значењем. Модална значења се у различитим језицима исказују различитим средствима.

Бејкер (Baker, 2011, стр. 119–120) наводи један занимљив примјер различитих начина за исказивање истог модалног значења у енглеском и хебрејском језику. Наиме, у чланку о политичким интервјуима на израелској телевизији, Блум-Калка објашњава да енглески језик користи изразе попут *Let's...* и *Shall we...* за управљање поступцима других људи и за упућивање љубазних захтјева који имају снагу наредбе. С друге стране, хебрејски језик исказује слична модална значења тако што поставља питање у вези могућности да се нешто уради. На примјер, када мајка каже дјетету на хебрејском „Perhaps you'll go to sleep“, то једноставно значи „иди на спавање“. У чланку Блум-Калка преводи хебрејске изразе које водитељ користи како би управљао разговором изразима који звуче природно на енглеском језику. Ти изрази нису дословни преводи хебрејских израза, али исказују слична модална значења. На примјер, она користи *Let's go on to another topic* тамо гдје би дослован превод са хебрејског био „Perhaps we shall/should go on to another topic“, и *Let's begin with the question of defence policy*, гдје на хебрејском дословно стоји „Perhaps we shall start with the question of defence policy“.

Ким и Томпсон (Kim & Thompson, 2010) такође су проучавали разлику у употреби модалних средстава у различитим језицима. Ови аутори су анализирали употребу модалних израза којима се исказује обавеза у енглеским и корејским новинским научно-по-

пуларним текстовима. Истраживали су на који начин разлике у исказивању обавезе у два језика одражавају културолошке норме, фокусирајући се посебно на индивидуализам и оријентисаност према задатку, за које се сматра да су карактеристични за западне културе, у поређењу са колективизмом и оријентацијом према односима, који су карактеристични за корејску културу. Аутори закључују да имплицитност и индиректност која је заступљена у корејским текстовима произилази из „оријентације према односима“ која прожима корејску културу. Учтивост значи избјегавање ситуација у којима постоји могућност конфликта или одбијања, те се грађење и одржавање добрих међуљудских односа између писца и читаоца вреднује више него пренесене поруке у корејским текстовима. С друге стране, енглески писци показују експлицитност и директност како би повећали ефикасност комуникације.

Чињеница је да језици генерално имају велики број средстава за исказивање модалних значења. Неке разлике у исказивању модалних значења условљене су културолошки, те је потребно да преводилац буде свјестан ових разлика како би његов превод имао исто значење као и оригинал, а истовремено звучао природно у циљном језику. Исто тако, потребно је да преводилац увијек има на уму да је текст који преводи „попут честице у електричном пољу коју привлаче супротстављене силе двије културе и норме два језика“ (Newmark, 1981, стр. 20).

ЕКВИВАЛЕНТНОСТ И МОДАЛНОСТ

Еквивалентност је једно од кључних питања у превођењу. Бејкер (2011, стр. 6) сматра да је еквивалентност увијек релативна због утицаја различитих лингвистичких и културолошких фактора. Све теорије превођења на различит начин одговарају на један централни проблем: „превод се може дефинисати помоћу еквивалентности, али постоје многи разлози зашто еквивалентност није стабилан концепт“ (Рут, 2010, стр. xiii). Еквивалентност значи „једнака вриједност“, те овај термин претпоставља да изворни текст и превод могу имати исту вриједност на неком нивоу. Та вриједност може бити на нивоу форме, референције, функције, или било чега између. Еквивалентност не подразумемијева да су језици исти, него да вриједности могу бити исте (Рут, 2010, стр. 6–8).

Избор одговарајућег еквивалента у преводу зависи од тога како преводац изабере да манипулише датим лингвистичким системом, о његовом схватању свог задатка, укључујући и његову процјену шта је примјерено у датој ситуацији. Јасно је да ће се слобода коју преводац може себи дати приликом превода разликовати у зависности од материјала на којем ради (роман, поезија, правни документи, итд.). Што се тиче правних докумената, техника превођења која се користи увијек је формална еквивалентност. Да би превод постигао своју сврху, циљ еквивалентног ефекта је кључан у правним текстовима (Munday, 2001, стр. 52). С друге стране, код превођења романа, преводац има знатно већу слободу.

Приликом превођења прозе, преводиоци се суочавају са разним потешкоћама јер сваки језик описује свијет на различит начин и има своју властиту граматичку структуру, граматичка правила и синтаксичку различитост. Преводиоци морају водити рачуна о умјетничким одликама текста, не заборављајући да се стилске одлике једног језика могу умногоме разликовати од стилских одлика другог језика (Naqee, 2012, стр. 101, 109). Баснет (Bassnett, 2002, стр. 114, 120–121) сматра да је погрешно широко распрострањено становиште да је роман некако једноставнија структура од поеме, а самим тим и једноставнији за превод. Преводиоци романа настоје да произведу текст на циљном језику који је читак, избјегавајући неприродан ефекат који може проистећи уколико се преводац исувише блиско придржава синтаксичких структура изворног језика. Неопходно је да преводац схвата прозни текст као структурисану цјелину, увијек имајући на уму стилске и синтаксичке захтјеве циљног језика.

Код превођења модалних израза са једног језика на други, проблеми се јављају на различитим нивоима значења – концептуалним, афективним, итд. Када се суочи са оваквим проблемима, преводац превасходно мора схватити поруку која се преноси, што значи да преводац, заправо, мора прво интерпретирати како би могао да преведе дати текст. При превођењу модалних концепата, преводац мора истовремено радити на различитим лингвистичким и нелингвистичким нивоима како би постигао било коју врсту еквивалентности (Al-Karooni, 1996, стр. 24, 28).

И енглески и српски језик имају велики број средстава за исказивање модалности. Дакле, и писац и преводац имају на располагању више различитих средстава за исказивање одређеног

модалног значења, те и један и други могу бирати на који ће начин управљати датим лингвистичким системом.

Када говоримо о нивоима еквивалентности, јасно је да језик не можемо дијелити на категорије попут ријечи, граматике и текста, јер их је у преводу тешко посматрати одвојено. Међутим, оваква подјела је корисна када се користи у сврху анализе јер нам олакшава да откријемо и објаснимо потенцијалне потешкоће у преводу (Baker, 2011, стр. 5).

МОДАЛНИ ИЗРАЗИ, ПРИДЈЕВИ, ПРИЛОЗИ И ИМЕНИЦЕ КАО СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ КОРИЈЕНСКЕ МОДАЛНОСТИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У тексту који слиједи биће дат кратак опис коријенских модалних значења за модалне изразе, придјеве, прилоге и именице који су предмет овог истраживања.

МОДАЛНИ ИЗРАЗИ

Предмет истраживања у овом раду су сљедећи модални изрази: *be obliged to, be able / unable to, be going to, be to, be bound to, be willing / unwilling to, be capable / incapable of* и *be allowed to*.

BE OBLIGED TO Облик *be obliged to* користи се за исказивање обавезе (Ђорђевић, 2007, стр. 551). Овим модалним изразом исказујемо да је неко приморан да уради нешто зато што му је то дужност, зато што закон тако налаже, итд. (OALD). Значење обавезе илуструјемо сљедећим примјером:

Under the Criminal Justice Act 1987 you are obliged to answer truthfully questions put to you (FBW);

У складу са Кривичним законом из 1987. године дужни сће да дајете истините одговоре на постављена питања.

Негација се гради додавањем *not* на глагол *be*, чиме исказујемо одсуство обавезе да се нешто уради:

You are not obliged to tell anyone at school of your child's HIV status [...] (CJ9);

Нисце дужни да кажете икоме у школи о ХИВ статусу Вашеј дјетета [...].

Међутим, ако желимо да кажемо да неко има обавезу да нешто не уради, то постижемо додавањем *not* иза *obliged* (уп. Quirk & al., 1985, стр. 143):

A journalist is obliged not to conceal information whose content and importance is a subject of public interest (Code of Journalistic Ethics);
 Новинар је дужан да не љрикрива информације чији садржај и важности су љредмети јавној интереса (Етички кодекс новинара).

BE ABLE / UNABLE TO Израз *be able to* обично се повезује са значењем способности. Међутим, Коутс (Coates, 1983, стр. 124–126) тврди да *be able to* покрива читав низ значења која се повезују са *can*, наиме, изражава способност, дозволу и могућност. *Be able to* је суплетиван облик јер служи као допуна за све облике парадигме модалног глагола *can* (срп. моћи) који недостају и јавља се у разним синтаксичким контекстима.

Што се тиче негације, обично се негира само модалност. У случају *be able to*, могуће је негирати глагол *be* или умјесто *able* користити *unable* (Palmer, 1990, стр. 91–92):

If a child is not able to meet this criterion, then the method is not appropriate (CG6);

Ако дијете не може испунићи овај критериј, онда метода није одговарајућа.

She added: „He is unable to read a script and has all his lines put on a tape by my 14-year-old niece, Melissa, and learns them from that“ (CH2);

Она је додала: „Он не може читати сценариј и моја чешрнаестогодишња нећака Мелиса снима сав његов текст на касету и он ја учи одатле“.

Користећи емфатично *not*, могуће је негирати догађај.

We are able / aren't able / are unable not to go (Palmer, 1990, стр. 92);

Ми можемо / не можемо / нисмо у могућности да не идемо.

BE GOING TO Полумодал *be going to* има једно коријенско и једно епистемичко значење. Његово коријенско значење је намјера, а епистемичко предвиђање. Основно обиљежје значења *be going to*, и у коријенском и у епистемичком смислу, јесте да се будући догађај или стање исказано у главној предикацији посматра као нешто што ће се десити веома брзо након момента говора и што је повезано са садашњошћу (Coates, 1983, стр. 198; Frank, 1972, стр. 77; Quirk & al., 1985, стр. 214).

Then a man who seemed to be in charge said, „We're going to let you go“ (AAB);

Тада човјек који је изгледа био главни рече: „Пусићемо те“.

Типични примјери у којима *be going to* има коријенско значење имају сљедеће карактеристике: субјекат је аниматан, глагол је агентиван, а *be going to* се може парафразирати са *intend* (срп. на-мјеравати). Непосредност намјере коју исказује коријенско *be going to* често указује на то да је субјекат нешто унапријед смислио или планирао (Coates, 1983, стр. 199–200).

Be going to има и једну прагматички специјализовану употребу када функционише као директив. Говорник, заправо, износи тврдњу у погледу саговорникових будућих радњи, што имплицира да говорник има намјеру да се побрине да оне буду извршене (Coates, 1983, стр. 202–203).

No, Hilary, I have not finished, and you are going to stand there and listen until I have (H9V);

Не, Хилари, нисам завршила, и ти ћеш сјати ти шамо и слушај ти док не завршим.

BE TO Конструкција *be to* у енглеском језику указује на то да је „од стране неких вањских сила одређено или планирано да вршилац радње уради нешто и, према томе, он има обавезу да то уради. Међутим, определијељеност вршиоца радње према обавези је остављена отвореном“ (Bybee, 1994, стр. 184). Наведено значење налазимо у сљедећем примјеру:

She is to see dean tomorrow at 4 (Bybee, 1994, сѝр. 184);

Треба да се види са деканом сѝра у 4.

Овај модални идиом изражава будућност са различитим конотацијама принуде, запреке, плана, очекивања, судбине, односно различита модална значења: обавезе, могућности, дозволе и жеље (Ђорђевић, 2007, стр. 554; Quirk & al., 1985, стр. 143).

Палмер (Palmer, 1990, стр. 4–5; 164–166) овај облик назива *is to*, те разликује четири његове употребе, од којих су двије временског, а двије модалног карактера. Модалне употребе *is to* су сљедеће:

1) садашњи и прошли облици *is to* користе се за упућивање на нешто што је разумно или могуће, што је у одређеном смислу блиско значењу модалног глагола *can*:

That is to be expected, given that its decisions are based on the European Convention of Human Rights (K5M);

То се може очекивати, дугући да се његове одлуке заснивају на Европској конвенцији о људским правима.

2) облици у садашњем времену се користе за давање или преношење заповијести или упутстава:

Everyone is to stay where they are (H90);

Сви морају остати тамо где се налазе.

BE BOUND TO У коријенском значењу, овим обликом исказује се значење обавезе (Quirk & al., 1985, стр. 237). Као примјер наводимо сљедећу реченицу:

The company was bound by law to connect English and Welsh generators on to the grid system (K4N);

Компанија је била дужна, у складу са законом, да spoји енглеске и велшке генераторе на далеководну мрежу.

Према Ђорђевић (2007, стр. 549–550), овај полумодал се употребљава умјесто глагола *must* у значењу вјероватноће за будућност, нарочито када се мисли на неиздјежну судбину; умјесто глагола *ought to* у значењу обавезе као садашњи кондиционал; те је синоним модалног глагола *need* у значењу потребе.

BE WILLING / UNWILLING TO Обликом *be willing to* исказује се значење воље (Palmer, 1990, стр. 164; Quirk & al., 1985, стр. 236):

And I am willing to pay whatever price you ask – within reason (H18);

И вољан сам да платим колику год цијену кажеш – у разумним границама.

Ако желимо да кажемо да неко није вољан да нешто уради, то исказујемо или додавањем *not* иза глагола *be*, или употребом облика *be unwilling to*:

„Even so, I am not willing to sell“, she retorted (JY9);

„Чак и у њом случају, нисам вољна да продом“, узвратила је.

Some employers are unwilling to pay the whole settlement sum „upfront“ (B08);

Неки послодавци нису вољни да плати цијели износ наодбе „унапријед“.

Облик *be willing to* употребљава се умјесто модалног глагола *will* у значењу воље за будућност у прошлости када је ријеч о једном догађају, о испуњеној радњи, гдје се *will* не може употриједити. Могло би се рећи да овај полумодал замјењује глагол *would* у индиректном говору када се мисли на једну радњу будући да би се због слагања времена морао употриједити глагол *would* послје глагола главне клаузе у претериту. За будућност у прошлости ја-

вља се облик *be willing to* умјесто облика *would* (Ђорђевић, 2007, стр. 550):

I asked him to come and he was willing;

Позвао сам га да дође и он је био вољан да дође (Ђорђевић, 2007, стр. 551).

BE CAPABLE / INCAPABLE OF Обликом *be capable of* исказује се значење способности, односно користимо га када желимо да кажемо да неко или нешто има способност или квалитете неопходне да нешто уради (OALD). Наведено значење налазимо у сљедећим примјерима:

He's proved that he is capable of scoring goals [...] (CH3);

Он је доказао да је способан да гаје голлове [...].

This system was probably capable of supporting about 400 people per square mile (A6M);

Овај систем је вјероватно био у стању да подржи око 400 људи по квадратној миљи.

Негацију градимо додавањем *not* на глагол *be*:

„He's not capable of that“, said Syl's mother with a Yorkshire accent (G06);

„Он није способан за то“, рече Силова мајка јоркширским наласком.

Исто значење можемо исказати и помоћу облика *be incapable of*:

He seemed incapable of forming any relationships (HD7);

Чинило се да је неспособан за успостављање било каквих веза.

BE ALLOWED TO Овим обликом исказује се значење дозволе:

If you are over 60, you are allowed to invest up to 40 per cent of your earnings (CMK);

Ако имате више од 60 година, дозвољено Вам је да инвестираете до 40 посто зараде.

Негација се гради додавањем *not* на глагол *be*, чиме исказујемо значење забране:

You are not allowed to touch me or the box (JSE);

Не смијеш дирнути ни мене ни кутију.

МОДАЛНИ ПРИДЈЕВИ

Овај рад се бави следећим модалним придјевима: *possible / impossible, necessary / unnecessary, allowable* и *willing*.

POSSIBLE / Придјев *possible* има модално значење могућности. Користимо га
IMPOSSIBLE да кажемо да је нешто могуће урадити или постићи (OALD).

Иза придјева (*im*)*possible* јавља се *to*-инфинитивна клауза, која може бити уведена помоћу *for* + субјекат (Quirk & al., 1985, стр. 1230):

Just as it is possible for an athlete to train himself to run faster by gradually increasing his speed, you can do the same thing with your reading (AYK);

Као што је могуће за атлетичара да се тренира да брже читањем повећавајући брзину, ти можеш урадити исто са читањем.

У овом примјеру налазимо значење коријенске могућности. Придјевом *impossible* исказујемо да нешто није могуће урадити (OALD). Следећи примјер илуструје ово значење:

I know that it is impossible for me to win four Grand Slam tournaments this year (A0V);

Знам да је немогуће да освојим четири Гренд слем турнира ове године.

NECESSARY / Придјевом *necessary* исказује се да је нешто неопходно, нужно, по-
UNNECESSARY требно из неког разлога (OALD):

They do whatever is necessary (CH2);

Они раде све што је потребно.

Then company staff worked late into the night to make necessary repairs (CH6);

Онда је особље фирме радило до касно у ноћ како би направили неопходне исправке.

Придјевом *unnecessary* исказује се да нешто није неопходно, нужно, потребно (OALD):

„He will be out for three games and it is all so unnecessary“, said McCarthy (CH7);

„Он неће играти три утакмице и то је све иако неопходно“, рекао је Мекарти.

They are not paid to raise unnecessary dust in the formulation of a project [...] (APN);

Они нису плаћени да дижу неопходну прашину у формулацији пројекта [...].

ALLOWABLE Придјевом *allowable* исказујемо да је нешто допуштено, посебно у складу са законом или неким правилима (OALD):

What about experiments on humans? Do you think these are allowable, as it were, from a moral point of view? (KRF);

А експерименти на људима? Сматраш ли да су они допустиви, с моралне тачке гледишта?

You have tried to log on to LIFESPAN when the maximum allowable number of users are currently logged on (HWF);

Покушали сте да се пријавите на LIFESPAN када је максимални дозвољени број корисника тренутно пријављен.

WILLING Придјев *willing* обично стоји испред именице и његово значење је да је неко спреман или вољан да помогне и да га не треба убјеђивати, или да је нешто урађено или дато с одушевљењем (OALD).

And he had a willing listener in Prior Robert, his namesake (GOM);

И имао је њажљивој слушаоца у нареднику самостана Роберту, свом имењаку.

МОДАЛНИ ПРИЛОЗИ

WILLINGLY / UNWILLINGLY Кверк и др. (Quirk & al., 1985, стр. 574) сврставају прилоге *willingly* и *unwillingly* у адвербијале оријентисане према субјекту којима се исказује воља. Прилогом *willingly* исказујемо да ће неко урадити нешто радо или да му не смета да нешто уради (OALD). Наведено значење налазимо у следећем примјеру:

I'd willingly give him the belt but he wouldn't take it (CH3);

Ја бих му радо дала појас, али ја он не би узео.

Прилогом *unwillingly* исказујемо да неко ради нешто не желећи да то ради, већ је на то присиљен од стране других људи (OALD):

„It was dark when I saw him“, said the boy unwillingly (HTX);

„Био је мрак када сам ја видио“, рекао је дјечак нерадо.

МОДАЛНЕ ИМЕНИЦЕ

Предмет истраживања у овом раду су модалне именице: *willingness / unwillingness, permission* и *necessity*.

WILLINGNESS / Именицом *willingness* исказује се спремност или воља да се нешто
UNWILLINGNESS уради (OALD). Сљедећи примјер илуструје ово значење:

We very much appreciate his willingness to join us (JNH);

Мноґо цїјенимо њеґову сїремносї да нам се ѓридружи.

Именицом *unwillingness* исказује се да неко не жели да уради нешто и да одбија да то уради (OALD). Наведено значење налазимо у сљедећој реченици:

Attempts to change the system - and there have been many - have always foundered on an unwillingness to abandon the gold standard of British education (A4V);

Покушаји да се ѓромијени сисїем - а било их је мноґо - увијек су ѓроадали здої несїремносїи да се наїусїи злаїни сїангарг бриїанскої образовања.

Из претходних примјера видимо да се иза именице (*un*)*willingness* у постмодификацији налази клауза са *to*-инфинитивом. *To*-инфинитив налазимо у постмодификацији именица које исказују модална значења која укључују људску контролу над догађајима. У случају именице (*un*)*willingness*, именица и глагол који слиједи имају исти имплицирани судјекат (Quirk & al., 1985, стр. 1272-3).

PERMISSION Именица *permission* значи давање дозволе некоме да уради нешто, посебно када то ради неко ко има ауторитет (OALD). Ово значење илуструјемо сљедећим примјером:

Have I got your permission? (HYG);

Имам ли вашу дозволу?

NECESSITY Именицом *necessity* исказује се чињеница да се нешто мора десити или урадити, потреба за нечим (OALD). Наведено значење илуструјемо сљедећим примјером (који је у одричном облику и указује на одсуство потребе за нечим):

There was, however, no necessity for us to go down the hill for water, for if we continued a little further we should find a good spring on the road (BMY);

Међушїм, није било ѓоїпреде да иґемо низдрго ѓо воду, јер ако дисмо ишли мало даље наишли дисмо на добар извор на ѓуїу.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Резултати представљени у овом раду дио су једног опсежнијег истраживања које је обухватало већи број средстава за исказивање коријенске модалности у енглеском и српском језику. Корпус се састојао од више од 1.500 реченица из дјела Џејн Остин *Pride and Prejudice* и њихових превода на српски језик, а средства која су предмет анализе овог рада заступљена су у укупно 248 примјера. Како је већ у уводу истакнуто, циљ рада је да се, примјеном контрастивне анализе, установи који су преводни еквиваленти анализираних средстава, њихова фреквентност, те на ком нивоу се налази еквивалентност. Због чињенице да и енглески и српски језик располажу модалним изразима, придјевима, прилозима и именицама, у раду се полази од претпоставке да ће се у преводу најчешће задржати иста врста ријечи као и у оригиналу, да ће модални глаголи, захваљујући својој вишезначности, имати значајно мјесто у преводу анализираних средстава, те да ће преводни еквиваленти бити разноврсни.

У наставку рада биће изнесени подаци о укупном броју примјера за свако анализирано средство, а затим ће бити наведени њихови преводни еквиваленти, са процентом учесталости појављивања у корпусу. Најфреквентнији преводни еквивалент биће илустрован примјером из корпуса.³ Након тога слиједе запажања о добијеним резултатима.

МОДАЛНИ ИЗРАЗИ

Модални израз *be obliged to* налазимо у 25 примјера. Најчешће је на српски језик превећен модалним изразом *дијићу љринућен* (40%) и модалним глаголом *морати* (36%). Остала средства су знатно рјеђе заступљена: модални израз *дијићу љодућен* (4%), модални израз *дијићу љриморан* (4%), сам лексички глагол у одговарајућем времену (8%), те парафраза (8%). Најчешћи преводни еквивалент илуструјемо сљедећим примјером:

I was obliged to confess one thing, which for a time, and not unjustly, offended him (PP, сџр. 216);

Био сам љринућен да љризнам нешићо здої чеїа се он, не безразложно, извесно време осећао уврећеним (ГП, сџр. 287).

³ Ознака PP односи се на наслов романа *Pride and Prejudice*, а ГП на његов превод *Гордосћ и љредрасуде*.

Модални изрази *be able to* и *be unable to* јављају се у 67 примјера у корпусу. На српски језик најчешће су превођени модалним глаголом *моћи* (40,30%). У преводу налазимо и израз *дићи у сѣању* (14,92%), лексички глагол у одговарајућем времену (14,92%), глагол *успјети* (11,94%), парафразу (8,96%), модалне изразе *дићи сѣосодан* (2,99%) и *дићи у моћности* (2,99%), глагол *умјети* (1,49%), те придјев *немоћан* (1,49%). У сљедећем примјеру модални израз *be able to* преведен је модалним глаголом *моћи*:

I shall not be able to keep you—and so I warn you (PP, сѣр. 69);

Ја ње нећу моћи издржавати. Еѣо, оѣоменула сам ње (ГП, сѣр. 91).

Модални израз *be going to* налазимо у 10 примјера у корпусу. Најчешће је превођен футуром I (40%). У преводу такође налазимо презент с везником *да* као допуну енклитичком облику *ћу* (20%), глагол *намјеравати* + *да*-конструкција (20%), презент лексичког глагола (10%), те глагол *ѣоћи* + *да*-конструкција (10%). Најфреквентнији преводни еквивалент илуструјемо сљедећим примјером:

„I am not going to run away, papa“, said Kitty fretfully (PP, сѣр. 172);

- Ја нећу дежати, ѡаѡа - изјави Киѡи јеѡко (ГП, сѣр. 230).

Модални израз *be to* у корпусу се налази у 18 примјера. У преводу најчешће налазимо модалне глаголе: *ѡредаѡи* (22,22%), *моћи* (16,67%), *смјети* (5,56%) и *мораѡи* (5,56%), затим лексички глагол у одговарајућем времену (27,78%) и парафразу (22,22%). У сљедећем примјеру у преводу налазимо модални глагол *ѡредаѡи*:

It was to be such a secret! (PP, сѣр 183);

То је ѡредало чуваѡи као највећу ѡајну (ГП, сѣр. 245).

Модални израз *be bound to* у корпусу налазимо у једном примјеру. Његов преводни еквивалент је модални израз *дићи дужан*.

These are the kind of little things which please her ladyship, and it is a sort of attention which I conceive myself peculiarly bound to pay (PP, сѣр. 42);

Такве сѡѡнице гоѡадају се њеном ѡсѡодсѡву, а ја смаѡрам да сам дужан да јој указујем ѡакве мале ѡажње (ГП, сѣр. 57).

Модалне изразе *be willing to* и *be unwilling to* налазимо у 15 примјера у корпусу. У преводу налазимо широку палету модалних средстава: модални израз *дићи вољан* (20%), модалне глаголе *хѡјети* (13,33%) и *жељети* (13,33%), те прилог *радо* (13,33%). У по

једном примјеру (по 6,67%) јављају се прилог *nerago*, придјев *не-склон*, глагол *нећкаћи се*, израз *дићи њрошив*, лексички глагол у одговарајућем времену и везник *да*, којим је уведена намјерна реченица. У сљедећем примјеру модални израз *be willing to* преведен је модалним изразом *дићи вољан*:

They are not married, nor can I find there was any intention of being so; but if you are willing to perform the engagements which I have ventured to make on your side, I hope it will not be long before they are (PP, сѝр. 173);

Нису се венчали, а нисам могао да утврдим ни да су имали њу намеру; али ако си вољан да испуниш обавезе које сам се усудио да ѝримим у њвоје име, надам се да ће се они ускоро венчаћи (ГП, сѝр. 232).

Модални израз *be capable / incapable of* налазимо у 26 примјера у корпусу. Најчешћи преводни еквиваленти су: модални глагол *моћи* (30,77%) и модални изрази *дићи у сѝању* (23,08%) и *дићи (не)сѝосодан* (23,08%). Затим слиједе парафраза (11,54%) и лексички глагол у одговарајућем времену (11,54%). У сљедећем примјеру модални израз *be incapable of* преведен је одричним обликом модалног глагола *моћи*:

She read with an eagerness which hardly left her power of comprehension, and from impatience of knowing what the next sentence might bring, was incapable of attending to the sense of the one before her eyes (PP, сѝр. 120);

Чићала је с ѝаковом жудњом да је једва схваћала садржину. Здоћ несѝрѝљења да сазна шѝа ће рећи идућа реченица, није мола да се усредсреду на смисао реченице која јој је била ѝред очима (ГП, сѝр. 162).

Модални израз *be allowed to* јавља се у 7 примјера у корпусу. Најчешће је превођен глаголом *доћусѝићи* (71,43%). У преводу такође налазимо и сам лексички глагол у одговарајућем времену (14,29%) и парафразу (14,29%). Најфреквентнији преводни еквивалент илуструјемо сљедећим примјером:

We dine at Rosings twice every week, and are never allowed to walk home (PP, сѝр. 94);

Ми вечерамо у Розинѝу дваѝућ недељно, и никад нам не доћусѝе да се ѝешке враћимо кући (ГП, сѝр. 126).

Наведени подаци показују да је модални израз *be obliged to* најчешће превођен модалним изразом *диџи љринуђен*, а одмах за њим слиједи модални глагол *морайџи*. Модални израз *be able / unable to* далеко најчешће је превођен модалним глаголом *мођи*. Будући да модални израз *be going to* у коријенском значењу исказује намјеру, не изненађује чињеница да се у преводу најчешће јавља лексички глагол у футуру I. У српском језику овим глаголским временом могу се исказати различита модална значења, укључујући и намјеру (Станојчић и Поповић, 1994, стр. 381). Заступљеност модалних глагола је евидентна и код превода модалног израза *be to*: у преводу налазимо модалне глаголе *љретаџи*, *мођи*, *морайџи* и *смјейџи*, који чине укупно половину превода. Иако су најчешћи преводни еквиваленти модалног израза *be willing / unwilling to* модални израз *диџи вољан* и прилози *радо* и *нерадо*, модални глаголи (*хљјейџи* и *жељейџи*) збирно имају већу фреквентност. Модални израз *be capable / incapable of* најчешће је превођен модалним глаголом *мођи*, те модалним изразима *диџи у сџању* и *диџи (не)сљосодан*. Најфреквентнији преводни еквивалент модалног израза *be allowed to* је глагол *гољусљиџи*.

Јасно је да модални глаголи покривају велики опсег модалних значења, те стога не чуди да их налазимо као често заступљене преводне еквиваленте разних средстава за исказивање модалности. Анализа корпуса је показала да су модални глаголи најфреквентнији преводни еквиваленти модалних израза *be able / unable to*, *be to* и *be willing / unwilling to*, док су на другом мјесту по заступљености код модалних израза *be obliged to* и *be capable / incapable of*. У преводу анализираних модалних израза такође налазимо и модалне придјеве и прилоге. Евидентно је и присуство лексичког глагола у одговарајућем времену, што не изненађује, будући да глаголски облици у српском језику поред временске употребе имају и модалну употребу (Станојчић и Поповић, 1994, стр. 374–385).

МОДАЛНИ ПРИДЈЕВИ

Придјеви *possible* и *impossible* у саставу израза *be (im)possible for* јављају се у 10 примјера, а у саставу израза *make impossible for* у два примјера. У 11 примјера налазимо израз *impossible for*, а само у једном *possible for* (и то у одричном облику *not possible for*). Најчешћи преводни еквиваленти су придјеви *мољће* и *немољће* (75%), који се налазе у саставу модалних израза *мољће је* и *немољће је*. У преводу се још јављају и модални глагол *мођи* (16,67%) и потенцијал лек-

сичког глагола (8,33%). У сљедећем примјеру придјев *impossible* преведен је придјевом *немојуће*:

It is impossible for me to be impartial (PP, сѝр. 48);

Немојуће ми је да будем нејрисѝрасан (ГП, сѝр. 65).

Модални придјев *necessary* и *unnecessary* јављају се у 35 примјера у корпусу, од чега је 31 примјер са придјевом *necessary*, а четири са придјевом *unnecessary*. Њихов најчешћи преводни еквивалент је модални израз *(не)јоѝредно је* (51,43%). У 6 примјера (17,14%) налазимо парафразу. Остали преводни еквиваленти су: модални изрази *нужно је* (8,57%) и *неојходно је* (2,86%), придјев *јоѝредан* (5,71%), *нејоѝредан* (2,86%) и *важан* (2,86%), именица *јоѝреда* (2,86%) и модални глагол *мораѝи* (5,71%). Најчешћи преводни еквивалент илуструјемо сљедећим примјером:

„I knew“, said he, „that what I wrote must give you pain, but it was necessary“ (PP, сѝр. 214);

- Знао сам - рече он - да вам оно што јоѝшем мора загаѝи дол, али је било јоѝредно да се све јоѝ каже (ГП, сѝр. 284).

Придјев *allowable* налазимо само у једном примјеру у корпусу, и то у саставу аналитичког предиката. У одричном је облику и на српски језик је преведен придјевом *нејоѝсѝив*.

If it were not allowable for him to gain my affections because I had no money, what occasion could there be for making love to a girl whom he did not care about, and who was equally poor? (PP, сѝр. 91);

Каг му је, зајоѝ што нисам имала новаца, било нејоѝсѝиво да освоји моју љубав, каквој ди разлоја било да се удвара девојци за коју не мари и која је сиромашна као и ја (ГП, сѝр. 123).

Придјев *willing*, употријеђен у служби атрибута, јавља се у само једном примјеру у корпусу. На српски језик преведен је придјевом *јажљив*.

She had got rid of two of the secrets which had weighed on her for a fortnight, and was certain of a willing listener in Jane, whenever she might wish to talk again of either (PP, сѝр. 132);

Она се ослободила двеју ѝајни које су је јоѝискала јоследње две недеље и била је сѝурна да ће у Цејни имаѝи јажљиву слушаѝельку каг јод зажели да ојей јовори о ѝима (ГП, сѝр. 180).

Будући да се модални придјев *possible* и *impossible* у корпусу углавном јављају у саставу израза *be possible / impossible for*, не из-

ненађује чињеница да у преводу најчешће налазимо њима еквивалентне модалне изразе *моћуће је* и *немоћуће је*. Поред модалног глагола *моћи*, у преводу налазимо и потенцијал лексичког глагола. У српском језику, потенцијал је глаголски начин којим се исказују разна модална значења (Пипер и Клајн, 2015, стр. 186).

У преводу модалних придјева *necessary* и *unnecessary* налазимо велики број различитих модалних облика. По фреквентности се издваја модални израз *(не)поћредно је*, којег налазимо у више од половине примјера, што није изненађујуће јер се и у изворном тексту ови придјеви у више од половине случајева (51,43%) налазе заједно са глаголом *be*. У преводу се јављају и други модални изрази, као и придјеви, именица и модални глагол.

МОДАЛНИ ПРИЛОЗИ

У корпусу се налази укупно 7 примјера са прилозима *willingly* и *unwillingly*. Њихови преводни еквиваленти су прилози *раго* и *нераго* (85,71%). У једном је примјеру (14,29%) модалност исказана прилогом у реченици на енглеском језику изостављена у преводу на српски језик. У сљедећем примјеру прилог *unwillingly* преведен је прилогом *нераго*:

When the clock struck three, Elizabeth felt that she must go, and very unwillingly said so (PP, сѓр. 21);

Каг часовник оћкуца ћри, Елизадећ закључи га мора ићи, и ћо нераго саоћшћи (ГП, сѓр. 30).

Евидентно је да су најчешћи преводни еквиваленти прилога *willingly* и *unwillingly* њима одговарајући прилози *раго* и *нераго* у српском језику.

МОДАЛНЕ ИМЕНИЦЕ

За разлику од преводних еквивалената прилога *willingly* и *unwillingly*, ситуација са именицама *willingness* и *unwillingness* је доста шароликија. У корпусу се налази укупно 6 примјера са именицама *willingness* и *unwillingness*. На српски језик су сваки пут различито преведене, те у по једном примјеру (16,67%) налазимо именице *нећкање*, *несклоносћ*, *нерагосћ*, *сћремносћ* и *оћћовосћ*, те прилог *раго*. У сљедећем примјеру именица *unwillingness* преведена је именицом *нећкање*:

You would have been less amiable in my eyes had there not been this little unwillingness [...] (PP, сѓр. 64);

Били дисџе у мојим очима мање дојадљиви да није било њој малој нећкања (ГП, сџр. 86).

Именица *permission* у корпусу се налази у 6 примјера. У преводу налазимо именице доуушџење (33,33%), џрисуџанак (33,33%) и дозвола (16,67%), те парафразу (16,67%). У слџедећем примјеру именица *permission* преведена је именицом доуушџење:

[...] *but allow me to assure you, that I have your respected mother's permission for this address (PP, сџр. 64);*

Али верујџе ми да ја за овај разџвор имам доуушџење од ваше џошџоване мајке (ГП, сџр. 86).

Именица *necessity* јавља се 11 пута у корпусу. Њени преводни еквиваленти у српском језику су: именица џошџреда (27,27%), модални глаголи мораџи (27,27%) и џредаџи (9,09%), модални израз џошџредно је (9,09%), те парафраза (27,27%). У слџедећем примјеру именица *necessity* преведена је именицом џошџреда:

It was more than civil; it was really attentive; and there was no necessity for such attention (PP, сџр. 148);

Било је више неџо учџиво, дило је врло џажљиво; а није било никакве џошџреде за џаквом џажњом (ГП, сџр. 199).

Док су именице *willingness / unwillingness* и *permission* далеко најчешће превођене џима одговарајућим именицама у српском језику, код именице *necessity*, поред одговарајуће именице на српском језику, евидентна је и значајна заступљеност модалних глагола.

Битно је истакнути да наведени преводни еквиваленти успјешно преносе модално значење које исказује модално средство у изворном језику. Сва ова разноврсна средства за исказивање модалности која се јављају у преводу потврђују чињеницу да је превођење много више од просте замјене лексичких и граматичких јединица између језика. Ово је посебно евидентно када се ради о превођењу модалних аспеката значења, те стога није изненађујуће да корпус обилује оваквим примјерима. Наведен је само један примјер из корпуса који илуструје чињеницу да лексички ресурси и граматички систем језика имају значајан утицај на то како се нешто може рећи у одређеном језику:

If, in the explanation of them, which is due to myself, I am under the necessity of relating feelings which may be offensive to yours, I can only say that I am sorry (PP, сџр. 116);

Ако ћри овом објашњавању својих дела и њобуда, које гујујем самом себи, дудем морао да њоменем осећања која су можда увредљива за вас, моју само рећи да њо жалим (ГП, сѡр. 156).

Овдје је именица *necessity* преведена модалним глаголом *мора* њи, који се веома лијепо уклопио у структуру реченице тако да смо добили један превод који је у потпуности у духу српског језика, а истовремено је у преводу очувано и модално значење нужности. И енглески и српски језик имају велики број средстава за исказивање модалних значења, а преводилац је тај који доноси одлуку које од расположивих средстава најбоље служи сврси у датом контексту.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања потврдили су полазну претпоставку. На основу анализе преводних еквивалената евидентно је да се у преводу модалних именица, придјева и прилога најчешће задржава иста врста ријечи, односно модалне именице се најчешће преводе модалним именицама, придјеви придјевима, а прилози прилозима. У преводу је изражена заступљеност модалних глагола, тако да их налазимо у преводу модалних израза, придјева и именица. Што се тиче модалних израза, занимљиво је примијетити да модалне глаголе по учесталости у преводу на првом мјесту налазимо код слѣдећих модалних израза: *be able / unable to, be to* и *be willing / unwilling to*, док су њима одговарајући модални изрази рјеђе заступљени у преводу од модалних глагола. Код модалног израза *be obliged to*, модални глагол је по заступљености у преводу на другом мјесту, одмах иза одговарајућег модалног израза на српском језику (*диѡи ѡринућен*). Код модалног израза *be capable / incapable of*, модални глагол *моћи* је најчешћи преводни еквивалент, али се модални изрази *диѡи у сѡању* и *диѡи (не)сѡосодан* збирно чешће јављају.

С обзиром на доминантност модалних глагола као средстава за изражавање модалности, не изненађује чињеница да су у великој мјери заступљени у преводу разних других средстава за изражавање модалности. Модални глаголи покривају широк спектар значења (могућност, способност, дозволу, обавезу, нужност, намјеру, предвиђање, вољу), тако да могу бити прикладна замјена било ком модалном средству. Уз то, они сами су доста неодређени, јер један модални глагол може да покрије више различитих значења (нпр. модални глагол *can* може имати значење способности, дозволе и могућности; модални глагол *must* у

коријенском значењу покрива велики опсег значења које се протеже од јаке до слабе обавезе, а у епистемичком смислу исказује логичку нужност, итд.). Можда је управо ова вишезначност разлог њихове велике заступљености као преводног еквивалента разних модалних средстава.

Када говоримо о томе на ком нивоу се налази еквивалентност код превода анализираних модалних средстава, битно је имати на уму да је подјела језика на ријечи, јединице мање или веће од ријечи, граматику и текст вјештачка, и да је, нарочито код исказивања модалних значења, тешко рећи гдје се једна категорија завршава, а друга почиње. Често у реченици имамо више средстава за исказивање модалности која се прожимају и надопуњују. Поред тога, природа језика је таква да, у великом броју случајева, ријечи имају „нејасне границе“ (Baker, 2011, стр. 15). Њихова значења су у знатној мјери неодређена и остварују се тек у одређеним контекстима. Преводиоци, а и сви они који разумију и изворни текст и превод, свјесни су да често постоји неизвјесност и неодређеност у погледу значења и да они сами морају одлучити између различитих тумачења и превода. Ова свијест о неодређености може се сматрати саставним дијелом преводачке професије (Рут, 2010, стр. 109). Ипак, на основу проучавања модалних средстава која су предмет овог рада и њихових преводних еквивалената, можемо закључити да се еквивалентност налази на нивоу ријечи или фразе. Приликом превођења модалних концепата потребно је обратити посебну пажњу јер се исказивање модалних значења може знатно разликовати од језика до језика. И енглески и српски језик имају веома богате ресурсе за исказивање модалних значења, а на преводиоцу је да одлучи које средство у датој ситуацији и контексту најбоље служи сврси. Код превођења модалних значења најприхватљивија је теорија еквиваленције на нивоу ријечи или фразе. Што је еквиваленција на nižем нивоу, то је већа коресподентност модалности у изворном и циљном језику.

ЛИТЕРАТУРА Пипер, П. и Клајн, И. (2015). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1994). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Al-Karooni, D. M. (1996). *The Transfer of Modal Content in Translation* (неодјављена докторска дисертација). University of Glasgow, Glasgow. <http://theses.gla.ac.uk/1274/1/1996al-karooniphd.pdf>

- Baker, M. (2011). *In Other Words*. London: Routledge.
- Bassnett, S. (2002). *Translation Studies*. London: Routledge.
- Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Đorđević, R. (2007). *Gramatika engleskog jezika*. Beograd: R. Đorđević.
- Frank, M. (1972). *Modern English: a practical reference guide*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Haque, Z. (2012). Translating Literary Prose: Problems and Solutions. *International Journal of English Linguistics*, 2 (6), 97–111. doi: 10.5539/ijel.v2n6p97
- Hoye, L. (1997). *Adverbs and Modality in English*. London: Longman.
- Kim, C.-K. & Thompson, G. (2010). Obligation and reader involvement in English and Korean science popularizations: a corpus-based cross-cultural text analysis. *Text & Talk*, 30 (1), 53–73. doi: 10.1515/TEXT.2010.003
- Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies: Theories and applications*. London: Routledge.
- Newmark, P. (1981). *Approaches to translation*. Oxford: Pergamon.
<https://www.docdroid.net/9ahy/approaches-to-translation-newmark.pdf>
 Oxford Learner's Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals*. 2nd ed. London: Longman.
- Pym, A. (2010). *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik, J. (2003–1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Sinclair, J. (Ed.). (1990). *Collins Cobuild English Grammar*. London: Harper Collins Publishers.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: CUP.

ИЗВОРИ

- Британски национални корпус (The British National Corpus). <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
- Остин, Џ. (1997). *Гордосћ и њреграсуде*. [превео Живојин Симић]. Београд: Народна књига – Алфа.
- Austin, J. (2008). *Pride and Prejudice*. The Project Gutenberg EBook of Pride and Prejudice, by Jane Austin. Release date: August 26, 2008 [EBook #1342] www.gutenberg.org

TIJANA R. MIHIĆ PIJETLOVIĆ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FACULTY OF PHILOLOGY

SUMMARY

MODAL EXPRESSIONS, ADJECTIVES, ADVERBS AND NOUNS AS MEANS
FOR EXPRESSING ROOT MODALITY IN ENGLISH
AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN

The paper analyses modal expressions, adjectives, adverbs, and nouns expressing root modality in the English language. First, their modal meanings are defined, then their translation equivalents in the Serbian language are analysed. The aim of the paper is to establish the translation equivalents of the analysed words and expressions, the frequency of their occurrence, as well as the level of equivalence. The obtained results show that modal nouns, adjectives, and adverbs in English are most frequently translated by their equivalent modal nouns, adjectives, and adverbs in Serbian. Modal verbs occur frequently in translation and we find them as translation equivalents of modal expressions, adjectives and nouns. As for the analysed modal expressions, it is interesting to observe that some of them (*be able / unable to, be to, and be willing / unwilling to*) are most frequently translated by modal verbs, while their corresponding modal expressions in Serbian occur less frequently. This high frequency of occurrence of modal verbs in translation can be explained by a wide range of meanings that they express (possibility, ability, permission, obligation, necessity, intention, volition, etc.). When translating modal concepts, translators must be particularly careful as expression of modal meanings can differ significantly among languages. Both English and Serbian have very rich resources for expressing modal meanings and the translator has to decide which of the available resources serves the purpose best in a given context or situation. The theory of equivalence on the level of word or phrase is the most acceptable when translating modal meanings. The lower the level of equivalence is, the higher is the modal correspondence between the source and the target language.

KEYWORDS: modal expressions; modal adjectives; modal adverbs; modal nouns; root modality; equivalence; English; Serbian.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

КЊИЖЕВНОСТ

МАРИЈАНА Б. СТОЈКОВИЋ¹

АЛЕКСАНДРА С. КОСТИЋ ТМУШИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДАЊЕ О СМРТИ УРОША НЕЈАКОГ У ЖИТИЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И У ЕПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА³

САЖЕТАК. На примеру предања о смрти цара Уроша, средњовековне историјске личности, у народу познатог као Урош Нејаки, у раду ће бити извршен покушај реконструкције предања као жанра, транспонованог у два, у основи различита жанра – у житију (*Житије цара Уроша* патријарха Пајсија Јањевца) и епској песми (народне епске песме преткосовског тематског круга: *Смрт Душанова*, *Урош и Мрњавчевићи* и *Смрт цара Уроша*). У раду ћемо настојати да утврдимо како патријарх Пајсије у *Житију цара Уроша* расветљава питање мученичке смрти, а како то, са друге стране, чине народни певачи. Затим, како предање показује способност да фигурира као самосталан жанр, али и како се, као поджанр, уклапа у ширу жанровску целину, доприносићи учвршћивању култа цара Уроша. Поред тога, истражићемо на који је начин одјек предања о смрти „злосрећног“ цара инкорпориран у житијну књижевност и у народну епску песму и како је у свести српскога народа дошло до његове обраде. Уз испитивање сличности и разлика у одјеку усменог предања

¹ marijanastojkovic1512@gmail.com

² aleksandra.kostic.tmusic@pr.ac.rs

³ Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023, *Косово и Метохија између националне идентитетске и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 27. маја 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

у два поменута жанра, покушаћемо да покажемо како је усмено предање било погодно за чување сећања на значајне историјске личности и истакнуте догађаје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјско предање; *Житије цара Уроша*; *Смрт Душанова*; *Урош и Мрњавчевићи*; *Смрт цара Уроша*.

Предања одувек привлаче пажњу истраживачима као феномен на граници вербалног фолклора и чистог књижевног текста. То наглашава и Нада Милошевић Ђорђевић, наводећи како су „их браћа Грим супротставили категорији приповедака, нагласивши елеменат веродостојности у њиховом казивању“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 210). О културноисторијским и историјским предањима она још додаје да су она „нека врста усмене историје о јунацима и догађајима“ и „на граници унутарњег доживљаја и спољашњег догађаја“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 126). У нашем ће фокусу бити позната историјска личност – „злосрећни“ цар, Урош Нејаки, око кога су се у народу исплела предања, која су, као и предање о Косовском боју, временом добијала карактер „националног мита“.

Бавећи се питањима жанра, Тања Поповић примећује да Бахтин и његови настављачи Гачев, Кожинов и Тубин књижевне жанрове разумевају као мноштво посебних видова перцепције стварности. Она, такође, помиње и мишљење Цветана Тодорова, који жанр перципира као „карику која повезује појединачно књижевно дело са осталом књижевном традицијом“ (Поповић, 2010, стр. 11). Повезивање са традицијским насагама показују и предања која су, због своје хибридности, у непрекидном односу са осталим усменим и писаним врстама, те се тако могу уклапати у структуру житија, епске или лирске песме и бајке, као изузетно активни елеменат и традицијски код, који носи одговарајућу информацију и поруку. Предања се сматрају „хибридном формом са уметничким и животним фикцијама“ (Самарџија, 1987, стр. 243). Због те своје карактеристике она су живела упоредо са другим облицима писања и усменог казивања, надограђујући се догађајима у које је српски народ желео да верује. Нада Милошевић Ђорђевић наглашава да историјска предања никад не раскидају „чврсту везу са епском поезијом“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 127). Свет певача и слушалаца и свет

епских ликова, нпр., раздваја епска дистанца и између њих посредује национално предање.

У народној традицији је присутно предање о смрти последњег изданка светорodne лозе Немањића, цара Уроша, световне, историјске личности, кога је, према предању, убио краљ Вукашин Мрњавчевић ловећи крај језера⁴, чиме се ово убиство владара може третирати као проблем жртве. Док је краља Вукашина Мрњавчевића традиција запамтила као зачетника раздора, самовољног владара који је отео царство и круну, млади цар, Урош Нејаки, ушао је у архаичну свест народа као жртва, и такво сећање на једну историјску личност бивало је све јаче, стварајући непромењене и чврсте представе у једном колективу као одраз одређеног нивоа свести.⁵ „Независно од нових сазнања, мишљења увржени у традицију, у епским песмама, приповеткама, предањима, пословицама непоколебљиво су утицала на представе о ликовима и успостављен систем њихових поетских биографија“, наводи Самарџија (2008, стр. 10). Негативна карактеризација Вукашина Мрњавчевића у традицији опстаје несмањеним интензитетом, а он „неповратно остаје злочинац и не може спрати са својих руку крв младог цара и кума, а и низ других злодела сабира се у његовој епској биографији“ (Самарџија, 2008, стр. 30). Оно што је у народу остало упамћено, што се и као предање преносило, било је и патријарху Пајсију важно да остане записано у жанру житија. Стога, „у исконској везаности за судбину свога народа треба схватити и тумачити Пајсијев готово романтични однос према старој

⁴ „О Вукашиновој смрти се у народу рано развила традиција. Ослањајући се на веровање да је цареубица и отимач царства, њега, по традицији, стиже заслужена казна: слуга га изненада нападне с леђа кад се нагао да са извора пије воде, узме му златни крст који је он од цара отео, а вода у извору од тада постане горка (код места Харманали, на реци Марици)“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 54).

⁵ Говорећи о полемичкој страсти усмереној на односе између историје и поезије, Снежана Самарџија истиче запажања Стојана Новаковића према којима је „историја 'најчвршћи постамент' епици и предању, али је изузетно важно истражити и процесе памћења догађаја у традицији – 'обраду, која их толико одмакне од првобитног и истинског стања њиховог' [...] Оновремену полемичку страст, усмерену на односе између историје и поезије, распламсала су посебно открића до којих су, независно један од другог, дошли Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић. Њихова истраживања оспорила су усмено преношење 'знања' о смрти последњег владара из династије Немањића. Мотив о цареубиству издвојио је у традицији као крвника Вукашина Мрњавчевића, иако су историјске чињенице, склопљене након пет векова, пружале сасвим другачију слику“ (Самарџија, 2008, стр. 10).

и славној српској историји, па и његову пријемчивост за народна предања, која су имала и свој одјек у већ стасалој народној епској поезији“ (Максимовић, 2000, стр. 282).

Како Јелка Ређеп запажа „усмено предање о убиству цара Уроша и казни божијој која је стигла царевог убицу краља Вукашина у Бици на Марици 1371. године, није забележено ни у једном писаном споменику пре XVI века. По традицији, 1584. године неки пастир нашао је под каменом плочом у манастиру Успења пресвете Богородице, у селу Шаренику, мошти цара Уроша. Податак да је краљ Вукашин убио цара Уроша је касног порекла [...] и потиче из локалне легенде из околине Петрича и Неродимља“ (Ређеп, 1998, стр. 70). Та месна легенда о насилној смрти цара Уроша живела је на Косову (у Неродимљу, близу Урошевца) и, надограђујући се, преносила се и у касније историјске изворе, па тако Јелка Ређеп наводи да „о убиству цара Уроша говоре млађи родослови (Карловачки, XVI век, Пејачковићев XVII и Руварчев XVIII век), млађи летописи (Кувездински, Подјорички, Дечански, Верковићев, Маџаришевићев и Сенички), Бранковићев летопис на латинском језику с почетка XVII века, Мавро Орбин у *Краљевству Словена*, Јаков Лукаревић у свом делу *Обилни извод из дубровачких анала* (Венеција, 1605), патријарх Пајсије у *Житију цара Уроша* (1642), *Савински летопис* из XVII века, рукописна *Прича о доју косовском* с краја XVII века или почетка XVIII века, *Књига историографија* Саве Владисављевића из 1722, *Троношки родослов* из прве половине XVIII века, гроф Ђорђе Бранковић у обе хронике, краткој румунској и у *Славносрпским хроникама*“ (Ређеп, 1998, стр. 70).

Последњи писац старих српских хагиографија, патријарх Пајсије Јањевац⁶, написао је „последње житије, последњем владару благородне лозе“ (Костић Тмушић, 2017, стр. 300). Специфичност *Житија цара Уроша* од патријарха Пајсија Јањеваца у последњем веку трајања српске књижевности, доноси новину тиме што је у њему присутан јак одјек народног стваралаштва. Димитрије Богдановић сматра да је аутор овога житија „једна од великих и последњих индивидуалности старе српске литературе, која већ спаја у себи две епохе. У старе књижевне облике, у покушају да говори древним језиком српске житијне књижевности или литургијске књижевности, Пајсије ипак уноси нове садржаје и једну нову свест, која би се могла назвати у правом смислу речи

⁶ Пајсије Јањевац, патријарх српски 1614–1647. године, рођен у свештеничкој породици у Јањеву, на Косову и Метохији.

историјском и народном“ (Богдановић, 1991, стр. 267). На овај начин, патријарх Пајсије постаје творац култа цара Уроша⁷, чиме комплетира средњовековно наслеђе, али и указује на трагедију потонућа српске државе. Иако је неоспорно да ово житије представља резиме читаве средњовековне српске историје, за нас је оно значајно управо због усменог предања, које је аутору послужило као извор. Наиме, патријарх Пајсије пише о личностима из далеке прошлости те нема потребе да као савременик прекраја делове њиховог живота и говори само најбоље о владарима, он, у ствари, „није стварао легенде већ их је готове преузимао из народа“ (Деретић, 2002, стр. 251), и на тај начин унео у дело оно што се преносило кроз векове.

Напуштајући, једним делом, терен средњовековне књижевности, *Житије цара Уроша* представља нарочито занимљиво остварење, у чијем су заглављу откривене одлике и идеје дела: „Житије и подвизи и кратка повест благочастивог и превисоког и свагда спомињаног и храброг цара Стефана и сина његова Уроша младог цара, и о житију и о скончању његову, и како и којом смрћу пређе из овога света сујетнога, и колико поживе и у које време и где сконча“ (Патријарх Пајсије, 1968, стр. 251).

Још је у почетном делу *Житија* назначено оно што је аутора нагнало да се усуди и испише животопис који ће као централну тему имати мученичку смрт, а то је сан: „И као некад, јави ми се у сан (Урош), и једанпут и други пут: 'Зашто ме, рече, предадoste заборау?' Сам господ зна да није лаж и многи ми не верује“ (Патријарх Пајсије, 1968, стр. 252). Уочавамо да се у структуру предања, на самом почетку *Житија*, уводе снови, као један од модела архаичне свести. Према мишљењу Нортропа Фраја, сан је „сам по себи састав загонетних алузија на сањчев живот [...] он садржи митски елеменат који поседује моћ неовисне комуникације, што је видљиво не само у познатом примјеру Едипа, него у свакој збирци народних прича“ (Fraj, 1979, стр. 125). Сан се у равни митолошко-хришћанског погледа на свет појављује у бајци и легендарној причи, где се налози из сна пренесе непосредно на деловање личности и тако се ствара фабула [...] У предањима се инсистира на потврди веродостојности сна (Пешић и Милошевић Борђевић, 1996, стр. 233). Потврда се налази у речима самог кази-

⁷ Поред *Житија цара Уроша* патријарх Пајсије је написао и *Службу цару Урошу*, доприневши на тај начин утврђењу и неговању његовог култа.

вача: „Сам господ зна да није лаж и многи ми не верује“ (Патријарх Пајсије, 1968, стр. 252).

Испунивши налог из сна, патријарх Пајсије започиње писање житија које ће, добрим делом, поред онога што је у средњовековном духу (родослови, летописи и плачеви), имати одлике народног приповедања и предања. Осећајући дуг према цару Урошу, патријарх Пајсије у *Жицији* уноси посебан однос према јунаку, који је као слабији, преварен и убијен од јачег. Како је у српском народу живело предање о Вукашину Мрњавчевићу, као убици младог цара Уроша, наследника цара Душана, патријарх Пајсије је такву, интригантну причу, транспоновао у своје житије. Исто предање уносе народни певачи, гуслари, у поједине народне епске песме преткосовског тематског круга, међу којима су: *Смрт Душанова* (комади од пјесме) (Вук, СНП II, 33), *Урош и Мрњавчевић* (Вук, СНП II, 34) и *Смрт цара Уроша* (Котевска (ур.), 1965, стр. 109, уп. Вук, СНП II р., 22).

Ово предање у *Жицији* цара Уроша започиње после исписа из родослова српских владара лозе Немањића. Преко предања се у сцени смрти цара Душана наговештава почетак описа живота малолетног цара Уроша. На овај нас начин аутор *Жиција* уводи у одјек народног предања о цару Урошу:

[...] И поживе на престолу 24 лета, представи се 20. децембра.

И остави сина свога младоумнога, још млада узрастом, и уручи скиптар државе Вукашину, и заклетвама⁸ закле (га) да не чини насиља сину његову, док не достигне до узраста и постане наследник отачаству својему, које му по роду и колону остаде од прадедова. И тако савешаше и обете дадоше да неће преступити више речени завет, и благочастиви цар Стефан одреша се од овога сујетнога света.

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 255)

И у епској народној песми *Смрт Душанова*, народни певач путем централне теме о смрти великог владара, цара Душана, даје наговештај истог предања:

⁸ Изражена са јаким степеном емоционалне обојености, „заклетва представља израз којим се утврђује лични став или однос према неком бићу, појави или ствари позивањем на ’вишу силу, част или оно што је најсветије и најдраже“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 91). „Заклетве су намењене изнуђивању обећања, потврђивању и утврђивању задате речи [...] оне служе као гаранција да ће се нешто учинити“ (Бован, 1990, стр. 228).

Подоље се Срїски цар Сїїјейане⁹,
У Призрену, мјесїу њїшомоме,
Подоље се, умријейи хоће.

[...]

Код њеїа се сва їосїода сасїа.
И їу дође Вукашине краље,
Диже цара на свил'на душека,
Прислони їа у наручје свил'но,
Па над њиме їрозне сузе рони,
Поїледује Срїски цар Сїїјейане,
Поїледује сву редом їосїоду,
Поїледује їаке їроїовара:
„Мили куме Вукашине краље¹⁰!
Аманейї їи моја царевина!
И аманейї сви моји їрадови!
И аманейї све моје војводе
По свој мојој редом царевини!
И аманейї мој нејак Урошу
У кол'јевци од чеїр'есїї дана!
Царуј, куме, за седам їодина,
Осме їодај мојему Урошу.“

[...]

То изусїи, лаку душу їусїи.

(Смрїи Душанова (комади од пјесме), Вук, СНП II, 33)

Нудећи детаљније податке о старости цара Уроша у тренутку очеве смрти: „И аманет мој нејак Урошу/ У кол'јевци од четр'ест дана!“, епска песма њега маркира као *нејакої*, што је у народној књижевности обележје детета, слабог и још недораслог да одговори озбиљности титуле владара српске државе. Атрибут 'нејаки' је срастао са ликом и улогом последњег српског цара, а бурна збивања која ће након смрти цара Душана захватити Балкан стопиће се као епоха *немоћної владара*. И кад стаса за владавину, по сижеу епских варијаната, Урош ће остати само *царевїћ*, беспо-

⁹ Цара Душана народна песма назива царем Стјепаном, као овде, или Стефаном, Шћепаном и сл.

¹⁰ „На самрти се 'болан' цар с вишеструким поверењем обраћа Вукашину [...] Са истоветном топлином се и Урош обраћа Вукашиновом сину: 'Благо мене! ето мога кума,/ Ето кума, Краљевића Марка'. И, управо опречни односи према кумовима које испољавају Вукашин и Марко појачавају и контраст између оца и сина и њихове индивидуалне црте“ (Самарџија, 2008, стр. 114).

моћан пред похлепним великашима. На тај начин се потпуно преклапају делокруг владара и делокруг жртве (Самарџија, 2008, стр. 213).

И у *Жиџију Цара Уроша* и у епској песми, традиција вешто намеће визију о лику краља Вукашина, маркирајући га као самовољног владара и узурпатора власти, коме на самрти цар Душан, заклињањем, поверава сина и управљање царством:

По истеку многих година владао је Вукашин, док не постаде храбар цар Урош и док му не буде 17 година. Био је толики разумом, да су се сви дивили, успевао је из дана у дан у доброту и разуму, не примајући савете старих, а држећи савете младих. Ради тога, онај ко од искони мрзи добро: ђаво, подиже рат између младога цара и Вукашина, и био је велики метеж и распре између њих у те дане. Једни су били помагачи цару, а тако је и по правди, а други Вукашину, по неправди, тако да је био велики метеж и разногласице и неправде. Поред неправедног суда беше велика жалост, пошто с насиљем угради његов престо, после толико заклетве и завештања опет се показа као преступник.

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 255)

Пратећи развој предања у *Жиџију цара Уроша*, уочава се настојање приповедача да истакне важност заклетве и заклињања, изношењем личног уверења да је у традицији српскога народа заклетва представљала много више од обичне формуле. Као врста кратких народних умотворина, заклетва – формула старог порекла – снажно обавезује онога који је изриче и представља давање часне речи, чије би неиспуњавање, односно кршење, било изједначавано са грехом. Стога и изразита блискост заклетве са клетвом. Она „означава свесно стављање под клетву самог лица које се заклиње, уколико не говори истину или не испуни обећање. У том смислу, заклетва је индивидуализована и обично има за циљ да убеди саговорника у веродостојност исказа“ (Радуловић, 2007, стр. 1). У томе и јесте суштина настојања патријарха Пајсија да читаоца убеди у важност заклетве и заклињања на самртној постели цара Душана, када је цар Душан „на самрти оставио краљу Вукашину да управља царством док Урош не постане пунолетан“ (Деретић, 2002, стр. 251).

Пратећи структуру предања, народна епска песма *Смрти Душана* доноси слику краља Вукашина као узурпатора престола, који, уместо седам, царује шеснаест година, наметнувши зулум, описан у стиховима: „[...] Колико је зулум поставио,/ Што ношаше раја сиротиња,/ Што ношаше од свиле хаљине,/ Тад обуче сук-

нене хаљине.“ Живот цара Душана гаси се без подвига, у болесничкој соби, а „традиција га неумољиво пушта да у дирљивој заблуди о поданицима именује за намесника најгорег међу похлепнима. Тако о природи његове владавине сведочи само контраст у комаду песме, који истиче промене након цареве смрти. Символика преокрета не обухвата само царску породицу, него и шири план“ (Самарџија, 2008, стр. 212), истакнут у наведеним стиховима.

Инсистирање на представљању цара Уроша као жртве уочавамо у стиховима исте песме у којој млад и невешт владар, дохвативши се „снаге и памети“, савете тражи од своје мајке. Мајка јасно, једном реченицом, указује да је оно што њему припада у туђим рукама:

„Маји моја, царице Роксанда,
 Дај ми, мајко, комад љеда дабов!“
 [...]
 „Чујеш ли ме, мој млади Урошу!
 Има љеда, но је у грудима,
 Баш у кума Вукашина краља:“

(Смрт Душанова (комади од пјесме), Вук, СПН II, 33).

Песма *Урош и Мрњавчевићи*¹¹ садржи интернационалну тему о одлучивању коме круна треба да припадне. У *Индексу моштва народних џесама далканских Словена* мотив је регистрован као *дорда о џресџо* (Krstić, 1984, стр. 627); *po smrti vladavca velikaši se svadaju na kome će od njih ostati carstvo i osporavaju presto njegovom; ubistvo vladavca – razno* (Krstić, 1984, стр. 320). У овој народној епској песми су, према мишљењу Светозара Кољевића, „наличја средњовековне историје представљена у облику породичне драме“¹² (Кољевић, 2011, стр. 322). Песма почетним стиховима указује на подударности, дајући потврду незрелости цара Уроша, који се пред похлепним великашима повлачи ћутањем:

¹¹ Песме *Урош и Мрњавчевићи* и *Смрт Душанова* (као и неколико других песама о Мрњавчевићима, кнезу Лазару, Старини Новаку) Вук је записао од Старца Рашка из Старог Колашина, баштиника старије епске културе и мотива, који је, како Бован наводи, „волео да слика последња времена. У песми *Урош и Мрњавчевићи* показао је велику истанчаност проницања у карактер личности [...] Рашко се и сам уплитао у старе обичаје, као на пример, у случају када правда неустрашивог Марка: 'Јер се њему, брате, не пристаје, / са својим се бити родитељем'. Ово је једини изразит пример певачевог уплитања у песму“ (Бован, 1990, стр. 163).

Сасџала се чейџири џадора
 На удаву на џољу Косову,
 Код дијеле Самодрже цркве:
 Једно џадор Вукашина краља,
 Друџо џадор десџоџа Уљеше,
 Треће џадор војеводe Гојка,
 А чейџврџо царевџћ-Уроша;
 Цареви се оџимљу о царсџво,
 Међу се се хоће да џоморе,
 Злаћенима да џододу ножи,
 А не знаду, на коме је царсџво.

(Урош и Мрњавчевић, Вук, СНП II, 34)

Дајући поглед на новонастале прилике у држави, епска песма, поступно, набрајањем табора, маркира лик царевџћа Уроша као последњег међу великашима, који ће задобити улогу невине и изигране жртве. Самим тим што је последњи на овом списку великаша, он је последњи који ће имати право на било какву побуну и на оно што му заиста припада. Указујући на његову слабост и немогућност да се избори са најездом грамзивих великаша, Старац Рашко у неколико стихова истиче његову немоћ: „Ђути нејак царевџћ Урошу,/ Ђути д’јете, ништа не бесједи,/ Јер не смије од три братијенца,/ Братијенца, три Мрњавчевића“. Најаву несреће која ће уследити доносе стихови у којима протопоп Недељко, код кога су „књиге староставне“, бива позван да пресуди „на коме је царство“¹³: „Сузе рони протопоп Недељко, сузе рони, па њима говори:“ Овакве елементе из истог предања налазимо и у деловима *Жиџија цара Уроша*:

¹² „Њен историјски оквир су феудални расколи у сумрак средњовековне Србије: два брата, краљ Вукашин и деспот Угљеша доиста су одбијали да признају суверену, легалну власт Душановог сина цара Уроша, који је тако дуго памћен у народној поезији као ‘Урош Нејаки’ да је на каснијим фрескама постајао све кржљавији, иако је на старијим фрескама приказан као висок и снажан младић“ (Радојчић, 1953, стр. 171). На портрету у цркви Псачи и у Св. Николи у Охриду, Урош је верно осликан, као висок и снажан младић, о чему Леонтије Павловић пише следеће: „Лик цара Уроша ураћен за време његовог живота на фресци у манастиру Псачи (из 1366/7) приказује га растом врло високог, као и писани извори, док је Вукашин насликан као мали, ‘жура’. Кад се у XVI в. почиње да развија традиција (о ‘нејаком Урошу’) тада се он слика безбрад и младелик као дете напр. у Пећи, Тројици Пљеваљанској, Ораховици и Темској (код Пирота)“ (Павловић, 1965, стр. 114).

Када је тада био сабор у граду Призрену¹⁴, у храму архистратига војске господње Михаила, што је на реци Бистрици под градом више места Призрена [...] када се сабрао не мали сабор од тадашњег архиепископа и митрополита кир Данила и игумана и свештеноинока и инока и не малога збора благочастивих, и цео скуп српски који је под њиховом облашћу, и Вукашин суђен од њих, и не покораваше се говорећи: 'Мени је предано (царство).' И сабор са архиепископом и целим народом (одговори): 'Знамо да је теби поверено док не доспе млади цар до узраста (пунолетства), а његово је по роду и колену. Престани, Вукашине, да чиниш насиље!' И када је био велики метеж и узбуна, јаој неправедног суда, и никако се не хтеде покорити. Тада је патријарх са собом рекао: 'Слава Теби, Господе, дуготрпељиви и многомилостиви, погледај са висине своје свете на озлобљени народ свој и види неправедни суд, који са насиљем узимају.' И разиђоше се свако својој кући и Вукашин раздели (царство) на три дела: Угљеши даде Срез и назва га кесаром, Гојка депота у Трапезунту тј. Трнову, а сам у српској земљи.

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 256).

Примећујемо да су у овом делу житија истакнути субјективни искази и реченице. Показујући посебан однос према слабијима, патријарх Пајсије у *Житију цара Уроша* уноси делове који су праве песничке целине, обојене и испуњене најјачом емоцијом, пре-

¹³ У том лажљивом свету, ипак се морају призвати највише светиње патријархалне културе као неки онострани идеал казивања елементарне истине, коју, дакако, свако од присутних ионако зна (Кољевић, 2011, стр. 323). Онај који у песми доноси одлуку о томе на коме је царство, није протопоп Недељко већ Краљевић Марко, на кога обесне великаше упућује протопоп. Краљевић Марко, под утицајем своје мајке Јевросиме, снажног и моралног лика, носи оца етичко-васпитне улоге и симбола праведности, казује истину, поричући право на престо краљу Вукашину:

„А мој дабо, Вукашине краљу!
Мало л' ти је твоје краљевине?
Мало л' ти је? Осйала ти йусйа!“
[...]
„Видише ли, Бої вас не видео!
Књиџа каже: на Урошу царсйво,
Од оца је осйануло сину,
Тешешу је од кољена царсйво.
Њему царсйво царе наручио
На самрйи кад је йочинуо“

(Урош и Мрњавчевић, Вук, СПН II, 34).

¹⁴ У песми *Урош и Мрњавчевић*, сабор на коме је решавано о царству, одржава се на Косову, док га патријарх Пајсије у *Житију цара Уроша* смешта, према народној традицији, у Призрен (Бован, 1990, стр. 163).

тварајући је у вапај за заштиту недужног и у страну одгурнутог јунака. У заштиту невинога, паралелно са житијем, стаје и епска песма, уносећи у текст мотив светиње која, после пресуде Краљевића Марка¹⁵, и проклетства које изриче своме оцу, Краљевића Марка спаси од Вукашиновог насиља. Моменат епске сакралности проналазимо у структури песме, тренутку у коме из хришћанске светиње, „дијеле Самодреже цркве“ (Вукова напомена: *Једни њевају код Грачанице*), проговара глас, саветујући Краљевића Марка да заштиту пронађе у њој:

*„Бјеж’ у цркву, Краљевићу Марко!
Видиш ће ћеш данас њоинући,
Поинући од свој родийеља,
А за њравду Боја истиноја“.
Црквена се ошворише враша,
Марко дјежи у дијелу цркву,
за њиме се враша зашворила.*

(Урош и Мрњавчевић, Вук, СПН II, 34)

Разматрајући овај, али и сличне примере из епских народних песма, Тихомир Ђорђевић наводи „да се јасно види да је црква била уточиште које је примало и заштитило праведнике од гнева нерасудних [...] Када је хришћанство постало државна религија римског царства, цркве су захтевале да и оне имају права да буду уточишта [...] Заштитно право светилишта постојало је и међу паганским Словенима“ (Ђорђевић, 1939, стр. 162–164). Наводећи и друге примере, он закључује да помени цркве као уточишта у нашим народним песмама почивају на фактичком схватању цркве као такве“ (Ђорђевић, 1939, стр. 165). Такође, Самарџија примећује да се дешава да су топоними често „срасли са номенклатуром, тако да помињање града активира и асоцијације на лик владара. Особни искорак из овог поступка уочава се у (неразвијеним) биографијама Немање и Уроша. Судбине обојице ’царева’ израстају из специфичног амбијента који подсећа на саборе велможа [...] Немања и Урош постављају се наспрам ’ришћанске господе’ – испред цркве Грачанице (Самодреже). При томе, поданици се неприлично опходе према владару. Немању нападају вербално, док отимање о трон вишеструко угрожава Уроша. У оба случаја оспо-

¹⁵ Марко Краљевић се у песми намеће са периферије сукоба ка његовом средишту, не само због семантичког потенцијала његовог имена, већ због тога што у „причи“ заузима позицију и функције спасиоца-заточеника легитимног цара (кума), правде и Божје воље (Самарџија, 2008, стр. 293).

рен је царев ауторитет, а да би се равнотежа наново успоставила, пасиван владар (жртва) добија помоћника (главног јунака сукоба). Немању узима у заштиту син Сава. Урошев заштитник није са царем у крвном, већ у духовном сродству“ (Самарџија, 2008, стр. 208).

Најразвијенији део предања, слику насилног убиства цара Уроша, налазимо и у *Жишцију цара Уроша* и у епској песми, *Смрти цара Уроша* (напомена у приређеним Вуковим рукописима: АСАНУ, др. 8552/25, XXVII, др. 5. Вар.: VI, 14, уз коју је ирејричана као варијанта), у којој је предање у потпуности заживело. И поред тога што је *Жишције цара Уроша* дело краћега обима, то је, ипак, било довољно да патријарх Пајсије комплетира предање и преко њега учврсти култ невиног владара. Иако је реч о историјској неистини (Вукашин није убио цара Уроша), народна традиција путем предања, које је заживело, Вукашину приписује грех убиства, тражећи у њему узроке пропасти српске државе. Последњи део овог предања је у *Жишцију* најдраматичније приказан, уз потресне призоре који приказују стање у тадашњој држави. Костић Тмушић наводи да патријарх Пајсије „са великим болом, горчином и бесом, говори о краљу Вукашину. Кроз реторска и сугестивна питања, исказује своју личну жалост и трагедију самог народа“ (Костић Тмушић, 2017, стр. 301).

И прође неколико година, а Вукашин развирепивши се, јаој неправедни суде, и упути ђаво, који од искона мрзи добро, Вукашина ратоборца, те он упути своје слуге на убиство (Урошево). После неколико дана изађоше Вукашин и Урош у лов као што су обичај имали, и тамо (Урош) прими крај живота, убише га потпуно невина.

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 257)

Паралелан приказ проналазимо и у песми *Смрти цара Уроша*:

*Храни мајка дијетџе Уроша,
хранила ја и ошхранила ја,
дохранила до џејнаесџи јодина,
ја ја даје ујку Вукашину,
да ја учи хишар лов ловиши,
лов ловиши, џо јори одиши.
Не учи ја ујко лов ловиши,
ни одиши џо јори зеленој
већ ја води од јеле до јеле.*

(Котевска (ур.), 1965, стр. 109)

Призор у коме краљ Вукашин младог цара Уроша одводи у лов, подједнако је и у идентичном облику, путем предања, заживео и у *Жиџију* и епској песми. У оваквим случајевима, почетни стихови епске песме, уобичајеним горским пејзажом, најављују кобну ситуацију. Патријарх Пајсије и народни певач у своје приповедање уносе део предања у коме ујак и сестрић крећу у лов. Тамо „сједоше под зелену јелу“ а краљ Вукашин у међувремену „пребира отровна биља,/ да отрује дијете Уроша./ Отрова га и сахрани млада,/ под највишом и најгранатијом,/ у горици а дрснатом јелом“ (Котевска (ур.), 1965, стр. 109); „Сагубише дијете Уроша,/ Покрили га гором листопадном“ (Вук, СНП II р., 22). Сама појава сеновитог дрвета у жанру као што је предање или епска песма, доноси представу о величанственој и чудесној моћи вегетације, наговештавајући несрећу и трагичну смрт. Оваква ситуација младог цара Уроша маркира као жртву¹⁶, која је погинула мученичком смрћу.

Смештена и „превучена у епику, гора је просторна слика кулминације свих активних сижејних линија песме, односно тачке из које радња више не може ићи ни у једном смеру осим ка трагичком разрешењу, уколико термин 'трагичко' схватимо као превремену, неминовну и насилну смрт протагониста“ (Детелић, 2013, стр. 100). Подређујући уверљивом приказивању догађаја и емоција, јела се у народу сматра за четинарско, сеновито дрво са негативном конотацијом, па призор у коме краљ Вукашин младог Уроша одводи у гору, „од јеле до јеле“¹⁷, у овом предању није случајан, а инсистирање на повезивању дрвећа са датом ситуацијом потврђује тезу о традиционалном веровању у демонску природу појединих биљака, која се веома често укључује у жанр предања. Како Снежана Самарџија напомиње, „четинарске шуме високих гора представљају у усменој поезији дивљину и опасне пределе“ (Самарџија, 2013, стр. 5). О томе говори и Мирјана Детелић истичући „уобичајен смисао опозиција своје/туђе, отворено/затворено, опасно/безбедно“ (Детелић, 1992, стр. 82).

¹⁶ У *Indeksu motiva narodnih pesama balkanskih Slovena* мотив је регистрован као *ubistvo i pogibija vladarica* (Krstić, 1984, стр. 325).

¹⁷ Појачан вид предсмртних мука представљен је као ударање ослепљеног бића о шумска стабла (Марко прети Шарцу како ће га обогалити у гори: *Те се шици од јеле до јеле*, а тако се дочарава и јад момка: *Пак ћу ићи од јеле до јеле*, коме не дају вољену девојку) [...] независно од тога да ли је слика тек детаљ лова или члан поређења најављује се неповољан обрт, јер јунак губи епске атрибуте или живот (према: Самарџија, 2013, стр. 6).

Чим јунаци зађу у тајанствен, непријатељски простор, њихово страдање је неизбежно. Призори из лова су често позадина за приказивање породичних и унутарњих сукоба јунака епских песама и балада. Високе планине прекривене четинарима, горска језера и извори призивају веровање о станишту демона и њиховом погубном деловању на смртнике.¹⁸ И *Жиџије* и епска песма доносе истоветан смисао и симболику простора, у коме снага семантичког поља надјачава све жанровске нормe (Самарџија, 2013, стр. 7).

Не могавши да не унесе субјективне коментаре у *Жиџије цара Уроша*, патријарх Пајсије, преко песничких израза и фраза, изражава „крик, који се чује до неба“ (Костић Тмушић, 2017, стр. 301):

Јао неправде! Јој зависти! О неситости Вукашинове!

Која рука подигнути се могла? Како не усахну?

Како ли се земља сатрпе? Како и сунце не помрачи?

Како и ваздух сатрпети може?

Којим срцем, којом мишљу, којом савешћу?

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 257)

Текст ове песничке целине из *Жиџија цара Уроша* осликава друштвену драму једног времена и тла, као и потресно стање у држави која остаје без последњег изданка светородне лозе Немањића. Аутор кривца проналази у краљу Вукашину, кога, вођеног злом, упоређује са ђаволом. Овакви се злочинци у народу проклињу, а убрзо их стиже заслужена казна.

Костић Тмушић примећује да су „овакви поетски изрази блиски плачу као поджанру у структури житија“ (Костић Тмушић, 2017, стр. 301). Потресно излагање патријарха Пајсија има дидлијских асоцијација и јасних аналогија с апокалиптичном визијом у којој се земља сатире и сунце помрачи. Патријарх Пајсије истиче да је Вукашин, вођен сатаном, извршио убиство: „О Вукашине, када те испуни Сатана и научи те убиству, као некада Јуду на господу свога и учитеља“ (Патријарх Пајсије, 1968, стр. 257). Како Јелка Ређеп запажа, „проблем жртве доведен је до степена националне катастрофе српског народа“ (Ређеп, 1998, стр. 301). У овом случају жртва остаје пасивна, немоћна да се супротстави непри-

¹⁸ За хтонски простор горе посебно се везују виле. Оне се окупљају на крошњама јела и купају у горским изворима (Ђорђевић, 1989, стр. 87).

јатељу скривеном у лику кума и заштитника, те тако и неумитно страда.

Лик Урошеве мајке провлачи се и кроз *Жиџије цара Уроша* и кроз епску песму *Смрт цар Уроша*. У оба случаја она пролива сузе за својим несталим чедом, не знајући за насилну смрт. У варијанти из Вукових рукописа Свети Сава анахроно открива мајци судбину сина, на шта се надовезује епски мотив посвећивања невино страдале жртве:

*Узеде је Свѣтѣишељу Саво,
Узеде је за дијелу руку,
Па доведе у ѿру зелену
И одиже ѿлочу од камена –
Засја јој се дијѣше Уроше,
Засја јој се кано јарко сунце.*

(Вук, СНП II р., 22)

У *Жиџију цара Уроша*, патријарх Пајсије, упоредо с потресним приказом мајке која вапи и рида за својим чедом, слика лицемерје краља Вукашина, који, у таквим моментима, изговара лаж, прикривајући свој грех:

А мати је плакала за чедом својим, и када је био збор у царским палатама и сакупило се сродство и (када је био) не мали плач и ридање, и питаху један другог: „Шта се догоди данас?” Ево мати тражи сина, слуге траже цара, и свуда обилажаху тражећи, и ништа не налажаху. Јао невоље која се догодила! А царица великога и храброга Стефана долази Вукашину са плачем и ридањем и са дворјанима, и пита: „Где је млади цар и шта се догоди, и камо пође?” И Вукашин (одговори) говорећи: „Ни ја не знам шта се догоди. Да није поревновао прародитељима својима и отишао на Свету Гору, ко зна?”

(Патријарх Пајсије, 1968, стр. 258)

У тој потрази за сином, мајка одлази у манастир Успења пресвете Богородице, у околини Петрича, близу Неродимља, где се, као и у епској песми, појављује калуђер (*насијојашељ*), који коначно открива истину о почињеном убиству, указујући на унутрашњост светиње, где је Вукашин, у тајности, ноћу, сахранио цара Уроша.

У епској песми *Смрт цар Уроша* народни певач радњу не смешта на конкретну локацију, као што то чини *Жиџије цара Уроша*, већ се радња развија у просторима типичним за одвијања епских приказа. Тражећи нестали сина, мајка се удаљава од свог дома и

залази у трагички епски пејзаж, у *џуђе* просторе, крећући се, симболично, „од јеле до јеле“. Понајвиша и најразгранатија јела наткриљује гроб цара Уроша. Такво разрешење и коначну потврд у смрти владара народни певач даје речима старог калуђера, који мајци показује Урошев гроб у хладу, говорећи да „онде лежи дијете Уроше,/ њега јесте ујко погубио,/ погубио Вукашине краљу“ (Котевска (ур.), 1965, стр. 111). Трагична ситуација и сазнање мајке да јој је дете убијено, пропраћено је у почетку сузама, а касније усиљеним смехом, који Веселин Чајкановић види као магичку радњу чије објашњење налази у области народних умотворина.¹⁹ Путем предања, народна епска песма препознаје мученичку смрт, праведника и жртву похлепног краља Вукашина²⁰, и завршним коментарима показује посвећивање невиног мученика, овенчавајући га заслуженим, светачким ореолом.

Епска песма тиме заокружује предање из народа, док патријарх Пајсије одлази и корак даље, и са жаром и субјективним исказима износи призоре Маричке битке у којој краљ Вукашин губи живот. Житије је у свој текст инкорпорирало додатну епизоду у којој, по регуларном следу догађаја, грешника стиже заслужена казна²¹ за почињено недело – „праведност Божјег суда“ па му се „не зна ни гроб“. У тој бици чак и Вукашинов брат Угљеша губи живот (што је блиско историјској истини о њиховој погибији у Маричкој бици).

Епизоде које следе у *Жиџију цара Уроша* су додатне, уметнуте приче о пастиру који долази у манастир ради преноса моштију страдалог цара. Оне су се у текст житија инкорпорирале као наставак постојећег предања, објављујући цара Уроша као светитеља, чије мошти после 211 година почињу да испуштају „добромирисне мирисе“²².

Надахнутост српског живља историјским тренутком, смрћу младог цара Уроша, посебно на Косову и Метохији, довела је до

¹⁹ О магичном смеху видети: Чајкановић, В. (1973). *Миџ и релиџија у Срба*. Београд: Српска књижевна задруга.

²⁰ „Само се у неким епским песмама о Марку који 'познаје очину сабљу' сачувало историјско тачно сећање на погибију овог великаша у доју на Марици (септембар 1371)“ (Пешић и Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 54).

²¹ У сижеу *Жиџија цара Уроша* казна за почињен грех приказана је у додатној епизоди о погибији краља Вукашина у Маричкој бици, док у предању о Вукашиновој смрти, које је у традицији заживело, краљ Вукашин страда покрај језера од свог слуге, „који му узима златну колајну или крст, који је он од цара отео“ (Милошевић Ђорђевић, 1996, стр. 54).

стварања предања које је у колективу добијало карактер националног мита, нудећи готов модел, способан да као самосталан фигурира, али и да свој садржај инкорпорира у различите литерарне врсте. Тако је у ова два, у основи различита жанра, житију и епској песми, предање сачувано као субјективна рецепција народа у чију се свест укоренила, подлежући жанровским разликама, а ипак чувајући блискост садржаја. Те разлике огледају се, пре свега, у прилагођавању предања језику и особеностима жанра. *Жиџије цара Уроша* предање приказује као комплетирану и заокружену целину (чак су у њега уметнуте додатне епизоде о доласку пастира који преноси мошти и о посвећивању цара Уроша), док епска песма ово питање разрађује фрагментарно, надограђујући предање Урошевим посвећивањем, без назнаке о заслуженој казни која стиже краља Вукашина. Наговештаји предања налазе се у две песме *Смрт Душанова* и *Урош и Мрњавчевићи*, у којима се указује на почетак отимања владавине младом цару Урошу од стране кума, у неким примерима и ујака, краља Вукашина. Трећа песма – *Смрт цара Уроша*, већ насловом сугерише тему предања, приказујући нејаког и незрелог дечака кога краљ Вукашин одводи у лов и на превару убија. Ова песма и *Жиџије цара Уроша* најпотпуније предочавају предање које је живело у народу и на његовом примеру препознају мученичку смрт.

Веома је важно нагласити да је народно предање у неким деловима утицало на оно што се дешавало у *Жиџију цара Уроша*, али не комплетно. Показали смо да су мотиви о убиству цара Уроша, као и делови самог предања које је живело у народу, затим „опис сабора који је Вукашин сазвао у цркви Св. Арханђела код Призрена“ (Трифунковић, 1965, стр. 551) препознатљиви у *Жиџију цара Уроша*, а потичу из народног предања. Међутим, према мишљењу Томислава Јовановића „утицај народног предања на Пајсијево састављање *Жиџија светог цара Уроша* [...] много је ужи него што многи истраживачи помишљају“ (Јовановић, 1993, стр. 27). У сваком случају, веза између народног предања и последњег животописца старе српске књижевности јесте важна напомена за сва будућа истраживања.

²² Према предању о цару Урошу, записаном 10. новембра 1880. године од Рајка Дајича, из села Неродимља, појављује се сан, у коме цар Урош саветује мештанина Неродимља да узме врећу са његовим костима и крене ка северу. Тада се појављују пси „који су били ударили јуриш на њега и чим су га обколели одмах су полегали око човека, али се је одмах помислио за њега: или је био светац, или светитеља носи у врећу на плећи“ (Бован, 1980, стр. 150).

Као жанр који се уклапа у друге жанровске целине и начине приповедања, предање, живећи и развијајући се постепено, доприноси утврђивању култа цара Уроша, чинећи спону између старе српске књижевности и народног стваралаштва. Поред невеликих одступања између ових примера, предање у основи остаје исто, сугеришући заједништво исказано у сличном односу према појавама и догађајима дубоко укореењеним у свест национа.

ИЗВОРИ

- Бован, В. (1980). *Народна књижевност Срба на Косову и Мешохији, народне љриповејке* 1. Приштина: Јединство.
- Вук, СНП II р.: Караџић, В. (1974). *Српске народне љјесме*, из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића, књ. друга, пјесме јуначке најстарије. Прир. Ж. Младеновић и В. Недић. Београд: САНУ.
- Вук, СНП II: Караџић, В. (1988). *Српске народне љјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. II, у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч, 1845. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. V. Прир. Радмила Пешић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964. Београд: Просвета.
- Котевска, Ц. (ур.). (1965). *Ејске народне љјесме, Немањићи и Мрњавчевићи*. Београд: Народна књига.
- Патријарх Пајсије. (1968). *Жићије цара Уроша*. У: Ж. Вујић (ур.), *Сћаре српске диографје*. Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Бован, В. (1990). *Народна књижевност*. Приштина: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић, Д. (1991). *Историја сћаре српске књижевности*. Београд: СКЗ.
- Деретић, Ј. (2002). *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.
- Детелић, М. (1992). *Мићски љросћор и ејика*. Београд: САНУ.
- Детелић, М. (2013). Гроб у гори. Садејство просторног и биљног кодирања у епици. У: З. Карановић, Ј. Јокић (ур.), *Биље у љтрадиционалној кулћури Срба. Приручник фолклорне доћанике* (99–118). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Ђорђевић, Т. (1939). *Белешке о нашој народној љјезији*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Ђорђевић, Т. (1989). *Вешћице и виле у нашем народном веровању и љјредању*. Београд: Народна бибблиотека Србије.
- Јовановић, Т. (1993). Предговор. У: *Паћријарх Пајсије Сабрани сћиси*. Београд: Просвета – СКЗ.
- Кољевић, С. (2011). Српска епика као слика или бег из наше историје?. У: М. Детелић, Сн. Самарџија (ур.), *Жива реч, зборник у часћи Наде Милошевић*

Ђорђевић (317–329). Београд: Балканолошки институт САНУ – Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Костић Тмушић, А. (2017). *Поетски елементи у српској хагиографској књижевности*. Косовска Митровица – Ниш: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици – Међународни центар за православне студије.

Максимовић, В. (2000). *Сџари српски њисци*. Србиње–Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ – Филозофски факултет Српско Сарајево.

Павловић, Л. (1965). *Култови лица код Срба и Македонаца*. Смедерево: Народни музеј.

Пешић, Р. и Милошевић Ђорђевић, Н. (1996). *Народна књижевност*. Београд: Трешник.

Поповић, Т. (2010). *Поема или модеран еп*. Београд: Службени гласник.

Радојчић, С. (1953). О неким заједничким мотивима наше народне песме и нашег старог сликарства. *Зборник радова САН*, II, 159–178.

Радуловић, Л. (2007). Родитељска клетва као невидљиво насиље: дискурс антимајтеринства у традиционалној култури. *Етноантрополошки проблеми*, 2 (2), 137–146.

Ређеп, Ј. (1998). *Удјелство владара, сјудује и ојледи*. Нови Сад: Прометеј.

Самарџија, С. (1987). Усмено предање између веровања и уметности речи. *Поља*, 340, 243–248.

Самарџија, С. (2008). *Биографије епских јунака*. Београд: ДСЈК.

Самарџија, С. (2013). Танковрха јела и зелен бор. Напомене уз зимзелено дрвеће у народној поезији. У: З. Карановић, Ј. Јокић (ур.), *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне дојанике* (5–18). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Трифунковић, Ђ. (1965). *Сџара књижевност*. Београд: Нолит.

Fraj, N. (1979). *Anatomija kritike*. Zagreb: Naprijed.

Krstić, V. (1984). *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Beograd: SANU.

MARIJANA B. STOJKOVIĆ

ALEKSANDRA S. KOSTIĆ T MUŠIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA

FACULTY OF PHILOSOPHY,

DEPARTMENT OF SERBIAN LITERATURE AND LANGUAGE

SUMMARY

THE LEGEND OF THE DEATH OF UROŠ THE WEAK IN HAGIOGRAPHIC
LITERATURE AND EPIC POETRY

Based on the tale of the death of Tsar Uroš, a medieval historical figure, known as Uroš the Weak, the paper attempted to reconstruct the traditional tale transposed into two, basically different genres—the *Hagiography of Tsar Uroš* by Patriarch Pajsije Janjevac and the epic poems of the pre-Kosovo thematic cycle: *The Death of Dušan*, *Uroš and the Mrnjavčević Family*, and *The Death of Tsar Uroš*. We analyzed how Patriarch Pajsije dealt with the issue of martyrdom in *The Hagiography of Tsar Uroš*, and how, on the other hand, the epic poetry covered the same motif. We also investigated how a legend performs as an independent genre, but also how, as a subgenre, it fits into a more comprehensive category contributing to the strengthening of the cult of Tsar Uroš. Furthermore, we looked at how the legend of the death of the „unfortunate” tsar was incorporated into hagiographical literature and an epic poetry. By examining the similarities and differences in the folklore of these two genres, we aimed to show how oral literature was convenient and, at the same time, essential for preserving the memory of famous figures and important events.

KEYWORDS: legend; *The Hagiography of Tsar Uroš*; *The Death of Dušan*; *Uroš and the Mrnjavčević Family*; *The Death of Tsar Uroš*.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

СНЕЖАНА Ј. МИЛОЈЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ИЗГРАДЊА САКРАЛНИХ ОБЈЕКТА КАО ПУТ КА ЕСХАТОНУ НА ПРИМЕРИМА СРПСКЕ ЖИТИЈНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

САЖЕТАК. Полазећи од постулата хришћанског учења – да свако стварање од Светог Духа долази, применили смо већ познате принципе теопоетике на градњу сакралних објеката, кроз топос подвига Бога ради. Потврду овакве форме предусловљености човековог спасења пронашли смо у житијним текстовима старе српске књижевности. У вези са датом темом истакли смо незадоцњење (благовремено посвећивање овом богоугодном делу), као кључни елемент којим се наративно уобличава сотириолошка мотивација оваквог вида човековог подвига. Говорећи о естетском корелативу градње цркава и манастира, указали смо на комплексност средњовековне естетике утемељене у хришћанско учење.

Кључне речи: градња цркава и манастира; мотив незадоцњења; метафизичка естетика; небески Јерусалим.

ГРАДИТЕЉСКИ ПОДВИГ БОГА РАДИ

Према хришћанском учењу све на овом свету створио је Бог – о чему детаљно говори *Књиџа ѿосџања* (1 Мој, 1–31), а човек, носећи Бога у себи, поседује стваралачки потенцијал попут Створитеља. Зато, када говоримо о стварању – што по хришћанском учењу означава стварање ни из чега, можемо за полазиште имати добро познати цитат из Светог писма: „Ко верује у мене, дела која ја

---

¹ milojevic.snezana@yahoo.com

Рад је примљен 16. маја 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

творим и сам ће творити, и већа од ових ће творити“ (Јн 14, 12). Према хришћанском учењу свако стварање од Светог Духа долази, као што Свети апостол Павле у *Првој йосланици Коринћанима* објашњава.²

Синестезију између разноликих текстова културе, обредног али и уметничког карактера, који говоре увек о једном – величини и љубави Божијој – Милорад Лазић објашњава кроз опис верског обреда у храму – небу на земљи. У том посвећеном тренутку све елементе који саучествују у молитвеном чину колектива назива синтетичким и везивним елементима целине храма: архитектонског (место догађаја), музичког, сликаног, књижевног, групе која у односу на кађење заузима одређени положај, кроз гест човековог тела, костимографију која се одликује спектром пригодних боја и друге елементе ове „култне примењене уметности“ (Лазић, 1996, стр. 95).

Оно што Лазић са богословског аспекта назива синтетичким везивним елементима у новијој се медијевистичкој литератури дефинише као хијеротопија која је синоним за свеобухватни однос према истраживању сакралног простора контекстуализован различитим уметничким, културним и друштвеним константама:

„Тако се, с тачке гледишта хијеротопије³, архитектонски оквири, сликана декорација, музички, светлосни и други аспекти различити-

² „Различни су дарови, али је Дух исти. И различне су службе, али Господ је исти. И различна су дејства, али је исти Бог који дејствује све у свима. Но свакоме се даје пројава Духа на корист. Јер једноме се даје кроз Духа реч мудрости, а другоме реч знања по истом Духу, а другоме вера истим духом, а другоме дарови исцељивања истим Духом, а другоме чињење чудеса, а другоме пророштво, а другоме разликовање духова, а другоме различни језици, а другоме тумачење језика. А све ово чини један исти Дух, делећи свакоме понаосод како хоће“ (1 Кор 12, 4–11).

³ Родоначелником термина *хијеротопија*, као синонима за методолошки приступ истраживању културолошких слојева средњег века, сматра се Алексеј Лидов (који овај термин први пут помиње 2002. током предавања на тему: „Византијска хијеротопија. Чудесне иконе у светом простору“). Његова дефиниција овог појма гласи: „Иеротопия — создание сакральных пространств, рассматриваемое как особый вид духовного и художественного творчества, а также наука, которая анализирует конкретные примеры данного творчества“ (Хијеротопија је стварање светих простора посматрано као нарочит облик духовне и уметничке креативности, као и наука која анализира конкретне примере таквог стваралаштва) (Лидов, 2006, стр. 10). Иако дефиниција није потпуно јасна, бројни радови овог аутора указују да методолошки аспект хијеротопије интегрише резултате историје, теологије, историје уметности, елементе архитектуре, иконографије, науке о књижевно-

тих ритуала, укључујући, на пример, и паљење тамјана и кађење, морају разматрати као елементи комплексне структуре који су подређени главном циљу – стварању сакралног простора.“ (Ердељан, 2013, стр. 11)

Житијни текстови старе српске књижевности почињу својеврсном инвокацијом којом хагиографи призивају садејство Светог Духа са њиховом ауторском *нишијавношћу* током важног посла који им предстоји – писања о светом човеку.⁴ Међутим, житијни текстови српске средњовековне књижевности не акцентују само дејство Светога Духа⁵ као предуслов стварања речима већ богонадахнуће претходи сваком довршеном послу који је у славу Божију. Примера ради, садејство човекових есхатолошких тежњи и помоћи вишне с неба оличене у дејствовању Светога Духа истиче Данило II, говорећи о изградњи манастира Градац, задужбини краљице Јелене: „И умним очима гледајући колико дух свети помагаше да се овај храм брзо сврши, госпођа ова моја подвизаваше се весељем душе“ (Данило II, 1988, стр. 93).

Сви елементи који су садржани у појму хијеротопије, која синтетизује небо на земљи у форми богослужбених објеката, обједињени су институцијом ктитора⁶ – владара или црквеног поглавара који гради сакрална здања и ради сопственог спасења и спасења повереног му народа. Градњом храма ктитор је преузимао улогу онога ко је из хаоса направио ред, који је профани простор преобразио у сакрални:

сти, разматрање употребе светлости, одоролошка питања контекстуализована антрополошким, социолошким, па чак и политиколошким истраживањима. Види: http://hierotopy.ru/ru/?page_id=288.

⁴ О стваралаштву у средњем веку види и: Аверинцев, 1982; Бичков, 1991; Бојовић, 2009; Лихачов, 1972; Маринковић, 2001; Милојевић, 2017.

⁵ У средњовековном хришћанском симболизму (а у оквиру култне естетике црквенослужбеног карактера) тамјан је еманација Светог Духа, чије је деловање на простору стварносног предуслов сваког богоугодног посла (дела) али и естетизације истог (Лазих, 1996, стр. 30).

⁶ „Власник имовине намењене цркви, са сасвим одређеним обавезама, правима и ограничењима која произлазе из његовог донаторског чина [...] Најчешћа сведочанства о ктиторској делатности српских владара или властеле представљају оснивачке повеље манастира, разни натписи у којима се спомиње ктиторски чин, као и ликовне представе ктитора у њиховим задужбинама [...] Основни мотив који је подстицао на изградњу храмова и стицање ктиторског положаја био је религијске природе, а омогућавао је вечни помен и искупљење душе“ (Шуица, 1999, стр. 346, 348).

„Ктиторска прегнућа, усредсређена на стварање духовно-физичког амбијента присуства, приказивања и деловања светиња, временом су формирала и разгранавала и одговарајућу визуелну реторику светости унутар појединачних градитељских остварења или целокупног урбаног односно државног ткива. Њоме је бивао обзнањиван изузетан богомизабрани и богомчувани статус одређене средине која је, по промисли Божијој, постајала станом господа.“ (Стевовић, 2018, стр. 76–77)

О оваквој контекстуализацији изградње сакралних објеката можемо говорити у оквирима Немањићке Србије. Стефан Немања је изградио два манастира у Топлици – један посвећен Богородици, други Светом Николи; манастир Светог Ђорђа у Расу (Ђурђеви ступови), који је краљ Драгутин обновио⁷; као и манастир Студеницу, посвећен Успењу Богородичином, којем је, век касније, краљ Радослав доградио припрату, а краљ Милутин такозвану Краљеву цркву посвећену Светима Јоакиму и Ани. Заједно са сином Савом Немањићем изградио је манастир Хиландар на Светој Гори.

Свети Сава, заједно са братом Стефаном Немањићем, изградио је манастир Жичу, седиште српске архиепископије. Задужбина краља Владислава је Милешева, а ктитори манастира нису били само владари већ и црквени поглавари. Тако се Пећка патријаршија састоји од три манастира: цркву Светих Апостола изградио је архиепископ Арсеније, цркву Светог Димитрија архиепископ Никодим, а цркву Богородице Одигитрије, мали храм Светог Николе и припрату која повезује ове три цркве, архиепископ Данило II.⁸

Житије родоначелника владарске лозе Немањића, чији је аутор Свети Сава, почиње ктиторском похвалом владару који је од путог места – *ловишћа зверова* – створио мирно место за спокој и умножавање монашког подвига. У самом уводу набраја ктиторска дела очева: „Сам сазда манастире: прво, у Топлици светога оца Николе, и други тамо Свету Богородицу у Топлици; потом опет сазда манастир Светога Георгија у Расу“ (Стефан Првовенча-

⁷ Краљ Драгутин је преправио улазну кулу у манастирски комплекс претворивши приземље у цркву-капелу (Милошевић и Нешковић, 1987, стр. 26).

⁸ У вези с наведеним споменицима културе доступна је богата литература од које ћемо навести само неке од њих, коришћене приликом израде овог рада (аутори су поређани по азбучном реду): Бојовић, 2011; Богдановић и др., 1985; Ђурић и др., 1990; Кандић и др., 1995; Кашанин, 1986; Милошевић и Нешковић, 1987; Суботић, 1984.

ни, 1988, стр. 98).⁹ О стремљењу Светог Симеона да кроз градњу богослужбених објеката приведе спасењу и себе и поверени му народ, Свети Сава говори описујући светогорски подвиг свога оца на Светој Гори:

„Јер изађе из отачаства свога на ону свету ливаду, тј. Свету Гору, и нађе некадашњи манастир, тј. Милеје, Ваведeње славне и пресвете Богородице, разваљен сасвим од бездожних ратника. И други, већи подвиг узе [поред већ узетог подвига аскетизма] и потруди старост своју, и мене иако недостојна, кога је имао код себе ко му работа. Као што овде обнови и устроји све, тако и то свето место подиже, да нас ни тамо не лиши обновљења и помена и уточишта.“ (Св. Сава, 1986, стр. 109)

Претходни наводи, осим што говоре о подвигу насловом дефинисаном, истичу и компарацију владара са узором – говори се о Стефану Немањи као створитељу – створитељу који је из хаоса направио ред.¹⁰ На исти начин родоначелнику своје лозе приступа Стефан Немањић, а чињеницу да му је *све ишло од руке* приписује његовом спознању Бога и великој љубави према Богу: „А срце се распаљиваше божанственим огњем како ће угодити Господу и градити храмове угодника светих“ (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 66).

Све наведене елементе везане за подвиг изградње храмова као богоугодног дела посвећеног спасењу проналазимо у Доментијановом *Жийију Свейої Симеона*. Говорећи о изградњи манастира Студеница, Доментијан истиче молитву упућену Исусу Христу и Богородици, весеље у срцу ктитора манастира – које развејава страх од Бога, а ум и срце усмерава ка вишим сферама, те онај који од хаоса ствара ред – сродно Богу Створитељу – ствара сваки ред на земљи – у свом народу: „А помоћу Божијем и поспешењем Светога Духа, и молитвама пресвете Богородице, би свршен манастир“ (Доментијан, 1988, стр. 255).

НЕЗАДОЦЊЕЊЕ – КЉУЧНИ СОТИРИОЛОШКИ МОТИВ

У наводу поводом градње храма Пресвете Богородице у Топлици од стране Стефана Немање који гласи: „Дошав и нимало не за-

⁹ У следећем наводу Свети Сава говори о томе како је он као ктитор опремио манастире: „И свима тим манастирима сатвори управу као што треба [...] и села предаде манастиру заједно са другим правима манастиру, иконама и часним сасудама, и књигама и ризама и завесама...“ (Св. Сава, 1986, стр. 98).

¹⁰ У вези са овом темом види и: Крстић, 2018.

доцнев, поче зидати у отачаству својем“ (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 66), истакнут је кључни мотив, важан подједнако као и сам подвиг у који се човек упушта са јасним циљем, а то је незадоцњење. Иако сама градња монументалног здања може из техничких разлога потрајати дуго – када се говори о незадоцњењу у теолошким оквирима, реч је о духовној константи овог појма. Овај елемент, који предусловљава успешност у подвигу, с аспекта хришћанског учења могао би се објаснити на следећи начин: појединац није окаснио са својим подвигом, тј. остало му је још довољно земаљског живота да испуни оно што је Богу обећао (заветовао) – конкретно, изградњу куће Божије – имајући за циљ спасење.

Архитект ове константе проналазимо у *Свештом Њисму*, у јеванђелским причама које говоре о другом Христовом доласку и свршетку света. Прича о будности своје утемељење има у човековој несазнатљивости Божијег промислитељског деловања (Божијих планова). Човек не може знати када ће се десити оно што представља фокус његовог подвига – када ће се десити други долазак Сина Божијег, зато би требало да у сваком тренутку буде спреман за преиспитивање¹¹ које претходи вечности.

Дакле, сазнање о последњем времену (када ће се судити живима и мртвима) човеку је недоступно: „А о дану томе и часу нико не зна, ни анђели небески, до Отац мој сам“ (Мт 24, 36; Мк 13, 32; Лк 12, 37). Зато се човекова будност, човеково незадоцњење огледа у следећем: „Стражарите, дакле, јер не знате у који ће час доћи Господ ваш“ (Мт 24, 42; Мк 13, 33; Лк 12, 40). Сходно томе, јеванђелске приче упућују да прави хришћанин мора увек бити спреман – исцељен духовно – прочишћен од слабости своје пале природе.

Прва прича на ову тему у *Јеванђељу њо Маџеју* јесте парабола о добром слуги који је увек спреман на долазак господарев – који је увек „будан“. Рђав слуга „рече у срцу своје: 'Неће мој господар још задуго доћи'; почне тући другове своје, а јести и пити с пијанцима; доћи ће господар тога слуге у дан када се не нада и у час када не мисли, и расећи ће га напола и даће му удео са лицемерима; онде ће бити плач и шкргут зуба“ (Мт 24, 45–51).

¹¹ По хришћанском учењу – човек који тежи ка Богу после смрти, вођен Божијим анђелима који Логосу предочавају добре речи, дела и мисли покојника, пролази кроз такозвана митарства „границе“ на којима га сачекују демонски анђели и нападају, истичући негативне стране личности преминулог, што претходи коначном суду. Бројни су аутори за собом оставили значајне текстове на ову тему, о чему пише Драгиша Бојовић (2004, стр. 72).

Мотив незадоцњења има своје истакнуто место у старој српској књижевности – колико се то може окаснити – граница је нејасна. Ствар је утолико компликованија, уколико имамо на уму да је по хришћанском учењу, безусловно, свима доступна институција покајања – па се тако и највећи злочинац може искрено покајати и, сходно томе, добити опроштај. Баш зато, што су човеку док хода чврсто земљом таква знања недоступна, Исус Христос доноси причу о добром и лошем слуги, као и ону о десет девојака – од којих је пет имало „стално упаљено кандило“ – чекајући Христов долазак, док других пет није било тако ревносно у тежњи ка „свом женику“.¹² Акцент ових јеванђелских прича је у следећем: „Бдите, дакле, јер не знате дана ни часа у који ће Син Човечји доћи“ (Мт 25, 13).

У складу с наведеним, Стефан Немања, као што смо већ навели – „дошав, нимало не задоцнив, поче журно зидати у отачаству својем у Топлици, храм пресвете Богородице, на ушћу“ (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 66).¹³ Поступци и радње оних који стварају (граде) у славу Божију, увек су мотивисани метафизичким циљевима, међутим, житија српске средњовековне књижевности указују да резултати подвига не морају имати очит реципроцитет у овоземаљским категоријама. Богоугодно дело не доноси неминовно добробит у материјалном смислу, здравље и слогу с ближњима.

Доносећи исправне одлуке, житијни јунаци, неретко, смирење и блаженство за којим цезну баштине тек у просторима вечности. Конкретно – упркос уском џуџу и посвећености – и Стефан Немања и краљица Јелена (о чему ће више бити речи у даљем

¹² „Тада ће бити царство небеско, као десет девојака које узеше светиљке своје и изађоше у сусрет женику. А пет њих беху мудре и пет луде. Јер луде, узевши светиљке своје, не узеше са собом уља. А мудре узеше уље у посудама са светиљкама својим. А будући да женик одоцни, задремаше све, и поспаше. А у поноћи стаде вика: 'Ево женик долази, излазите му усусрет'. Тада устадоше све девојке оне и украсише светиљке своје. А луде рекоше мудрима: 'Дајте нам од уља вашег, јер се наше светиљке гасе'. А мудре одговорише говорећи: 'Да не би недостало и нама и вама, боље идите продавцима и купите себи'. А кад оне отидоше да купе, дође женик, и спремне уђоше са њим на свадбу, и затворише се врата. А после дођоше и оне друге девојке говорећи: 'Господару, Господару! Отвори нам'. А он одговарајући рече им: 'Заиста вам кажем, не познајем вас'“ (Мт 25, 1–12).

¹³ У оквиру осврта на житије Стефана Првовенчаног о Светом Симеону нећемо детаљно говорити у вези са осталим манастирима – јер је овај пример парадигма наративних стратегија овог аутора.

току текста) страдају изложени болестима или злу које узнемирава леп живот на земљи. Тако Стефана Првовенчаног стиже зла коб зависти – која еманира кроз његову браћу током градње храма: „Док је зидао храм светог чудотворца и брзога у бедама помоћника Николаја, опет браћа његова, подстицањем ђавољим и злом ревношћу, и љутим гневом обузети, дођоше да ожалосте светога“ (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 66).

Доментијан у *Житију Свештога Симеона* такође набраја подвиг градње кућа *Божјих*, истичући сваки од наведених елемената:

„И извољењем Божијим и спешењем светога Духа и помоћу пресвете Богородице и бодрим подвигом преподобнога и пресветлим његовим разумом почевши у Господу Богу, би свршен манастир пресвете Богородице. [...] и опет у том свом делу поче зидати други манастир у име светога међу светима, великога архијереја Николе [...] Нимало не каснивши, са великим успехом поче зидати манастир светога и славнога великомученика Христовога угодника Георгија и са журбом и са љубављу.“ (Доментијан, 1988, стр. 242, 249)

МОЛИТВА КАО ПРИЗИВ БОЖИЈЕ ПОМОЋИ

О градњи манастира Хиландара Доментијан детаљније говори у житију посвећеном Светом Сави – и баш овај опис истиче комплексност подвига градње богослужбених објеката. Градња здања духовне природе предусловљена је молитвеним чином ктитора, који моли Бога да га осени Светим Духом и буде му помоћник у изградњи сакралног објекта, као куће свих оних који ту проналазе своје уточиште на путу ка Богу.

Овим поводом треба подсетити на значај синергије људске снаге и Божије силе – појединац може учинити Богу подвиг само уз Божију сагласност – богонадахнуће. То двојство супротно усмерених радњи – једне са неба ка земљи и друге са земље ка небу (љубави усмерене једна ка другој) чини да настане (буде створено) дело у име Божије. Својом богоугодном онтологијом, својом богослужбеном функцијом, у којој се назначава значај Светог Духа – мистичног нуклеуса градње храма – чини да резултат подвига осим своје примарне – богослужбене функције – буде и уметничко дело.

Кога Господ надахњује Светим Духом? На ту тему Данило II одговара: „Јер Бог даје дар пресветога Духа онима који нелицемерно прилазе Њему и према таквим трудовима и добрим делима његовим“ (Данило II, 1988, стр. 132). У случају житија краља Ми-

лутина, највећег српског задужбинара, после навода о добротинствима – као материјализацију идеје да је „обраћао срдачну мисао на такве ствари које су на Божју хвалу“ (Данило II, 1988, стр. 132), наводе се његови ктиторски подвизи:

„Дом пресвете Богородице, добре хранитељке рода хришћанскога у месту званом Трескавици [...] Такође и дом св. мученика Христова Георгија у држави Кичевске области [...] И у држави свога отачаства многе божаствене манастире од самог основа подиже [...] И сазда цркву успења Пресвете Богородице, звана епископија призренска, и такође цркву Благовештења пресвете Богородице која је Епископија грачаничка, и цркву звану Тројеручица у славном граду Скопљу, и цркву св. Георгија на реци Серави, и цркву св. Константина у граду Скопљу, и цркву св. Георгија Нагоричскога, и у месту званом Студеници, и у дому пресвете Богородице, сазда цркву на име св. праведника Јоакима и Ане, и у Дабру цркву св. мученика Христова Георгија у месту званом Ораховица, и цркву св. мученика Христова Никите, близу града Скопља.“ (Данило II, 1988, стр. 103)

О мистичком значају градње и даривања (опремања) манастира говори житијни сегмент (заступљен и код Доментијана и код Теодосија), који описује сусрет Светог Саве са извесном непознатом женом (побожном женом коју среће у манастиру). Радња овог, Божијим планом мотивисаног, сусрета смештена је у манастир Богородице Евергетиде, у коме неименована *дојојокорна жена* прилази Светом Сави, не би ли испунила оно што јој је речено да испуни. Она му говори:

„Свети богољупче, тебе ми указа Бог и света Благодетељница, да ти кажем ово заповеђено ми: Тамо у Светој Гори у области твога манастира, у оном и оном месту, су два скровишта суха злата; узми и савтори у њему, шта ти је на потребу.“ (Доментијан, 1988, стр. 103–104)

По јасном упутству, Свети Сава проналази благо које је утрошено за градњу манастира Хиландара. Ова сцена је у Теодосијевом житију развијенија, а Теодосијев Свети Сава се речи побожне жене сећа не одмах по повратку на Свету Гору, већ касније. Опис одлуке да крене у потрагу за благом апострофира још неке елементе хришћанског учења – злато може бити извор великог искушења, па се зато Свети Сава молитвеним чином обраћа Богу, не би ли га заштитио од греха среброљубља, да злато „не прионе [на] срце моје“ (Теодосије, 1988, стр. 145).

Уз речи „Господе нека се појави сакривено“ (Теодосије, 1988, стр. 145), Свети Сава проналази злато, дарује цркве и манастире (као и у Доментијановом житију). Теодосијева различитост огле-

да се и у томе што он обзнањује оно што код Доментијана остаје у оквиру индиција¹⁴ – идентитет жене коју је Свети сусрео у цркви. У овом житију свезнајући приповедач закључује: „Мислим да је то била сама та пресвета Богородица Доброторка, која је то говорећи казала светоме, али свети из смрности овако измени виђење“ (Теодосије, 1988, стр. 145).

Овакав закључак у оквиру поступка изградње хагиографског карактера на још један начин истиче скромност Светога Саве, али говори о још нечему, о чему је говорио Светозар Радојчић у свом тексту *Злато у српској уметности XIII века*. Полазећи од тога да је реч о општем месту – богатом даривању манастира, које је неретко било у злату, Радојчић истиче наративну стратегију средњовековног аутора: да би избегао стално акцентовање материјалног, он умеће легенду о чудотворном проналажењу скровишта пуног драгоцености. Обично Богородица открива градитељима такво место, на тај начин злато добија још већу вредност – истиче Радојчић (1982, стр. 13). У контексту теме којом се у овом раду бавимо, можемо рећи – на тај начин се потврђује да је материјално оснаживање богослужбених објеката усклађено са Божијом вољом.

МЕТАФИЗИЧКА ЕСТЕТИКА¹⁵ – ДУХОВНА НАСЛАДА И ИЗГРАДЊА ХРАМА

Како Умберто Еко указује: „Светлост је заједничка природа која се налази у сваком телу, било небеском или земаљском [...] светлост је супстанцијална форма тела која утолико стварније и достојније поседује биће, уколико више у њој учествује [...] У том смислу светлост је начело сваке лепоте“ (Еко, 1992, стр. 79). Умберто Еко указује да посвећеници – аскете (који такође могу бити ктитори храмова) не само да нису имуни на лепоту, иако је њихов циљ удаљавање од световног и посвећивање метафизичком него је интензивније осећају од других (Исто, стр. 15).

¹⁴ О суштинској различитости у приступу наративизацији живота светих код Доментијана и Теодосија Шпадијер наводи: „Оно што, међутим, чини специфичност Теодосијевог приповедања и што га приближава савременом уметничком изразу јесте књижевна мотивација догађаја и ликова у делу [...] Доментијан, код кога све почива на Божијој промисли, на предодређености, нема никакву потребу да оправдава или образлаже поступке својих јунака“ (Шпадијер, 2015, стр. 53).

¹⁵ *Метафизичка естетика* је синтагма коју смо преузели од Умберта Ека. Он ову фразу користи када говори о естетици средњег века, види: Еко, 1992, стр. 26.

У том духу су наводи Милорада Лазића о естетизацији самог монаштва, када привидна духовна мука прераста у симбол духовне узвишености мистичног живота у Христу, када се подвигом „љубав ероса потискује са љубављу преображеног ероса (Божанске љубави)“ (Лазић, 1997, стр. 36). Као фактор естетизације истиче енергију:

„Осећање естетичког имало је за циљ, или прецизније речено, давало је духовне подстицаје и покретало човека на подвиг врлинског подражавања живота светог који је својим највишим духовно – енергијским амплитудама ништа друго до духовна наслада и радост живота у Христу.“ (Лазић, 1996, стр. 29–30)¹⁶

Директно у вези са темом којом се бавимо, значајан је навод Тихона Ракићевића који истиче виши степен духовног задовољства од естетичког (које је и естетичког и трансценденталног карактера), произашлог из комуникације верујућег појединца са храмом у коме се нашао. Полазећи од Студенице, што можемо узети као парадигму за све остале примере здања богослужбеног карактера, каже:

„Немогуће је улазити у [...] храм, а немати духовну корист од његове уметности. Живопис и скулптура тајанственим начинима делују. Примећујемо, осећамо да ово деловање излази из (ван) естетских, уметничких и психолошких оквира, и да је оно благодатно.“ (Тихон Ракићевић, 2010, стр. 48)

Стефан Првовенчани говори о осоденој врсти задовољства, естетско-метафизичког карактера које се дешава у бићу онога ко се овог подвига латио. Овде није реч само о катарзи која настаје у сусрету са уметничким артефактом (о катарзи античког одређења у овом контексту свакако не можемо говорити, превасходно због богослужбене функције онога што је истовремено и лепо). Осим тога, естетика се у средњовековном смислу те речи разликује првенствено по мистичком слоју овог појма: „На трансценденталној равни лепота је нераздвојива од појмова доброте и истине [...] Јер лепота у свету није ништа друго него позив Бога упућен човеку“ (Ристић Горгиев, 2007, стр. 136–137).

¹⁶ По Милораду Лазићу и институција „страха Божијег“ (страха од величине и свемоћи Божије) за своје исходиште има категорију естетског карактера: „Страх Божији као почетак вере и увођење човека у поредак благодати, представља темељ естетичког и продор у светлосни круг живота са Христом који праведно суди“ (Лазић, 1996, стр. 94).

Истраживање стварања сакралног простора који ради своје свеукупне комплексности захтева мултидисциплинарни хијеротопски приступ, истовремено је процес „јерусалимизације“ (Ердељан, 2013, стр. 12) – сагласја између небеског и земаљског. Иако у медијевистичкој литератури¹⁷ постоје значајни радови који овај концепт имплементирају на примере најзначајнијих хришћанских храмова овом приликом ћемо навести само један као парадигматичан осталима, кроз топос светлости као репрезентативни симбол присуства Божијег:

„Изградња Јустинијанове Св. Софије [...] означила је тренутак у коме је, начелно говорећи, црква, као место божанског присуства стакла особено више значење [...] надасве гигантском куполом којој је природно осветљење давало ефекат бестежинског леддења, постала достојно предмећење идеје, тренутак и места коначног спајања земаљског и небеског царства. Делујући као појава која није могла настати из човекових руку, већ само божанским настојањем.“ (Стевовић, 2018, стр. 73–74)

Узимајући улогу свезнајућег приповедача, Стефан Првовенчани нам говори о унутрашњој *наслади* градитеља храмова Светог Симеона, која произлази из јасног осећања да је храм Божији пандан вечног блаженства на небу:

„А када гледаше подизање храма Пресвете, овај мој господин свети, верујте ми, о господо и браћо, да сам видео како се његов ум диже у висину као неки небопарни орао, који је држан на земљи везан узама железним, па се истргао и у висину узлетео да дође до онога бесмртнога и светога источника и да види хлад божанственога града Вишњег Јерусалима, чији, уистину, постаде прави грађанин.“ (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 75)

Стварање сакралног простора увек је поновно стварање Јерусалима, „његово централно место потврђује се у Библији, на средњовековним мапама и у космологији. Облик васељене је морао да одговара слици света пронађеној у Писму“ (Живковић, 2017, стр. 198). Вишњи Јерусалим је симболична слика евхаристијске заједнице верних и садржи у себи сву пуноћу оба њена аспекта – земаљског и небеског:

„Та синтеза историјске и есхатолошке перспективе у Цркви, столећима уназад везивана је за доктрину о идентичности (‘онтолошкој’ и ‘реалној’) Цркве на небу и Цркве на земљи, односно на

¹⁷ Превасходно доступна у монографијама: Ердељан, 2013; Стевовић, 2018; Лидов: hierotopy.ru/ru/?page_id=288.

учење о јединству небеске и земаљске литургије.“ (Ердељан, 2013, стр. 44–45)¹⁸

Имајући у виду рад Алексеја Лидова, треба рећи и то да је у византијском свету (византијској оријентацији хришћанства) та „ирационална“ перцепција догађаја мултивалентног карактера заправо била доказ божанског присуства. Није у питању шематизовани догађај, већ посебно стање свести којим се сви елементи духовног, просторног, офлаktivног, тактилног, ородолошког, звучног карактера обједињују у нераскидиву целину. У том смислу сваки храм као парадигма Небеског Јерусалима треба бити схваћен као концепт који није једном заувек дат, већ се реактивира садејством свих садржаја и чинова током богослужења у цркви.¹⁹

Наведени цитати истичу функцију храма као овоземаљске антиципације Небеског Јерусалима, што кроз духовни развој постаје доступно премудрим чулима родоначелника благородне династије Немањића, када он постаје сродан *недойарном орлу*²⁰, који се уздигао до метафизичке форме егзистенције.

На основу свега наведеног јасно је да се човекова тежња ка вечном Јерусалиму огледа и у градњи богослужбених храмова.

¹⁸ „У хришћанском тумачењу ове идеје, по речима апостола Павла и Светог Јована Богослова, Јерусалим је, у опозицији према јеврејској религиозно-идеолошкој мисли у чијем се средишту налазио Стари храм, био поистовећен са Новим храмом, оваплоћеним Логосом и Црквом као заједницом верних сабраних у телу Христовом. Овакво, изразито алегоријско тумачење, током целокупног раздобља средњег века и на Истоку и на Западу било је интензивно присутно у егзегези, утемељено у веровању о Вишњем Јерусалиму као симболичној визији евхаристијске заједнице верних, мистичном телу Христовом, слици Цркве у њеној пуноћи у оба њена аспекта – небеском и овоземаљском. Један од аксиома свеукупне византијске еклисиологије гласио је да Црква, као заједница верних оличена храмом и у храму, и у свом историјском постојању овде и сада антиципира есхатолошку стварност Небеског Јерусалима“ (Стевовић, 2018, стр. 75).

¹⁹ О јединицама литературе Алексеја Лидова (доступне на већ наведеној интернет адреси) која се детаљно бави оваквим дефинисањем светог простора са различитих аспеката види и: Стевовић, 2018, стр. 53.

²⁰ О симболичком значењу орла у средњовековној књижевности пише Донка Петканова, а као најбољу дефиницију ове симболике наводи речи патријарха Трновског из XIV века који, пишући похвално слово Светом Јовану Поливотском, наводи: „Али како високолетећи орлови неометано загледају у сунчеве зраке и бодро и постојано посматрају његову светлост, тако и они који занемарују све ниже мисли блистају од небеске светлости и с миром гледају у њу“ (Петканова, 2006, стр. 95).

„Стваралаштво у том смислу представља катафатичко решење изласка у свет апофатичких могућности и искорака из граница уобичајене колективности и индивидуалности средњовековног човека“ (Петканова, 1996, стр. 138). Тада невидљиво постаје видљиво – кроз реч, слику, звук... цркву, као предворје простора вечности.

У житију Стефана Дечанског истакнуто је опште место средњовековне књижевности – континуитет – ништа се не догађа као инцидент – већ се свему може пронаћи каузалитет: „Треба да учиним и неки богоугодни спомен животу мојем, не би ли како добру реч стекао после разлучења ми од овога сујетнога живота“ (Данилов Ученик, 1988, стр. 55).

Јасан узрочно-последични низ огледа се и у угледању на архиузор – што је у сваком делању у славу господњу сам Исус Христос. Осим наведеног односа архипандана и јунака хагиографије – српска средњовековна књижевност истиче као свети узор владаре – свеце који су својим животом и делима претходили житијном јунаку о коме је реч: „Јер видим да моји прародитељи и родитељи и други учинише добра дела Богу и људима, и уз то подигоше од основа дожанствене храмове на хвалу прослављање Богу, а себи на вечни спомен и на чување тела по разлучењу душе од тела, као што се види“ (Данилов Ученик, 1988, стр. 55).

Будући да се житијни текст обраћа и мистичном делу личности примаоца текста, Данилов Ученик о градњи храма говори као о мистичном процесу приближавања неба и земље, усаглашавању људских и метафизичких компоненти у човеку:

„Подигавши овај свети храм у дане живота свога, уперивши свој ум добро небесним, а телом на земљи стојећи, настањиваху се душевном мишљу у обитељима вишњих, и у овоме делу, које су чинили напредоваху, гледајући пред собом као самога Христа, наткривљујући један другога у љубави Божјој, хотећи коначно утврђење учинити томе манастиру.“ (Данилов Ученик, 1988, стр. 58)

Подвиг зидања цркава и манастира – подвиг стварања храмова у свој својој физичкој лепоти и метафизичком значењу – може се пронаћи у свим житијним записима старе српске књижевности. У неким случајевима, ова форма богоугађања изједначена је са осталим облицима добровољног страдања (одрицања од себиугађања), наводи се као једна од врлинских одлика житијног јунака, између осталих богоугодних радњи и поступака. Такав је случај са наводима о Светом кнезу Лазару које Константин Филозоф записује у *Житију десјоѿа Сѿефана Лазаревиѿа*. О светом кнезу го-

вори се као о градитељу сакралних објеката, у оквиру осталих богоугодних активности:

„И он стиже у добростојећа и вечна (места), а да оставимо његова љубочасна здања цркава и манастира, пуштање затвореника и милостиње, која као из извора излива облик сваке врлине и (његово) извршење запосвести. У свом животу сазда тврде градове, сазда и (град) звани Крушевац, у коме подиже најкраснију цркву великоме првомученику архиђакону Стефану, ради молитве и за увек спомињаног сина свога (деспота Стефана).“ (Константин Филозоф, 1989, стр. 85)

Милорад Лазић говори о елитизму манастирске духовности као кључу идентификације истовремено и саборног и естетичког народа (народа Цркве) – где је естетички народ превасходно онај средњовековни, *народ Божији* (Лазић, 1997, стр. 42). Образлажући овај навод, као индикативан пример наводи градњу Студенице у Доментијановом хагиографском тексту. Стварној (реалној савршеној лепоти) претходи она која се јавља у мислима духовно узраслог ктитора храма – он јасно и пре градње има свест о њеној будућој лепоти, што само по себи представља форму естетичког доживљаја цркве „која у свом нацрту и духовној визији има највишу сакралну идеалистичку архитектонику“ (Лазић, 1997, стр. 44).

Овај део Доментијановог житија истакли смо већ говорећи о молитвеном чину као предворју сваког надахнутог подухвата у славу Божију, (али не и цитирали²¹) – те је тако овај архитектонски подвиг предусловљен и свешћу о молитвеном дијалогу с Господом, којим се и рађа идеја о градњи богослужбеног храма, чијом се изградњом заокружује естетички циљ – изградња микрокосмоса.

ЗАКЉУЧАК Подвиг Бога ради манифестован кроз градњу цркава и манастира у житијној књижевности, као подвиг који подразумева дуготрајан и истрајан процес пре достизања резултата, чешће него у

²¹ „Ти који си основао земљу на тврђи њезиној, и рекао да се не поколеба у векове века, погледај свемилосрдним оком твојим светим и овде на мене слугу твога, и пошаљи ми помоћ од пресветога стана твога, и осени ме Духом твојим светим, и буди ми помоћник, владико Христе Господе свију да сатворим дом пречисте ми матере, као прибежиште свима који те љубе и деци отачаства мога, да се сви који прибегавају овде уместе у просторно царство твоје“ (Доментијан, 1988, стр. 91).

другим подвижничким описима истиче категорију незадоцњења – брига да ли су се на време посветили овом послу у Божије име и да ли ће за живота успети да градњу доведу крају. Произашао, као и сваки корак богопокорног човека из жеље за спасењем, истовремено представља и манифестацију Царства Божијег – кућу Божију на земљи. Произашле из владареве љубави у Богу, попут књижевности, произашле из ауторове тежње ка животу у Христу, истовремено представљају и естетски корелатив, јер је лепота у хришћанском учењу у спрези са Истином (Исусом Христом), позив Бога упућен човеку.

- ЛИТЕРАТУРА Аверинцев, С. С. (1982). *Поеџика рановизанџијске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Бичков, В. В. (1991). *Визанџијска еџеџика: џеоријски џроблеми*. Београд: Просвета.
- Бојовић, Д. (2004). *Срџска есхаџолошка књижевност*. Ниш – Косовска Митровица: Центар за црквене студије – Филозофски факултет.
- Бојовић, Д. (2009). *Трџеза џремудрости*. Београд–Ниш: Рашка школа – Центар за црквене студије.
- Бојовић, Д. (2011). Рађање српске цркве у Топлици. У: Д. Бојовић (ур.), *Сџефан Немања и Тоџлица* (27–35). Ниш: Центар за црквене студије.
- Богдановић, Д., Ђурић, В., Медаковић, Д. (1985). *Хиландар*. Београд: Завод за заштиту споменика културе Србије.
- Данило II (1988). *Живоџи краљева и архиеџискоџа срџских. Службе*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Данилови настављачи (1988). *Данилови настављачи, Данилов Ученик, друџи настављачи Даниловоџ зборника*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Доментијан (1988). *Живоџ Свеџоџа Саве и Живоџ Свеџоџа Симеона*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Ђурић, Ј., Ђирковић, С., Кораћ, В. (1990). *Пећка џаџријарџија*. Београд: Југословенска ревија.
- Еко, У. (1992). *Умеџност и леџо у еџеџици средњеџ века*. Нови Сад: Светови.
- Ердељан, Ј. (2013). *Изабрана месџа. Конџструисање Нових Јерусалима код џравославних Словена*. Београд: Православни богословски факултет.
- Живковић, М. (2017). Земалски и небески Јерусалим у Александриди. *Зборник радова Визанџолошкоџ инџтџиџуџа*, LIV, 197–212.
- Кандић, О., Поповић, С., Зарић, Р. (1995). *Манасџир Милешева*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Кашанин, М. (1986). *Манасџир Сџуденица*. Београд: Књижевне новине.

- Константин Филозоф (1989). *Повесї о словима, Жиїиїе десїоїша Сїефана Лазаревића*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Крстић, Д. (2018). Од постања до апокалипсе: библијски космогонијски и апокалиптички мотиви при опису градње Студенице и Хиландара у Савином Жиїиїу Свеїої Симеона. У: Д. Бојовић (ур.), *Визанїїјско-словенска чїенија I* (269–279). Ниш: Центар за визанїїјско-словенске студије – Међународни центар за православне студије – Центар за црквене студије.
- Лазић, М. (1996). *Срїска кулїна есїеїшка 13. века. Анализа најсїарије службе Свеїом Сави*. Београд: Слободан Машић.
- Лазић, М. (1997). *Есїеїшка Доменїїјанових жиїиїја*. Подгорица: Октоих.
- Лидов, А. (2006). Иеротопия. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования. В: А. Лидов (ред.) *Иеротопия. Создание сакральных пространств в Византии и Средневековой Руси*. (9–31). Москва: Прогресс-традиция,
- Лидов, А. Иеротопия. [Интернет страница]. Доступно на: http://hierotopu.ru/ru/?page_id=288. Приступљено: 2. 7. 2020.
- Лихачов, Д. С. (1972). *Поеїшка сїароруске књижевносїи*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Маринковић, Р. (2001). Теолог и филолог пред старим текстом. *Даница*, 8, 66–77.
- Милојевић, С. (2017). *Од їремудрих чула – оїледи о сїарој срїској књижевносїи*. Ниш: Међународни центар за православне студије.
- Милошевић, Д. и Нешковић, Ј. (1987). *Ђурђеви сїуїови у Сїаром Расу*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Петканова, Д. (1996). *Средновековна литературна симболика*. Софија. Время.
- Радојчић, С. (1982). *Одабрани чланци и сїудуїе*. Београд: Југославија.
- Ристић Горгиев, С. (2007). *Лоїос и десмрїносїи*. Ниш: Центар за црквене студије.
- Свето писмо (1950). Њујорк–Лондон: Савет библијских друштава.
- Свето писмо (2008). *Нови завей*. Ваљево: Глас цркве.
- Свети Сава (1986). *Садрани сїиси*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Стевовић, И. (2018). *Визанїїјска црква. Образовање архиїеїкїонске слике свеїосїи*. Београд: Еволута.
- Стефан Првовенчани (1988). *Садрани сїиси*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Суботић, Г. (1984). *Манасїир Жича*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Теодосије (1988). *Жиїиїја*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

Тихон Ракићевић. (2010). *Икона у литургији, смисао и улога*. Студеница-Београд: Манастир Студеница – Православни богословски факултет Универзитета.

Шпадијер, И. (2015). *Светиојорска дашићина*. Београд: Чигоја.

Шуица, М. (1999). Ктитор. У: С. Ђирковић и Р. Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века* (346–349). Београд: Knowledge.

SNEŽANA J. MILOJEVIĆ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

BUILDING OF SACRAL OBJECTS AS A PATH TO SALVATION: EXAMPLES FROM
THE SERBIAN HAGIOGRAPHIC LITERATURE

Starting from the postulate of Christian doctrine that every creation comes from the Holy Spirit, we have applied the already known principles of Theopoetics to the construction of churches and monasteries, through the topos of the struggle in God's name. We have found confirmation for this form of the preconditioning of human salvation in the hagiographical texts of old Serbian literature. In connection with the given topic, we pointed out timeliness (timely dedication to this God-pleasing work), as a key element which narratively shapes the soteriological motivation of this type of human feat. Speaking about the aesthetic correlation of the building of churches and monasteries, we pointed out the complexity of medieval aesthetics based on Christian doctrine.

KEYWORDS: building of churches and monasteries; motive of not being late; metaphysical aesthetics; heavenly Jerusalem.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

АЛЕКСАНДРА Н. СОВРЛИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ПЛАУТОВА АУЛУЛАРИЈА, ДРЖИЋЕВ СКУП, МОЛИЈЕРОВ И СТЕРИЈИН ТВРДИЦА – комјарашивни кључ четири комедије

САЖЕТАК. У овом раду намера нам је да у компаративном кључу сагледамо три велике комедије: *Скуп* Марина Држића из XVI века, *Тврдицу* Жана Батиста Поклена Молијера из XVII века и *Тврдицу* Јована Стерије Поповића из XIX века. Међутим, свесни смо чињенице да проучавање ова три дела не би било комплетно без увида у њихов заједнички предложак, а то је комедија *Аулуларија* Тита Макција Плаута, настала у II веку п. н. е, која је, како знамо, била праузор за стварање поменутих дела. Стога ћемо настојати да прво представимо Плаутову комедију, као и контекст у коме она настаје, које новине доноси у светској књижевности, које узор следи сам Плаут, шта преузима од грчке традиције и шта уноси ново. Затим ћемо тај поступак применити и на три поменута комедиографска остварења Марина Држића, Молијера и Јована Стерије Поповића. Притом ћемо нарочиту пажњу обратити на оне одлике које ове писце издвајају прво у њиховој књижевној средини, а затим и у међусобном поређењу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Плаут; *Аулуларија*; Марин Држић; *Скуп*; Молијер; Јован Стерија Поповић; *Тврдица*.

---

¹ aleksandra.sovrlic@pr.ac.rs

Рад је примљен 24. октобра 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

УВОД

Добро је позната чињеница да су и Плаут, и Држић, и Молијер, и Стерија, свако у своме времену, били носиоци иновација на плану комедије, да су својим богатим и признатим књижевним стваралаштвом дали немерљив допринос светској комедиографији уопште. Плаут, као зачетник сасвим новог типа комедија, захваљујући контакту са грчком комедијом која је у то време већ била замрла и постојала је тенденција да јој се изгуби сваки траг, преузима све оно преживљено што је могло да се искористи и у ново време. Он узима готове радње, ликове, карактере, хумор, па чак не улаже напор да промени античку сценографију (радња његове *Аулуларије* не одиграва се у Риму нити у било ком италијанском граду, већ у Атини). Оно што Плаут мајсторски ствара и што постаје узор у каснијим вековима јесте спој те грчке комедије и народне фарсе, за коју можемо рећи да је баштина свих народних традиција света. Марин Држић је сву своју богату комедиографску делатност засновао искључиво на народном хумору, одличном познавању духа и менталитета дубровачког човека и његових суседа. То ће касније учинити и Молијер, сакупљајући хуморне елементе из народа док је са својом трупом путовао по унутрашњости Француске, а без чега не би било живота у каснијој његовој ученој комедији. Најзад, на мети Стеријине критике нашло се тадашње друштво, које је тежило имитирању западноевропског начина живота, стила и манира, што оличава особине попут помодарства, уображености, малограђанства, прециозности у богатим, али необразованим породицама Вршца.

ПЛАУТОВА АУЛУЛАРИЈА

Тит Макције Плаут први је римски писац који се посветио само једном књижевном роду – комедији. Његове комедије нису оригинална дела, већ прераде са грчког, али је Плаут био много бољи комедиограф од својих грчких претходника и од својих римских савременика.

Плаут негде прерађује читаве сцене, самостално спаја мотиве, уноси нове детаље у преузете радње, и гомила комичне ефекте. У већини дела није много водио рачуна о композиционом складу, често губи из вида целину науштрб комичног ефекта. Неретко се директно обраћа својој публици, мало брине о очувању сценске илузије. Највећа заслуга Плаутова је што уводи мноштво певаних

делова. Оне имају разноврсне метричке одлике и много доприносе полиметрији, метричком богатству које одваја Плаутову комедију од метрички прилично монотоне грчке (Будимир и Флашар, 1991).

Плаутова комедија *Аулуларија* најбољи је пример за комедију карактера. Тврдица је један од најизграђенијих типова, он заузима значајно место у Теофрастовим *Карактиерима* (Чајкановић, 1923, стр. IV). Претпоставка је да је настао по узору на Менандрову изгубљену комедију *Крчаї* или *Блаїо*. Мотив тврдице овде је удружен са мотивом љубави.

У овом делу постоји релативно мали број мотива и улога, што је последица оне тематске једноличности нове античке комедије. Одатле код Плаута наилазимо на робове и паразите као главне носиоце радње, и то нарочито на тип лукавог слуге који младој господи помаже у љубавним интригама, расипању новца, обмањивању родитеља. Отуда и приче о несрећним девојкама, одатле опрезни и шкрти отац, лукави и грамзиви слуга, препознавања сваке врсте и срећни крај.

ДРЖИЋЕВ СКУП

Марин Држић једна је од најкомплетнијих ренесанских личности целог јужнословенског простора (Савковић, 1952, стр. 17). Највиши домет постигао је комедијама које су „резултат пуне стваралачке зрелости писца, који је у њима идејно и умјетнички најдубље сажео искуство свијета какво је носио у своме спознајама богатоге бићу, увијек и хуман и непомирљив“ (Џале, 1971, стр. 6).

Држићева изузетна даровитост исказана је у језичком слоју кроз мајсторску употребу различитих језичких идиома, како дубровачког говора тако и страних језика које је уносио у своје текстове. На неки начин, он се овим средством служио у карактерисању и нијансирању својих ликова. Први је који велику пажњу поклања народном говору и управо у њему налази велико богатство израза, а тиме у своје дело уноси свежину. Гордана Покрајац примећује да „у случају *Скуїа* Држић неће експлицитно да каже да је у питању Дубровник, него некакав фиктивни Њарњас-град“ (Покрајац, 2013, стр. 147). Његови јунаци су Дубровчани, али и људи са острва, из залеђа, из суседног приморја, а сви се они међусобно разликују говором и изражавањем. Стога с правом Про-

лог у *Скују* каже како Држићеви ликови „пара да се на Плаци разговарају“ (Држић, 1964, стр. 85).

Свог *Скуја*, иако идејно преузетог од Плаута, Држић је потпуно прилагодио дубровачким приликама. Франо Чале сматра да је управо због прераде Плаутовог дела Држићев *Скуј* стекао велику популарност (1971, стр. 85). Ова комедија има највише дубровачког, иако је прерада. Променио је имена, као и многи пре њега, али је једино он дао делу име по главном јунаку, тј. јунаку према његовој страсти. Увео је нове ликове да би дочарао ренесансну атмосферу.

Из овог Држићевог дела сазнајемо много тога о градском животу, забранама, брачним односима, материјалној подлози бракова, понашању младих, њиховом облачењу и кићењу, псовкама и мачевању, стању у просвети, о положају свештенства, храни и многим другим интимним појединостима из свакодневног живота.

Сам лик Скупа је до савршенства психолошки изнијансиран. Он није само тип, он је лик, који је потпуно свестан казне која га је стигла. Скуп сам говори о својој муци и Држић је перфектно описао страх човека који је тврдица. Пошто је постао господар злата – он постаје и његов роб. Писац износи дубоку поруку кроз хумор, док су морал и читава радња утемељени на свемоћној власти новца.

Пролог у *Скују* нарочито је занимљив јер у њему Држић говори о рецепцији својих дела, тадашњем позоришном укусу публике, наводи извор, тј. предлогач за ово дело и објашњава улогу позоришта у друштву (Leksikon Marina Držića, 2009, стр. 725).

Држић преузима Плаутову фабулу и ликове из *Аулуларије*. Међутим, тврдичина ћерка код Држића није трудна. Разлог је тај што би то било нереално у Држићево време. Тада девојке нису нигде излазиле пре брака, па је трудноћа незамислива. Најбоље у *Скују* је где се Држић одвојио од Плаута. „Све то вањској композиционој чврстини плаутовске комедије додаје и унутрашњу идејну и стилску јединственост“ (Čale, 1971, стр. 87).

МОЛИЈЕРОВ ТВРДИЦА

Жан Батист Поклен Молијер сматра се једним од највећих мајстора комедије свих времена. У много чему се ослањао на Аристофана, Плаута и Теренција, као и на италијанске, шпанске и француске комедиографе пре њега, па ипак, он у суштини нема

претечу, бар не у европској књижевности после антике. Преузима фабуле, предмете, ликове, карактере, стихове и реченице од Плаута, Теренција, народне комике и других узора, али код њега је све то преображено, улепшано и оживљено на сасвим нов начин. Он је позајмице толико поправио и чинио својим, да је чак надмашио оне писце од којих је позајмљивао. Његово дело личи на живот. Молијеров језик је говорни, а не књишки, обogaћен метафорама и архаизмима, сочан и живописан. Говор сваког лика он је прилагодио његовом сталежу, његовом карактеру и приликама у којима се налази; то је природан, присан, свакидашњи народни језик, богат изразитим речима и живописним сликама (Милачић, 1973, стр. 220). Споредни су ликови тако осветљени да нам се заувек утисну у памћење. Његово позориште је пре свега скуп дубоко истинитих слика човека и људских нарави; он слика живе људе којима владају погубне страсти и који у себи носе смешне особине, јер су жртве својих погрешних уверења. Здрав разум и природност су оружја која је Молијер супротставио својим наказним ликовима – незналицама, лицемерима, шкртицама (Fergešić, 1978).

За комедију *Тврдица* Молијер се послужио неколиким позајмицама: из Плаутове *Аулуларије* узео је неколико елемената – лик слуге који је покрао новац сакривен у врту, потом стални тврдичин страх да не остане без блага, затим прегледање слугиних руку. Такође, узимао је мотиве и од других писаца и драматичара: Раблеа, Монтења, Бокача и Сервантеса. Све ове позајмице не умањују вредност Молијеровог дела, које је он обогатио својим личним запажањима и цртама савремених нарави.

„По својој фабули *Тврдица* је везан са Плаутовом комедијом *Ћуј* (*Aulularia*). Као и у *Амфијриону*, Молијер је у *Тврдици* успешно издржао такмичење са својим великим претходником, превазилазећи га изразитошћу и сочношћу у писању комедија. Главна разлика између Молијерове и Плаутове комедије је у томе је што је јунак ове последње, Еуклион, сиромах који је случајно постао поседник ћупа са златом, док је Харпагон уистину парајлија, капиталиста који се обогатио трговином и зеленашким пословима. Ако је Плаутов јунак био изузетак за своју епоху, Молијеров јунак, напротив, дубоко је типичан за своје доба“, бележи критичар Мокуљски (1947, стр. 77).

СТЕРИЈИН ТВРДИЦА

Не тако популаран у своме времену, Јован Стерија Поповић није био толико цењен по својим најбољим делима, те је пред крај свог живота пао у једну врсту летаргије. Требало је да прође доста времена да буде афирмисан као стваралац модерне комедије (Зорић, 1970, стр. 5). То доказује и Стеријин читав комедиографски опус, на челу са једном од најбољих, ако не и најбољом комедијом – *Тврдица*.

„Са *Кир Јањом* (1837), Стерија је отишао много даље“ (Поповић, 2000, стр. 360). *Тврдица* је типичан пример комедије карактера или психолошке комедије где се исмевају негативне карактеристике људи. Она има за циљ да забави, али и да поучи. Иако је мотив тврдичлука Стерија преузео од чувеног Молијера, он је у великој мери успео да остане оригиналан. Уосталом, многа оригинална дела светске књижевности написана су на основу позајмљених елемената.

„Карактер свога тврдице Стерија је замислио и извео другачије од Молијера, и са мањим тежњама него овај“ (Поповић, 2000, стр. 360). Харпагон је сав у власти новца, фатално је оптерећен тежњом за стицањем, прави зеленаш и глобација. Кир Јања је, са друге стране, тај кога варају, поткрадају, глобе. Потпуно је наиван, лаковеран, неспретан, плашљив, али у култу новца, у тој својој страсти тврдичења морално се деформише и постаје болесно чудовиште и разорен дух.

ПЛАУТ–ДРЖИЋ–МОЛИЈЕР–СТЕРИЈА

ЗАЈЕДНИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У СВЕ ЧЕТИРИ КОМЕДИЈЕ

Први књижевни критичар који је довео у везу Држићево драмско стваралаштво и Молијерово класично позориште јесте Томо Маретић у расправи „Молијеров *L'Avare* и његови претходници“ (1898), успоређујући у њима заједнички плаутовски мотив старца шкртице. Павле Поповић 1904. године у чланку „Марин Држић и Молијер“ налази исте мотиве у Бокачовом *Декамерону* (Leksikon Marina Držića, 2009, стр. 512).

У студији под називом „*Декамерон* као извориште Држићу и Молијеру“ Гордана Покрајац ће на основу упоредне анализе комедија *Манге* Марина Држића и Молијерове комедије *Жорж Дан-*

ген, које су стваране на истоветном предлошку – на неколико новела из Бокачовог *Декамерона*, доћи до следећег закључка:

„Дубровачка и француска драмска обрада Бокачовог новелистичког извора указује на задржавање основних мотива италијанског предлошка, који су код Молијера у нешто већој мери пратили основни ток радње, док се код Држића у комплекснијем и обимнијем развијању основне радње мења њен ток увођењем великог броја личности и многобројних епизода, које и поред своје разноликости не ремете главни догађај на релацији главних актера – Трипчета и Манде. Богатство локалних типова који у которској средини задржавају специфичности властитог менталитета и особеног наречја, доприноси животворности драме која одражава стварни живот оновремених приморских градова, кореспондирајући са дубровачким реалијама, и пружајући посредством њих свевремену слику људских слабости, рефлектујући тако духовну физиономију модерног човека изнедреног на искуству ренесансног света“ (Покрајац, 2011, стр. 67).

Овај би се закључак могао применити на однос трију комедија о којима је реч у овом нашем раду. Држић је онај аутор за кога можемо рећи да даје лични печат у обради мотива шкртице.

Бавећи се компаративистичким изучавањем Стерије и европске комедиографије, Тања Поповић ће закључити: „Плаутов Еуклион из *Ћуја*, Држићев Скуп из истоимене комедије, Молијеров Харпагон (*Тврдица*) и Кир Јања толико личе једни на друге, без обзира на различита времена, обичаје и догађаје који их у датим комадима окружују“ (2007, стр. 61).

Такође, при изучавању паралела између ова четири аутора, Живко Поповић долази до закључка да је „битан заједнички елемент који везује четири комедије заједничка прича на којој се све заснивају. Та прича названа је 'праприча комедија о тврдици'“ (2005, стр. 43). Он даље пореди начин на који је Стерија обрадио прапричу о тврдици са начинима на које су то урадили Плаут, Молијер и Држић. „Идеје и сазнања која проистичу из тих поређења бацају ново светло на сваку од четири комедије – захваљујући оваквом поређењу сагледавамо у њима оне особине које не можемо открити када их не посматрамо компаративно“ (2005, стр. 55).

На основу свега претходно изреченог, као и на основу детаљног компаративног проучавања сва четири драмска дела славних комедиографа, долазимо до закључка да све оне у основи имају неколико заједничких црта:

- *Постојање двеју основних ниши радње и њихова временска паралелност (двострука просида тврдичине ћерке и крађа његовог блага). У радњу се у све четири комедије уводи причом о благу и стављањем тврдице у први план. Непосредно након представљања његовог лика, и његове главне преокупације, у драмску се радњу уводи и друга прича, а то је прича о тврдичиној ћерки, која воли једног младића, а њу проси старац, тврдичин пријатељ. Током целе комедије ове две радње теку паралелно, да би се тек на крају преплеле и саставиле у један ток. Код Молијера радња се додатно усложњава увођењем и трећег тока, а то је постојање тврдичиног сина који води свој засебан живот и уз кога се такође развија љубавна прича, додатно закомпликована тиме што се он и његов отац боре за наклоност исте девојке.*
- *Тврдица је ниша која повезује обе радње. Поменуте паралелне радње повезује лик тврдице јер је он тај који има благо, а истовремено жели да уда ћерку. Код Плаута и Држића се у току укрштања ова два драмска тока ствара комика забуне, реализована на језичком плану. Наиме, када младић који је залубљен у тврдичину ћерку долази код њеног оца да је проси, он је назива „благом“, што Скуп тумачи на свој начин, тако што мисли да је младић дошао да му отме благо, тј. ћуп. Код Молијера тврдица учествује активно и у трећем току радње и ту је такође *spiritus movens*, покретач свих дешавања.*
- *Свугде се поштује правило грамске композиције. Сва четири дела темеље се на подражавању драмских узора из антике, па према томе и основних елемената који чине комедију, а то су композициона начела. Плаут и Марин Држић додатно, према маниру времена у којем стварају, уводе и уводни део – пролог, док се тај манир већ код Молијера, а касније и код Стерије, губи.*
- *У свим комедијама основних прошајониста је његово: тврдица, ћерка, стари и млади просац и лојов који краде благо. Ови ликови носиоци су драмске радње и драмског заплета, и без њих не би било могуће реализовати драму са двоструком радњом. Остали ликови су споредни и сваки писац понаособ уводи одређен број нових ликова (Плаут седам, Држић девет, Молијер чак десет, Стерија само два). Захваљујући даровитости сваког од ових комедиографа, сви ликови добијају лична обележја и оригинално их граде по мери својих талената, као и средине из које потичу.*

- *Крај је срећан.* У складу са поетиком античке комедије и ове четири комедије имају срећан крај. Мање-више исти је код сва четири писца, донекле се разликују само начини расплета радње који омогућују реализовање срећног краја. Највише је у расплету одступио Молијер, који уводи лик изгубљеног и поново нађеног оца, а који иначе игра и улогу просца тврдичине ћерке. Он је тај који омогућује да се два млада заљубљена пара венчају и притом финансијски задовољава све тврдичине прохтеве у вези са свадбеним трошковима.

РАЗЛИКЕ

На крају ћемо, у кратком осврту на одлике ове четири комедије, прегледно истаћи њихове главне међусобне разлике. Оно што чине кључне разлике у делима, према нашем мишљењу, јесу последице утицаја средине у којој су настајале.

Плаутова *Аулуларија* има пролог и пет чинова; крај је изгубљен; радња се дешава у Атини у III веку п. н. е.; назив дела је добијен по ћупу са златом; у делу има дванаест лица; тврдичина ћерка је трудна; пронађено благо скрива у храм, па га премешта у врт; слуга добровољно враћа благо; представљен је као живахан, окретан, физички снажан лик и лажов; својим делањем покреће драмску радњу; због изгубљеног краја само се претпоставља да на крају поклања ћуп као мираз ћерки.

Држићев *Скуп* има пролог и пет чинова; крај је такође изгубљен; дело је писано у прози; радња се одиграва у Дубровнику у Држићево време; назив дела је добијен по тврдици; у овој комедији има четрнаест ликова; Скупова ћерка није трудна, али је тајно венчана; не зна се одакле Скупу ћуп; Држићев *Скуп* пронађено благо скрива у гроб; слуга жели да побегне с благом, али га други зауставља и враћа; лик тврдице је до савршенства психолошки изнијансиран, он је роб своје страсти, луд, самотњак, свестан њене штетности, али не чини ништа да то промени; *Скуп* је комичнији од Еуклиона, али и реалнији; није актер који покреће драмску радњу; Држић кроз дело актуализира друштвене теме и обичаје у Дубровнику (однос старих и младих, снаја и свекрва, брака из рачуна; пасторала и модерних комедија); дата су карактеристична локална имена ликовима и имена у вези са особиним (Груба, Варива, Мунуо); нови ликови су уведени да што пластичније покажу дубровачки живот (Грубе, Пјерић, Нико и Џиво).

Молијеров *Тврдица* има пет чинова, једини нема пролог, али има крај; дело је написано у прози; у драми има петнаест ликова;

тврдица има и сина који му је супарник (критика односа очева и синова); главни сукоб у радњи је онај између тврдице и његове деце; Харпагон је заљубљени зеленаш, припада слоју богате буржоазије. Он силом жели да наметне своју вољу другима, отуд се у делу развијају драмски сукоби; тврдица доминира у драми; не говори се одакле му благо (претпоставља се да га је зарадио зеленашењем), он га нигде не премешта из куће; слуга украдено благо даје тврдичином сину; *deus ex machina* у лику Анселма расплиће радњу и доводи до срећног краја; у делу је присутна оштра критика савременог Париза; комедија обилује мноштвом морално посрнутих ликова, сви су на неки начин неморални, сем Маријане; тврдица на крају не поклања благо ником.

Стеријин *Тврдица* нема пролог, једина је од четири комедије која има три чина, а њен крај није изгубљен. Назив дела добијен је према особини тврдичлука, а у драми има свега шест ликова. Још један сегмент разликује ову драму од осталих – Кир Јања има ћерку Катицу из првог брака. Она није трудна, нити тајно венчана. Не зна се одакле му благо, које не премешта нигде из куће. Иако Стеријиног тврдицу поистовећују са Молијеровим Харпагоном, Кир Јања је у односу на њега бениган, простодушан и неискусан. Међутим, та страст тврдичења, која је болесна, можда чак и монструозна, унаказила му је душу и он је комично несрећан чак и због поједеног хлеба у кући. Генерално, драма добија свој срећан крај, али, оно што нарушава ту хармонију и склад срећног краја јесте чињеница да нотар Мишић на неки начин преузима улогу лопова и жени се Катицом из интереса.

ЗАКЉУЧАК

Сваки књижевни период носи у себи одлике које писци и ствароци неминовно и несвесно уткивају у своје дело. Некад је то пуко подражавање претходних епоха, које долази као неизоставни манир у том периоду, а некада су то продори оригиналних духова појединаца који својим стваралаштвом успостављају нове каноне у књижевности и уметности.

Сваки од четворице комедиографа понаособ црпео је узоре за своје чувене комедије из дела својих претходника (Плаут из грчких комедија, Држић и Молијер из *Аулуларije*, а Јован Стерија Поповић из Молијеровог *Тврдице*). Међутим, сваки од њих четворице успео је да дâ печат делу на себи својствен начин. Иако Плаутова *Аулуларија* није оригинално дело, већ грчка прерада, јасно је да је само велики комедиографски таленат могао прерадити грчки оригинал како је он то и урадио. Он је у својој комедији карак-

тера створио тип старог Еуклиона, који је неповерљив до параноје, а његова шкртост је приказана грубим поругама и вређањима. Наслањајући се на плаутовске оквире, Држић је створио изворно дело смештено у дубровачкој средини. Скуп је потомак Плаутовог Еуклиона, прави прототип савременог капиталисте, али је његова шкртост средство за откривање и критиковање тадашњег дубровачког живота. Молијер је, попут Марина Држића, преузео од Плаута само темељну причу како би изградио сјајну комедију карактера и у Харпагоновом лику приказана је трагична димензија и разумна осуда порока, који симболизују типичног лихвара тога времена. На крају, у својој најјачој комедији карактера – *Тврдица* – Јован Стерија Поповић даје јединствен приказ једног друштвеног типа, обојеног локалним колоритом. Иако је комедија настала по узору на Молијеровог *Тврдицу*, Стерија је обликовао лик Кир Јање у духу свога времена, поднебља и менталитета.

Општа места, тј. заједнички елементи који се јављају у све четири комедије јесу: постојање двеју основних нити радње и њихова временска паралелност (двострука просидба тврдичине ћерке и крађа његовог блага); тврдица је нит која повезује две паралелне драмске радње; доследно поштовање класичног драмског обрасца (пет чинова у свим комедијама, осим код Стерије – три); постојање пет основних протагониста који „држе“ дело (тврдица, ћерка, стари и млади просац и лопов који краде благо); у свим комедијама незаобилазан је срећан крај.

Разлике су последица темперамената, талента и културних околности у којима су стварала ова четворица комедиографа. Оне се углавном односе на увођење нових ликова; на градњу самог лика тврдице, као и на његов утицај на радњу, на тврдичин однос са другим ликовима у делу; на локални колорит којим су обојене све четири драме; на постојање или непостојање пролога у композицији; на порекло ћупа, као и његову коначну судбину; на поруке и мисли стваралаца ових комедија које су упућене публици и које они желе кроз своја дела да провуку као оштру критику друштва и његових навика у времену у којем су настале.

При нашем смо се истраживању осврнули и на релевантну књижевну критику, тј. на оне ауторе који су изучавали паралеле између ових писаца, те смо издвојили и приказали она њихова запажања која су, према нашем мишљењу, била значајна.

- Držić, M. (1976). *Novela od Stanca. Skup. Dundo Maroje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Držić, M. (1987). *Djela*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Молијер, П. Ж. Б. (1988). *Тврђица*. Београд: Рад.
- Плаут, Т. М. (1923). *Одабране комедије*. Београд: СКЗ.
- Поповић, Ј. С. (1968). *Комедије*. Београд: Просвета.

- ЛИТЕРАТУРА Budimir, M. i Flašar, M. (1991). *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Naučna knjiga. Online izdanje: <https://www.scribd.com/doc/298982059/Budimir-Flašar-Pregled-rimske-književnosti-De-auctoribus-Romanis>
- Čale, F. (1971). *Marin Držić*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fergešić, I. (1978). *Molijer i francusko klasično pozorište. Šekspir, Molijer, Gete*. Zagreb: Znanje.
- Leksikon Marina Držića*. (2009). U: S. Novak i M. Tatarin (ur. i prir.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Зорић, П. (1970). Предговор. У: Ј. С. Поповић, *Комедије*. Београд: Рад.
- Милачић, Д. (1973). *Вечни Молијер*. Београд: Слово љубве.
- Мокуљски, С. (1947). *Молијер*. Београд: Култура.
- Покрајац, Г. (2011). Декамерон као извориште Држићу и Молијеру. *Филолошки ирејлед*, 38 (2), 53–68. Online izdanje: http://www.fil.bg.ac.rs/fpregled/pdf/2011_2.pdf
- Покрајац, Г. (2013). Од Плаутових *Менехма* ка Држићевом *Пјерину*. *Филолошки ирејлед*, XL (143), 144–160.
- Поповић, Ж. (2005). Поређење драмске приче Стеријиног *Тврђице* са причама Плаутове *Аулуларије*, Држићевог *Скуја* и Молијеровог *Тврђице*. *Зборник Мајнице српске за сценске уметности и музику*, 32–33, 43–57.
- Поповић, П. (2000). *Нова књижевност I, Од Досијеја до Вука и Стерије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић, Т. (2007). Стерија и европска комедиографија. У: Т. Поповић (прир.), *Пошраја за скривеним смислом* (39–65). Београд: Логос Арт.
- Савковић, М. (1952). *Марин Држић. Ојлеги*. Београд: Просвета – издавачко предузеће Србије.
- Чажкановић, В. (1923). Предговор. У: Т. М. Плаут, *Одабране комедије*, III–VI. Београд: СКЗ.

ALEKSANDRA N. SOVRLIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

PLAUTUS' *AULULARIA*, DRŽIĆ'S ASSEMBLY, MOLIÈRE'S
AND JOVAN STERIJA POPOVIĆ'S *THE MISER*
– THE COMPARATIVE KEY TO THE FOUR COMEDIES

In this paper, we look at three major comedies in a comparative vein: *The Miser* by Jovan Sterija Popović from the 19th century, *The Miser* by Jean Baptiste Poquelin Molière from the 17th century, and *The Assembly* by Marin Držić from the 16th century. However, we are aware of the fact that the study of these three works would not be complete without insight into their common template, which is the comedy *Aulularia*, produced in the second century AD by Tito Maccius Plautus, which, as we know, was the originator for the creation of the aforementioned works. Therefore, we will strive, first of all, to present Plautus' comedy, as well as the context in which it was produced, what novelties it brought to the world of literature, what models Plautus himself followed, what he took from the Greek tradition, and what he introduced as new. Then, we will apply this procedure to the three comedigraphic works by Jovan Sterija Popović, Molière, and Marin Držić. In doing so, we will pay particular attention to those qualities that distinguish these writers first in their literary milieu and then in comparison to each other.

KEYWORDS: Plautus; *Aulularia*; Marin Držić; *Assembly*; Molière; Jovan Sterija Popović; *The Miser*.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons
Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of
the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence
(CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

САЊА Р. ПАЈИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ПРИМЕЊЕНУ И ЛИКОВНУ УМЕТНОСТ
КАТЕДРА ЗА ОПШТЕОБРАЗОВНЕ ПРЕДМЕТЕ

ЦИКЛУС СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ - I -

САЖЕТАК. У раду се указује на иконографске одлике циклуса Светог Димитрија у истоименој цркви у Пећкој патријаршији. Ове фреске нису до сада детаљније анализирани, нити су сагледане у ширем контексту илустрованих житија светитеља. Живопис храма, задужбине српског архиепископа Светог Никодима, потиче из 1322–1324, а значајно је обновљен 1619/20. Познато је тринаест илустрованих житија Светог Димитрија, насталих између седме деценије XI века и последње четвртине XIV века. Циклус патрона храма у пећкој цркви Светог Димитрија насликан је на северном и јужном зиду наоса. Од некадашњих осам тема, сачувано је пет композиција из живота и страдања светитеља, као и једна сцена чуда. Две илустрације припадају првобитном живопису, док су остале сцене делимично или у потпуности пресликане у доба обнове.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Свети Димитрије; Пећка патријаршија; житејни циклус; Свети Димитрије пред царем Максимијаном; Свети Димитрије благосиља Светог Нестора у тамници.

---

¹ sanja.pajic@filum.kg.ac.rs

Рад је примљен 1. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

ЦРКВА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ

Духовни центар српске средњовековне државе и седиште у коме су вековима столовали српски архиепископи и патријарси, Пећка патријаршија још увек пружа обиље изазова истраживачима. Овој сложеној целини припада и црква Светог Димитрија (сл. 1). Храм је као своје вечно почивалиште саградио и осликао између 1322. и 1324. Свети архиепископ Никодим, једна од најобразованијих и најутицајнијих личности српског средњег века (Тодић, 2004–2005, стр. 123–140). Озбиљне поправке, које је 1613/14. отпочео патријарх Јован, окончане су 1619/20. трудом његовог наследника на патријаршијском трону, Светог Пајсија Јањевца (Петковић, 1965, стр. 237–251; Сковран, 1968–1971, стр. 331–347; Кајмаковић, 1977, стр. 52–56, 92–95, и даље; Ђурић, Ђирковић, Корач, 1990, стр. 284, 289–292, 298).

Поред значајног броја тематских студија и прегледа, архитектонско-скулптуралне и сликарске одлике споменика као целине језгровито су сагледане у монографији посвећеној пећком комплексу (Ђурић и др., 1990, стр. 75–82, 117–120, црт. XXII–XXIV, сл.

Слика 1: Комплекс Пећке патријаршије, поглед са источне стране (извор: РЗСК)

69, 185–210).² Првобитне фреске добро су очуване, са изузетком дела јужног зида наоса, који је током вишевековног трајања светиње остао без украса (сл. 2). Извео их је талентовани и добро

Слика 2. Црква Светог Димитрија у Пењкој патријаршији, поткуполни простор и олтар (извор: Интернет)

образовани сликар Јован, потписан на грчком језику у конхи апсиде, са још једним сарадником блиског израза. Њихов атеље, могућег солунског порекла, зналачки је прилагодио програм живописа особеним идејама и жељама ктитора (Ђурић и др., 1990, стр. 185–210). Јединственост појединих решења разлог је што монументално сликарство цркве Светог Димитрија у Пећи не престаје да привлачи пажњу научника. То се посебно односи на сликарску целину западног травеја, са нагласком на „српске теме“, односно представе портрета на јужном зиду, за чију иконографију у целини или за одређене елементе није нађен компаративни материјал, као и на два српска сабора у своду истог одељка, такође без аналогија (Цветковић, 2000, стр. 3–9; Цветковић, 2001, стр. 73–80; Тодић, 2004–2005, стр. 123–140). И друге ком-

² За овај рад направљен је избор из постојеће дидблиографије која се тиче досадашњег проучавања цркве Светог Димитрија.

позиције, попут *Пророци су ње одозго најовесџили* на потрбушју лука који раздваја поткуполни простор од западног дела (Пајић, 1997, стр. 72–75), или неки мотиви, као што је представа архијерејског штапа иза Светога Саве на сцени сабора у своду западног травеја (Пајић, 2010, стр. 515–527), издвојени су у засебним студијама.

Позније сликарство такође је научно валоризовано. Ликовне одлике сликарства с краја друге деценије XVII века сведоче да је обнову пострадалог живописа спровео Георгије Митрофановић, један од најбољих оновремених уметника, чувајући и понављајући, где год је то било могуће, решења старијих мајстора (Петковић, 1965, стр. 237–251; Сковран, 1968–1971, стр. 331–347; Кајмаковић, 1977, стр. 52–55, 92–95, и даље). Коначно, сликарском ансамблу пећког споменика припадају и две фреске, настале услед специфичних околности и потреба: између 1338. и 1346. зограф осредњих могућности је у зазиданој бифори на западном зиду извео лик Богородице пред којом се моли архиепископ Јоаникије, потоњи први српски патријарх (Цветковић, 2001, стр. 73–75; Тодић, 2004–05, стр. 123–124), док су у XIX веку, не зна се чијим залагањем, досликани портрети три црквена прелата на јужном зиду западног травеја (Цветковић, 2001, стр. 73, 77, сл. 1 и 5).

Црква је последњу значајну измену доживела током конзерваторских радова 2006. Наиме, разиђивањем прозора на северном зиду западног травеја откривене су одлично очуване фигуре две светитељке у раскошној одећи, чија уметничка обрада сведочи о руци Јовановог атељеа. Зидна слика са ликом патријарха Светог Јефрема, настала у доба обнове 1619/20, скинута са зида током ове интервенције, измештена је у новонаправљену нишу на јужном зиду (Јовин, 2006, стр. 30–37, сл. 96–96а, 97–97а).

СВЕТИ ДИМИТРИЈЕ СОЛУНСКИ – ИЗВОРИ И КУЛТ

Великомученик и мироточац Свети Димитрије Солунски припада најпоштованијим хришћанским светитељима. Православна црква светкује га 26. октобра. Писани корпус, археолошки налази и ликовна сведочанства пружају обиље података о светитељу и његовом култу, отуда су непресушни извор константних научних (пре)испитивања.

Црквено предање каже да је у време боравка цара Максимијана у Солуну, високи чиновник римског царства Димитрије ухапшен због нескривеног проповедања хришћанства. Исповедивши своју

веру и пред царем, затворен је у одају јавног купатила, у којој се налазила пећ. Ту је усмртио отровну шкорпију знаком крста, после чега му је анђеоло најавио мученичку смрт. Док је боравио у тамници, посетио га је Нестор, његов следбеник, уочи двобоја са царевим омиљеним гладијаторем Лијем, затраживши да се светитељ помоли за њега. Уз благослов, Димитрије је младићу прорекао мученичку смрт. Победивши искусног борца захваљујући Димитријевој молитви, Нестор је изазвао Максимијанов бес. По наређењу цара посечен је на вратима Солуна, да би потом и Димитрије пострадао, прободен копљима у одаји у којој је био заточен. Пре него што је погребен на месту страдања, његов слуга Луп узео је царски прстен и орар, намочене у мученикову крв. Овим реликвијама чинио је чуда, док и сам није страдао. На гробу светитеља, чуеном по оздрављењима, излечен је и епарх Илирика Леонтије. Он је у част Димитрија, уместо постојећег скромног здања, подигао раскошни храм, а део његовог орара и огртача понео је са собом у Сирмијум, данашњу Сремску Митровицу. Безбедно прешавши Дунав захваљујући реликвијама, положио их је у новосаграђену цркву у Сирмијуму, посвећену светитељу. Солун и базилика Светог Димитрија постали су главни центар одакле се ширио култ светитеља, познатог по постхумним чудима, везаним пре свега за спасавања града од непријатеља и различитих пошаста.

Овако изнет наратив заправо је сажета компилација разнородних извора, настајалих сукцесивно у солунској средини. Давно прихваћена у стручним круговима, подела димитриолошке литературе на страдања, књиге чуда и похвалне текстове још увек је актуелна, уз очекивање критичког издања. Издвојене су три основне редакције житија Светог Димитрија. Назване су према претпостављеном развоју, при чему ниједан извор није познат у препису старијем од IX века, а време настанка прототипа је неизвесно. Почетном се сматра *Passio prima* или „краћа верзија“, са окосницом приче везаном за Несторов двобој са Лијем, док су подаци о Димитрију више него штурни. Сачувана је у две грчке варијанте, цариградског патријарха Фотија (Migne, PG, 1896, vol. 104, col. 104–105) и анонима (Delehaye, 1909, стр. 259–263), као и у латинском преводу Анастасија Библиотека из 876. године (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1167–1172). Следи *Passio altera* или „дужа верзија“ (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1173–1184), која доноси више детаља о светитељу, уз боље успостављену везу између Димитрија и Нестора. Постала је веома популарна, да би у другој поло-

вини X века, у реторски развијеној варијанти, познатој као *Passio terza*, била укључена у збирку житија Симеона Метафраста (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1185–1202). Сачувана су и три зборника чуда Светог Димитрија. Први је, свакако уз познавање дуже пасије, саставио око 620. солунски архиепископ Јован (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1203–1324; Lemerle, 1979, стр. 49–165). Крајем истог века непознати Солуњанин додао је још пет догађаја, док се шести сматра интерполацијом, сабраних у тзв. Другу књигу чуда (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1325–1384; Lemerle, 1979, стр. 167–241). Трећа књига, са интервенцијама светитеља насталим „у различита времена и на различитим местима“, потиче вероватно из средине X века (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1383–1398). И касније се Свети Димитрије објављивао, а највећи број нових чуда, укључујући и смрт бугарског цара Калојана, описао је у XIII веку Јован Ставракије, ђакон и хартофилак светитељеве базилике у Солуну (Ἰωάννης Ἰβηρίτης, 1940, стр. 334–376). Особена врста литературе посвећене светитељу су химне и похвални говори, читани у солунској базилици на дан празновања Светог Димитрија, истовремено и најмање проучени (део извора, уз коментаре, наводе: Баришић, 1953, стр. 18–20, 23–26; Μέντζος, 1994, стр. 90–96; Russell, 2010, стр. 29–64; Russell, 2011, стр. 6–17).

Опште је прихваћено да је цар Максимијан из солунских текстова заправо римски император Гај Галерије Валерије Максимијан, који је између 304. и 308. боравио у Солуну, када је и Димитрије мученички страдао. Писани извори, нарочито утврђивање односа текста и материјалних остатака, отворили су велики број питања у науци, за чијим решењима се до данас трага.³ Један од најзначајнијих проблема јесте порекло светитеља и почеци његовог култа – у Сирмијуму или у Солуну, уз помишљање да постоји могућност и да се ради о два различита светитеља-имења-

³ Бројност наслова у литератури посвећене сложеним проблемима извора, култа и солунске базилике светитеља далеко превазилази обим и потребе овог рада, при чему су ради о међусобно неодвојивим питањима. Зато ће бити указано на одабране основне студије: Delehayе, 1909, стр. 103–109, 259–263; Froloу, 1953, стр. 100–110; Cormack, 1969, стр. 17–52; Walter, 1973, стр. 157–178; Vickers, 1974, стр. 337–350; Lemerle, 1979; Lemerle, 1981; Spieser, 1984; Cormack, 1985; Cormack, 1985а, стр. 50–94; Μπακίρτζής, 1986; Cormack, 1989, стр. 547–554; Μέντζος, 1994; Μπακίρτζής, Σιδέρη, 1997; Skedros, 1999; Bakirtzis, 2002, стр. 175–192; Walter, 2003, стр. 67–93; Brubaker, 2004, стр. 63–90; Поповић, 2004, стр. 87–98; Μέντζος, 2010; Tóth, 2010, стр. 145–170; Bogdanović, 2011, стр. 275–316; Spieser, 2016, стр. 275–291; Rizos, 2016, стр. 195–213; Θεοτοκά, 2017, стр. 395–413. Велики број илустративног материјала сабрао је Bauer, 2013.

ка – са чим је тесно повезано и питање Димитријевих реликвија. Други сложени задатак постављен пред истраживаче јесте праћење развоја култа, који је током векова доживео неколико промена, од индивидуалног заштитника и исцелитеља, преко небеског заштитника Солуна, до светог ратника и мироточца, покровитеља чувених византијских породица, па и династије Палеолога. Посебни проблеми су градња и измене цркве у Солуну, те време настанка и идеје које су уобличиле унутрашњи украс храма, делом сачуван, а делом познат захваљујући документацији. Оно што је извесно, то је да се поштовање Светог Димитрија ширило из њему посвећене, још увек постојеће, монументалне солунске базилике, археолошки истражене након пожара који ју је замало однео 1917, те да је други снажан центар његовог култа била ромејска престоница, односно Цариград. Околни словенски народи рано су се упознали са страдањем и чудима светитеља, укључујући и Србе, чије је поштовање Светог Димитрија имало снажне корене (Делијанис, 1973, стр. 59–85; Марковић, 1995, стр. 600, 602, 605–606).

ЦИКЛУСИ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У УМЕТНОСТИ

Док су различите иконографске представе Светог Димитрија детаљно проучене у досадашњој историографији, то се не може рећи за циклус овог светитеља. Илустрације страдања и чуда солунског мироточца релативно су ретке, иако је њихов број значајно обogaћен недавним објављивањем неколико непознатих примера. Истраживања отежава чињеница да житије у сликама из солунске базилике, као претпостављеног прототипа, више не постоји. Неке информације сачуване су за науку захваљујући преписима натписа, не без грешака, са фресака из корпуса сликарства тзв. „мале северне аркаде“, сачињеним пре него што су нестали у пожару 1917, једва деценију пошто су откривени. Њихов настанак је смештен на почетак XIV века (Успенский, 1909, стр. 59–61), односно запажено је више слојева, што би значило да фреске могу бити и старије, можда из средњовизантијског периода (Παπαγεωργίου, 1908, стр. 335, 367–368, сл. 11). Прихватајући једно или друго мишљење, у трагању за реконструкцијом солунског циклуса, научници су се окренули епиграмима које је учени Манојло Фил сачинио у првим деценијама XIV века (Miller, 1857, стр. 301–306, бр. 72–89), покушавајући да успоставе везу између текста, несталих фресака и сачуваних представа (Ευγγόπουλος,

1936, стр. 128–129; Ευυόπουλος, 1970, стр. 47–52, 56–63, 68–69). Уврежено мишљење да се порекло циклуса какви су нам данас познати треба тражити у Солуну, доведено је у питање аргумен-тима који упућују на Цариград као исходиште (Hutter, 2007, стр. 206–209, и даље), што свакако заслужује даља испитивања. Сви истраживачи сагласни су са тим да је свој пун развој светодимитријевски циклус доживео у доба Палеолога.

До сада је познато тринаест илустрованих житија Светог Димитрија, сачуваних у различитој мери. Настали су између седме деценије XI века и последње четвртине XIV века. Сама тема, са изузетком непубликоване докторске дисертације Константина Делијаниса (1973), још увек није сагледана у целости, али су изнета нека општа запажања, пре свега захваљујући детаљној иконографској анализи појединих циклуса (Ευυόπουλος, 1936, стр. 126–130; Ευυόπουλος, 1970, стр. 55–65, 68–69; Walter, 1973, стр. 169–173; Walter, 2003, стр. 84–90; Hutter, 2007, стр. 206–210). Важно је напоменути да иконографским разматрањима појединачних сцена житија солунског светитеља припадају и представе приказиване независно од циклуса, најчешће као део менолога, а такође и на печатима и на новцу.

Најстарији познати циклус чине минијатуре у Теодор-псалтиру из 1066. (Add. MS 19.352, fol. 125v), сачуваном у Британској библиотеци (Der Nersessian, 1970, стр. 94, таб. 74, сл. 204; Walter, 1973, стр. 172; Walter, 2003, стр. 85; Hutter, 2007, стр. 207, н. 102). Псалтир је цариградског порекла, а специфична редакција тема доведена је у везу са наменом рукописа. Житије је још једном илуминирано у Менологу из оксфордске библиотеке, названом по наручиоцу, деспоту Димитрију Палеологу (MS. Gr. th. f. 1, fol. 54v и fol. 55r). Ктитор је одао посебну почаст свом заштитнику затраживши да његово страдање буде илустровано са шест сцена, док је на седмој представа самог светитеља (Ευυόπουλος, 1970, стр. 16–34, таб. I–III; Walter, 1973, стр. 167, 170, 172, 178, сл. 13; Hutter, 1978, стр. 1, 32–33, 115, сл. 102–103; Walter, 2003, стр. 82, н. 59, 85–86; Hutter, 2007, стр. 183–217). Богато украшен, дуго се сматрало да је рукопис настао између 1322–1340. у Солуну, али је у новијој науци показано да је могао бити насликан у некој цариградској радионици, у годинама око 1330–1335. (Hutter, 2007, стр. 203–210).

Највећи број житејних циклуса припада монументалном сликарству доба Палеолога, када Димитријев циклус доживљава експанзију. Од треће четвртине XIII века закључно са осмом деценијом XIV века, циклус Светог Димитрија прати се на спомени-

цима насталим на Пелопонезу и у српској средњовековној држави, што говори о јачини његовог култа на овом тлу. Хронолошки низ отпочиње илустрацијама у своду југозападног травеја цркве Светог Срђа и Вакха (Светог Георгија) у Кити, из око 1262–1285. Само једна фреска је добро очувана, док се за три претпоставља идентификација (Δρανδάκης, Καλοπίση, Παναγιωτίδης, 1979, стр. 180–181, 185–186, сл. 126а). Дуго у науци сматран за најстарији у монументалном сликарству, свакако најбоље очуван пелопонески циклус показују фреске у цркви Светог Димитрија, тзв. Митрополији у Мистри. Живописан је око 1270–1285. у северном броду, на своду и на горњем делу северног зида, а од првобитних једанаест сцена преостало је десет (Millet, 1910, таб. 45, сл. 1, таб. 68, сл. 2–3, таб. 69, сл. 1–4, таб. 70, сл. 1–4; Делијанис, 1973, стр. 127–144; Χατζηδάκης, 1979, стр. 162–163, сл. 51α–β, 52 α–β; Walter, 2003, стр. 86; Hutter, 2007, стр. 208, н. 103). Временски блиско му је илустровано житије светитеља у њему посвећеној цркви у Крокеји из 1286, где се на источном и западном зиду попречног свода од првобитних шест композиција разазнају две, и оне у лошем стању (Διαμαντή, 2012, стр. 113–114, сл. 17α/μ). Нешто позније су још увек видљиве, иако доста оштећене, четири сцене на јужном попречном своду цркве Светог Илије у Таламесу, с краја XIII века или око 1300. године (Kontogiannis and Germanidou, 2008, стр. 69–73, таб. 14–17).

Следе циклуси настали у српској средини. Од некада опширног циклуса са десет сцена у капели Светог Димитрија у призренској катедрали Богородици Љевишкој из 1309–13. непотпуно су сачуване три, са озбиљним оштећењима, а од четврте је остао само део натписа (Делијанис, 1973, стр. 119–127; Панић и Бабић, 1975, стр. 136–137, црт. 29; Ευγγούπουλος, 1977–1979, стр. 181–184; Живковић, 1991, црт. на стр. 61–63; Тодић, 1998, стр. 79, 177, 186, 314; Hutter, 2007, стр. 209, н. 106). Познији су циклуси у наосу параклиса Светог Димитрија у Пећи из 1322–1324. и у северном броду цркве у Дечанима из 1335–1348. са истом посветом. Дванаест композиција дечанског циклуса, са неколико јединствених тема, најобимнијег сачуваног како у српској тако и у византијској уметности, налази се у апсиди северног параклиса, на западном зиду, пиластрима северног зида и на северној страни северозападног ступца (Петковић и Бошковић, 1941, стр. 58–59, 69–70, таб. ССLXXII, ССLXXXVI, ССXCXV–СССI; Walter, 1973, стр. 170; Делијанис, 1973, стр. 157–182; Радовановић, 1988, стр. 117–125; Пајић, 1995, стр. 353–360, сл. 1–5; Тодић и Чанак Медић, 2005, стр. 404–407, сл.

324–327; Hutter, 2007, стр. 208–209, н. 106–107). Последњи сачувани циклус припада живопису из 1376/77. у цркви Светог Димитрија, познатој као Марков манастир код Скопља. Ту је на северном и јужном своду и у највишим зонама зидова припрате сачувано пет тема и фрагменти шесте, док је једна изгубљена (Делијанис, 1973, стр. 182–191; Видоеска, 2012, црт. на стр. 34–36, 40; Томић Ђурић, 2019, стр. 341–347, сл. 162–166, црт. 5 на стр. 528–529).

Истом периоду, XIV веку, мада није искључена могућност и нешто каснијег настанка, припада и фрагмент иконе, некада у Трнову, а сада изложене у крипти софијске катедрале Светог Александра Невског (Gerov, 2004, стр. 143–155, са пет илустрација). Преостале су четири композиције са десне стране готово потпуно уништене централне фигуре, док су одговарајуће сцене на другој половини нестале. Позната су и два циклуса на предметима примењене уметности. Ради се о реликвијару-енколпиону за свету крв и свето миро претпостављеног солунског порекла, који данас припада богатој ризници светогорског манастира Ватопеда. Дуго се веровало да је могао настати у XII веку (Ευγγόπουλος, 1936, стр. 101–136; Grabar, 1950, стр. 3–5, 27–28, сл. 1–5; Walter, 1973, стр. 162–163, таб. 5–7; Μέντζος, 1994, стр. 134–137, сл. 7; Walter, 2003, стр. 84–85; Hutter, 2007, стр. 200, н. 70, 206), док недавно није указано на сродност у стилу и начину израде са делима XIV века (Rhoby, 2012, стр. 135, н. 19, 140, таб. II, сл. 2–3). Приказано је седам композиција, уз двоструку представу фигуре Светог Димитрија и одабраних светитеља. Да ово није био изузетак, упућује серија епиграма Манојла Фила са описом сличног реликвијара (Miller, 1885, стр. 134–136, бр. 272–280), више пута претресана у науци (Ευγγόπουλος, 1936, стр. 113, н. 3; Frolow, 1953, стр. 101–109; Walter, 1973, стр. 163; уп. Hutter, 2007, стр. 200, н. 70). Овом прегледу припадају и средње плочице које су нашле секундарну употребу као делови окова јеванђеља из Британског музеја (Add. Ms 28815), непознатог порекла, са три сцене у две серије (Walter, 1970, стр. 47–48, сл. 5–6; Walter, 1973, стр. 172; Rhoby, 2012, стр. 131–141, таб. I, сл. 1), такође вероватно из XIV века.

ЦИКЛУС СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ

Циклус патрона храма у пећкој цркви Светог Димитрија насликан је на северном и јужном зиду наоса, над зоном стојећих фигура. Осим навођења одређених сцена у функцији компаративног материјала, и то на основу публикованих фотографија

(Суботић, 1964, стр. V, сл. 12, 46–51), као и пажње поклоњене Митрофановићевим фрескама, у смислу описа и преписа натписа (Петковић, 1965, стр. 241; Сковран, 1968–1971, стр. 331–333, сх. I–II, стр. 340–342, сл. 6–6а и 8; Кајмаковић, 1977, стр. 93, сл. 35–36), хагиографски циклус Светог Димитрија је постао доступан истраживачима, само у главним цртама, захваљујући монографији Пећке патријаршије (Ђурић и др., 1990, стр. 192–198, сл. 126). Пре тога, разматран је као део корпуса византијских димитриолошких циклуса, сходно тада познатом материјалу, но резултати овог рада остали су, као што је већ речено, непубликовани (Делијанис, 1973, стр. 144–157).

Пећки циклус Светог Димитрија, чије сачуване композиције показују мања оштећења, некада је бројао осам сцена, по четири на северном и јужном зиду. Сачувано је пет тема из живота и страдања светитеља, као и једна сцена чуда, и то: Свети Димитрије пред Максимијаном, Свети Димитрије благосиља Светог Нестора у тамници, Борба Светог Нестора и Лија, Страдање Светог Димитрија, Успење Светог Димитрија (?) и Свети Димитрије брани Солун од непријатеља. Две последње илустрације, несумњиво са представама чуда, којима се циклус завршавао у југозападном углу јужног поткуполног зида, данас више не постоје. При томе, пар почетних сцена настао је у XIV веку, док су преостале потпуно или делимично пресликане током обнове живописа у XVII веку. При одабиру и ређању тема, уметници су поштовали след догађаја описаних у текстовима страдањима, мада, како је већ истакнуто у науци, излагање је, неуобичајено, започето у северозападном углу северног зида (Ђурић и др., 1990, стр. 192, 194).

СВЕТИ ДИМИТРИЈЕ ПРЕД ЦАРЕМ МАКСИМИЈАНОМ

Илустровано житије започиње довођењем Светог Димитрија пред цара Максимијана (сл. 3), односно, како каже сачувани натпис: *сѣѣ димитриѣ прѣговараѣт се за вѣрѣ хѣѣѣ с максимѣаномѣ* (Суботић, 1964, сл. 12, 48–49; Делијанис, 1973, стр. 145–147, 184). Цар и светитељ приказани су у разговору, живо гестикулирајући. Максимијан, у пуном церемонијалном орнату византијских царева, седи на трону, у пратњи мачоносца и окружен гардом. Истакнут је архитектонском конструкцијом фантастичних облика, надвишеном сводом, у чијој позадини је грађевина са куполом. Један војник, са копљем у руци, приводи Димитрија, приказаног уз десну ивицу сцене. Светитељ је одевен у дугу златовезом украшену

тамноцрвену тунику и зелени огртач. Овим догађајем, описаним са мање или више детаља, отпочињу сви текстови Страдања (Migne, PG, 1896, vol. 104, col. 104; Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1169–71, 1176, 1188–89). Због јавног проповедања јеванђеља солунским житељима, високи царски намесник Димитрије ухапшен је и доведен пред Максимијана, познатог прогонитеља хришћана, у

Слика 3. Свети Димитрије пред царем Максимијаном (лево)
и Свети Димитрије благосиља Светог Нестора (десно) (извор: СРПСКО БЛАГО)

тренутку када се цар приближавао стадиону да би присуствовао играма организованим у част његове недавне победе. Уверивши се током разговора да је Димитрије хришћанин, Максимијан је наредио да светитељ буде затворен у просторију под чијим сводовима се налазила пећ – односно у ложионицу оближњих терми.

Иста тема приказана је на минијатури у Менологу Димитрија Палеолога (Ξυυόπουλος, 1970, стр. 20–21, сл. I–II; Walter, 1973, стр. 172, сл. 13; Hutter, 1978, стр. 32, сл. 102; Walter, 2003, 85), потом у фреско-циклусима у црквама у Мистри (Millet, 1910, стр. 12, таб. 69, сл. 1; Делијанис, 1973, стр. 130–133), у Таламесу (Kontogiannis and Germanidou, 2009, стр. 73, сл. 17) и у Марковом манастиру (Видоеска, 2012, стр. 34; Томић Ђурић, 2019, стр. 341–342, сл. 162, 163, 164, уп. Делијанис, 1973, стр. 183–184, са извесним омашкама), као и на софијској икони (Героу, 2004, стр. 144, са илустрацијама). У црквама у Кити (Δρανδάκης et al., 1979, стр. 180, уз претпоставку да су пред царем могли бити насликани Димитрије или Нестор) и у Кроеји (Διαμαντί, 2012, стр. 114–115), ова сцена је услед оштећења идентификована уз велики опрез.

Познате композиције понављају исто иконографско решење: цар, увек на престолу, и светитељ, који стоји пред њим, воде разговор пропраћен живим гестовима. Начин на који је на пећкој фресци пресавијен огртач Светог Димитрија под његовом руком близак је представи у Мистри (Millet, 1910, стр. 12, таб. 69, сл. 1). Што се тиче Максимијана, уз позлаћени престо и инсигније које опонашају савремену одежду византијских василевса, што је у семантици византијској ликовног језика ознака владара, било хришћанског или паганског (Parani, 2003, стр. 38), слику његовог царског ауторитета употпуњује мачоносац. Представљен иза престола, са пажљиво разрађеним детаљима, у пуној војној униформи преко које носи црвени огртач везан на грудима, он десном руком подиже мач балчаком нагоре, чије су корице, такође црвене боје, обавијене кожним каишем за качење оружја о појас. Прикази ношења мача иза владара, део дворског церемонијала који описују историјски извори (Parani, 2003, стр. 145–148; Grotowski, 2006, стр. 362–365), учестали су у ликовној уметности током позновизантијског периода (Parani, 2003, стр. 145–146, са примерима). Пећки фрескописац био је склон оваквим мотивима – понављајући исте детаље насликао је мачоносца иза престола српског краља Милутина који председава сабором, заједно са Светим Симеоном Немањом, на фресци у јужном сегменту свода

западног травеја цркве (Ђурић, 1967, стр. 142, н. 104а, сл. 12, 15; Ђурић и др., 1990, сл. 129).

У илустровању осталих елемената, каква је пратња и ко је чини, те у каквом амбијенту се одиграва сусрет, уметници су имали више слободе. Фреска у Пећи са чак петнаест приказаних војника далеко надилази сачуване примере (сл. 4). Сви су под пуном војном опремом, наоружани копљима, чиме се можда најављују будући догађаји. Још само на фресци у Таламесу један од насликаних војника носи исто оружје (Kontogiannis and Germanidou, 2009, стр. 73, сл. 17), док су на осталим сценама опремљени мачевима. Изузетак од стандарда је фигура без икаквог наоружања на минијатури Менолога (Ζυγούπουλος, 1970, сл. I-II; Walter, 1973, сл. 13; Hutter, 1978, стр. 32, сл. 102). Распоред војника око Максимијана у Пећи, при чему један приводи Димитрија окрећући се да чује његове речи, такође је јединствен, будући да на осталим

Слика 4. Свети Димитрије пред царем Максимијаном – детаљ (извор: СРПСКО БЛАГО)

композицијама цара прате један или двојица младих палатина, док су војници, у различитом броју, али не више од тројице, увек иза светитеља. Изузетно, на икони из Софије, композиција је сведена на двојицу главних протагониста (Gerov, 2004, стр. 144, са илустрацијама).

Засведена конструкција фантастичних облика под којом је цар са својом свитом, такође је особеност пећке фреске. На осталим композицијама простор иза протагониста затвара зидић са високим зградама разнородних форми. У питању је заправо слободна интерпретација ложе резервисане за царе и високе достојанственике, познате и из извора и са ликовних представа, а не слика дворца, како је предложено (Делијанис, 1973, стр. 147). Томе у прилог иде и чињеница да Максимијан прати борбу Нестора и Лија из царске ложе истоветних облика, овог пута у изведби Георгија Митрофановића, чији је историзам јасно наглашен у науци.

СВЕТИ ДИМИТРИЈЕ БЛАГОСИЉА СВЕТОГ НЕСТОРА

На следећој сцени, повезаној са претходном црвеним велумом, приказан је Свети Димитрије како даје благослов Светом Нестору (сл. 3) (Суботић, 1964, таб. 46–47; Делијанис, 1973, стр. 147–149). Натпис са Димитријевим речима које су дословни испис из текстуалног извора сачуван је у целости: *СѢ СѢ ДИМИТРИЈЕ БЛАГОСИЉА НЕСТОРА ВЪ ТЪМНИЦИ ЛЪЗІА ПОБѢДИШИ И ЗА КЪ МЪН БОУДЕШИ*. Готово четвртина композиције са десне стране изгубљена је поправком зида у XVII веку, када је нанет нови слој малтера на коме се налазе две наредне композиције. Тамноцрвеним фоном унутар куполне грађевине, са лучним отвором на предњој страни, дочарана је тамница у којој се, на високом подијуму, налазе фигуре. Димитријев високи чин потврђују столица на којој седи и јастук под ногама; он благосиља Нестора, стављајући му другу руку заштитнички на раме. Сачуван је само горњи део Несторове фигуре, у оклопу испод кога се види зелена туника и са штитом на десном рамену, дубоко погнут пред својим учитељем. Над њим виси иконица са представом *Imago pietatis*. Иза Светог Димитрија стоји млад светитељ у плавој туници и кратком тамноцрвеном огртачу. Као што је већ закључено у науци, то може бити само Луп, Димитријев слуга (*Ευγγόπουλος*, 1970, стр. 21, н. 6). Десно од куполе, на љубичастом сегменту позадине сачуван је део мушке фигуре у зеленој хаљини, у дубоком наклону, изнад које се, тик под бордуrom, разазнају беличасти врхови крила. У старијој литератури омашком се

наводи да је на пећкој сцени представљен и шкорпион (Ξυγγόπουλος, 1970, стр. 21, што су прихватили остали истраживачи). И овде је илустрација пратила текст. Наиме, Друго и Треће Страдање Светог Димитрија описују Несторову посету Димитрију у тамници (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1177; 1193). Царев фаворит и искусни гладијатор вандалског порекла по имену Лије усмртио је многе противнике, међу којима су били и хришћани, у аренама Рима, Сирмијума и Солуна. Нестор, голобради младић из народа и Димитријев следбеник, одлучио је да му се супростави. Пре борбе посетио је свог учитеља у тамници и затражио да се помоли за њега. Димитрије га је благословио, прорекавши му победу у борби и мученичку смрт за Христа, речима: „Лија ћеш победити и за Христа ћеш пострадавати“ (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1177, 1193; Ξυγγόπουλος, 1936, стр. 119).

Стандардна схема ове сцене, ретко изостављане из циклуса, подразумева две фигуре – Димитрија и Нестора. С обзиром на начин њиховог представљања, сачувани примери упућују да је у средњовековној уметности оформљено неколико иконографских типова, и оних са варијацијама. Најстарије илустрације теме показују три печата из X века: Димитрије који држи копље и Нестор са мачем спуштеним на земљу или без оружја стоје један наспрам другог. Како су два печата припадала високим административним службеницима Солуна, изнета је претпоставка да је оваква иконографија инспирисана представом из солунске базилике светитеља (Κολτσίδα-Μακρη, 2002, стр. 149–154). Овом решењу блиска је знатно познија средбна плочица из Британског музеја у Лондону, на којој и даље обе фигуре стоје, али Нестор прихвата мач из Димитријеве руке (Rhoby, 2012, стр. 136–138, 140, сл. 1). На свим осталим примерима Димитрије седи, док се голобради хришћанин, окренут ка свом учитељу, приклања да прими благослов у пуној војничкој опреми, са копљем и штитом. Ово је постала најраспрострањенија матрица која се може пратити од фреске у Кити, иако са значајним оштећењима (Δρανδάκης et al., 1979, стр. 180, сл. 126а), потом у Крокеји (Δρανδάκης, 1984, стр. 211; Διαμαντί, 2012, стр. 113–114, где је Димитрије у црквеној одежди, што је преседан) и у Таламесу (Kontogiannis and Germanidou, 2009, стр. 69–70, сл. 14), обе фрагментарно очуване, до живописа у Мистри (Millet, 1910, таб. 70, сл. 1; Делијанис, 1973, стр. 137–140) и пећке фреске. Њој припада и представа на реликвијару из Ватопеда (Ξυγγόπουλος, 1936, стр. 118–119, таб. 2, сл. 3; Walter, 2003, стр. 162–163; уп. Kontogiannis and Germanidou, 2009, стр. 70, н. 81 и

82, са претпоставком да Нестор држи лук а не копље). У каснијој редакцији исте схеме, какву показују сцене у Дечанима (Петковић и Бошковић, 1941, стр. 59, таб. СССХ; Радовановић, 1988, стр. 119; Делијанис, 1973, стр. 162–163; Пајић, 1995, стр. 356) и у Марковом манастиру (Делијанис, 1973, стр. 185; Видоеска, 2012, стр. 34; Томић Ђурић, 2019, стр. 343), Нестор носи патрицијску одећу, сходно опису у изворима. На икони из Софије сачувана је јединствена иконографија са Светим Димитријем чија се биста појављује иза прозора тамнице под којим клечи Нестор тражећи благослов, опремљен за предстојећи дуел (Gerov, 2004, стр. 145, са илустрацијама).

Уносећи у разрађену схему низ пажљиво одабраних мотива инспирисаних различитим епизодама наратива, пењки зограф је

створио особену иконографију (сл. 5). Најпре је у сцену укључена још једна фигура – Луп, Димитријев слуга који ће потом и сам претрпети мученичку смрт. Друго Страдање описује Лупово присуство приликом страдања Светог Димитрија (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1182), како се и слика током средњег века, а ретко и касније (Kyriakoudis, 2006/2007, стр. 203–213), али не и током овог догађаја. Што се тиче представе у горњем делу сцене, са делимично сачуваном фигуром над којом се разазнају крила, она није публикована, те отуда није била позната ранијим истраживачима. За њу такође нема аналогија на сачуваним композицијама са овом тематиком. С обзиром на текстуални извор и праксу сликара да понавља боју одеће појединачних личности на различитим сценама, највероватније је у питању Нестор коме се јавља анђео. Наратив не помиње визију ни пре ни после борбе, али ова представа могла би бити у вези са предстојећим дуелом Нестора и Лија и Несторовим страдањем.

Слика 5. Свети Димитрије благосиља Светог Нестора – детаљ (извор: СРПСКО БЛАГО)

Наиме, Друго и Треће страдање описује да је Нестор, изведен пред цара након Лијевог убиства, на питање каквом магијом се послужио да би победио искусног гладијатора, одговорио да му у боју није помогла магија већ Димитријев Бог који је послао анђела Господњег да води његову руку (Migne, PG, 1846, vol. 116, col. 1180, 1196). Могуће да је описана представа алузија на потоње Несторове речи, тј. догађаје који ће уследити. И иконица окачена о ланчић за таваницу тамнице појављује се само у Пећи, иако сам мотив није непознат у светодимитријевском циклусу. Тако је на минијатури у Теодор-псалтиру приказан Димитрије док се моли пред Христовим ликом (Der Nersessian, 1970, таб. 74, сл. 204). Још једном детаљу треба посветити пажњу: курулска столица на којој Димитрије седи ознака је највиших државних функција још од антике, како је прихваћено и у византијској уметности (Parani, 2003, стр. 168–169). Иако поједностављена, при чему је сликар, решавајући сложену композицију унутар скученог простора, изоставио део столице десно од светитељевих ногу, није чест детаљ, али се среће и на појединачним представама Светог Димитрија. Приказан је и на два дела ранохришћанске уметности, оба из солунске базилике Светог Димитрија. У питању су фреска у крипти са представом светитеља у тамници (Σωτηρίου, 1952, стр. 184, 201, таб. 72а; Делијанис, 1973, стр. 116–117, 148) и доњи део рељефа за који се, на основу формалних сличности са наведеном сликом, претпоставља да илуструје исту тему (Σωτηρίου, 1952, стр. 184, таб. 59а; Делијанис, 1973, стр. 116). Могло би се помишљати да је овај мотив солунског порекла, одакле је могао ући у иконографски репертоар познијих уметника.

Тамна позадина иза фигуре светитеља, смештене под лучним отвором, присутна већ на поменутој солунској фресци (Ευυγόπουλος, 1936, стр. 117; Σωτηρίου, 1952, стр. 184, 201, таб. 72а; Делијанис, 1973, стр. 116–117), постала је препознатљив симбол тамнице у средњовековној ликовној уметности. Може се пратити на различитим илустрацијама које се тичу Димитријевог заточеништва, нпр. у оксфордском Менологу (Ευυγόπουλος, 1970, стр. 21, сл. I–III), у Мистри (Millet, 1910, таб. 68, сл. 2–3, таб. 70, сл. 2, 4) и на сцени страдања светитеља у Дечанима (Петковић и Бошковић, 1941, таб. CCLXXII). Исто важи и за куполну грађевину, без обзира на то да ли је фигура унутар или испред ње. По формалним одликама блиска мартиријуму, овом врстом архитектуре означаван је простор мучења или сахрањивања светитеља, као у овом случају (Стојаковић, 1970, стр. 177–178, уп. Ευυγόπουλος,

1936, стр. 116–117, који сматра да се ради о представи базилике подигнуте на месту страдања светитеља).

О сценама циклуса које су потпуно или делимично обновљене 1619/20, и то: Борба Светог Нестора и Лија, Страдање Светог Димитрија, Успење Светог Димитрија (?) и Свети Димитрије брани Солун од непријатеља, биће речи у наставку овог текста.

- ЛИТЕРАТУРА
- Баришић, Ф. (1953). *Чуда Димитрија Солунског као историјски извори*. Београд: САН.
- Видоеска, Б. (2012). *Марков манастир, Свети Димитрије: цртежи на фрески*. Скопје: НУ Конзерваторски центар.
- Делијанис, К. (1973). *Циклус св. Димитрија у византијској уметности* (одбрањена докторска дисертација у рукопису). Филозофски факултет, Београд.
- Ђурић, В. Ј., Ђирковић, С., Кораћ, В. (1990). *Пећка патријаршија*. Београд: Југословенска ревија.
- Јовин, М. (2006). *Пећка патријаршија. Истраживања и резултати 2006. године*. Београд: РЗСК.
- Кајмаковић, З. (1977). *Георгије Мићрофановић*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Марковић М. (1995). О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима. У: В. Ј. Ђурић (ур.), *Зидно сликарство манастира Дечана: Грађа и студије* (567–630). Београд: САНУ.
- Пајић, С. (1995). Циклус св. Димитрија. У: В. Ј. Ђурић (ур.), *Зидно сликарство манастира Дечана: Грађа и студије* (353–360). Београд, САНУ.
- Пајић, С. (1997). Једна Богородичина тема из живописа св. Димитрија у Пећкој патријаршији из 14. века. *ГДКС*, 21, 72–75.
- Пајић, С. (2010). Једна иконографска особеност на представи Сабор св. Саве у цркви св. Димитрија у Пећкој патријаршији. У: М. Атлагић (ур.), *Косово и Мешохија у цивилизацијским токовима. Међународни темејски зборник. Историја, Историја уметности*, књ. 3 (515–527). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Панић, Д. и Бабић, Г. (1975). *Богородица Љевишка*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Петковић, В. и Бошковић, Б. (1941). *Манастир Дечани, I–II*. Београд: Издање Задужбине Мих. Пупина.
- Петковић, С. (1965). Зограф Георгије Митрофановић у Пећкој патријаршији 1619–1620. *Гласник Музеја Косова и Мешохије*, IX, 237–251.
- Поповић, В. (2004). Култ Светог Димитрија Солунског у Сирмијуму и Равени. У: Д. Познановић (ур.), *Сирмијум и на небу и на земљи* (1700 година од

- сїрадања хришћанских мученика*) (87–98). Сремска Митровица: Благо Сирмијума.
- Радвановић Ј. (1988). Иконографија живота и чуда св. Димитрија на фрескама манастира Дечана. У: Р. Самарцић (ур.), *Иконографска и сїраживања срїскої сликарсїва XIII и XIV века* (117–125). Београд: САНУ.
- Сковран, А. (1968–1971). Фреске XVII века из цркве Св. Димитрија у Пећи и портрет патријарха Јована. *Сїарине Косова и Мешохије*, IV–V, 331–347.
- Стојаковић, А. (1970). *Архиїекїонски їросїор у сликарсїву средњовековне Срдије*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Г. (1964). *Црква Свейої Димийїрија у Пећкој їаїријаршији*. Београд: Издавачки завод Југославија.
- Тодић, Б. (1998). *Срїско сликарсїво у доба краља Милушина*. Београд: „Драганић“.
- Тодић, Б. (2004–2005). Српске теме на фрескама XIV века у цркви Светог Димитрија у Пећи. *Зоїраф*, 30, 123–140.
- Тодић, Б. и Чанак-Медић, М. (2005). *Манасїир Дечани*. Београд: Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – MNEMOSYNE.
- Томић Ђурић, М. (2019). *Фреске Маркової манасїира*. Београд: САНУ.
- Цветковић, Б. (2000). Фреске у западном травеју цркве Св. Димитрија у Пећкој патријаршији и култ краља Милутина. *Проблеми на изкусївоїо*, 33, 3–9.
- Цветковић, Б. (2001). Храм Св. Димитрија у Пећи: нека запажања. *Гласник ДКС*, 25, 73–80.
- Успенский, Ф. И. (1909). О вновь открытых мозаиках в церкви св. Дмитрия в Солуни. *ИРАИК*, 14, 1–67.
- Vakirtzis, M. (2002). Pilgrimage to Thessaloniki: The Tomb of St Demetrios. *DOP*, 56, 175–192.
- Bauer, F. A. (2013). *Eine Stadt und ihr Patron. Thessaloniki un der Heilige Demetrios*. Berlin: Schnell.
- Bogdanović, J. (2011). The performativity of Shrines in a Byzantine Church: The Shrines of St. Demetrios*. In: A. Lidov (Ed.), *Spatial Icons. Performativity in Byzantium and Medieval Russia* (275–316). Moscow: Indrik.
- Brubaker, L. (2004). Elites and Patronage in Early Byzantium: The Evidence from Hagios Demetrios at Thessalonike. In: J. Haldon, C. Lawrence (Eds.), *Elites Old and New in the Byzantine and Early Islamic Near East: Papers of the Sixth Workshop on Late Antiquity and Early Islam*. Darwin Press, 63–90.
- Cormack, R. (1969). The Mosaic Decoration of St. Demetrios, Thessaloniki: A Re-examination in the Light of the Drawings of W. S. George. *Annual of the British School at Athens*, 64, 17–52.

- Cormack, R. (1985). *The Church of Saint Demetrios: The Watercolours and Drawings of W.S. George*. Catalogue of an Exhibition organised by the British Council. Thessaloniki: Municipality of Thessaloniki.
- Cormack, R. (1985a). *Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons*. New York: Oxford University Press.
- Cormack, R. (1989). The Making of a Patron Saint: the Powers of Art and Ritual in Byzantine Thessaloniki. In: I. Lavin (Ed.), *World Art. Themes of Unity in Diversity*, vol. 3. (547–557). University Park: Pennsylvania State University Press.
- Der Nersessian, S. (1970). *L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age. II. Londres, Add. 19.352*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Frolow, A. (1953). Un nouveau reliquaire byzantin (Manuelis Philae Carmina, I, pp. 133–137). *Revue des Études Grecques*, LXVI, 100–110.
- Gerov, G. (2004). Une œuvre inconnue du XIV siècle: Icône de St. Démétrios avec son cycle hagiographique. *Scripta & E-scripta*, 2, 143–153.
- Grabar, A. (1950). Quelques reliquaires de Saint Démétrios et le Martyrium du Saint à Salonique. *DOP*, 5, 2–28.
- Grotowski, P. (2010). *Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*. Leiden: Brill.
- Hutter, I. (1978). *Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften. II. Oxford Bodleian Library*, II. Stuttgart: Anton Hiersemann,
- Hutter, I. (2007). *Der despotes Demetrios Palaiologos und sein "Bildmenologion"* in Oxford. *JÖB*, 57, 183–217. doi:10.1553/joeb57.
- Kontogiannis, N. and Germanidou, S. (2008). The iconographic program of the Prophet Elijah church, in Thalamas, Greece. *BZ*, 101/1, 55–87. doi: <https://doi.org/10.1515/BYZS.2008.005>.
- Kyriakudis, E. (2006/2007). *Martyrdom of Saint Demetrios in Post-Byzantine Art*. *Zograf*, 31, 203–213.
- Lemerle, P. (1981). *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrios et la pénétration des Slaves dans les Balkans. II. Commentaire*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Millet G. (1910). *Monuments byzantins de Mistra: matériaux pour l'étude de l'architecture et de la peinture en Grèce aux XIVe et XVe siècles*. Paris: E. Leroux.
- Parani, M (2003). *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th–15th Centuries)*. Leiden: Brill.
- Rhoby, A. (2012). Zu den Szenen aus der Vita des heiligen Demetrios auf dem Einbanddeckel des neuen Testaments in der British Library (Add. Ms 28815). *BZ*, 105, 131–141. DOI: <https://doi.org/10.1515/bz-2012-0009>.
- Rizos, E. (2016). Martyrs from the northwest Balkans in the Byzantine ecclesiastical tradition: patterns and mechanisms of cult transfer. In: I. Bugarski et al. (Eds.), *GrenzÜbergänge. „Spätromisch“, „frühchristlich“, „frühbyzantinisch“ als*

- Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau* (195–213). Remshalden: Taschenbuch.
- Russell, E. (2010). *St Demetrius of Thessalonica. Cult and Devotion in the Middle Ages*. Oxford: Peter Lang. Преузето са: https://www.academia.edu/3084454/St._Demetrius_of_Thessalonica_Cult_and_Devotion_in_the_Middle_Ages._Eugenia_Russell_Peter_Lang_2010.
- Russell, E. (2011). Sources and Themes for the Study of the Cult of Saints in the Middle Ages: The Case of St Demetrius. *Peer English: The Journal of New Critical Thinking*, 6, 6–11.
- Skedros, J. C. (1999). *Saint Demetrios of Thessaloniki: Civic Patron and Divine Protector 4th–7th Centuries CE*. Harrisburg: Trinity press International.
- Spieser, J.-M. (1984). *Thessalonique et ses monuments du IVe au VI siècle: Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne*. Paris: de Boccard.
- Spieser, J.-M. (2016). Le culte de saint Démétrius à Thessalonique. In: J.-P. Caillet et al. (Eds.), *Des dieux civiques aux saints patrons (IVe–VIIe siècle)* (275–291). Paris: Picard.
- Tóth, P. (2010). Sirmian Martyrs in Exile. Pannonian Case-Studies and a Reevaluation of the St. Demetrius Problem. *BZ*, 103, 145–170. doi: <https://doi.org/10.1515/byzs.2010.011>.
- Vickers, M. (1974). Sirmium or Thessaloniki? A Critical Examination of the St. Demetrius Legend. *BZ*, 67, 337–350.
- Walter, Ch. (1970). Heretics in Byzantine Art. *Eastern Church Review*, 3 40–49.
- Walter, Ch. (1973). St. Demetrius: the Myroblytos of Thessalonika. *Eastern Church Review*, 5, 157–178.
- Walter, Ch. (2003). *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*. Burlington: Ashgate.
- Διαμαντή, Κ. (2012). *Οι τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου (1286) στις Κροκεές της Λακωνίας και το εργαστήριο του ανώνυμου ζωγράφου. Συμβολή στη μελέτη της πρώιμης παλαιολόγιας ζωγραφικής στη Λακωνία*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Δρανδάκης, Ν. Β., Καλοπίση, Σ., Παναγιωτίδη, Μ. (1979). Έρευνα στη Μάνη. *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 156–214.
- Δρανδάκης, Ν. (1986). Από τις τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου Κροκεών (1286). *ΔΧΑΕ*, 12, 203–238.
- Χατζηδακис, Μ. (1979). Νεώτερα για την ιστορία και την τέχνη της Μητρόπολης του Μυστρά (πίν. 37–60). *ΔΧΑΕ*, 9, 143–179. doi:<https://doi.org/10.12681/dchae.874>.
- Κολτσιδά-Μακρη, Ι. (2002). Μολυβδόβουλλα με απεικόνιση σκηνης από το βίο του Αγίου Δημητρίου. *ΔΧΑΕ*, 23, 149–154.
- Ξυγγόπουλος, Α. (1936). Βυζαντινόν κιβωτίδιον μετά παραστάσεων εκ του βίου του αγίου Δημητρίου. *ΑΕ*, 75, 101–136.

- Ευγγόπουλος, Α. (1966/1969). Το «προκάλυμμα» της σαρκοφάγου του Αγ. Δημητρίου. *ΔΧΑΕ*, 5, 187–199.
- Ευγγόπουλος Α. (1970). Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγ. Δημητρίου. Θεσσαλονίκη: Έτος εκδοσης.
- Μαρίνου, Γ. (2002). Άγιος Δημήτριος. Η Μητρόπολη του Μυστρά. Αθήνα: Τ.Α.Π.Α.
- Μέντζος, Α. (1994). Το προσκύνημα του Άγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια. Αθήνα: Εταιρεία των Φίλων του Λαού – Κέντρον Ερεΐνης Βυζαντίου 1.
- Μέντζος, Α. (2010). Τα ψηφιδωτά της ανοικοδόμησης του ναού του Αγίου Δημητρίου στον 7ο αιώνα μ.Χ. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
- Μπακιρτζής, Χ. (1986). Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Μπακιρτζής, Χ. & Σιδέρη, Α. (1997). Αγίου Δημητρίου Θαύματα Οι συλλογές Αρχιεπισκόπου Ιωάννου και Ανωνύμου. Ο βίος, τά θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου. Αθήνα: Εκδόσεις Αγρα.
- Παπαγεωργίου, Π. (1908). Μνημεία της εν Θεσσαλονίκη λατρείας του μεγαλομάρτυρος Άγιου Δημητρίου. *BZ*, 17, 321–381, ταδ. XXIII.
- Σωτηρίου, Γ., Σωτηρίου, Μ. (1952). Η βασιλική τοῦ Άγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, vol. I-II. Εν Αθήναις: Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών.
- Θεοτοκά, Ν. (2017). Περί κιβωρίων των ναών του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινουπόλεως. *Μακεδονικά*, 2, 395–413. doi:<https://doi.org/10.12681/makedonika.9264>.

ИЗВОРИ

- Delehaye, H. (1909). *Les légendes grecques des saints militaires*. Paris: A. Picard.
- Lemerle, P. (1979). *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. I. Le Texte*. Paris: Centre National de la la Recherche Scientifique.
- Migne, PG (1896). *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, 104. J. P. Migne (Ed.). Parisii: Apud Garnier Fratres.
- Migne, PG (1846). *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, 116. J. P. Migne (Ed.). Parisii: Apud Garnier Fratres.
- Miller, E. (Ed.). (1855). *Manuel Philes, Carmina*, 1. Parisii: Excusum in typographo imperiali.
- Miller, E. (Ed.). (1857). *Manuel Philes, Carmina*, 2. Parisii: Excusum in typographo imperiali.
- ΊωακεμΊβηριτίης (Ed.). (1940). Ιωάννης Σταυράκιος. Λόγος εις τὰ θαύματα τοῦ Αγίου Δημητρίου. *Μακεδονικά*, 1, 324–376.

SANJA R. PAJIĆ

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF PHILOLOGY AND ARTS
SCHOOL OF APPLIED ART
DEPARTMENT OF GENERAL EDUCATION

SUMMARY

THE CYCLE OF ST. DEMETRIUS IN THE PATRIARCHATE OF PEĆ
PART ONE

The Saint Demetrius Church, a part of the complex of The Patriarchate of Peć, was built by the Serbian Archbishop St. Nikodim (1317–24) as his mausoleum. Monumental painting originates from the time of the building of the church 1322–24, and was partially repainted in 1619/20. There are written sources, archaeological remains and iconography about St. Demetrius of Thessaloniki, including the scenes of martyrdom and miracles. Scholars know about 13 cycles so far, made between the middle of 11th and the end of 14th century, on the territory of the Byzantine and Serbian medieval state. They have been preserved to a different level, some of the scenes were presented independently. The research has greatly been made difficult due to the fact that the original cycle from the Basilica in Thessaloniki, the main centre from which the cult of the saint spread, does not exist anymore, although some information about it was provided by the frescoes, before they were destroyed in fire in 1917. One more textual source, which must be taken into consideration when researching the cycle, are epigrams, which were made by the famous Byzantine writer Manuel Files in the first half of 14th century.

The cycle of patrons in the church of St. Demetrius in Peć was painted on the north and south wall of naos above the zone of standing figures. From the original 8 scenes, 5 compositions were preserved from the hagiography and one miracle scene. Those frescoes were: St. Demetrius before Maximian, St. Demetrius blesses St. Nestor, St. Nestor fighting Lyaeus, Martyrdom of St. Demetrius, Death of St. Demetrius (?), and St. Demetrius defends Thessaloniki from the attack of the enemy. The two beginning scenes were made between 1322–24, whereas the others were completely or partly repainted in 1619/20.

The cycle starts with the scene St. Demetrius before Maximian (the legend has been preserved). The same theme was painted on the miniature in Menologium of Despot Demetrius Palaeologos (MS. Gr. th. f. 1, fol. 54v and fol. 55r, between 1330–35), and fresco cycles in Byzantine churches in Mistras (the St. Demetrius Church or Metrop-

olis, around 1270–85), Thalames (the Prophet Elijah Church, the end of 13th century or around 1300) and in Serbian Marco`s monastery (the St. Demetrius Church, 1376/77), as well as on the icon of St. Demetrius from Sophia (Alexander Nevsky Crypt Museum, 14th century or later). In churches in Kitti (the Sergios and Bacchos Church, around 1262–85) and in Krokees (the St. Demetrius Church, 1286), both in Greece, the identification of the scene is not certain, due to the great damage of the frescoes. All the compositions follow the same iconographic scheme: the emperor is sitting and the saint is standing above him, and they dispute with each other. The fresco in Peć shows a few peculiarities: the number of the soldiers is by far bigger than in the preserved examples and they surround Maximian, which is a unique arrangement. A sword-carrier behind the throne stands out among them. This is a motive taken from the Byzantine court ceremony, which was not painted often. The construction under which Maximian is sitting with his suite is also specific. It is a free interpretation of the box reserved for emperors and higher officials at the stadium, and not a picture of the palace as has been suggested in the science.

The red velum connects this scene with the following one – St. Demetrius blesses St. Nestor (the legend has been preserved). The standard scheme of this scene includes two figures, Demetrius and Nestor. Taking into consideration the way they were presented, the preserved examples testify to the fact that there were several iconographic types in the Byzantine Medieval art. The oldest illustrations of the theme show three seals from the 10th century, perhaps inspired by the representation in the saint`s Basilica in Thessaloniki: Demetrius with the spear and Nestor with or without a weapon, standing opposite each other. A similar solution is shown on the silver tile from a much later date, now in the British Museum in London (Add. Ms 28815, 14th century), where both figures are still standing, and Nestor is accepting the sword from Demetrius` hand. In other examples, Demetrius is sitting whereas Nestor is receiving the blessing, armed for a fight. This iconography can be followed on frescoes in the churches in Kitti, Krokees, and Mistras, as well as on the fresco in Peć. The representation on the Vatopedi reliquary (14th century) also belongs to the scheme. In the later version of the scene in Serbian monasteries of Dečani (north parekklesion dedicated to St. Demetrius, 1335–48) and Marco`s monastery, Nestor is wearing civilian clothes, following the written sources. The icon from Sofia shows the unique iconography.

By including a few carefully chosen motives in the composition, the painter from Peć created a specific scene, with a number of motives which do not have analogies with the preserved compositions. One more figure is included in the composition, Demetrius' servant Lupus. As far as the representation in the upper part of the scene, with a partly preserved figure kneeling and over which the top parts of the angel's wings can be seen, it is most likely Nestor to whom the angel showed himself. The written sources do not mention the vision either before or after Nestor's fight with Lyaeus, but *Passio altera* describes that, taken before emperor won the victory over Lyaeus, as the answer to the question which kind of magic he used to beat the experienced gladiator, Nestor responds that he was helped by Demetrius' God who had sent an angel to lead his hand. The small icon hanging on the chain from the prison ceiling could only be seen in Peć, although the motive itself is not unknown from the scenes of this cycle. There is an interesting detail: *sella curulis*, on which Demetrius is sitting, which as a motive appears on the fresco in Peć can be connected with two early Christian works with representations of Demetrius. These works are preserved in Basilica in Thessaloniki from where the motive could have been accepted into the iconography. There is no scorpion on the painting as is claimed by earlier scholars.

KEYWORDS: St Demetrius; Patriarchate of Peć; Vita cycle; St Demetrius before Maximian; St Demetrius blesses St Nestor in prison.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ИСТОРИЈА

САЊА З. АРЕЖИНА¹

ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД, РЕПУБЛИКА СРБИЈА

СИНО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 1949–1977. ГОДИНЕ – значај њосејше Јосија Броза Тија НР Кини 1977. године

САЖЕТАК. Иако је Југославија признала НР Кину одмах након њеног оснивања 1949. године, сино-југословенски државни односи су успостављени тек 1955. Од тада па до 1977. године односи двеју држава били су обележени бројним успонима и падовима, пре свега, због међусобног односа двеју великих сила (САД и Совјетског Савеза), њиховог утицаја на Југославију и Кину, као и због многих других међународних дешавања. Аутор у овом чланку говори о историјату односа Југославије и НР Кине након 1949. године, факторима који су позитивно утицали на јачање сино-југословенских односа и омогућили да се уприличи прва посета југословенског председника НР Кине, током које су обновљени државни и партијски односи, који су допринели јачању сарадње двеју држава на свим нивоима. Да би доказала основну хипотезу да ће се тек након смрти Мао Цедунга и хапшења тзв. „четворочлане банде“ 1976. године стећи услови за јачање сино-југословенских односа, захваљујући томе што је превагнуо утицај позитивних у односу на негативне факторе, ауторка

¹ sanja_arezina@yahoo.com

Рад представља део необјављене докторске дисертације *Однос Н. Р. Кине са Југославијом и Србијом од 1977. до 2009. године* одбрањене 2013. године на Факултету Политичких наука Универзитета у Београду.

Рад је примљен 10. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редације Зборника одржаном 6. јула 2020.

ће током истраживања користити структурно-функционалну анализу, индукцију и дедукцију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија; Кина; сино-југословенски односи; САД; Совјетски Савез; југословенски председник.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Однос Народне Републике Кине са Југославијом кретао се кривудаваом линијом, уз бројне успоне и падове. Иако је Федеративна Народна Република Југославија међу првим државама 1. октобра 1949. године признала Народну Републику Кину (НР Кина), услед сукоба са Савезом Совјетских Социјалистичких Република (СССР) и државама Коминформа, међудржавни односи су успостављени тек 1955. године, након нормализовања југословенско-совјетских односа доласком Никите Хрушчова (*Nikita Khrushchev*) у Београд. Од тада па до 1960. године односе ФНР Југославије и НР Кине обележава успон сарадње на политичком и економском пољу. Међутим, односи су поново заострени услед усвајања новог Програма Савеза комуниста Југославије (СКЈ), да би током тзв. Културне револуције у НР Кини прешли у пропагандни рат, услед расцепа у сино-совјетским односима. Седамдесетих година, окончањем рата у Вијетнаму и јачањем политичких снага у НР Кини које су биле заинтересоване за нормализацију односа са светом, створени су услови за обнављање сарадње између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФР Југославија) и НР Кине. Међутим, тек након смрти Мао Цедунга (*Mao Zedong*) и хапшења тзв. „четворочлане банде“² односи двеју држава кренули су узлазном линијом. То је створило услове за посету југословенског председника Јосипа Броза Тита НР Кини, који је готово тријумфално дочекан у Пекингу 1977. године.

Значај ове посете био је не само у томе што је то била прва посета југословенског председника НР Кини већ што је представљала важну прекретницу у односима двеју држава јер су током ње, поред државних, обновљени и партијски односи. Стога она представља фокус овог истраживања, јер је представљала значајан корак у правцу развоја добрих сино-југословенских односа током наредних деценија упркос политичким променама које су усле-

² Чланови тзв. „четворочлане банде“ били су: Ванг Хунгвен (*Wang Hongwen*), Чанг Чунгчијао (*Chang Chunghiao*), Јао Венјуан (*Yao Wenyuan*) и Маова четврта жена Ђијанг Ђинг (*Jiang Qing*) (Novačić, 1979, стр. 48).

диле. У том смислу, основна хипотеза овог истраживања јесте да су се тек након смрти Мао Цедунга и хапшења тзв. „четворочлане банде“ стекли услови за јачање односа двеју држава, захваљујући томе што је превагнуо утицај позитивних у односу на негативне факторе.

Чланак се састоји од пет делова. У уводном делу, аутор наводи контекст у коме ће се истраживање обавити, објашњава суштину проблема којим ће се бавити у чланку и поставља хипотезе. У другом делу, аутор објашњава историјат односа Кине и Југославије од краја Другог светског рата до 1977. године, када је Јосип Броз Тито посетио НР Кину. У трећем делу, аутор наводи факторе који су позитивно утицали на однос Југославије и Кине и омогућили посету Јосипа Броза Тита НР Кини. У четвртном делу, аутор објашњава због чега је посета Јосипа Броза Тита била преломни тренутак за промену односа двеју држава. У закључним разматрањима биће сумирано истраживање и закључци до којих се дошло, након чега аутор наводи у ком правцу су се након Титове посете кретали односи ових двеју држава.

ИСТОРИЈАТ ОДНОСА ОД КРАЈА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ДО 1977. ГОДИНЕ

У Кини се након Другог светског рата водио грађански рат између америчке и совјетске струје: Чанг Кајшекове (*Chiang Kaishek*) и Мао Цедунгове. Свака од великих сила снабдевала је оружјем своју страну, али су исто тако, подржавајући јавно једну страну, имали скривене контакте са другом. Како у то време односи између Републике Кине и ФНР Југославије нису постојали, 1946. године Чанг Кајшекова националистичка влада је покушала да иницира њихову успоставу (Џавошки, 2006, стр. 183–199). Тако се 16. јуна 1947. године десила једна „заборављена епизода“ формалног признања владе Републике Кине од стране Југославије и покушаја успостављања дипломатских односа с њом уз благослов Москве.³ У исто време, Југославија је „зидала“ везе и с Мао Цедунговим комунистима, који су се борили за превласт на кинеској територији и за то имали подршку Совјетског Савеза. Након њиховог доласка на власт оснивањем НР Кине 1949. године (Simić, 2008, стр. 56–57; Танјуг, 1978), Југославија је епизоду с југо-

³ Признање није било обнародовано или ратификовано кроз парламент јер влада, као извршна грана власти, има пун правни капацитет да успоставља или прекида дипломатске односе, те је одлука била формално-правно легална.

словенским признањем Републике Кине заборавила, те је 1. октобра влади у Пекингу послато обавештење о њеном признању као јединог легитимног представника кинеског народа (а не владе Куоминтанга у Тајпеју) и да је Београд спреман да успостави дипломатске односе. Како је ФНР Југославија 1948. године искључена из Информбироа, због Титовог супротстављања Стаљиновом ауторитету, а НР Кина је наставила да одржава добре односе с Москвом јер је великим делом зависила од совјетске помоћи, ово обавештење је било игнорисано од стране Пекинга (Simić, 2003, стр. 11).

Дипломатски односи између НР Кине и Југославије успостављени су на иницијативу кинеске стране 1955. године отопљавањем односа између СССР и Југославије (Стаљиновом смрћу 1953. године и доласком Никите Хрушчова у Београд да потпише тзв. Београдску декларацију, којом су регулисани међудржавни односи). (Čavoški, 2012, стр. 404; Simić, 2008, стр. 82). Према југословенским изворима односи су успостављени 10. јануара, док кинески извори говоре да је то био 2. јануар (Gavranov i Stojković, 1972, стр. 22). Догађаји који су уследили, 20. конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза (фебруар 1956), распуштање Информационог бироа комунистичких партија (1956) и Московска декларација о односима између СКЈ и Комунистичке партије Совјетског Савеза (КПСС, у јуну 1956. године, којом су обновљене партијске везе), довели су до поновног успостављања партијских односа између СКЈ и Комунистичке партије Кине (КПК). Захваљујући томе, руководиоци СКЈ су добили позив да учествују на 7. конгресу КП Кине 1956. године, када им је учињена посебна част да Мао Цедунг лично прими југословенског амбасадора са делегацијом и током разговора високо оцени значај Београдске декларације из 1955. године о односима између СССР и СФРЈ (Танјуг, 1977а; Танјуг, 1977б).

Добри односи с НР Кином поремећени су 1958. године, када је донесен нови Програм СКЈ, што је за последицу имало нову кампању СССР и социјалистичких земаља (а нарочито Албаније и НР Кине) против Југославије,⁴ и скоро потпуни прекид сино-југословенских односа који су сведени на ниво отпавника послова (ЦК СКЈ, 1977а). С погоршањем односа између НР Кине и Совјетског Савеза 1960. године, напади на Југославију се настављају, да би тек донекле били смањени 1963. године јер Кинези почињу са директним нападима на Совјете. Путовања Јосипа Броза Тита по Азији и Африци (1958–1959), а нарочито његова посета САД и

иступања пред Генералном скупштином УН о политици несврставања, додатно су иритирала кинеску страну која је у исто време покушавала да окупи земље Трећег света у радикалној акцији заобилажења УН (јер није имала свог легитимног представника у УН, где је Кину и даље, уз амерички благослов, представљао Тајван) и формирања пандан организације на основама радикалнијег принципа афро-азијанизма (Mitrović, 2005, стр. 16).

Након пропасти ових акција и потреса на унутрашњој сцени, Кина се током Културне револуције повлачи у изолацију, претходно оптуживши Југославију да упорно настоји да „забије клин“ између Кине и Индије, као и између Кине и Совјетског Савеза. Долази до њеног потпуног изоловања од спољног света, обустављања сваке врсте међународне сарадње, „преиспитивања“ великог броја кинеских руководилаца и масовног повлачења кинеских амбасадора широм света (Kenedi, 1999, стр. 27). У међувремену Југославија проживљава „златну деценију титоизма“, када су тржишне реформе и демократизација југословенског друштва удариле у границе комунистичког режима.

Период изолације је трајао до 1969. године, када НР Кина мења своју унутрашњу и спољну политику и почиње да показује више флексибилности и предузимљивости. Услед тога, као и континуиране југословенске политике подршке пријему НР Кине у УН,⁵ кинеско руководство почиње да ствара услове за побољшање ки-

⁴ Кампања је почела критиком Програма СКЈ и нападима на југословенску државну и партијску политику у чланку у партијском дневнику КПК *Женмин Жидао* („Народни дневник“) 5. маја 1958. године. Затим је на 2. пленарној седници 18. конгреса КПК усвојена резолуција у којој се одлучно осуђује СКЈ, а почетком августа 1958. године у Пекингу је објављено саопштење о разговорима Мао Цедунга и Никите Хрушчова, у коме је наведено да ревизионизам, јасно манифестован у Програму СКЈ, представља „највећу опасност за комунистички покрет“. У исто време, КПК је оптуживала југословенске руководиоце да живе америчким начином живота, јер имају по неколико аутомобила и носе дијамантско прстење (КПР, 1977).

⁵ НР Кина је преузела столицу у УН 1971. године. Годинама уназад Југославија је Кини у томе пружила велику подршку, чак и током прекида дипломатских односа. Била је један од аутора и иницијатора бројних резолуција за пријем НР Кине у УН и издацивање представника Тајвана. На 7. заседању Генералне скупштине УН апстинирала је од гласања због одлагања разматрања овог питања. Одбијајући као неприхватљиву формулу о „две Кине“, с образложењем да „постоји само једна Кина“, и да је „Тајван део Кине“, представник Југославије је 1970. године, за говорницом УН, рекао да „Генерална скупштина ОУН нема право да прекраја географску мапу ниједне од земаља чланица УН, нити да од једне државе ствара две“ (Miljanić, 1994, стр. 23).

неско-југословенских односа, који су 1970. године резултирали иницијативом за размену амбасадора (ДА МСП, 1975а; ЦК СКЈ, 1977а). У прилог томе говори поздрав Мао Цедунга са страним дипломатама за време првомајске параде у Пекингу, када је југословенском отпраннику послова рекао: „Кина треба да развија државне односе са Југославијом“ (ДА МСП, 1975а).

Након смрти Мао Цедунга и хапшења тзв. „четворочлане банде“ долази до промена на унутрашњем и спољно-политичком плану НР Кине. Догматска изолација се замењује политиком широког „отварања према свету“ која је била потребна како би се спровеле реформе (ДА МСП, 1982). Кинески званичници све више почињу да наглашавају дугорочни и дубоки интерес за сарадњу са Југославијом, што је убрзо испољено у позиву за посету председнику Југославије Јосипу Брозу Титу, коју је прихватила југословенска страна (ЦК СКЈ, 1976).

ФАКТОРИ КОЈИ СУ ДОВЕЛИ ДО ЈАЧАЊА ОДНОСА ИЗМЕЂУ НР КИНЕ И СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ

Након оснивања НР Кине 1949. године, кинеско-југословенски односи су се кретали кривудавом линијом услед бројних фактора који су на позитиван или негативан начин утицали на руководство двеју држава. Међутим, током седамдесетих година ХХ века почело је истовремено да делује неколико позитивних фактора који су условили обнављање сино-југословенских односа 1977. године.

Један од најзначајнијих фактора који су утицали на јачање односа између НР Кине и СФР Југославије био је *успошљавање односа НР Кине и САД*. Наиме, још крајем педесетих година, непосредно пред долазак комуниста на власт, Џоу Енлај (*Zhou Enlai*, касније премијер НР Кине, а тада члан КПК) покушавао је тајно да издејствује од САД да признају комунистичку владу, успоставе трговачке односе и пруже неопходну привредну помоћ, јер помоћ коју су добијали од Совјетског Савеза није била довољна.⁶ На Џоу Енлајево писмо, које је послато тајним каналом у Вашингтон, у коме наводи разлоге због којих САД треба да пруже помоћ Кини, америчко руководство је, након консултације са председником Труманом, направило нацрт одговора у коме је наведено да САД желе да одржавају добре односе са Кином, али да ова азијска држава превасходно мора да усклади своје изјаве и акције. Међутим, одговор Вашингтона никад није стигао до Џоу Енлаја јер

није хтео да га прими другим каналом осим оног по коме је послао, те је на крају КПК остала без америчке помоћи (Танјуг, 1977а).

Нова прилика да се успоставе сино-амерички односи десила се тек 1972. године, након успешне „пинг понг дипломатије“ и две посете Хенрија Кисинџера (*Henry Kissinger*) Кини у јулу и октобру 1971. године (једна тајна, а друга јавна), доласком америчког председника Никсона (*Richard Milhous Nixon*) у Пекинг, где је са кинеским председником Мао Цедунгом потписао тзв. Шангајски коминике којим се признаје постојање само једне Кине, владе у Пекингу као једине легитимне владе, и Тајвана као саставног дела Кине. Председник Никсон и његов саветник сматрали су да је сарадња с НР Кином корисна у стратешком надметању са Совјетским Савезом, како би „повећали флексибилност своје дипломатије“. С друге стране, играјући на „америчку карту“ НР Кина је рачунала да ће им нормализација односа са САД омогућити да ослабе притисак Москве и спроведу борбу против „хегемонизма“, тј. Совјетског Савеза.⁷ Кисинџер је тај однос објаснио речима: „У то време су Пекинг и Вашингтон склопили брак из рачуна који је касније прерастао у емотивну везу понајвише захваљујући кинеској психолошкој вештини“ (Милјанић, 1996, стр. 3). Захваљујући томе, НР Кина је заузела место у Савету безбедности

⁶ То није било толико тешко јер су комунисти у Кини, у то време, били расцепљени на либерале који су гледали у правцу Запада (којима је припадао Џоу Енлај) и радикале који су више били окренути сарадњи са СССР. Разлози које је Џоу Енлај навео у писму су: 1. Кина још увек није комунистичка земља и уколико се политика (председника КПК Мао Цедунга) исправно примењује, до тога још дуго неће доћи; 2. демократска Кина служила би у међународној сфери као посредник између западних сила и Совјетског Савеза; 3. Кина у којој влада хаотично стање под било којим режимом представљала би опасност за мир у Азији и у свету. Такође, у поруци је истакао да би он (Џоу, прим. аут.) као представник либералног крила, када дође време да комунисти учествују у међународним питањима, могао да унутар партије утиче да превагне одлука за постизање разумног решења између СССР и Запада, те би КПК у том случају учинила све што је у њеној моћи како би одвратила Совјетски Савез од политике која води у рат (Танјуг, 1977а).

⁷ О томе говоре два тајна извештаја која су се појавила у Хонгконгу и која говоре о састанку Џоу Енлаја с високим руководиоцима КП Кине у децембру 1971. године, два месеца пред посету председника Никсона Кини у марту 1972. године. Први извештај говори о великој користи коју би Кина имала уколико би продубила неслагања између САД и СССР. Други извештај говори о томе да је основна политика Пекинга да нахушка две велике силе које желе хегемонију – САД и СССР – једну против друге (Танјуг, 1977ж).

УН (уместо Тајвана), специјализованим агенцијама УН и другим међународним организацијама. Добри односи с Вашингтоном резултирали су јачањем кинеских односа са другим западним државама, чији је значајан партнер била Југославија.

Други важан фактор била је „политика отварања Кине према свету“, коју је Пекинг почео да води након завршетка Културне револуције, а која је званично објављена на Трећем пленуму ЦК КПК у децембру 1978. године. Иако је још 1972. и 1973. године НР Кина почела постепено да мења своју оријентацију и усмерава спољнополитичке активности према Југоисточној Азији, Африци, Југославији и Западној Европи, кинеско руководство готово уопште није узвраћало посете. Нову спољнополитичку линију први пут је изнео потпредседник кинеске владе Денг Сијаопинг на специјалном заседању Генералне скупштине Уједињених нација априла 1974. године, а затим и амбасадор НР Кине при УН Хуанг Хуа (*Huang Hua*) на 28. заседању Генералне скупштине УН (ДА МСП, 1975⁸). Тек након смрти Мао Цедунга, са доласком Хуа Гуофенга (*Hua Guofeng*)⁸ на чело Кине, кинеска спољна политика постаје више глобална настојећи да превазиђе раније оквире неразвијених континената и Трећег света и да унапреди сарадњу са свим снагама које се супротстављају притиску двеју супер сила – САД и СССР (тзв. формула о подржавању малих и средњих земаља у борби за независност). Тако се, упоредо с јачањем сарадње са западним државама, НР Кина отвара према несврстаним државама, тзв. еврокомунистичким партијама (у Шпанији, Италији и Француској), и међународним комунистичким и радничким покретима. Према мишљењу кинеског руководства, значајну помоћ у томе НР Кини је могла да пружи Југославија на челу са Јосипом Брозом Титом (Танјуг, 1977г).

Трећи фактор била је Денг Сијаопингова (*Deng Xiaoping*) *политика јачања веза са Југославијом*, коју је започео одмах по повратку на власт 1973. године (после првог пада с власти за време Културне револуције). Рачунао је на престиж Београда за супротстављање утицају Совјетског Савеза на Балкану и у Западној Европи, сматрајући да сино-албански савез представља изолационизам и да је недовољан када се ради о спровођењу „политике отварања Кине према свету“. Из тог је разлога октобра 1975. године позван у посету Кини председник југословенске владе Џемал Биједић.

⁸ Пре доласка на место премијера и председника КПК, Хуа Гуофенг је био мање познат министар јавне безбедности, био је шести потпредседник и на једнаестом месту партијске хијерархије (Танјуг, 1977г).

Његов разговор с Мао Цедунгом остаће упамћен по томе што га је Мао у три маха замолио да пренесе његове срдачне поздраве председнику Јосипу Брозу Титу, за кога је рекао да је „чврст као челик“, мислећи притом на његов челично непоколебљив став према Совјетском Савезу. Овакав срдачан гест према председнику Јосипу Брозу Титу није учињен случајно, као ни чињеница да је Мао испратио Биједића до врата, држећи га за руку, што никада није радио јер је имао тешке реуматичне болове у ногама, због којих је нерадо устајао и тешко ходао (ДА МСП, 1975в).

Унапређење односа двеју држава ишло је постепено уз размењивање посета високих званичника. Денгови разлози за јачање сарадње с Југославијом били су бројни. Први разлог је да је Југославија перципирана као држава која може да помогне Кини у изласку из изолације и држем интегрисању у међународну заједницу. Други разлог је да је Југославија за Кину била пример једног алтернативног модела социјализма. „Титоизам“ и југословенски модел самоуправљања и тржишних реформи били су изузетно интересантни за Кинезе, јер су показивали како земља може бити независна и економски ојачати без мењања идеолошке природе политичког састава. Трећи разлог била је потреба Кине за западним технологијама. Након Денговог другог смењивања с власти у априлу 1976. године, потпредседник владе Ли Сијеннијен (*Li Xiannian*) наставио је са јачањем сино-југословенске сарадње, која је процват доживела након уклањања из власти тзв. „четворочлане банде“ крајем 1976. године (ДА МСП, 1978а).

Већ у децембру 1976. године у Југославију је допутовала делегација пријатељства кинеског народа, коју је предводио генерални секретар Сталног комитета Свекинеског народног конгреса и бивши министар иностраних послова Ђи Пенгфеи (*Ji Pengfei*), која се у Кину вратила с веома добрим утисцима. Затим је у јануару 1977. године Београд посетио кинески министар спољне трговине Ли Ђијанг (*Li Qiang*) како би извршио неопходне припреме за посету председника Јосипа Броза Тита Кини (Танјуг, 1977з). Након тога је у мају 1977. године организована веома значајна посета кинеске парламентарне делегације на челу са потпредседником Сталног комитета Свекинеског народног конгреса Сајфудина (*Saifuddin Azizi*). Ова делегација на високом политичком нивоу имала је исцрпне и садржајне разговоре с највишим југословенским руководиоцима, као и директан увид у суштину и функционисање југословенског социјалистичког самоуправног система (ДА МСП, 1978а).

Четврти важан фактор био је *йойреда усаїлашавања мишљења унуїтар КПК, као и јавної мњења са одлукама йарїїїјскої руководсїва*. Наиме, од јуна 1977. године у серији чланака у листу *Женмин Жидао* актуелизоване су оптужбе против Југославије са циљем да ставови кинеских политичара о сарадњи Кине и Југославије еволуирају од негативних ка позитивним.⁹ Кинеско руководство је прво потврдило исправност писма ЦК КПК од 17. јуна 1963. године о „Једном предлогу генералне линије међународног комунистичког покрета“, чија је 23. тачка говорила о Југославији као оличењу савременог ревизионизма и потреби да се све партије придржавају Московске изјаве комунистичких партија из 1960. године. Нарочито је истакнуто да је неприхватљиво увођење југословенске ревизионистичке клике у социјалистичку заједницу и међународне комунистичке редове. Затим је 30. јула 1977. године одржано саветовање политичког актива на коме су учествовали највиши представници МИП-а и других министарстава, на коме се у склопу актуелних политичких питања разматрао проблем Југославије (ЦК СКЈ, 1978а). Пресудни фактори које је министар Хуанг Хуа навео као значајне за промену односа Кине према Југославији били су успеси које је председник Јосип Броз Тито имао на три поља: у акцији против фашизма и за национално ослобођење и независност; затим у супротстављању страниој интервенцији, одређивању независног пута у спољној политици, раду на унапређењу јединства Трећег света и земаља у развоју; и подршка коју је Југославија дала пријему Кине у УН и политици „једне Кине“. Објаснио је руководиоцима да је задатак Кине да се уједини са свим мирољубивим и прогресивним земљама и угњетаваним и подјармљиваним народима, како би створили најшири међународни уједињени фронт, и затим подстакли револуционарну борбу против две хегемонистичке силе, а посебно совјетског ревизионистичког социјалимперијализма. По његовим речима, иако је програм СКЈ у основи био супротан програму КПК, југословенски и кинески народ могу имати добре односе тако што ће се држати одређених принципа и бити флексибилни у „тражењу заједничке основе на главним питањима, уз остављање разлика по страни“ (ДА МСП, 1978δ). Саветовање је закључио речима упућеним руководству да не смеју да предузимају

⁹ Хуа Гуофенг је био искусан и практичан политичар који је схватао важност сарадње Кине и Југославије, али је истовремено морао да води рачуна да противницима не пружи било какав аргумент којим би га напали да издаје политичку линију Мао Цедунга (ДА МСП, 1978δ).

никакве акције које ће упропастити пријатељске односе између кинеског и југословенског народа. Неколико недеља након тога, 26. августа 1977. године, на предлог Хуа Гуофенга Политбиро ЦК КП Кине је донео одлуку о обнављању односа, односно постепеној нормализацији односа са СКЈ.¹⁰ Неколико дана касније у Кину је допутовала југословенска делегација на челу са председником Јосипом Брозом Титом.

ПОСЕТА КИНИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРЕДСЕДНИКА ЈОСИПА БРОЗА ТИТА

Посета НР Кини председника Јосипа Броза Тита требало је да постави камен темељац за јачање односа двеју држава. Датум његовог доласка у Пекинг био је изузетно сретно погођен, имајући у виду да је КПК неколико недеља раније, на 11. конгресу КПК, усвојила нови политички курс који је отклонио све идеолошке препреке за зближавање, и да је Југославија у октобру 1977. године требало да буде домаћин састанка КЕБС-а. Непосредно пре доласка у Пекинг председник Јосип Броз Тито је био у посети Советском Савезу и Демократској Народној Републици Кореји.

Дочек који је 30. августа 1977. године приређен у Кини председнику Јосипу Брозу Титу био је несвакидашњи. Око пет хиљада младих Кинеза пожелело му је добродошлицу натписима на српскохрватском и кинеском језику: „Добро нам дошли, председниче Тито“, „Добро нам дошли, драги југословенски пријатељи“. После поздрава и одсвиране химне, народ је кренуо да кличе пријатељству двеју земаља, њихових народа и заједничкој борби за очување независности. Био је то најсвечанији дан у југословенско-кинеским односима – прва посета шефа југословенске државе НР Кини (Танјуг, 1977е).

Сусрет двојице председника био је резултат обостране тежње да сино-југословенски односи и сарадња, прожети узајамним пријатељским осећањима народа двеју земаља, постану стабилни и да се динамично развијају у свим областима. Тиме је почела нова ера у односима између Београда и Пекинга, после готово три деценије испуњене осцилацијама. Председнику Јосипу Брозу Титу је уприличен дочек у централној пекиншкој авенији Чанг Ан Ђије, на Тијенанмену (Капија небеског мира), све до резиденције у западном делу града (Танјуг, 1977е), а затим и током на-

¹⁰ Делегацију КПК предводио је Ли Ји Манг (*Li Yi Mang*), заменик начелника Одељења за међународне везе при ЦК КПК (ЦК СКЈ, 1978д).

ставка путовања по Кини, у Ханџоу, Шангају и Урумчију (Novašić, 2020). Током свих разговора које је водио у Пекингу, били су присутни највиши кинески руководиоци: председник КПК и премијер Хуа Гуофенг, потпредседници КПК и владе Денг Сијаопинг и Ли Сијеннијен, чланови Политбироа, министри и други (Вап, 1978, стр. 9).¹¹ Осим тога, њему је припала изузетна част да буде први странац који је ступио у маузолеј посвећен Мао Цедунгу, чије је отварање за посетиоце било предвиђено тек осам дана након његове посете (Танјуг, 1977г).

Одмах по доласку у Пекинг, Хуа Гуофенг је у част југословенског лидера и оснивача Покрета несврстаности, маршала Јосипа Броза Тита и његове делегације, приредио званичну вечеру у Палати кинеског парламента у Пекингу (КПР, 1978). Током вечере, главно питање које је мучило амбасадора Милојка Чичу Друловића и Александра Санета Грличкова, Титовог човека за везу са страним комунистичким партијама, било је како ће у свечаној здравици Хуа Гуофенг оловити Јосипа Броза Тита. Уколико Хуа Гуофенг буде рекао „Тито сијаншенг“ (господине Тито) то ће значити да су међудржавни односи нормализовани, али да су Југословени и даље ревизионисти са којима могу постојати међудржавне, али не и међупартијске везе. Ако му пак буде рекао „Тито тунг`џ“ (друже Тито) онда ће то значити да ће односи не само двеју земаља него и двеју комунистичких партија постати братски (како се тада говорило).¹² Амбасадор Друловић је тврдио прво, Грличков друго. Још пре посете могло се наслутити у ком ће се правцу ситуација кретати, имајући у виду да је кинеска влада високе партијске руководиоце СКЈ, који нису имали државне функције, Станета Доланца, Александра Грличкова и Владимира Обрадовића, позвала да заједно са председником дођу у Пекинг, иако је првобитно било планирано да они буду у НДР Кореји и да тек касније допутују у Урумчи (КПР, 1977).¹³ Коначно, када је Хуа Гуофенг устао и узео унапред припремљен говор, накашљао се и почео са „Тито тунг`џ,...“ било је јасно да су Кинези спремни да поред државних односа обнове и партијске. Грличков се касније

¹¹ Хуа Гуофенг се иначе ограничавао на то да у оваквим приликама само једном прими посетиоце, и то оне најугледније (Вап, 1978, стр. 9).

¹² У то време НР Кина је имала партијске везе само са ДР Вијетнамом, ДНР Корејом, Албанијом и Румунијом (КПР, 1978).

¹³ СФРЈ и НР Кина у то време нису имале успостављене партијске односе, па сходно томе Јосип Броз Тито није долазио као председник СКЈ, већ само као председник СФРЈ (КПР, 1977).

шалио: „Имао сам утисак да је амбасадор одједном нестао док сам ја растао у Титовим очима“ (Simić, 2003, стр. 240–241).

У свом говору, председник Хуа Гуофенг је указао да кинеска страна полази од претпоставке да су непријатности којих је било у односима између двеју држава остале у прошлости, те да је након 11. конгреса КПК Политбиро ЦК КПК једногласно закључио да би требало да се заједнички са СКЈ размотри питање обнављања партијских односа. У том смислу, предложено је да отпочне природан процес постепеног обнављања односа између двеју партија, тако што ће се, као први корак, у наредном периоду путем средстава јавног информисања створити одговарајућа атмосфера. Предложио је да се упоредо ради на обнављању веза, размењивању посета функционера двеју партија и одржавању контаката између одељења за међународне везе двају централних комитета и двеју амбасада (ЦК СКЈ, 1977δ). У међувремену ће Кина довршити послове на унутрашњем (појашњавање чланству КП Кине разлога промене у односима) и међународном плану (појашњавање нове позиције руководству марксистичко-лењинистичких партија, нпр. КП Бурме), да би се као крајњи корак јавно обелоданила чињеница обнављања партијских односа двеју држава.

Председник Јосип Броз Тито је био сагласан са предлогом свог кинеског колеге сматрајући да ће успостављање односа између двеју партија имати „велики позитиван значај за међународни раднички и комунистички покрет“. Истакао је значај еманципације других партија у смислу истицања потребе сопственог развојног пута, без наметања ставова са стране, а поготово ставова који долазе из једног центра, што ће неминовно водити ка изградњи међународних односа на новим, равноправним основама. Уједно је кинеском председнику пренео поруку тзв. еврокомунистичких партија (нпр. Енрика Берлингуера, *Enrico Berlinguer*, у име КП Италије) о жељи за успостављањем односа са КП Кине (ЦК СКЈ, 1977δ). По питању активности Покрета несврстаних, југословенски председник је свог кинеског колегу подсетио да „величину сваког народа и сваке земље, било да је реч о великом или малом народу или земљи, историја цени пре свега по доприносу који дају општем напретку човечанства, доприносу који дају мењању света и ослобађању радног човека у правцу слободе народа и земаља“. А затим је додао: „Истина је да постоји опасност од рата због трке у наоружавању која је све јача и опаснија, као и настојања да се задржи вештачка подела у свету која датира

још из доба Хладног рата. Међутим, рат није неизбежан, уколико народи и земље буду истински радили за мир. То настоји да чини Покрет несврстаних“ (Танјуг, 1977д).

Хуа Гуофенг је на поруку тзв. еврокомунистичких партија која се тицала успостављања сарадње са КПК одговорио са одређеном резервом, наводећи као разлог разлике у њиховој оријентацији када је у питању борба за социјализам. Међутим, изразио је спремност да Кина престане с критиком ових партија, што је имала обичај да чини у претходном периоду. Насупрот томе, изразио је спремност на јачање сарадње са несврстаним земљама, у складу са закључцима с 11. конгреса КПК, који су указивали на потребу Кине да отпочне нову политику шире међународне сарадње и већег ангажовања у развијању односа са другим земљама и решавању светских проблема (Ван, 1978, стр. 21). У вези с тим, два највиша руководиоца испољила су подударност ставова када је реч о најважнијим светским проблемима, као што су уклањање неравноправних економских односа и грађење новог међународног економског поретка, изналажење решења за кризе и жаришта у свету, пре свега на Блиском истоку. Усагласили су се са тим да решавање ових питања заокупља пажњу међународне заједнице и захтева најтешњу сарадњу свих, а не само великих сила (Танјуг, 1977ђ).

До краја боравка југословенског председника у Кини сви разговори на врху који су вођени протекли су уз узајамно уважавање гледишта, толеранцију и тежњу да се што боље схвати позиција друге стране. За то је, пре свега, заслужно заједничко становиште двојице председника да разлике које постоје међу њима нису и не треба да буду сметња за сарадњу (*Qiu Tong Cun Yi*, Танјуг, 1977ђ). На крају посете, Јосип Броз Тито је упутио позив Хуа Гуофенгу да наредне године посети Југославију, који је кинески председник прихватио са задовољством (Танјуг, 1977и).

ЗАКЉУЧАК

Полазна основа овог истраживања била је три деценије дуга осцилација односа између Кине и Југославије, након југословенског признања НР Кине 1949. године. Разлог за то је динамичан однос великих сила у свету (САД и Совјетског Савеза), њихов утицај на Југославију и Кину, али и многа друга међународна дешавања. Тако је у периоду од 1949. године до почетка седамдесетих година XX века велики утицај на односе НР Кине и Југославије имао Совјетски Савез. Почетком седамдесетих година, утицај

Москве постаје индиректан јер је НР Кина свој однос према другим државама заснивала на пароли „мој је пријатељ свако ко није пријатељ Совјетског Савеза“. Истовремено, од 1972. године, на однос НР Кине са другим државама почиње све више да утиче однос са САД, нарочито након потписивања Шангајског коминикеа којим су нормализовани сино-амерички односи. Јачање односа на релацији НР Кина – САД допринело је да Пекинг почне са отопљавањем међудржавних односа са Југославијом.

Стога аутор као најважнији период за резултате овог истраживања издваја период након смрти Мао Цедунга и хапшења тзв. „четворочлане банде“, када су две државе, захваљујући драстичним променама у свом спољно-политичком наступу, асертивном приступу и утицају који су пројектовале у свом региону и глобализованом свету, успевале да својим активним приступом дају значајан допринос обликовању глобалне структуре света. Током истраживања препознати су фактори који су у том периоду позитивно утицали на јачање сарадње НР Кине и Југославије, као што је успостављање сино-америчких односа, поклапање ставова по питању борбе против хегемонизма и других глобалних проблема, и настојање обеју држава да разлике које постоје међу њима не буду сметња за сарадњу. Међутим, ауторка сматра да је пресудан фактор по јачање односа двеју држава био визионарска политика двојице лидера, Јосипа Броза Тита и Денг Сијаопинга, који су обележили деценијама дуг политички и економски развој обеју држава и утабали пут наредним генерацијама руководиоца.

Управо зато посета Јосипа Броза Тита НР Кине 1977. године представља велики искорак у дотадашњим односима двеју држава, јер је била прва посета југословенског председника Кине, током које су обновљени државни и партијски односи, који су допринели јачању интензитета сарадње двеју држава на свим нивоима. Већ у августу 1978. године уследила је узвратна посета државно-партијске делегација НР Кине, на челу са Хуа Гуофенгом, председавајућим ЦК КП Кине и премијером Државног савета. Јачање сино-југословенских односа биће разлог за погоршање и прекид кинеских односа с Албанијом, након чега ће је Југославија заменити на месту заступника кинеских интереса у Европи. Кинески политичари, присталице реформске оријентације Денг Сијаопинга, у потпуности ће се, осмишљавајући и започињући политику „социјалистичке модернизације“ и „отварања према свету“, окренути југословенском искуству и њеној полуконтро-

лисаној привреди. Бројне кинеске делегације из различитих сегмената привредног и друштвеног живота били су тих година у посети Југославији (Ostoјић, 1983, стр. 23). Добра сарадња НР Кине и Југославије наставиће се и у периоду након смрти Јосипа Броза Тита 1980. године и Денг Сијаопинга 1997. године.

НЕОБЈАВЉЕ-
НИ ИЗВОРИ

ДИПЛОМАТСКИ АРХИВ МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА
(ДА МСП), ПОЛИТИЧКА АРХИВА (ПА КИНА):

ДА МСП. ПА Кина. 1975а. фасц. 77, досије 22, сигн. 448985. Мао Це Тунг о председнику Титу.

ДА МСП. ПА Кина. 1975б. фасц. 77, досије 18, сигн. 444112. Информација о Кини: унутрашња, спољна политика, билатерални односи.

ДА МСП. ПА Кина. 1975в. фасц. 77, досије 18, сигн. 437234. Кина-спољна политика.

ДА МСП. ПА Кина. 1978а. фасц. 86, досије 1, сигн. 41452. Годишњи извештај: Југословенско-кинески билатерални односи.

ДА МСП. ПА Кина. 1978б. фасц. 86, досије 1, сигн. 411560. Кина-Југославија, Реферат кинеског МИП Хуанг Хуа о спољној политици Кине, одржан на саветовању политичког актива 30. јула 1977, а објављено у тајванском часопису „Issues and studies“.

ДА МСП. ПА Кина. 1982. фасц. 57, досије 1, сигн. 421079. Информација о спољној политици НР Кине.

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ (АЈ), ФОНД 837,
АРХИВ ЈОСИПА БРОЗА ТИТА –
КАБИНЕТ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ (КПР), КИНА:

АЈ. КПР. 1977. I-2/70-3. Пут Јосипа Броза Тита у Кину 30.08.1977 – 8.09.1977.

АЈ. КПР. 1978. I-3-А. Белешка у вези са поклонима за председника Хуа Гуофенга.

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ФОНД 507,
КОМИСИЈА ЗА МЕЂУНАРОДНЕ ВЕЗЕ ЦК СКЈ:

АЈ. ЦК СКЈ. 1976. поверљиво А. IX 60/I-56. Информација о односу КП Кине према међународном комунистичком покрету и СКЈ у светлу промена у кинеском руководству.

АЈ. ЦК СКЈ. 1977а. поверљиво. А. IX 60/I-71. Информација о ставовима КП Кине према међународном радничком покрету и односу КП Кине према СКЈ.

АЈ. ЦК СКЈ. 1977б. поверљиво А. IX 60/1-61. Информација о разговорима вођеним приликом посете друга Тита НР Кине и обнављању односа између СКЈ и КПК.

АЈ. ЦК СКЈ. 1978а. поверљиво А. IX. 60/1-72. Забелешка о разговору Др Александра Грличкова са Чунг Хаи Фенгом..

АЈ. ЦК СКЈ. 1978б. поверљиво А. IX. 60/1-77. Извештај о боравку прве студijske делегације КПК у СФРЈ од 10. до 31. марта 1978. године.

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ФОНД 112, ТАНЈУГ:

АЈ. 112. 1977а. 70-9. Кинеска сцена. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977б. 72. Чу Ен Лајеве последње речи. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977в. 78, спец-1. Путовање председника Тита. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977г. 73. Збивања у Кини. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977д. 77, спец-1. Путовање председника Тита. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977ђ. 78, спец-2. Тито у маузолеју. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977е. 78, спец-1, Албанија против Титове посете Кини. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977ж. 71-1. Збивања у Кини. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977з. 78, спец-1. Путовање председника Тита. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1977и. 78, спец-2. Штампa и радио о Титовом путу. Танјуг. Црвени билтен.

АЈ. 112. 1978. 89-5. Америчко-кинески односи. Танјуг. Црвени билтен.

ШТАМПА Novačić, A. „Život je lep“, *Vreme*, pristupljeno: 10. januara 2020. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=870835&print=yes>.

ЛИТЕРАТУРА Ban, N. (prir.) (1978). *Tito u Kini*. Ljubljana: Jugoslovenska revija Vuk Karadžić.

Čavoški, J. (2012). Politička i diplomatska karijera Vu Sjućuena, prvog ambasadora NR Kine u Jugoslaviji. U: S. Selinić (ur.), *Jugoslovenska Diplomacija 1946–1961*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 384–407.

Čavoški, J. (2006). Zaboravljena epizoda: jugoslovensko-kineski odnosi 1947. godine. *Tokovi istorije*, 4, 183–199.

Gavranov, V. i Stojković, M. (1972). *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.

Kenedi, P. (1999). *Uspon i pad velikih sila*. Beograd: Službeni List SRJ – CID.

- Miljanić, D. (1994). SR Jugoslavija i NR Kina - međusobni odnosi i iskustva međunarodne izolacije. *Međunarodna politika*, 45, 1025, 21–23.
- Miljanić, D. (1996). Oscilacije u odnosima SAD–Kina. *Međunarodna politika*, 47, 1042, 29–32.
- Mitrović, D. (2005). Bilateralni odnosi SCG i NR Kine: geneza, razvoj i perspektive. *Međunarodna politika*, 56 (1118–1199), 15–24.
- Novaćić, A. (1979). *Veliki zaokret*. Zagreb: Globus.
- Ostojić, M. (1983). Jugoslavija i Kina – Poseta Hu Jaobanga Jugoslaviji. *Međunarodna politika*, 34, 796.
- Simić, P. (2003). *Kratka istorija Kine*. Beograd: Nea.
- Simić, P. (2008). *Tito i NATO: uspon i pad druge Jugoslavije*. Beograd: Novosti.

SANJA Z. AREŽINA

COUNSELOR, RESEARCH ASSOCIATE

THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

SUMMARY

SINO-YUGOSLAV RELATIONS IN THE 1949-1977 PERIOD –
THE SIGNIFICANCE OF JOSIP BROZ TITO'S 1977 VISIT TO THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF CHINA

Although Yugoslavia recognized the PR China immediately after its founding in 1949, Sino-Yugoslavian diplomatic relations were only established in 1955, due to bad relations between Yugoslavia and the Soviet Union. In the period 1955-1977, relations between the two countries were marked by numerous ups and downs, primarily due to the relations between the two major powers (the USA and the Soviet Union), their influence on Yugoslavia and China, as well as many other key international events.

However, for the results of this research, the most important period is the period after the death of Mao Zedong and the arrest of the so-called Gang of Four in 1976, when the two countries thrived thanks to the drastic changes in their foreign policy appearances and assertive approaches and influences that projected in their region and in the globalized world to make a significant contribution to shaping the global structure. During the research, the author identified which factors positively influenced the strengthening of cooperation between the PR China and Yugoslavia. First, there is a convergence of the attitude about the fight against hegemonism and other global problems, as well as an effort to ensure that differences between them do not interfere with the cooperation. The establish-

ment of the Sino-US relations was also very significant for the restoration of diplomatic and party relations with Yugoslavia. Particularly significant was China's "opening up" policy to the world and the fact that Yugoslavia was not the only example of an alternative model of socialism for the Chinese, but also a significant mediator in China's exit from self-isolation, its opening up to the third world (Non-Aligned Movement), and developing relations with Eastern European countries and the so-called Eurocommunist parties in Italy, Spain, and France, they gave Yugoslavia and China a sound foundation first.

Nevertheless, the author believes that a crucial factor in strengthening the relationship between the two countries was the visionary policies of two leaders, Josip Broz Tito and Deng Xiaoping, who marked the decades-long political and economic development of both states and paved the way for next generations of leaders. That is why Josip Broz Tito's visit to China in 1977 represents a major step forward in the relations between Yugoslavia and China, bearing in mind that it was the first visit of the President of Yugoslavia to China, during which diplomatic and party relations were restored, which contributed to strengthening the cooperation between the two countries at all levels.

To prove the basic hypothesis that only after the death of Mao Zedong and the arrest of the so-called Gang of Four (in 1976) gained the conditions to strengthen the Sino-Yugoslav relations, because it outweighed the influence of positive factors versus negative factors, during the research the author will use structural-functional analysis, induction, and deduction.

KEYWORDS: Yugoslavia; China; Sino-Yugoslav Relations; USA; Soviet Union; President of Yugoslavia; factors.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

БИЉЕШКЕ О ПУТНОЈ СТАНИЦИ И НАСЕЉУ DILUNTO²

САЖЕТАК. У раду се презентују подаци о убијацији путне станице *Dilunto*, на римској комуникацији *Narona* (Вид код Метковића) – *Ad Zizio* (Моско/Укшић), у данашњи Столац. На поменутој траси пута, у Стоцу (Заграђе, Подграђе, Њивице, Царине, Бачве–Кућиште, Чаири, Велики Сврдо), откривени су остаци античких насеобинских објеката, мањих привредних зграда, степеништа, утврђење са широким зидовима, остаци градског трга, јавних зграда и цистерне. Поред остатака непокретних објеката, пронађен је и велики број ситних, покретних налаза, нарочито керамичких, жељезних, бронзаних, стаклених и сребрних предмета, као и разни калупи, новац, накит и оруђе. На основу наративних и епиграфских извора као и археолошког материјала (остаци зграда, новац, керамика, цигла) антички Дилунтум се датује од I до IV вијека.

КЉУЧНЕ путна станица *Dilunto*; комуникација *Narona – Ad Zizio*; Даорси; Столац;
РИЈЕЧИ: источна Херцеговина.

---

¹ gligorijas@yahoo.com

Рад је примљен 3. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023, *Косово и Метохија између националне идентитетске и евроинтеграције*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Путна комуникација *Narona–Ad Zizio* на југу провинције Далмације представља један од важнијих римских путева који су са обала Јадранског мора водили у унутрашњост Балканског полуострва, вежујући се преко путне станице *Ad Zizio* са главним путем, којим се из станице *Eripitauro* (Цавтат) стизало у Подунавље (Tab. Peut 467–484; Шкриванић, 1975, стр. 50–51). Подручје данашње источне Херцеговине и југоисточне Хрватске, које су улазиле у састав римске провинције Далмације – раније Горњег Илирика – изразито је крашко, брдовито и тешко проходно те су и поменуте комуникације које су повезивале насеља и становништво на овом подручју најчешће прилагођаване природним пролазима кроз масиве Динарида (Pašalić, 1958, стр. 139–175; Pašalić, 1959, стр. 61–73; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Sergejevski, 1962, стр. 73–105; Vojanovski, 1973, стр. 187–165; Vojanovski, 1974, стр. 15–36; Vojanovski, 1975, стр. 53–64; Vojanovski, 1977, стр. 67–98; Vojanovski, 1983, стр. 7–36; Самарцић, 2014, стр. 357–371; Самарцић, 2015, стр. 171–278).

На траси римске комуникације *Narona–Ad Zizio* налазила се путна станица *Dilunto* (Столац). Појтингерова карта доноси списак станица уз њихова међусобна растојања на овој комуникацији, изражена у римским миљама: пут је од станице *Narona* XXII (Вид код Метковића) преко путне станице *Ad Turres* XIII (Могорјело), *Dilunto* XIV (Столац) и *Pardua* XVI (Градац код Љубиња) долазио до раскрснице *Ad Zizio* (Моско/Љубомир) спајајући се са комуникацијом која је ишла за Подунавље (Tab. Peut 467–484; Шкриванић, 1975, стр. 50–51). Наиме, можемо рећи да би удаљеност од 13 римских миља између станице *Ad Turres* (Могорјело) и станице *Dilunto* (Столац), како наводе извори (Појтингерова карта), приближно одговарала раздаљини између Стоца до Могорјела у Чапљини (око 20 км).

У времену које непосредно претходи римском освајању као и у раноантичком периоду (IV и прва половина III вијека п. н. е.), на подручју данашње источне Херцеговине живјела су илирска племена. Њихов размјештај може се релативно поуздано установити, захваљујући наративним изворима, археолошким налазима и епиграфским споменицима. Антички писци, археолошки налази и епиграфски споменици указују на то да је подручје данашње источне Херцеговине у предримском и раноантичком периоду насељавало више илирских племена. Из *Историје природе* Плинија Старијег сазнајемо да се Далмација дијелила на три конвента. За подручје нашег рада значајан је Наронитански конвент који је обухватао подручје јужне Босне, Херцеговину и Црну Го-

ру, те мањи дио западне Србије и сјеверне Албаније. Припадале су му, према Плинију Старијем, сљедеће заједнице (*civitates*): „[...] *Cerauni decuriis* XXIII, *Daversi* XVII, *Desitiates* CIII, *Docleatae* XXXIII, *Deretini* XIII, *Deraemistae* XXX, *Dindari* XXXIII, *Glinditiones* XLIII, *Melcumani* XXIII, *Naresi* CII, *Scirtari* LXXII, *Siculotae* XXIII“ (Plin. HN III 143). Сматра се да је Плиније податке о броју декурија преузео из раноцарских службених докумената (пописа) (Alföldy, 1965, стр. 36, 38–39, 48; Wilkes, 1969, стр. 153, 163; Papazoglu, 1969, стр. 399–406; Vojanovski, 1978, стр. 164–188; Vojanovski, 1985, стр. 8–24; Marić, 1985, стр. 47–53; Vojanovski, 1988, стр. 62–63, 90, 103–106). Наронитански конвент је формиран за вријеме Августа, а од заједница поменутих код Плинија, седам се налазило на подручју Херцеговине (*Daversi* XVII, *Deretini* XIII, *Deraemistae* XXX, *Glinditiones* XLIII, *Melcumani* XXIII, *Naresi* CII, *Vardaei* XX) (Plin. HN III 144. Уп. Alföldy, 1965, стр. 39, 48, 36–39; Vojanovski, 1978, стр. 174–175; Vojanovski, 1985, стр. 7–24).

На подручју источне Херцеговине живјели су Даорси (*Daorsoi*, *Daorsei*, *Daorizoi*, *Daoursoi*, *Darsioi*, *Duersi*, *Daversi*, *Daverzi*), без сумње једно од значајнијих илирских племена у овој области: осим што се спомињу међу племенима која су ушла у састав илирске државе крајем IV вијека п. н. е., код античких писаца су били најпознатији и најзаступљенији од Илира са простора данашње Херцеговине (Papazoglu, 1967a, стр. 11–31; Papazoglu, 1967b, стр. 123–144; Vojanovski, 1988, стр. 28). О етничком поријеклу Даорса постојале су извјесне недоумице у модерној историографији. Неки истраживачи су сматрали да су илиризовани Трачани (Vojanovski, 1969, стр. 146–150; Marić, 1973a, стр. 109–135), док их К. Пач – и поред истицања одређених лингвистичких сагласности између трачког истока и западног Балкана – ипак сврстава у Илире (Patsch, 1901, стр. 2231; Patsch, 1922, стр. 43). Археолошка истраживања су потврдила да су Даорси једно од илирских племена, јер је код Трачана присутна ичинерација као начин сахрањивања, а код Даорса инхумација. Такође, из података које наводе римски писци потпуно је јасно да ни Римљани нису сумњали у илирско поријекло Даорса (Čović, 1964, стр. 95–111; Marić, 1973b, стр. 117–121). Примјера ради, Ливије наводи Даорсе са осталим илирским племенима којима се одређује упола мањи данак (Liv. XLV 26, 14), а Апијан поријекло Даорса изводи од имена Даорто, кћери Илирија, митског епонима Илира (App. III 2). По Плинију Старијем, Даорси су почетком Царства имали седамнаест декурија (Plin. HN III 143). Постоји могућност да је Плиније под Даор-

сима подразумемијевао само она племена која су улазила у оквире илирске државне формације (Војановски, 1978, стр. 164–188; Војановски, 1985, стр. 9–11; Марић, 1985, стр. 47–53; Војановски, 1988, стр. 62–63, 90, 94, 103–106), а вјерује се да су раније били бројнији због савеза са мањим сусједним племенима (*Deraemistae*, *Partheni*, *Armistae*, *Hemasini* и др.).

Територија Даорса одређује се на основу Страбоновог излагања. Он каже: „Затим долази ријека Нарона и око ње Даорси, Ардијеји и Плереји, овима (тј. Плерејима) приближава се острво звано Црна Коркира (Корчула) и град, ктизма (колонија) Книђана, а Ардијејцима Фарос, прије зван и Парос, насеље Парана“ (Strab. VII 5, 5). К. Пач Даорсе локализује на простору од долине Требижата до Дубровника (Patsch, 1901, стр. 2231; Patsch, 1922, стр. 41). В. Томашек сматра да су живјели између ријеке Цетине на сјеверозападу и горњег тока ријеке Требишњице на југоистоку (Tomaschek, 1880, стр. 565–568). По мишљењу Г. Алфелдија, они су у почетку Царства били само на лијевој страни доњег тока Неретве (Alföldy, 1965, стр. 47). Новија истраживања даорске територије, а касније муниципијума Дилунтума, сузила су је на подручје уз лијеву обалу Неретве, приближно од Мостара (Бијело Поље) до Метковића, а на истоку до граница плерејске територије, односно територије колоније Епидаура. Средиште даорске жупе налазило се на Ошанићима крај Стоца (данас градина у Ошанићима). Континуитет њеног постојања у римско доба наставио је муниципијум Дилунтум, једно од најзначајнијих насеља у источној Херцеговини, лоцирано на простору данашњег Стоца (Марић, 1973г, стр. 257–258; Марић, 1976а, стр. 35–38; Марић, 1979, стр. 23–113; Марић, 1996, стр. 7–31).

Није прецизно утврђено када је организована peregrina заједница (*civitas peregrina*) Даорса. Као што смо претходно поменули средиште даорске жупе налазило се на Ошанићима крај Стоца (данас градина у Ошанићима). Континуитет њеног постојања у римско доба наставио је муниципијум Дилунтум, једно од најзначајнијих насеља у источној Херцеговини, лоцирано на простору данашњег Стоца (Марић, 1973г, стр. 257–258; Марић, 1976а, стр. 35–38; Марић, 1979, стр. 23–113; Марић, 1996, стр. 7–31). У југоисточном дијелу насеља, на лијевој обали Брегаве, простирала се градска агломерација муниципијума, а на десној обали велика античка некропола. Откривено је и истражено 14 објеката са остацима цистерне, пута, мозаика, бронзаних, гвоздених, стаклених и камених предмета те нешто мање од 100 античких новчића из различитих кул-

турно-историјских епоха (AL BiH III 192; Truhelka, 1892, стр. 350–365; Fiala, 1893, стр. 511–517; Patsch, 1900, стр. 169–172; Sergejevski, 1948, стр. 167–169; Kraljević, 1978, стр. 155–158).

Један натпис, нађен у Тредимљи, свједочи да је Дилунтум уживао статус муниципијума. Ријеч је о надгробном споменику градског декуриона Публија Аплија Пласа. Његов текст гласи: *D(is) m(anibus) s(acrum) / P. Aplio Pl[as]/so patri pientis/[s]imo dec(urioni) m(unicipii) Dil(unti) / et M[---]C[---] / infelicissi/ma(e) def(unctae) an(norum) VIII (?) / P. Aplius Anni/us v(ivus) sibiet / suis fecit* (ILJug 1740. Уп. Sergejevski, 1935, стр. 17–18, Tab. IV, sl. 1; Bojanovski, 1973, стр. 151; Bojanovski, 1977, стр. 84, br. 7; Škegro, 1997, стр. 90, br. 28; Šačić, 2011, стр. 177–178). На основу fine израде закључује се да се ради о споменику који је посвећен припадницима горњег слоја друштва. Из садржаја се види да је Публије Аплије Пласо, декурион муниципијума Дилунтума, припадао сталезу домаће градске аристократије. Когномени *Plasus* и *Annius* су илирски, као и гентилицијум *Aplius*, који носе отац и син. Ономастичка формула је већ римска (*tria nomina*). И. Бојановски је по преномену *Publius* претпоставио да је породица римско грађанско право стекла од цара Хадријана (117–138. године), који је имао тај преномен (Bojanovski, 1977, стр. 82–86). Међутим, има мишљења да поменути декурион *Publius Aplius Plassus* (Alföldy, 1969, стр. 267), који је задржао своје илирско гентилно име, није имао статус римског грађанина (Šačić, 2011, стр. 179–181). У прилог томе, наводи се како поменута дјевојчица (његова ћерка) у натпису нема латински преномен, те да је ономастичка структура њеног имена чисто илирска. Тако нешто није било уобичајено за посматрани период, нарочито уколико су два претходна кољена (отац и дјед) имала римско грађанско право (Šačić, 2011, стр. 179–181). Када је у питању претходно изнесено мишљење ми изражавамо извјестан опрез, јер ћеркино име није сачувано у потпуности, па је претпоставка тешко прихватљива. На датирање споменика у другу половину II вијека упућује трочлана именска формула са преноменом и проширена консекративна формула *Dis Manibus sacrum* (Sergejevski, 1948, стр. 168; Alföldy, 1969, стр. 267; Bojanovski, 1977, стр. 81–82), али има и мишљења да би га требало датирати у прву половину II вијека (Šačić, 2011, стр. 179–181). Значај овога натписа огледа се у томе што је један од ријетких споменика у источној Херцеговини на коме се помиње муниципијум Дилунтум. Натпис је, што смо већ напоменули, пронађен на остацима мањег римског насеља (у Тредимљи), које је припадало управном по-

дручју Дилунтума, а у коме је – по свему судећи – декурион Публије Аплије Пласо имао имање (*villa*). Његова породица, домаћер поријекла, учествовала је у управи муниципијума (Vojanovski, 1969, стр. 146–150; Vojanovski, 1977, стр. 81–82; Šačić, 2011, стр. 179–181). Претпоставља се да је Дилунтум на ранг муниципијума уздигнут за вријеме Флавијеваца (69–96. године). На ту могућност указује један епиграфски споменик из Стоца. На њему је посвједочен Тит Флавије Пласус, Блодијев син (ILJug 117). Овај припадник угледне епихорске породице вјероватно је добио грађанска права када је Дилунтуму додијељена градска аутономија (Patsch, 1900, стр. 170; Vojanovski, 1977, стр. 82–87; Šačić, 2012, стр. 33). Његов текст гласи: *T(ito) Flavio Blodi f(ilio) / Plasso patri / pientissimo an(norum) L / et Flaviae Tattae matri / an(norum) XXXX bene meritae / et T(ito) Flavio Epicado fratri / an(norum) XII et T(ito) Flavio Laedioni / [- - -] aed(ili) III vir(o) i(ure) d(icundo) Naronae / [- - -] Laedio f(ilius) vivos (!) sibi et s(uis) f(ecit)* (ILJug 117). Изгледа да су припадници локалне аристократије Дилунтума учествовали у управљању другим градовима Далмације. На то указује овај натпис на коме се спомиње Тит Флавије Ледион, едил и *quattuorvir iure dicundo* у Нарони (Sergejevski, 1948, стр. 168; Vojanovski, 1973, стр. 151; Vojanovski, 1977, стр. 82–87; Šačić, 2012, стр. 144–145). Ријеч је о једном од најстаријих античких споменика из источне Херцеговине. Вријеме његовог настанка је крај I вијека н. е. У тексту натписа набројани су чланови угледне илирске, романизоване породице. Римско грађанство је по свему судећи добио *pater familias T. Flavius Blodius Plassus*, а остали чланови су наслиједили његов *nomen* и цивитет. Међутим, они су, као *cognomina*, задржали своја илирска имена – *Plassus* (Alföldy, 1969, стр. 267), *Blodius* (Alföldy, 1969, стр. 166), *Tatta* (Alföldy, 1969, стр. 305), *Epicadus* (Alföldy, 1969, стр. 193–194) и *Laedio* (Alföldy, 1969, стр. 226). То указује на очување етничке свијести о припадности племену Даорса.

Епиграфски материјал указује на то да су Даорси служили у аугзилијарним јединицама римске војске, некад далеко од своје домовине, а некад у Далмацији. Тако је, на примјер, Анајус, као војник кохорте *IV Delmatarum*, боравио у Германији (CIL XIII 7507). Венетус, син Дитов, служио је пак у кохорти *III Alpinorum*, која је била стационирана у Далмацији, у аугзилијарном утврђењу Бигесте (Alföldy, 1969, стр. 263). Он је уједно и припадник Даорса за кога поуздано знамо када је добио римско грађанско право. То се догодило 93. године, када је издата његова војничка диплома (CIL XVI 38. Уп. Sergejevski, 1948, стр. 167; Katičić, 1962, стр. 101; Воја-

novski, 1988, стр. 95). Међутим, раније поменути натпис из Стоца указује на то да је било Даорса који су то право вјероватно стекли прије њега. Ријеч је о споменику на коме се помиње Тит Флавије Пласо, Блодијев син, његова супруга Флавија Тата и синови Тит Флавије Епикад и Публије Флавије Ледион, магистрат Нароне и Ледион, који је подигао споменик (ILJug 117). Поменућа породица је цивитет највјероватније добила од Веспасијана (69–79. године) (Sergejevski, 1948, стр. 167; Vojanovski, 1977, стр. 82–87; Vojanovski, 1988, стр. 95; Šačić, 2012, стр. 33).

Археолошки остаци насеобина из римског времена иначе су врло чести на подручју Стоца и његове ближе околине (Дабар поље, Љубиње, Попово поље), а на континуитет насељености у илирско и римско доба указују и бројна предисторијска насеља градинског типа (*castella, oppida*) као што су: Градина Ошанићи, Врсник, Градина у Љубињу, Ограч код Ходбине, Кичин у Сухопољу, Дупци гомила у Ходову и друге (Radimsky, 1891, стр. 169, 175; Раšалић, 1960, стр. 65–66; Vojanovski, 1973, стр. 152–159; Vojanovski, 1977, стр. 74, 82; Vojanovski, 1978, стр. 66–78; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 28). Густина насеља свједочи и о економском животу овог подручја, гдје се становништво, поред сточарства и земљорадње, највише бавило трговином (Раšалић, 1959, стр. 297, 314; Раšалић, 1967, стр. 111–137). Територија перегрине заједнице Даорса – касније подручје муниципијума Дилунтума (Бијело поље, Бишће поље, Дубраве, Столац, Попово и Љубиње) – богата је трговинама античког живота (Marić, 1973δ, стр. 175–235; Marić, 1973в, стр. 237–256; Marić, 1976δ, стр. 253–259; Marić, 1978, стр. 23–67; Marić, 1985, стр. 47–53). Већи број римских насеобина евидентиран је у Бишћу пољу, Баћевићима, Мукош хану, Ходбини, Тријебњу, Негочинама, Ротимљи, Косору, Благају и Гнојницама (Radimsky, 1891, стр. 159–192; Patsch, 1904, стр. 42; Раšалић, 1960, стр. 65–67; Vojanovski, 1988, стр. 88–102). На локалитету Радимље (западно од Стоца) нађен је оштећен епиграфски споменик са текстом од којег су сачувана само три слова, па је стога тешко протумачити га: L [- - -] V [- - -] P [- - -] (CIL III 12777). Због скраћеног текста А. Шачић претпоставља да се ради о међашном споменику (Šačić, 2011, стр. 154). Од великог значаја су остаци римског насеља које је откопано и истражено 1892. године у југозападном дијелу Стоца, недалеко од католичке цркве. Ријеч је о луксузном насељу са термама и уређеним зградама, у којима су нађени остаци фресака и мозаика (Truhelka, 1892, стр. 350–359; Fiala, 1893, стр. 511–517; Patsch, 1900, стр. 169–172; Sergejevski, 1934, стр. 23; Sergejevski,

1948, стр. 167–170; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 7–40), али и цријепови са печатима *Solonas, Q. Cl(audius), Ambrosius, Q. Gravius, Priscus, Servilia, Caius Pr[- -], Casianus, Tiberius, Vettius Avitus* (Patsch, 1922, стр. 114–116, стр. 124–127; Pašalić, 1960, стр. 83; Bojanovski, 1980, стр. 54–55).

Како смо раније навели, на смјештај античког Дилунтума у Столац указују бројни археолошки остаци. Истраживања су потврдила простирање овог античког насеља на подручју јужног Стоца. На овом дијелу значајни локалитети су у Заграђу и Подграђу, локалитет Бачве–Кућиште, Фабрика ентеријера, Велики Сврдо, Чаири, и локалитет Њивице. Насеље се налазило на простору јужног дијела града, на лијевој обали Брегаве, а у вријеме највећег успона је заузимало простор димензија 1000 x 500 м, са монументалним грађевинама, украшеним фрескама и мозаицима, храмовима, термама и стамбеним зградама са хипокаустом, као и каналима за водовод и канализацију (Truhelka, 1892, стр. 350–365; Fiala, 1893, стр. 511–517; Patsch, 1900, стр. 166–172; Pašalić, 1960, стр. 65–66; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 7–40). Један од најзначајнијих локалитета је Тредимља, позната по поменутој надгробној стели на којој је посвједочен муниципијум Дилунтум. На локалитету Груде, гдје је пронађен овај епиграфски споменик, предузета су сондажна истраживања. Приликом рекогносцирања терена, на површини земље су на више мјеста пронађени остаци зидова са малтером (Sergejevski, 1948, стр. 167; Bojanovski, 1969, стр. 146–150; Bojanovski, 1973, стр. 137–187; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 7–40). Исто тако, и на сеоским оградама су запажени комади обрађеног камена са римских грађевина. На њивама М. Кристе отворене су три сонде и све су потврдиле претпоставку да се на локалитету Груде налазе остаци римске грађевине. Међутим, није се могло одгонетнути да ли је ријеч о култној грађевини, због гробнице у близини, или неком објекту непознате намјене. Утврђено је да је комплекс који обухватају римске грађевине био димензија око 60 x 60 м (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 28–35). У близини мјеста гдје је вршено рекогносцирање терена, мјештани су приликом пољопривредних радова открили дијелове просторије са мозаиком, док је у близини католичке цркве на локалитету Пјештата њива откривен поклопац урне од камена, који се датира у III вијек (Paškvalin, 1976, стр. 45–50; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 28–35). Поред сондажних радова, извршено је и откопавање гробнице на којој је нађен раније поменути надгробни натпис декуриона муниципијума Дилунтума (ILJug 1740).

Гробница је правоугаоне основе, са спољашњим димензијама 3,10 x 1,82 x 1,45 м, и унутрашњим 1,85 x 0,82 x 1,30 м. Изграђена је од обрађених масивних камених блокова, слаганих у хоризонталне редове, уз мјестимично попуњавање комадима кровне цигле и кречног малтера са примјесом туцане опеке. Један зид био је 0,50 м дебљине (са југоисточне стране 0,75 м). Гробница је била укопана у камени нанос на дубини 1,50 м – оријентисана сјеверо-запад-југоисток – док је изнутра била премазана дебљим слојем кречног малтера у коме је било и цигле. Унутрашњост гробнице је до половине била затрпана земљом, а у њој су нађени камени фрагменти и неколико профилисаних дијелова стеле, без натписа (Sergejevski, 1935, стр. 17–18; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 28–35). Према остацима лобања наслућује се да су у гробници биле сахрањене четири одрасле особе и два дјечака. Гробница је раније претурана и опљачкана. У њој је пронађено и тринаест фрагментата грубе и фино печене керамике, бронзана кашичица, бронзана козметичка игла, ручни маљ, кровна цигла и камени поклопац урне. За датовање су значајни налази керамике, бронзани предмети као и остаци камених споменика. На основу аналогија са гробницама нађеним на овом подручју, оваква врста гробнице се датира најкасније у III-IV вијек. На основу спроведеног истраживања може се закључити да се раздијена стела налазила у секундарној употреби на гробници, а није искључено да је првобитно припадала покојнику који је прво сахрањен у гробницу, па је приликом каснијих упоковања употријебљена као преклопна плоча (Bojanovski, 1977, стр. 82–83; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 28–36).

Новија истраживања у Стоцу спроведена су 1972. године на локалитету Бачве–Кућиште. Ријеч је о локалитету уз лијеву обалу Брегаве, гдје је пронађена монументална зграда са хипокаустом. Темељи зграде, са дужином од 2,10 м, добро су очувани, а рађени су у техници *opus quadratum* (Bojanovski, 1980, стр. 41–72; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 10–12). Откривена је једна просторија са апсидалним дијелом, као и дио просторије чији се зидови пружају на сјевер. У сјеверној просторији су откривени трагови пода од дебелог слоја малтера (10 цм), који је ишао преко слоја ломљеног камена. Величина просторије била је 10 x 5,50 м. Дјелимично откопан источни дио просторије указује на то да је грађена од оесаних камених комада између којих се наносио дебели слој кречног малтера у коме је пронађена и туцана цигла. Такође, истраживање је указало на то да је са унутрашње стране зид

премазиван финијим малтером. Недалеко од апсидалног дијела грађевине (1,5 м) са јужне стране, на дубини од 0,60 м пронађен је дио зиданог античког канала који је био затрпан земљом и кровном циглом. Дужина откопаног дијела канала износи 3,70 м, ширина 1,50 м, са зидовима дебљине 0,30 м. Канал је био дубок 0,70 м. На дну је прекривен слојем малтера дебљине 2 цм, испод кога се налазио слој ситно ломљеног камена. У каналу је пронађен фрагмент плитке керамичке здјеле (*terra sigillata*). У спољњем углу апсидалног зида нађена је фрагментирана стаклена чаша. На овом, као и на осталим локалитетима, констатовани су остаци веома добро развијене водоводне мреже. На локалитету Бачве–Кућиште, на парцели М. Трнинића, 1976. године спроведено је краће истраживање, када је у дубини од 1,10 м пронађен антички зид од једног реда камених комада (са оријентацијом сјевероисток–југозапад), зидан у техници *opus quadratum*, ширине 0,60 м. Зид је истражен у дужини од 12 м, а око њега је нађен већи број фрагмената римске цигле. На зиду је вршено накнадно укопавање – како се претпоставља – средњовјековног гроба у коме није било налаза (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 10–13).

Приликом изградње Фабрике ентеријера у Стоцу, 1973. године, случајно је пронађена једна надгробна стела са натписом. Сматра се да је на овом локалитету било гробље из средњег вијека. Отуда и мишљење да је стела донијета са античке некрополе на Чаирима, која се налазила на десној обали Брегаве. Стела је рађена у облику плоче од мекшег камена, димензија 0,75 x 0,37 x 0,11 м. Текст натписа гласи: *D(is) M(anibus) s(acrum) / Caesidio / Quadratiano / patri pientis/simo qui vixit / annos LXXX / Tertianus et / Quadratianus / filii fecer(u)nt* (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 14). Гентилно име *Caesidius* се у Далмацији јавља на натписима из Салоне, које Алфелди сврстава (датира) у другу половину II или III вијек н. е. (Alföldy, 1969, стр. 69). Сматра се да је поменута породица Цесидијеваца поријеклом из јужне или средње Италије, одакле се доселила у Салону, те да је, тргујући или обављајући неки занат, могла доћи у Столац и у II вијеку. Приликом истраживања некрополе на Царинама у Стоцу, у једном зиданом гробу је пронађена дрвена кутија у којој се налазио комплет медицинских инструмената. Уз развијену водоводну мрежу, постојање терми, као и присуство италских породица и љекара, указује на ондашње веће љечилиште или купатило са топлим купкама, што је у великој мјери допринијело урбанизацији овог мјеста, у чему је посебну улогу имала близина ријеке Брегаве (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 14–17).

На локалитету Велики Сврдо, приликом изградње стадиона 1973. године, откривене су четири гробнице испод набацане хрпе камења. Три су се налазиле једна поред друге (са оријентацијом сјеверозапад-југоисток), у близини зграде коју је Ђ. Трухелка означио као маузолеј (Truhelka, 1892, стр. 350–365). Прве двије су имале облик саркофага са поклопцем, постољем и ковчегом од локалног камена и урађене су доста квалитетно. У њима нису нађени прилози, али јесте пар костију у првој, као и мноштво скелетних остатака сложених у сјеверозападном дијелу друге гробнице. Трећа гробница није откопавана јер се налазила под великом гомилом камена која се у то вријеме није могла отклонити. Нешто касније, исте године, откривена је на сусједној парцели (Окладе, гдје је лоциран стадион) и четврта гробница. Она је рађена од тесаног камена, а изнутра је премазана течним малтером са уситњеном црвеном циглом. Дно гробнице било је поплочано циглом. Заливена је слојем кречног малтера и заклопљена полуобрађеном каменом плочом. У њој се налазио један скелет са оријентацијом – као и гробница – у правцу сјеверозапад-југоисток. Од прилога је значајна у потпуности очувана стаклена флаша (боца) са дршкама. Овај тип посуде, за који се сматра да потиче из рајнске области, нађен је и у Атини и Египту и датира се на крај III и почетак IV вијека (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 17–28).

У непосредној близини четврте гробнице нађен је један мањи одломак четвртастог каменог стуба лијепе обраде. Исто тако, у њеној близини су пронађени примјерци новца римских царева Галијена (253–268. године), Клаудија II Готског (268–270. године), Аурелијана (270–275. године), Максенција (307–312. године), Максимиана Даје (305–313. године) и Константина II (337–340. године). Налази новца такође упућују на крај III и прву половину IV вијека н. е. Од новијих налаза посебно је значајан богати гробни инвентар античке некрополе са 12 истражених гробова на локалитету Чаири, на десној обали Брегаве у Стоцу. Оријентација свих гробова била је у правцу исток-запад, са главама покојника окренутим (у већини случајева) ка западу. Гробнице су рађене од обрађеног камена, а изнутра су омалтерисане. Различит начин сахрањивања и другачија оријентација у односу на гробнице на лијевој обали Брегаве, говори о ранијој традицији, која прихвата новине условљене друштвено-економским односима у II и III вијеку. У њима је нађено увезено античко стакло, бронзани и сребрни накит, као и један комплет медицинског прибора направљен од бронзе и гвожђа. Сматра се да је ријеч о гробу љекара који се ста-

рао о здрављу пацијената у бањи са купатилом. На основу помених налаза насеље се датира у период од II до IV вијека. У близини античких гробова пронађен је велики мермерни стуб, дијеле доје и добре обраде, разбијен на два дијела. Сматра се да је донијет из античког насеља ради изградње неког храма, а по стилу и начину обраде датира се у раздобље од II до IV вијека (Atanacković-Salčić, 1979, стр. 21–24).

На локалитету Бачва, Заграђе, Столац, откривено је римско насеље са бројним остацима рушевина. Датира се у раздобље од I до IV вијека (AL BiH III 168; Truhelka, 1892, стр. 350). На локалитету Клешиште, Људљеница, Столац, пронађено је римско насеље. На ширем простору овог локалитета (поред остатака темеља зграда) налазе се фрагменти цријепа и цигле (AL BiH III 183; Truhelka, 1892, стр. 365). На локалитету Сеншуша, Тријебањ, Столац, пронађено је римско насеље. На локалитету је нађена велика количина римског грађевинског материјала. Датира се у доба од II до IV вијека (AL BiH III 191; Radimsky, 1891, стр. 191). На локалитету Подцрковница, Ошанићи–Батноге, Столац, пронађена је римска зграда. На овом локалитету је нађен грађевински камен, фрагменти римских посуда, цигле, цријепа и дијелови миљоказа без натписа (AL BiH III 189). На локалитету Орашје, Ротимља, Столац, пронађене су двије римске аре посвећене Јупитеру и Либеру. Датирају се у доба од I до III вијека (AL BiH III 188; Radimsky, 1891, стр. 190; Truhelka, 1892, стр. 364). На локалитету Притоци, Пјешивац, Столац, пронађено је римско насеље, некропола и комуникација. Откривене су двије зидане гробнице и три гроба ограђена и прекривена каменим плочама. Од прилога је нађена стаклена ваза, сребрна крстава фидула, перле, оловна урна, керамичка ваза и др. Грбови се датирају у III и IV вијек. Поред некрополе је пролазила траса римске комуникације ширине око 4 м. У близини локалитета, на њиви званој Кућиште, пронађени су темељи римске куће, остаци обрађеног камена и малтера (AL BiH III 190; Војановски, 1973, стр. 148). На локалитету Мала Ограда, Пјешивац, Столац, пронађено је римско насеље. Локалитет се налази испод Илијине главице, са јужне стране. Нађени су остаци темеља зграда, грађевинског материјала, фрагменти римске керамике и предмети од жељеза. Датира се у раздобље од II до IV вијека (AL BiH III 186; Војановски, 1973, стр. 148). На локалитету Међине, Струпнићи, Столац, пронађено је римско насеље и касноантичка базилика. На великом простору се налазе остаци водовода, пута, фрагменти цигле и другог грађевинског материјала. На овом локалитету

има трагова грађевинске дјелатности из касноантичког периода па се претпоставља постојање старохришћанске базилике. Датира се у доба од I до VI вијека (AL BiH III 186). На локалитету Међине, Ротимља, Столац, пронађена је римска вотивна ара, посвећена Либеру (AL BiH III 186; Radimsky, 1891, стр. 190). На локалитету Локва, Пјешивац, Столац, откривена су два римска гроба. Покрај сеоске ограђене локве нађен је један гроб ограђен циглом. У њему су пронађени остаци једног скелета и остаци стакла. У близини је пронађен још један гроб, који је раније девестиран (AL BiH III 185; Војановски, 1973, стр. 148). На локалитету Хан Бехрам, Столац откривено је римско насеље са остацима темеља зграде и већа количина фрагмената цигле (AL BiH III 181; Truhelka, 1892, стр. 364). На локалитету Кљенак, Ходово, Столац, откривена је римска грађевина. Остаци зграде, обрађени камен, фрагменти цигле и цријепа нађени су у већој количини на овом локалитету (AL BiH III 183; Војановски, 1978, стр. 77). На локалитету Копана Гомила, Ходово, Столац, откривена је римска грађевина. На локалитету су нађене веће количине обрађеног камена и фрагменти цријепа. Датирају се у раздобље од II до IV вијека (AL BiH III 183). На локалитету Градац, Доња Битуња, Столац, пронађено је римско утврђење. Његови остаци налазе се на висоравни Храсно изнад извора ријеке Брегаве. Ту су пронађени остаци зида зиданог малтером и дунара (AL BiH III 176). На локалитету Градац, Тодоровићи, Столац, пронађено је римско утврђење са дебљином зида од 1,30 м. Унутар зидова се налазе темељи мањих зграда око којих су нађени фрагменти цигле, керамике и троске. Утврђење се датира у касноантичко доба (AL BiH III 176; Truhelka, 1892, стр. 360). На локалитету Доње Подворнице, Црнићи, Столац, пронађени су остаци насеља, пута, фрагменти цигле, цријепа, керамике и обрађеног камена. Датирају се у период од I до IV вијека (AL BiH III 173; Војановски, 1978, стр. 76). На локалитету Доњи Поплат, Столац пронађени су фрагменти римског саркофага (без натписа), који се датира у III или IV вијек (AL BiH III 173; Truhelka 1892, стр. 362). На локалитету Црквина, Ротимља, Столац, откривено је римско насеље и некропола стећака. Пронађени су бројни фрагменти римске цигле, сребрна фибула у облику голуба и новац Клаудија II Готског (268–270. године) и Тацита (275–276. године) (AL BiH III 171). На локалитету Црквина, Видово поље, Столац, пронађени су остаци римске зграде величине 6 x 6 м (AL BiH III 171; Truhelka, 1892, стр. 361). На локалитету Црквине, Дерани, Столац, откривени су остаци римског насеља. Код извора Лонце се налазе остаци

зидова и фрагменти цигле и амфора (AL ViH III 171). На локалитету Црквине, Ошанићи–Дочина, Столац, откривени су остаци римског насеља. На овом локалитету се налазе бројни фрагменти цријепа и обрађеног камена. Датирају се у раздобље од I до IV вијека (AL ViH III 171). На локалитету Љубљеница I, Љубљеница, Столац, пронађено је римско насеље и гроб. На великом комплексу у самом насељу нађени су комади цигле и рушевине зграда, као и зидани гроб (AL ViH III 185). На локалитету Градина, Тријебањ, Столац, откривено је римско утврђење, тј. остаци темеља и већа количина фрагмената цигле (AL ViH III 179; Radimsky, 1891, стр. 191). На локалитету Црнићи I, Црнићи, Столац, пронађена је старохришћанска базилика и римски новац. Од осам римских новчића објављени су они ковани под царем Галијеном (253–268. године) (AL ViH III 171–172). На локалитету Ђеткова вода, Брштаник, Столац, пронађен је римски миљоказ са тешко читљивим натписом. Сматра се да је натпис на миљоказу са почетка IV вијека или можда и старији (AL ViH III 172). На локалитету Дабрица I, Столац пронађен је новац Марка Аурелија (161–180. године) (AL ViH III 171–172). На локалитету Црквина, Црнићи, Столац, пронађено је римско насеље. На овом локалитету су нађени остаци рушевина, фрагменти цријепа и цигле. Датирају се у период од I до IV вијека (AL ViH III 170; Војановски, 1978, стр. 76). На локалитету Црквина, Лабишићи, Столац, пронађени су остаци римске зграде и ситни бронзани предмети датирани у доба Царства (AL ViH III 170; Truhelka, 1892, стр. 365). На локалитету Преодоље I, Берковићи (раније Столац), пронађено је римско насеље. На њивама у селу се изорава цигла и други грађевински материјал (AL ViH III 189; Truhelka, 1892, стр. 362). На локалитету Видошки Град, Столац пронађено је касноантичко утврђење, на бријегу изнад насеља. Зидови су рађени у техници *opus incertum*, типичној за грађевине IV вијека. На површини земље се налазе остаци обрађеног камена и фрагменти античке керамике (AL ViH III 195; Basler, 1972, стр. 51–52). На локалитету Видоштак, Попрати, Столац, пронађено је римско насеље. На платоу гдје се налазило нађени су остаци зграда, фрагменти керамике и други грађевински материјал, темељи средњовјековне цркве и 90 стећака у облику сандука оријентисаних запад–исток (AL ViH III 195; Vešlagić, 1971, стр. 370). На локалитету Видово Поље, Столац нађено је око 60 римских новчића који су ковани у временском интервалу од 91. године п. н. е. до 350. године н. е. (AL ViH III 195). На локалитету Винине, Горњи Поплат–Њивице, Столац, пронађено је римско насеље. Претпо-

ставља се да је ријеч о остацима сеоске виле (*villa rustica*). Нађени су остаци обрађеног камена, фрагменти античке керамике и цигле (AL BiH III 195; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 17). На локалитету Жегуља, Столац пронађена је римска зграда. Уз остатке њених темеља нађени су фрагменти цигле и керамике. Датира се у I–IV вијек (AL BiH III 197; Truhelka, 1892, стр. 365).

ЗАКЉУЧАК

Један од основних путних праваца Далмације, Аквилеја–Салона–Дирахијум, пролазио је југом провинције (јужна Хрватска, Херцеговина). Сви путеви на овом простору повезивали су приморје са унутрашњошћу. Југ Далмације, од запада према истоку, пресијецале су двије комуникације. Главна је полазила из станице Вид код Метковића (*Narona*), и преко станица Тасовчићи (*Ad Turres*), Столац (*Diluntum*) и Градац код Љубиња (*Pardua*) долазила у станицу Моско или Укшићи (*Ad Zizio*), гдје се налазило раскршће путева. Одатле се један крак одвајао према југу, преко станице *Asamo* (Требиње) у Цавтат (*Epidaurum*) и даље обалом Јадрана, док се други крак са поменуте раскрснице одвајао према сјевероистоку и ишао преко станица Паник (*Leusinium*). Обје комуникације су повезивале приморје са унутрашњошћу природним пролазима кроз тешке масиве Динарида.

На основу картографских и епиграфских извора, као и археолошког материјала (остаци зграда, новац, керамика, цигла), антички Дилунтум се смјешта у данашњи Столац. Поред Нароне, веће римско урбано насеље на комуникацији *Narona – Ad Zizio* било је у данашњем Стоцу. Од 1892. до 1895. године, затим 1958. и 1964, па од 1972. до 1976. године, обављена су обимнија археолошка истраживања и ископавања на локалитету Стоца. Ова насебина, на основу бројних археолошких остатака, идентификује се са путном станицом и муниципијумом Дилунтумом. Она се налазила на територији племена Даорса, која се, према резултатима новијих истраживања, простирала на подручју уз лијеву обалу Неретве, приближно од Мостара (Бијело Поље) до Метковића, а на истоку до граница плерејске територије, односно територије колоније Епидаура. Средиште даорске жупе налазило се на Ошанићима крај Стоца (данас градина у Ошанићима). Континуитет њеног постојања у римско доба наставио је Дилунтум, једно од најзначајнијих насеља у источној Херцеговини, лоцирано на простору данашњег Стоца. Из сачуване епиграфске грађе видимо да је ово насеље уживало статус муниципијума. Претпоставља се да га је стекло за вријеме Флавијеваца (69–96. године). Значајни

локалитети на подручју Стоца, на којима се простирао антички Дилунтум, смјештени су у Заграђу и Подграђу, локалитет Бачве–Кућиште, Фабрика ентеријера, Велики Сврдо, Чаири, и локалитет Њивице. Насеље се простирало у јужном дијелу данашњег града, на лијевој обали Брегаве, а у вријеме највећег успона је заузимало простор димензија 1.000 x 500 м, са монументалним грађевинама украшеним фрескама и мозаицима, храмовима, термама и стамбеним зградама са хипокаустима, као и каналима за водовод и канализацију. Римски Столац је, према досадашњим археолошким налазима, настао у I вијеку н. е., у доба раног Царства или нешто раније.

Новија истраживања спроведена су 1972. године на локалитету Бачве–Кућиште. Ријеч је о локалитету уз лијеву обалу Брегаве, гдје је пронађена монументална зграда са хипокаустом. На локалитету Бачве–Кућиште, на парцели М. Трнинића, 1976. године спроведено је краће истраживање, када је у дубини од 1,10 м пронађен антички зид од једног реда камених комада (са оријентацијом сјевероисток–југозапад), зидан у техници *opus quadratum*, ширине 0,60 м. Зид је истражен у дужини од 12 м, а око њега је нађен већи број фрагмената римске цигле. На зиду је вршено накнадно укопавање – како се претпоставља – средњовјековног гроба у коме није било налаза. Приликом изградње Фабрике ентеријера у Стоцу, 1973. године, случајно је пронађена једна надгробна стела са натписом. Гроб је уништен приликом градње, а стела је остала сачувана. Приликом истраживања некрополе на Царинама у Стоцу, у једном зиданом гробу је пронађена дрвена кутија у којој се налазио комплет медицинских инструмената. Уз развијену водоводну мрежу, постојање терми, присуство италских породица и љекара указује на ондашње веће љечилиште или купатило са топлим купкама, што је у великој мјери допринијело урбанизацији овог мјеста, у чему је посебну улогу имала близина ријеке Брегаве. На локалитету Велики Сврдо, приликом изградње стадиона 1973. године, откривене су четири гробнице испод набацане хрпе камења. Три су се налазиле једна поред друге (са оријентацијом сјеверозапад–југоисток), у близини зграде коју је Ђ. Трухелка означио као маузолеј. Прве двије су имале облик саркофага са поклопцем, постолем и ковчегом од локалног камена и урађене су доста квалитетно. У њима нису нађени прилози, али јесте пар костију у првој, као и мноштво скелетних остатака сложених у сјеверозападном дијелу друге гробнице. Трећа гробница није откопавана јер се налазила под великом гомилом

камена која се у то вријеме није могла отклонити. Нешто касније, исте године, откривена је на сусједној парцели (Окладе, гдје је лоциран стадион) и четврта гробница. Она је рађена од тесаног камена, а изнутра је премазана течним малтером са уситњеном црвеном циглом. Дно гробнице је било поплочано циглом. Заливена је слојем кречног малтера и поклопљена полуобрађеном каменом плочом. У њој се налазио један скелет са оријентацијом – као и гробница – у правцу сјеверозапад–југоисток. Од прилога је значајна у потпуности очувана стаклена флаша (боца) са дршкама, која се датира на крај III и почетак IV вијека. У близини четврте гробнице пронађени су примјерци новца римских царева Галијена (253–268. године), Клаудија II Готског (268–270. године), Аурелијана (270–275. године), Максенција (307–312. године), Максимиана Даје (305–313. године) и Константина II (337–340. године). Налази новца и стакла упућују на датирање гробнице на крај III и прву половину IV вијека н. е.

Од новијих налаза из Стоца посебно је значајан богати гробни инвентар античке некрополе са 12 истражених гробова на локалитету Чаири, на десној обали Брегаве. Оријентација свих гробова била је у правцу исток-запад, са главама (у већини случајева) окренутим ка западу. Гробнице су рађене од обрађеног камена, а изнутра су омалтерисане. Различит начин сахрањивања и другачија оријентација у односу на гробнице на лијевој обали Брегаве, говоре о ранијој традицији, која прихвата новине условљене друштвено-економским односима у периоду од II до III вијека. У поменутиим гробницама је нађено увезено античко стакло, бронзани и сребрни накит, као и један комплет медицинског прибора направљен од бронзе и гвожђа. Сматра се да је ријеч о гробу љекара који се старао о здрављу пацијената у бањи са купатилом.

На основу археолошких истраживања видимо да је владавина Рима на југу Далмације (источна Херцеговина) означавала прекретницу у погледу положаја насеља. Она се смјештају, односно подижу на равницама испод градина или висова. Насеља домаћег илирског становништва била су грађена у сувозиду, на узвишењима. Успостављањем римске власти у утврђеним градинским насељима живот се полако гасио, а домаће становништво се премјештало у долине и поља.

ИЗВОРИ

Appiani (1877). *Romanorum Historiarum quae supersunt*. Paris: Ed. Firmin Didot.

- Arheološki leksikon (1988). *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. Tom I–III, Mape 1–4. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Itineraria Romana (1916). *Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart: Ed. C. Müller.
- Livius, T. (1959). *Historiae*. London: Ed. W. Heineman.
- Plinii Secundi, C. (1906). *Naturalis Historiae*. Lipsiae: Ed. B. G. Teubner.
- Strabonis (1853). *Geographica*. Leipzig: Ed. B. G. Teubner.
- Corpus Inscriptionum Latinarum (1873). *Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae*. Berolini: Borussicae editum, Ed. Th. Mommsen, Voll. III.
- Šašel, A. et J. (1963). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla 5, Narodni muzej Slovenije.
- Šašel, A. et J. (1978). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla 19, Narodni muzej Slovenije.
- Šašel, A. et J. (1986). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla 25, Narodni muzej Slovenije.

- ЛИТЕРАТУРА Самарџић, Г. (2014). Биљешке о миљоказима са југа Далмације. У: К. Мариџки-Гађански (ур.), *Анџика и свремени свей – џумачење анџике*, Међународни међународни тематски зборник (357–371). Београд: Друштво за античке студије Србије.
- Самарџић, Г. (2015). *Истична Херџејовина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Шкриванић, Г. (1975). *Јујословенске земље на Појџинијеровој џабли*. Београд: Monumenta cartographica Yugoslaviae I – античке карте, Историјски институт.
- Alföldy, G. (1965). *Bevolkerung und Gesellschaft in der romischen Provinz Dalmatien. Mit einen Beitrag von Andras Mócsy*. Budapest: Akademiai kiado.
- Alföldy, G. (1969). *Die Personennamen in der romischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg: Carl Winter Universitatsverlag.
- Atanacković-Salčić, V. (1979). Антички Diluntum u svijetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebimlja). *Tribunia*, 5, 7–36.
- Basler, Đ. (1972). *Arhitektura kasnoantičko doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Beslagić, Š. (1971). *Stećci: Kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bojanovski, I. (1969). Mogorjelo – rimsko Tures. *GZM u Sarajevu*, XXIV, 137–163.
- Bojanovski, I. (1973). Rimski cesta Narona–Leusinijum kao primjer saobraćajnog kontinuiteta. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI knj. 8, 137–187.
- Bojanovski, I. (1974). *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Sarajevo: Posebno izdanje ANUBiH, Djela knj. XLVII, CBI knj. 2.

- Bojanovski, I. (1975). Novi rimski miljokazi iz Ljubomira i Poljica kod Trebinja. *Tribunia*, 1, 53–64.
- Bojanovski, I. (1977). Rimski natpisi iz doline Trebišnjice. *Tribunia*, 3, 67–98.
- Bojanovski, I. (1978). Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (II): Prehistorijska i rimska cesta Narona – Sarajevsko polje s limitrofnim naseljima. *Godišnjak ANUBiH*, XVII, CBI knj. 15, 51–125, T. I–VI + karta.
- Bojanovski, I. (1980). Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva u unutrašnjosti provincije Dalmacije. U: M. Suić - M. Zaninović (ur.), *Materijali, tehnike i strukture preantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom Jadranskom prostoru* (41–70) Centar za povijesne znanosti, Zagreb.
- Bojanovski, I. (1983). Trebinje – rimski Asamo (Asamum) sa kratkim osvrtom na ager kolonije Epidaura. *Tribunia*, 7, 7–36.
- Bojanovski, I. (1985). Ilirska plemena u istočnoj Hercegovini i njihov smještaj. *Tribunia*, 9, 7–24.
- Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH Dje-la knj. LXVI, CBI knj. 6.
- Wilkes, J. J. (1969). *Dalmatia*. London: University of Birmingham.
- Katičić, R. (1962). Die illyrischen Personennamen in ihren südöstlichen Verbreitsgebiet. *Živa antika*, XII/1, 95–120.
- Kraljević, G. (1978). Antički novci u Zemaljskom muzeju pronađeni na području Gacka, Bileće i Trebinja. *Trbunia*, 4, 155–158.
- Marić, Z. (1973a). Ime, teritorija i etnička pripadnost plemena Daorsi. *Godišnjak ANUBiH*, knj. X, CBI knj. 8, 109–135.
- Marić, Z. (1973δ). Arheološka istraživanja na gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine. *GZM u Sarajevu (A) n.s.*, XXVII–XXVIII, 175–235.
- Marić, Z. (1973β). Novčići trećeg i drugog stoljeća stare ere sa gradine u Ošanićima kod Stoca. *GZM u Sarajevu*, XXVII–XXVIII, 237–256.
- Marić, Z. (1973γ). Ornamentirane pojasne ploče sa Gradine u Ošanićima kod Stoca. *GZM u Sarajevu (A) n.s.*, XXVII–XXVIII, 257–260.
- Marić, Z. (1976a). Novootkrivena obloga pojasne ploče sa Gradine u Ošanićima kod Stoca. *GZM u Sarajevu (A) n.s.*, XXIX, 35–38.
- Marić, Z. (1978). Depo pronađen u ilirskom gradu Daors... (2. st. pr. n. e.). *GZM u Sarajevu (A) n.s.* XXXIII, 23–114.
- Marić, Z. (1979). Depo pronađen u ilirskom gradu Daors... (2. st. pr. n. e.), *GZM u Sarajevu (A) n.s.* XXXIII, 23–114.
- Marić, Z. (1985). Helenizam i helenistička umjetnost u Hercegovini. U: N. Tasić (ur.), *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici* (47–153). Beograd: Materijali SADJ XX.
- Marić, Z. (1996). Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890–1978), II dio. *Hercegovina – Godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe*, 2 (10), 7–33.

- Papazoglu, F. (1967a). *Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti*. Sarajevo: Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Posebno izdanje, knj. V, CBI knj. 2.
- Papazoglu, F. (1967b). Porijeklo i razvoj ilirske države. *Godišnjak ANUBiH*, knj. V, CBI knj. 3, 123–144.
- Papazoglu, F. (1969). Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. *Godišnjak ANUBiH*, knj. XXX, CBI knj. 1, 399–406.
- Patsch, C. (1900). Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH*, XII, 169–174.
- Patsch, C. (1901). Daversi. *RE*, IV, 22–31.
- Patsch, C. (1904). Arheološko epigrafska istraživanja o povijesti rimske provincije Dalmacije. *GZM u BiH*, XVI, 33–59.
- Patsch, C. (1922). *Die Herzegovina einst und jetzt*. Wien: Historische Wanderungen im Karst und an der Adria.
- Pašalić, E. (1958). O hodološkim pitanjima u izučavanju antičke istorije (sa naročitim osvrtom na našu zemlju). *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, IX, 139–175.
- Pašalić, E. (1959). Römischen Strassen in Bosnien und der Herzegowina. *Archaeologia Jugoslavica*, 3, 61–73.
- Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej Sarajevo.
- Pašalić, E. (1967). Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije. *Godišnjak*, V, 111–129.
- Paškvalin, V. (1976). Poklopac rimske kamene urne iz Trebimlje u Hercegovini. *Tribunia*, 2, 45–50.
- Radimsky, V. (1891). Bišće polje kod Mostara. *GZM u BiH*, III, 159–192.
- Sergejevski, D. (1934). Rimski spomenici iz Bosne I. *Spomenik SKA*, LXXVII, 1–28.
- Sergejevski, D. (1935). Iz rimske arheologije. *GZM u BiH*, XLVII, 17–22.
- Sergejevski, D. (1948). Nove akvizicije odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja. *GZM u BiH*, III, 167–187.
- Sergejevski, D. (1962). Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe. *GZM u Sarajevu*, XVII, 73–105.
- Tomaschek, W. (1880). Die vordalbanische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete, *Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien* 23, Wien Heft 11, 497–528; Heft 12, 548–569.
- Truhelka, Č. (1892). Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH*, IV, 350–365.
- Fiala, F. (1893). Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH*, V, 511–517.
- Čović, B. (1964). Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području. U: A. Benac (ur.), *Simpozijum o teritorijalnom i hro-*

nološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba (95–134). Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine.

Šaćić, A. (2011). *Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine* (odbranjen magistarski rad u rukopisu). Filozofski fakultet, Sarajevo.

Šaćić, A. (2012). Kulturno-historijski razvoj ilirskog naroda naresu. *Godišnjak*, 41, 97–112.

Škegro, A. (1997). *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae. Opuscula archaeologica*, 21, 85–116.

GLIGOR M. SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY, DEPARTMENT OF HISTORY

SUMMARY

RECORDS ON THE ROAD STOP IN DILUNTO

The paper presents data on the location of the road stop in *Dilunto*, which was the part of the *Narona* (Vid near Metkovići) – *Ad Zizo* (Mosko/Ukšić) Roman road, today's Stolac. The remains of ancient settlements, smaller buildings used for various economy-related purposes, stairs, fortifications with wide walls, the remains of city square, public buildings, and a cistern were found on the aforementioned road in Stolac (Zagrađe, Podgrađe, Njivice, Carine, Bačve-Kućište, Čairi, Veliki Svrdo). A huge number of smaller, movable remains, especially, ceramic, iron, bronze, glass, and silver objects, as well as different moulds, money, jewellery, and tools, were found together with immovable objects. Ancient *Dilunto* is located in the period between 1st and 4th century according to the oral and epigraph sources as well as archaeological materials (the remains of buildings, money, ceramics, bricks).

KEYWORDS: the road stop in *Dilunto*; the *Narona – Ad Zizio* road; Doarsi; Stolac; East Herzegovina.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ДРАГОМИР М. БОНЦИЋ¹
РАДЕ Д. РИСТАНОВИЋ²
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ – БЕОГРАД

БЕОГРАДСКИ СТУДЕНТИ И ПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ 1935–1941.

САЖЕТАК. Током међуратног периода на Универзитету у Београду међу студентима се одвијао динамичан политички живот. Аутори су у овом раду настојали да у хронолошким оквирима од 1935. до почетка Априлског рата 1941. укажу на најважније политичке организације које су деловале на овој високошколској установи. Извршена је историографска реконструкција организационе структуре, идеолошко-политичке платформе, облика деловања и утицаја комуниста, *Демократског студентског клуба*, *Омладинске секције Српског културног клуба*, *Клуба студената ЈРЗ*, *Словенски југ* и *Омладинске организације „Збор“*. Посебна пажња је посвећена анализи међусобних односа ових организација од избијања Другог светског рата септембра 1939. до почетка Априлског рата 1941.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Краљевина Југославија; Београд; студенти; идеологија; демонстрације; комунисти; Српски културни клуб; Демократска странка; „Збор“; Словенски југ.

УВОД

На Београдском универзитету пред Други светски рат студирало је 9.800 студената од чега 7.700 мушкараца и 2.100 жена. Од укупног броја, 3,3% долазило је из радничких породица, 22,8% из сеоских, и 73,9% из осталих (Станковић, 2000, стр. 54). Какво је било

---

¹ dragomirbondzic@yahoo.com

² raderistanovic@hotmail.com

Рад је примљен 3. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

имовно стање и у каквим животним условима се школовала већина београдских студената на најбољи начин сведочи следећа оцена ректора Драгослава Јовановића: „На Београдском универзитету највећи је број студената који долазе из сиромашних слојева нашег народа. То доказује чињеница да ове школске године (мисли се на школску годину 1938/39. прим. аут.) не плаћа школарину 65% студената. То јасно показује да је скоро две трећине студената материјално необезбеђено и зато приморано да се школује по врло тешким условима. Они су најчешће упућени да путем самосталне зараде, обављајући који пут и најгрубље физичке послове, побољшају своје материјално стање. Па ипак, ретки су они студенти који су у могућности да таквим радом обезбеде себи и најпотребније за опстанак, те се злоупате и постају плен разних болести а нарочито туберкулозе; а тиме је доведено озбиљно у питање њихово стручно образовање“.³

Све наведено, али и турбулентна политичка, друштвена и економска кретања у којима се Краљевина током целокупног међуратног периода налазила, стварали су потребу за организованом политичком и друштвеном активношћу студената. Историчар Ђорђе Станковић издвојио је да је у периоду од 1919. до 1939. на Универзитету организовано 105 збора, 80 демонстрација и 16 штрајкова (Станковић, 2000, стр. 54, 59, 60). Само се намеће питање ко су били најактивнији студенти и око каквих су „политичких идеја, принципа и друштвених идеала“ били окупљени?

КОМУНИСТИ

Комунистичка партија Југославије (КПЈ) била је илегална организација која је окупљала поборнике марксистичко-лењинистичке теорије и борила се за успостављање бескласног друштва кроз извођење револуције и диктатуру пролетаријата. У периоду од 1921. до 1929, КПЈ се реорганизовала у кадровски малу, вертикално устројену, партију бољшевичког типа. Од преласка КПЈ на илегалан рад Коминтерна је помагала југословенске комунисте. Прихватање наведене помоћи значило је и губитак независности за КПЈ, која од тог периода све своје политичке платформе усклађује са одлукама Коминтерне (Николић, 1990; Gligorijević, 1992; Bondarev, 2013). Поред партијске организације, и чланови Савеза

³ Архив Србије (АС), Београдски универзитет (БУ), 1939, X, 10, 80. Више о животном стандарду београдских студената током међуратног периода у: Митровић, 2000а; Митровић, 2000б; Митровић, 2002.

комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) били су окупљени око истих револуционарних циљева. Ова организација је замишљена као независна, али ће се временом наћи у потпуности под контролом КПЈ и постати мобилизациони резервоар и једна од полука за спровођење тренутних политичких платформи (Vasić, 1977).

Као што смо навели, основни циљ КПЈ у међуратном периоду био је извођење револуције, те нас онда не сме зачудити што је ова организација придавала велики значај раду на месту где се окупљао велики број младих људи, који су сходно свом узрасту били ђунтовни, склони мање конвенционалном понашању и који су у већини живели у лошим животним условима. Нећемо погрешити ако кажемо да су комунистички оријентисани студенти Београдског универзитета представљали политички најактивнију и „најбучнију“ групацију у његовим аулама. Хронологија догађаја, између осталог, дележи да су комунисти 1919. обновили рад предратног клуба студената социјал-демократа под новим називом Клуб студената комуниста, да су исте године незадовољни хапшењем и искључењем са Универзитета Владимира Ђопића организовали прве демонстрације, да су 1924. стали на страну пензионисаних професора и бранили аутономију Универзитета, да су 1932. демонстрирали поводом доношења Опште уредбе Универзитета, да су се 1935. залагали за пуштање на слободу њихових колега из логора у Вишеграду, да су 1936. протествовали против увођења студентске страже итд.⁴ Из наведеног можемо закључити да су се комунисти на Београдском универзитету користили најразличитијим методама како би изразили своје

⁴ Реконструкцији деловања комунистички оријентисаних студената на Београдском универзитету у међуратном периоду посвећени су бројни радови у домаћој историографији. Као кључне истраживаче који су дали велики допринос сагледавању ове теме означили бисмо Милицу Дамјановић, Славољуба Цветковића, Мирољуба Васића. Осим у индивидуалним радовима, ова тема је проматрана у бројним зборницима и на научним скуповима. Без обзира на то што су ти радови беспрекорно хеуристички утемељени (поред архивских истраживања аутори су обавили и велики број интервјуа са савременицима догађаја), аутори углавном нису успевали да остану непристрасни и „револуционарни субјект“ приказан је само у суперлативу, што позива на опрез и намеће потребу за историографском ревизијом (Дамјановић, 1966; Дамјановић, 1974; Цветковић, 1966; Vasić, 1977; Marjanović, 1970; Вуловић, 1983; Вуловић, 1986; Пејановић, 1989). Детаљан преглед развоја историографије о Београдском универзитету и студентском револуционарном покрету између два светска рата видети у: Бондић, 2005, стр. 153–168; Bondžić, 2006, стр. 125–139.

незадовољство. Неопходно је додати да режим није нимало благодонаклоно гледао на овакву делатност КПЈ, да је у међуратном периоду ухапшен велики број студената и да су поједини студенти изгубили живот у обрачуна с полицијским органима (Станковић, 2000, стр. 52–53).

Предвечерје Другог светског рата КПЈ је дочекала на платформи Народног фронта, формулисаној 1935, а чија је суштина била да се окупе све снаге спремне да пруже отпор фашизму. Вођени овим директивама, београдски комунисти су остварили на Универзитету савез са студентима из Демократске, Земљорадничке, Самосталне демократске и Радикалне странке. Уједињена студентска омладина прокламовала је независност у односу на све политичке партије, а као главне циљеве истакла пружање помоћи студентима, сарадњу са омладинским покретима изван Универзитета и остварење Народног споразума и очување мира (Дамјановић, 1974, стр. 319, 320).

Организација комуниста на Универзитету била је изузета од територијалне поделе и повезана по посебној линији с Месним комитетом СКОЈ-а за Београд. Због конспиративности у раду готово је немогуће одговорити на питање с којим бројем присталица је КПЈ располагала на Београдском универзитету. Према неким истраживањима, 1939/40. на факултетима у Београду било је од 20 до 22 ћелије, од 80 до 85 чланова КПЈ, од 38 до 40 ћелија и од 180 до 220 чланова СКОЈ-а (Станковић, 2000, стр. 58). Овако приказани резултати могу навести на погрешан закључак да КПЈ није уживала велику подршку међу студентима. То најбоље демантује податак да се од 1934. под контролом КПЈ налазио Акциони одбор стручних студентских удружења (АОССУ), кровни орган свих удружења основаних на стручној основи.⁵ О снази комунистичког покрета крајем тридесетих година XX века на Београдском универзитету сведочи и податак који је изнела Управа града Београда „да студенти-комунисти држе сва стручна, културна, економска и спортска студентска удружења, да је у њима учлањено преко 6.000 студената“ и да је од овог броја „нарочито активно 1.500 до 1.800 студената“ (Дамјановић, 1974, стр. 371). Исто тако, из Обавештајног одељења Генералштаба краљевске војске је 1937. јављано да су студентске мензе „100% комунистичке“, као и студентска задруга за рад и штедњу „Самопомоћ“ (Станковић, 2000, стр. 56–57; Митровић, 2002, стр. 80–82). Мали број чланова КПЈ и СКОЈ-а у односу на број симпатизера резултат је конспиративно-

сти и оштрих критеријума које је морао да прође сваки кандидат како би био примљен (Николић, 1990, стр. 52–56, 72).

Да су крајем тридесетих година комунисти „овладали“ Београдским универзитетом, сведочили су и њихови противници, називајући га „црвеним универзитетом“ и „комунистичком тврђавом“. Узроци таквог стања су разноврсни и у историографији и друштвеним наукама су тражени у историјским и друштвено-економским околностима; отпору фашизму; дунтовном, радикалном и идеалистичком расположењу студентске омладине; превлађујућем социјалном статусу, сиромаштву и пореклу великог броја студената из пасивних „монтањарских“ крајева; организованости, пропаганди и „мистичности“, али и агресивности Комунистичке партије; ширини политике Народног фронта итд. (Marković, 2001, стр. 19–32; Bondžić, 2004, стр. 49–53).⁶

Комунистички оријентисани студенти били су у потпуности ослоњени на инфраструктуру КПЈ. Ово се посебно одражавало на пољу вршења пропагандне делатности. Леци и други писани материјали штампани су у штампарији КПЈ која се налазила у Београду. Комунистичка организација на Београдском универзитету имала је под својом контролом и легалне новине „Студент“. Овај лист под различитим називима („Београдски студент“, „Наш студент“ и „Нови студент“) излазио је у периоду од 1937. до

⁵ Акциони одбор стручних студентских удружења (АОССУ) основан је почетком јуна 1934. и окупљао је студенте који су били чланови следећих удружења: Удружење студената машинске и електро технике, Удружење студената математике, Удружење студената технолога, Студентско правничко друштво, Удружење студената Православног богословског факултета, Удружење физике Универзитета, Удружење студената ветерине, Асоцијација студената енглеског, Удружење југословенских медицинара, Удружење студената француског језика, Удружење студената шумарства, Удружење студената грађевинске технике, Удружење студената архитектуре, Удружење студената педагошко-филозофско, Удружење студената хемичара, Удружење студената агрономије, Удружење студената биолога, Удружење студената славистике, Студентско историјско друштво, Студентско географско друштво Београдског универзитета. Требало је да овај орган представља стручна удружења пред универзитетским властима и да ради на побољшању положаја студената. Искакао је из наведених оквира и постао је инструмент КПЈ. АС, БУ, 4. IV 1939; Више о раду АОССУ у: Дамјановић, 1974, стр. 117–124; Савић и Матић, 1986; Митровић и Станковић, 1988.

⁶ Комунисти су по доласку на власт 1945. свој утицај у студентском покрету преувеличавали, митологизовали и наметнули као „револуционарну традицију“ „црвеног универзитета“. О томе више у: Bondžić, 2004, стр. 67–68; Бонџић, 2009, стр. 161–174.

1940. када је забрањен од стране власти. Изашло је 29 издања овог листа уз честе прекиде и забране, а достигао је тираж и до 1.000 примерака. Анализом садржаја стиче се јасан утисак да је „Студент“ пропагирао левичарску идеологију и идеолошко-политичку платформу КПЈ.⁷

ДЕМОКРАТСКИ СТУДЕНТСКИ КЛУБ

Демократска странка је представљала носиоца српског грађанског фронта о чему сведочи и велики број гласова које је ова организација освајала на свим изборима. Као што и сам назив организације наговештава, њени су се чланови залагали за успостављање демократског друштва и социјално одговорне државе. Као и остале странке грађанске провенијенције, ни Демократска, после завођења шестојануарске диктатуре 1929. године, није успела да делује илегално и ушла је у период политичке апстиненције. Отпуштањем стега диктатуре 1935. ова организација обнавља рад и исте године у склопу Удружене опозиције остварује велики успех на парламентарним изборима. Политичка активност њених чланова у овом периоду била је усмерена ка постизању споразума између Хрвата и Срба око новог уставног уређења (Gligorijević, 1970; Gligorijević, 1979; Radojević, 1994; Тошић, 2006a).

Српска историографија није успела тачно да утврди када је Демократска странка обновила своју организацију на Београдском универзитету.⁸ Историчар Мирољуб Васић указује да су студенти чланови Демократске странке испољили „прве знаке оживљавања политичке активности и своје неслагање са режимом диктатуре“ у јануару 1930. оснивањем Студентског часописа (Vasić, 1977, стр. 355; Бодрожичић, 1989, књ. 2, стр. 131). Као што смо навели, један од оснивача Уједињене студентске омладине у фебруару 1938. били су и студенти из ове организације. Демократски студентски клуб (ДСК) донео је са циљем „правилније организације и ради пријема студената и студенткиња у чланство“ у јануару 1940. платформу која је одговарала „у потпуности општем раду и

⁷ *Студент 1937–1940*, фототипско издање.

⁸ Потребно је истаћи да се историографска реконструкција рада студентског удружења Демократске странке на Београдском универзитету као тема није налазила довољно у фокусу истраживача који су се бавили проучавањем историје студентског покрета. Један од главних разлога оваквог стања је недостатак и парцијалност извора, али и клима која је владала у социјалистичкој историографији. На овом месту читаоце упућујемо на наш скроман истраживачки искорак на ову тему (Ристановић, 2017, стр. 51–78).

стремљењима странке понаособ и демократије уопште“. Ово удружење је од својих чланова захтевало да се изграде у интелектуалном, моралном, политичком и социјалном погледу. Овако формирана личност била би способна да: „даље развија политичку и грађанску свест код народа, да га морално подиже те да би сваки појединац као члан друштвене заједнице био способен да допринесе општем напретку“. Као императив стављена је изградња новог човека, способног „да влада собом и другима, да слуша себе и друге – све са циљем опште користи“ (Тошић, 2006а, стр. 135).

Поред наведених општих циљева сви чланови су били дужни да популаришу „начела демократије и специјално програма Демократске странке, настојећи да се он најстриктније спроводи.“ У даљем делу текста образложена су основна политичка и морална начела за која се борила ова група студената: демократско уређење јер се „овај облик политичког уређења показао као најбољи и најпоузданији за широке слојеве народа“, слободу која ће омогућити „сваком појединцу и групама да несметано изражавају и шире своје мисли и идеје“, једнакост јер „сви треба да имају исте објективне услове за свој развитак“, братство јер „ће човечанство постићи јединство само кроз хуманистичку идеју међународне солидарности, да је човек човеку брат, нема агресије племена над племеном, народа над народом, јер су сви људи“ (Тошић, 2006а, стр. 138).

Право на привремено чланство у Студентском демократском клубу имали су сви студенти које препоруче два стара члана; студент који „показује демократско настојање и дух“, студенти који нису „политички компромитовани“ и студенти који су чланови Демократске странке. После три месеца проведених у клубу, привремени члан је могао да постане стални по одлуци Пленума. Органи клуба били су: Пленум, Управа, Културни одбор и Дисциплински суд (Тошић, 2006а, стр. 144). Резултати избора за управу Студентског правничког друштва одржани у мају 1936. једини су показатељ који смо успели да пронађемо, а који би могао да нам помогне да стекнемо увид у размеру подршке коју је уживао овај клуб међу студентима. Од 803 уписаних гласача за листу Народног фронта гласало је 524, а за листу демократа 64 студента (Дамјановић, 1974, стр. 264).

Са циљем пропагирања својих идеја и политичких ставова, чланови Студентског демократског клуба основали су гласило демократске омладине *Демокрай*. Први број је изашао из штампе

1. јануара 1940, укупно је изашло шест редовних и једно ванредно издање (поводом смрти Љубе Давидовића), а уредник је био Андра Полети, студент докторанд (Тошић, 2006б, стр. 236). Новине су излазиле двапут месечно, имале су шест страна и продавале се по симболичној цени од 1 динар (Драговић, 1956, стр. 68). Издавање је финансирано преко прилога и претплате, а ауторски хонорари нису исплаћивани. Поред првака Демократске странке, као што су били Љубомир Давидовић, Милан Грол и други, Десимир Тошић је у својим сећањима издвојио Дојчина Бакића и Слободана Комадинића као „млађе снаге“ које су се истицале првенствено писањем (Тошић, 2007, стр. 17). Већина рубрика у *Демокраји* била је резервисана за унутрашње и спољно-политичке, а мањи број за економске и правне теме. Услед притиска цензуре, последњи број часописа је изашао у јуну 1940. (Тошић, 2006б, стр. 236). У јануару 1941. група студената чланова Студентског демократског клуба и демократски оријентисаних средњошколаца покренула је *Реч* – лист за социјална, политичка и културна питања. Овај часопис је излазио на сваких 20 дана, имао је 16 страница, доживео је свега четири издања, а последњи број је изашао 1. марта 1941. (Тошић, 2006б, стр. 246). За разлику од *Демокраји*, часопис *Реч* је имао рубрике у којима су праћене и анализиране теме из области културе и уметности.⁹

Општа делатност клуба се у периоду од 1939. до 1941. огледала у организовању приредаба, предавања и других манифестација у Београду. Политичка предавања су одржавана сваког уторка у просторијама које су се налазиле у Зориној улици број 53. Поред чланова, на различите политичке теме говорили су и други угледни чланови Демократске странке. На тему „Споразум од 8. октобра и 26. августа“ говорио је 30. јануара 1940. Божидар Влајић, адвокат; „Политичко стварање Југославије“ била је тема предавања Божидара Б. Марковића, професора Универзитета, 6. фебруара 1940, итд. (Тошић, 2006б, стр. 236).

Током априла 1940. чланови клуба су радили интензивно и на стварању „новог студентског блока“, који би сачињавали „студенти социјалисти, социјал-демократе, демократи, земљорадници и радикали“. Било је предвиђено да тај савез има „првенствено омладински и универзитетски-студентски карактер“, а

⁹ „Три књиге из последњег кола Српске књижевне задруге“, *Реч*, 12. јануар 1941, стр. 14–16; „Четрдесет година Српског књижевног гласника“, *Реч*, 5. фебруар 1941, стр. 13–16; *Реч*, 25. фебруар 1941; „Нов успех Београдске филхармоније“, „Час српске комедије“, *Реч*, 17. март 1941, стр. 12–16.

да води јединствену политику по питању „одбране државне територије, нарочито наглашавајући борбу против дефетиста и удружених шпијуна“. Савез студентске омладине, међутим, био је кратког даха и услед неслагања различитих група у њему, „прекинуо [...] и да живи пре него што је уопште почео јавно да дејствује“ (Тошић, 2007, стр. 22).

ОМЛАДИНСКА СЕКЦИЈА СРПСКОГ КУЛТУРНОГ КЛУБА

Како указује Небојша Поповић, у другој половини тридесетих година „код дела елите српског грађанског друштва, почиње да превладава уверење да актуелни режим и хетерогене српске политичке странке нису у довољној мери способне да артикулишу, дефинишу и заштите српске националне интересе“ (Поповић, 1989, стр. 109–140; Поповић, 2003, стр. 211). Као резултат наведеног размишљања, 70 угледних јавних делатника, 15. јануара 1937. створило је организацију Српски културни клуб (СКК). Приликом оснивања, као примарни циљ овога клуба истакнута је тежња да он окупи „све оне који се интересују питањима српске националне културе“, али већ после првих јавних иступања челних људи СКК постаће јасно да је он замишљен и као „место где ће се, уз учешће релевантних политичких чинилаца, артикулисати и дефинисати јединствени српски национални интереси и захтеви“ (Поповић, 2003, стр. 214). Вођени наведеним циљевима, чланови СКК у првој години деловања одржали су 32 предавања широм Краљевине.

Омладинска секција СКК основана је у лето 1939. „са циљем ширења идеја Српског културног клуба међу омладином, и окупљања свих здравих националних српских омладинских снага читаве земље“.¹⁰ Оснивачи и водећи људи секције били су студенти Београдског универзитета, Милорад Драшковић, Војислав Андрић и Ђорђе Стефановић. Поред студената, ова организација је тежила да окупи и омладину из других слојева српског друштва (Ђорђевић, 2001, књ. 1, стр. 30; Ристановић, 2017, стр. 59). Нисмо успели да дођемо до податка колико је чланова имала Омладинска секција СКК; поједини савременици наводе да је за кратко време ова организација на факултетима у Београду освојила велику подршку и процењују: „да није било рата за две-три годи-

¹⁰ „Рад Омладинске секције Српског културног клуба“, *Нова Србаџија*, април 1940, стр. 62.

не имали бисмо на Универзитету већину Српског културног клуба“ (Тошић, 2007, стр. 10).

Омладинска секција СКК у први план је истицала национализам и патриотизам као две основне вредности за које се залагала. Како наведени појмови имају различита тумачења покушаћемо да реконструиремо шта је омладина СКК подразумевала под њима. Димитрије Ђорђевић, један од чланова клуба, указујући да је целокупну „модерну цивилизацију“ захватила „морална криза“, те да излаз треба тражити у патриотизму чија је суштина „отаџбина као једна велика породична заједница прожета како јаким духовним везама, тако и солидарношћу чланова који се међусобно воле, поштују и потпомажу и која заједно са њима преживљава тренутке своје историје – своје успехе и поразе, патње и задовољства“.¹¹ Један од водећих људи Омладинске секције СКК, Слободан Драшковић, сматрао је да без „националног васпитања један народ не може да се одржи“, а „слободарски печат“ који је одликовао српски народ кроз историју видео је као „прву и основну карактеристику“ национализма за који се залагала ова група младих људи.¹² Као други важан елемент национализма истиче демократију „у најпотпунијем и најслободарскијем значају те речи, у смислу правог демократизма Србије краља Петра I, она здрава и напредна демократија, која проповеда идеју слободног човека у слободној држави“.¹³

Због истицања национализма у први план, организацији СКК је често пришивана етикета „великосрпске“ и „шовинистичке“. Омладина овог клуба је на наведене карактеризације имала следећи одговор: „Наш српски национализам није никако искључив и шовинистички, као што никада ништа право српско није било тесногрудо. Ако истичемо своје Српство, то је зато што сматрамо да његов слободарски и државотворни дух треба да прожме целу Југославију. Наша отаџбина није Велика Србија, наша отаџбина је Југославија. Наше границе нису Сава и Дунав, наше границе су на Триглаву и Караванкама и свуда где их је наш војник поставио“.¹⁴

Од свог оснивања чланови Омладинске секције СКК су се трудили да организују велики број културно-националних вечери, предавања, приредби и других манифестација. Поред манифе-

¹¹ „Шта је патриотизам“, *Нова Србадија*, јануар–март 1941, стр. 17.

¹² „Основи нашег патриотизма“, *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 73.

¹³ „Основи нашег патриотизма“, *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 74.

¹⁴ „Основи нашег патриотизма“, *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 80.

стација које су се одржавале у просторијама СКК које су се налазиле на Теразијама у палати Извозне банке, чланови овог клуба су организовали сличне приредбе и у Сомбору, Лесковцу, Вуковару, Скопљу, Охриду и другим деловима Краљевине Југославије.¹⁵ Као предавачи су довођени: Илија Трифуновић Бирчанин, „четнички војвода“, који је, како се наводи у једном од извештаја о раду секције, публици „оживео успомене на неколико снажних“, али и „нажалост заборављених фигура из редова наших четника – хероја и осветлио многе моменте из безобзирних епизода наше исполинске борбе за слободу“; Младен Жујовић, који је одржао предавање „О уставним борбама и уређењу државном“; „О српској култури“ говорио је Слободан Драшковић итд.¹⁶ Поред политичких предавања, саставни део већине ових манифестација били су рецитали песама Ђуре Јакшића, Јована Дучића, Алексе Шантића, Војислава Илића Млађег и других.¹⁷

Нова Србадија био је назив новина у којима су своје ставове износили чланови овог клуба. Први број је изашао у априлу 1940, уредник новина био је Војин Андрић, а продавале су се по цени од 5 динара.¹⁸ Према садржају, *Нова Србадија* је била подељена на два дела. У првом су разматране теме из области идеологије и дневне политике, а други је део био резервисан за књижевност. За часопис су, поред чланова секције, писали и Драгиша Васић, Слободан Драшковић, Младен Ј. Жујовић итд.

КЛУБ СТУДЕНАТА ЈРЗ „СЛОВЕНСКИ ЈУГ“

Недуго након образовања владе Милана Стојадиновића у јуну 1935, од Радикалне странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације формирана је Југословенска

¹⁵ „Рад Омладинске секције Српског културног клуба“, *Нова Србадија*, април 1940, стр. 62; „Рад Омладинске секције Српског културног клуба“, *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 116.

¹⁶ Један од чланова Омладинске секције СКК Димитрије Ђорђевић наводи да се на предавањима дискутовало „о југословенској мисли у прошлости, садашњости и будућности, о положају српског народа у заједничкој држави, о споразуму Цветковић-Мачек и уставном питању земље, о економским проблемима српског народа и тражењу излаза из домаће и светске кризе“ (Ђорђевић, 2001, књ. 1, стр. 27, 28; „Рад Омладинске секције Српског културног клуба“, *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 116).

¹⁷ „Омладинско вече у Српском културном клубу“, *Српски глас*, 30. новембар 1939, стр. 6.

¹⁸ „Садржај“, *Нова Србадија*, април 1940, стр. 1.

радикална заједница (ЈРЗ). Као основни политички програм ЈРЗ је истакла верност народном и државном јединству, монархији и династији Карађорђевић (Stojkov, 1985, стр. 54–55). Ова организација током целокупног свог деловања није успела да делује као јединствена и „представљала је лабаву коалицију три странке, од којих је свака управљала на свом подручју“ (Симић, 2007, стр. 33).

Од оснивања, ЈРЗ је велику пажњу придавала раду међу омладином (Vasić, 1977, стр. 637). На Београдском универзитету од децембра 1935. деловао је Клуб студената ЈРЗ „Словенски југ“. Према правилнику који је донет 1938. примарни циљ „Словенског југа“ био је „да сарађује код ширења начела и програма Југословенске радикалне заједнице; да се брине за морални, културни, просветни и привредни напредак чланова“.¹⁹ Редовни члан је могао да постане сваки студент који попуни приступницу и прихвати статут клуба. За све оне који су имали заслуге за напредак клуба била је предвиђена категорија почасног члана. Управа се састојала од следећих органа: управни одбор, надзорни одбор, годишња и ванредна скупштина, земаљска скупштина (Ристановић, 2016, стр. 146).

Каква су била идеолошко-политичка начела ове организације сазнајемо из реферата под насловом „Смисао нашег рада“ упућеног Милану Стојадиновићу. У овом документу између осталог наводи се: „За 'Словенски југ' важно је да прикупи све свеже, младе и конструктивне снаге, које ће проучавати историју и искуство и пажљиво посматрати догађаје који долазе, моћи свесно да одреде свој став у сваком конкретном питању, а тај став ни у ком случају не сме бити револуционаран и конспиративан“.²⁰ Читајући наведени документ стичемо утисак да ће се чланови ове организације борити против „комунизма, шовинизма и верског фанатизма“, залагати „за демократију и једнакост“ и настојати да подигну „експлоатисаног и запуштеног човека“. У спољнополитичком погледу као главне циљеве видели су: „зближење са Бугарима, рад на свесловенској замисли и рад на свесловенском јединству“.²¹

Како би спровели наведено, чланови ове организације су организовали предавања и разне друге приредбе, издавали публикације.²² За релативно кратак временски период „Словенски југ“,

¹⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд Милана Стојадиновића (ФМС), 37-66-388.

²⁰ АЈ, ФМС, 73-116-123.

²¹ АЈ, ФМС, 73-116-123.

уживајући пуну подршку владе Милана Стојадиновића, успео је да оснује своју библиотеку, мензу, дебатни клуб, шаховску, музичку и пропагандну секцију. Чланови овог клуба остварили су сарадњу са омладинским организацијама у Италији и Немачкој и организовали екскурзије у ове две земље (Тешић, 1993, стр. 53–71). Оно што је на први поглед разликовало ову организацију од осталих студентских удружења биле су униформе које су носили њихови чланови.²³ Тешко је утврдити колико је чланова имао „Словенски југ“ јер се у документима појављују различити подаци. У извештају председника клуба Миљивоја Ђикановића, упућеног председнику владе Милану Стојадиновићу, напомиње се да се до марта 1937. у клуб учланило 893 студената, а у извештају из јуна исте године Ђикановић наводи податак од 350 чланова (Тешић, 1993, стр. 57). Исхрана у мензи, екскурзије, стипендије и друге погодности које је „Словенски југ“ обезбеђивао својим члановима чинили су привлачном ову организацију свим студентима који су живели на рубу егзистенције, што је као последицу имало да је клуб имао више фиктивних чланова, него пуноправних. То је и констатовано на годишњој скупштини одржаној 12. фебруара 1939.²⁴ За ову тему индикативна је и забелешка Милоша Црњанског који је 1938. у својству аташеа за штампу југословенског посланства дочекао у Италији чланове „Словенског југа“. Српски писац је чланове ове организације видео као „недисциплиноване, са мало политичке способности и такта“ (Тешић, 1993, стр. 66; Бодрожић, 1989, стр. 131).

Главно пропагандно средство у рукама чланова „Словенског југа“ био је истоимени часопис. Први број *Словенског југа* изашао је у јануару 1934, а као гласило Клуба студената ЈРЗ излазио је нередовно од 14. маја 1936. Од овог периода главни уредник листа био је Душан Јанковић, а читаоци су могли да га купе по цени од 1 динар. Поред праћења активности чланова клуба и владе Милана Стојадиновића, у овом часопису су анализирани актуелни политички догађаји, критикована је опозиција те указивано на проблеме са којима се сусреће омладина у југословенском друштву.²⁵

²² АЈ, ФМС, 73-116-123.

²³ Поједине омладинске организације нацистичке Немачке и фашистичке Италије носиле су униформе, те је ова пракса усвојена по узору на њих. Униформе су биле зелене боје, а као капа користила се шајкача: АЈ, ФМС, 73-116-123.

²⁴ АЈ, ФМС, 73-116-123.

Пад владе Милана Стојадиновића у фебруару 1939. донео је и турбуленције унутар организације „Словенски југ“. Новоформирани Акциони одбор сменио је управу ове организације „због узурпирања власти, дрског терора над чланством, бесправног искључивања чланства, својевољног управљања мензом и домом и због несазивања ни једне седнице Управног одбора од 21. новембра“.²⁶ Образована је нова управа на челу са Омиљеном Милићем, студентом права, бившим председником Организације националних студената и човеком који је био близак организацији „Збор“ (Дамјановић, 1974, стр. 119; Стефановић, 1984, стр. 81). Нова управа је успела да се наметне и обезбеди подршку владе Драгише Цветковића, а најбољи доказ да је ново руководство Клуба било још активније од претходног јесте рад око гласила *Словенски југ*. Часопис чије је излагање било обустављено под новим уредништвом поново је покренут и редовно је излазио све до 14. фебруара 1941.²⁷

Променом руководства долази и до промене идеолошке оријентације часописа *Словенски југ*. Антисемитизам, антимаџонство, оштра критика демократије и залагање за корпоративно државно уређење кључне су одреднице нове идеолошке матрице које су ову организацију, заједно са насилним методама и недемократским захтевима одвеле у табор екстремне деснице. У којој мери су у овом периоду чланови *Словенског југа* пропагирани екстремне ставове довољно сведочи податак да су се залагали да се масони и Јевреји удаље са истакнутих положаја у државној управи и просвети (Ристановић, 2016, стр. 159).

ОМЛАДИНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА „ЗБОР“

Југословенски народни покрет „Збор“ основан је 6. јануара 1935. Главни идеолог ове организације био је Димитрије Љотић, а суштина њене политичке платформе била је борба против парламентарних странака, капитализма, а све са циљем политичког препорода Југославије, оствареног кроз дириговану привреду и стварање сталешке државе. Под утицајем европског фашизма и изразитог антисовјетског става, припадници ове организације

²⁵ „Политичке метаморфозе“, *Словенски југ*, 14. мај 1936, стр. 1; „Нужност политичког интересовања“, *Словенски југ*, 19. март 1938, стр. 4; „Жена на Универзитету“, *Словенски југ*, 3. новембар 1939, стр. 2.

²⁶ АЈ, ФМС, 73-12-237.

²⁷ АЈ, ФМС, 73-12-238; *Словенски југ*, 14. фебруар 1941.

изградили су екстремно антисемитске и антикомунистичке ставове. На изборима 1935. и 1938. „Збор“ није успео да освоји ниједан посланички мандат, те да придобије већу подршку изван смедеревског округа (Стефановић, 1984; Војић, 1996; Драгосављевић, 2013, стр. 93–111; Kurzlydlowski, 2013, стр. 33–57).

Омладинска организација „Збор“ која је основана у јулу 1936. требало је да представља „школу и резервоар бескомпромисних бораца за победу зборашких погледа (Стефановић, 1989, стр. 166). Идеолошко-политички погледи омладине „Збора“ били су у потпуности усаглашени са онима за које се залагала матична организација. У први план чланови ове организације истицали су да су: „монархисти по принципу и Карађорђевици по великој традицији“, „националисти“ чији „национализам је носилац социјалне и божије правде“, „славени“ јер верују „у славенску мисију у човечанству и зато што јако словенство представља најснажнију гаранцију слободе малих словенских народа“ и „југословени“ јер су веровали „да су Срби, Хрвати и Словенци у ономе што не овиси од воље садашњих генерација, по крви, језику и етничкој култури, једно.“²⁸

Као непријатеље број један означили су комунисте, а нису ни благодонаклоно гледали на омладинске организације демократских парламентарних странака (Vasić, 1977, 642). У међуратном периоду, али и одређеним радовима у послератној историографији, ова организација је окарактерисана као нацистичка, са чиме ми не бисмо могли да се сложимо. И поред сличних ставова према Јеврејима, масонима и комунистима, верски мистицизам, залагање за органску државу и одсуство расне теорије кључне су разлике које одвајају љотићевце од нациста.²⁹

Због идеолошких ставова за које су се залагали, али и метода којим су се чланови омладинске организације „Збора“ користили, представљали су најекстремнију организацију на Београдском универзитету. Хроника догађаја бележи да је испред Медицинског факултета 4. априла 1936, Слободан Недељковић, студент права, ножем убио свог колегу Жарка Маринковића и ранио још тројицу студената, да је 28. фебруара 1937. испред биоскопа *Триглав* дошло до сукоба између љотићеваца и Уједињене студентске омладине; итд. (Глигоријевић, 1965, стр. 35–83; Драгоса-

²⁸ „Шта хоћемо“, *Југословенски студент*, 2. април 1940, 1.

²⁹ О различитим погледима на ову тему видети: (Глигоријевић, 1965, стр. 35–83; Драгосављевић, 2013, стр. 93–111).

вљевић, 2013, стр. 93–111). Не располажемо подацима колико је чланова омладинска организација „Збор“ имала на Београдском универзитету, али с обзиром на неуспехе њене матичне организације на изборима, склони смо да закључимо да је она представљала бројчано малу организацију, која је имала чврсту организациону структуру и чији су се припадници одликовали фанатичношћу у раду и били склони насилним методама. Забраном деловања „Збора“ у новембру 1940. престаје да легално делује и његова омладинска организација (Gligoriјевић, 1963, стр. 75).

Љотићевци су на београдском универзитету деловали и преко организације *Југословенској сџуденџској удружења* које је као главне програмске циљеве истакло „окупљање удружења свих студената национално оријентисаних“.³⁰ Удружење студената „Свети Сава“ било је, такође, још једна од студентских организација која се налазила под контролом „Збора“. Наведене организације тежиле су да кроз обележавање важних датума, одржавање свечаних академија, популаришу идеје за које су се залагали.³¹

Поред *Билџена Југословенској џокреџа* „Збор“, *Југословенски сџуденџ* био је часопис преко кога су чланови „Збора“ износили своје ставове и нападали идеолошке и политичке непријатеље. Први број овог листа изашао је 2. априла 1940, а уредник је био студент Радослав Павловић, који је био и аутор великог броја чланака. Последњи број је изашао из штампе 2. априла 1940. (Драговић, 1956, стр. 91).

МЕЂУСОБНИ ОДНОСИ СТУДЕНТСКИХ ПОЛИТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА 1939–1941.

Потписивање пакта Риџентроп–Молотов донело је нову реалност за југословенске комунисте, који од овог периода одбацују платформу Народног фронта и усвајају нову, чија је суштина да је карактер Другог светског рата империјалистички и да је противан интересима пролетаријата, те да се као главни циљ намеће очување мира и успостављање сарадње са СССР-ом. Прва прилика да

³⁰ Југословенско студентско удружење основано је 2. априла 1939. Универзитетске власти су оклевале да региструју ово удружење, јер је у његовом статусу било наглашено да његови чланови могу бити само национално оријентисани студенти што је могло да доведе до „рђавог тумачења да чланови осталих друштава нису национално оријентисани“ (АС, БУ, 1939, XIII, 70; АС, БУ, 1940, XIV).

³¹ АС, БУ, XIV, 1940; „Академија Удруж. Св. Сава“, *Југословенски сџуденџ*, 16. мај 1940, стр. 4.

се наведена платформа имплементира у пракси на Београдском универзитету створила се поводом комеморације француском адмиралу Гепрату која је у организацији Удружења резервних официра и ратника требало да се одржи 27. новембра 1939. Пре почетка комеморације, у згради Универзитета окупили су се комунистички оријентисани студенти и „у великом броју кличући миру, онемогућили ту ратно-хушкачку радоту, свесни да на тај начин чувају мир, омладинске и народне интересе“.³²

Природно, сасвим другачију пројекцију овог догађаја имали су десничарски настројени студенти. Најоштрији у оценама били су припадници организације „Збор“. У *Билџену* од 1. децембра указује се да „догађаји на Београдском универзитету почињу да отварају очи нашим невереним Томама и да откривају право лице наше „родољубиве академске омладине“. У даљем делу текста наводи се да су чланови ове организације још у време акције „Бранићемо земљу“ и „Студентски добровољачки батаљон“, покушали да укажу на „њихов комунистички карактер“, али да су наишли на неразумевање и негодовање код „демократски и слободарски настројених професора“. Неименовани аутор овог чланка такође је указао на последице које је овај догађај проузроковао јер је „Немачка ове антифранцуске и антиенглеске демонстрације врло добро искористила“ и да су сутрадан њене радио станице објавиле „да је приликом комеморације адмиралу Гепрату прсао мехур франкофилства“.³³

Чланови Студентског клуба ЈРЗ „Словенски југ“ у оваквој делатности својих комунистички оријентисаних колега видели су „повреду светиње гостопримства народног Универзитета“, али и прилику да се оствари савез са члановима Удружења резервних официра и ратника.³⁴ Комунисти су на наведене оптужбе одговорили преко саопштења Акционог одбора стручних студентских удружења 5. децембра у којем се организатори комеморације оцењују као ратни хушкачи „који су искоришћавајући смрт француског генерала Гепрата хтели да пропагирају рат“.³⁵ Јасно је да су и комунистичка и десничарска страна биле свесне фран-

³² АЈ, фонд Централни комитет КПЈ (ЦК), Напредни студентски покрет (НСП), 275.

³³ „Догађаји на Београдском универзитету“, *Билџен Југословенској народној покреша „Збор“*, 1. децембар 1939, стр. 29.

³⁴ „Шта хоће комунисти“, *Словенски југ*, 1. март 1940, стр. 1.

³⁵ АЈ, ЦК, НСП, 275.

кофилских осећања већине грађана, те да би негативан ехо овог догађаја могао да се одрази на њихово расположење према КПЈ.

Рат саопштењима био је само увод у усијану атмосферу која ће настати на Београдском универзитету у децембру 1939. Приликом дељења летака 30. новембра, у којима се позивају студенти да присуствују академији поводом обележавања стварања Краљевине Југославије 1. децембра, чланови удружења „Свети Сава“, међу којима је био и велики број чланова организације „Збор“, нападнути су од стране комуниста у згради Универзитета. Како се овај немили догађај одиграо сазнајемо више из описа једног од нападнутих студената Александра Ђ. Раденковића:

„Ухватили су ме за руке позади и бесомучно почели да ме ударају гвозденим шипкама и камењем по глави и осталим деловима тела. Покушао сам другарски да се објасним са њима указујући на то да делим само обичне позиве у којима се нитко не напада. То није помогло. Онда су ме оборили на под безобзирно и дивљачки почели да ме газе уз поклике 'Убиј га'. После тога савсвим измрцварена и окрвављена извукли ме у ходник ударајући ме непрестано по глави. Чим су ме извукли на ходник тамо ме је дочекала гомила подивљалих људи који су на сав глас захтевали да ме баце са тог спрата. У томе је пришла једна колегиница вичући: 'Удијте га', те ме ударила песницом по лицу. Они су ме једнако држали ударајући ме ногама. Други су прилазили и редом ударали желећи да ме сватко од њих макар по неколико пута удари, било песницом, било циглом, каменицом, гвозденим или дрвеним штапом“.³⁶

У тучи је повређено троје студената чланова овог удружења, о чему сведоче и лекарске потврде у којима се наводи да су повређени задобили вишеструке „лаке телесне повреде које су настале ударцима тупим предметом“. Поводом овог догађаја истрагу је вршио и дисциплински суд Универзитета, осумњичени су саслушани, а студент Тихомир Драгања, код кога је пронађен нож, кажњен је укором и поништавањем једног семестра.³⁷ Универзитетски сенат је на седници 30. новембра донео одлуку „да се од данас, 30. новембра т.г. од 14 часова затвори Универзитет до уторника изјутра (5. децембра); да се све студентске и јавне приредбе на Универзитету одложе за месец дана; да Универзитетски

³⁶ АС, БУ, XIV, 1940.

³⁷ АС, БУ, XIV, 1940.

сенат упути један апел студентима у којем ће извести мотиве одлуке и став Универзитетског сената о овим догађајима“.³⁸

Нову прилику да одмере снаге комунисти и љотићевци су имали у априлу 1940. приликом избора за управу Академског аеро-клуба. Први инциденти настали су 16. фебруара током уписа чланова скупштине који су имали задатак да гласањем изаберу ново руководство. Одлазећа управа одлучила је да од 260 пријава за упис у чланство прихвати 130 јер преостали студенти, који су долазили из редова комуниста, нису приложили неопходну чланарину. Скупштина је заказана на Техничком факултету за 7. април, а организатори, свесни могућих инцидената, забранили су улазак у зграду овог факултета свима који нису чланови клуба.

Наведено није спречило групу од око 100 комунистички оријентисаних студената да продру на силу у салу где се одржавала скупштина и на кратко је прекину.³⁹ Након интервенције редара скупштина је обновила рад и изабрано је ново руководство. О победнику овог окршаја комуниста и љотићеваца сазнајемо више из следећих редова: „Сва удружења на Универзитету у Београду у току последњих 7 година преузели су у своје руке комунисти. И тек сад први пут, једно од најважнијих, Академски Аеро клуб, освојили су националисти, међу којима огромна већина Збораша“.⁴⁰ Комунисти су преко Акционог одбора стручних студентских удружења упутили допис ректорату 12. априла у коме су захтевали да се пониште одлуке ове скупштине. После истраге, у којој су саслушани најважнији актери, Универзитетски сенат је закључио да се „није могло стећи уверење да је приликом скупштине студентског Аеро-клуба било неправилности“, те „донео одлуку да она остане у важности“.⁴¹

Најмасовнији и најжешћи сукоб између ове две групе студената одиграо се на Техничком факултету у октобру 1940. Већа група љотићеваца упала је наоружана штаповима, пендрецима и револверима у зграду овог факултета 23. октобра и напала другу групу студената. Како је сукоб изгледао из угла посматрача, сазнајемо из следећег описа Петра Мицића, ректора Београдског универзитета: „Нападаци који су били припремљенији и над-

³⁸ АС, БУ, Записници са седница Универзитетског сената 1938–1939, 30. новембар 1939.

³⁹ АС, БУ, 1940, XIV.

⁴⁰ „Прва победа Збора на Универзитету у Београду“, *Билтен Југословенској народној војска* „Збор“, 16. април 1940, 23.

⁴¹ АС, БУ, 1940, XIV.

моћнији, истерали су левичаре из њихових стручних удружења и потерали уз степенице мезанина. Ови су се тако на првом спрату забарикадирали столовима и столицама. Борба је настављена и трајала је око два сата од 5.30 до 7.15 часова, за које је време испалењено око 100 револверских метака. За то време испред факултета скупила се велика гомила студената и другог света. Очевици кажу да је и са улице пуцано на зграду. Из собе удружења студената архитектуре, која је на другој страни, бацане су столице на тротоар испред зграде⁴². У сукобу су теже повређена петорица студената, од чега тројица ватреним и двојица тупим оружјем. Штета која је причињена на инвентару Техничког факултета процењена је на 15.000 динара.⁴³ Универзитетске власти су поводом овог инцидента донеле одлуку да обуставе наставу и испите на свим факултетима до 5. новембра.⁴⁴

И односи између демократски оријентисане и комунистичке омладине били су далеко од хармоничних. Централни одбор омладине демократске странке у сагласности са Извршним одбором на седници од 30. новембра донео је одлуку да се „управа Студентског демократског клуба суспендује и разреши дужности“ и да се дотадашњи председник клуба Станко Џингалашевић искључи из Демократске странке. Вођење клубом поверено је „Акционом одбору чланова Студентског демократског клуба, изабраног од већине његових чланова“.⁴⁵ Ова одлука објављена је у најтиражнијим дневним београдским новинама. Група око Станка Чингалашевића није се сагласила са одлукама Централног одбора омладине Демократске странке и у прогласу је оптужила овај орган да „тај тзв. Централни одбор омладине није се бринуо о томе како да поведе омладину у борбу за њена права, како да ту омладину приведе борби народа против реакције и диктатуре, али је зато непрестано саботирао рад нас студената и омладинаца припадника Демократске странке“.⁴⁶ Поред Централног одбора у овом прогласу оптужено је и „вођство Демократске странке“ да је „прешло у табор реакције“ и да „одобрава

⁴² АС, БУ, Записник седнице Универзитетског сената одржане 24. 10. 1940.

⁴³ АС, БУ, 1940, XI, 35. Више о овом сукобу у: Gligorijević, 1963, стр. 52–81.

⁴⁴ АС, БУ, Записник седнице Универзитетског сената одржане 24. 10. 1940.

⁴⁵ „Управа Студентског демократског клуба суспендована“, *Време*, 1. децембар 1939, стр. 7.

⁴⁶ АЈ, ЦК, НСП, 467.

ратни покољ у који су грунути народи и њихова омладина за рачун шачице богаташа и ратних шпекуланата“.⁴⁷

Да је нови однос КПЈ према нацистичкој агресивној политици и пропагирање истог преко Уједињене студентске омладине био главни камен спотицања сазнајемо читајући *Демокраш*. У броју од 1. јануара у чланку под насловом „Студентски покрет, Уједињена студентска омладина и Демократски студентски клуб“ указује се да је Уједињена студентска омладина била организација „створена на једној врло широкој платформи, како би се што више избегле разлике које постоје међу групама“ и да су „све акције УСО биле заједнички резултат свих група“.⁴⁸ Аутор овог чланка наводи да су, до 23. августа, чланови Уједињене студентске омладине били иницијатори многих „патриотских приредби“, да су оснивали „добровољачке батаљоне“, певали „патриотске песме“, те да од наведеног датума „почиње једна свесна саботажа целог тог посла: „Ту опет имамо ону исту групу“. Ратоборни и патриотски надахнути њени чланови преко ноћи постају скрушени миротворци. „Нападачка и варварска земља“ постаје, опет за ноћ „нападнута и мученичка земља. И још много сличних чуда! Дефетизам и дефетистичке паролe чују се на сваком кораку“.⁴⁹ Из цитираног, али и из остатка текста, јасно се види да аутор алудира на комунисте који су, према његовом суду, тежили да ова организација „постане инструмент њихове партијске политике“.⁵⁰ Реторика која је употребљавана, али и оцена карактера Другог светског рата у прогласу распуштеног Демократског студентског клуба, биле су у политичком и идеолошком погледу на линији КПЈ, што нас наводи на закључак да су кроз форму Уједињене студентске омладине комунисти успели да придобију водеће људе овог клуба и, према свему судећи, укључе их у своју илегалну организацију.⁵¹

⁴⁷ АЈ, ЦК, НСП, 467.

⁴⁸ „Студентски покрет, Уједињена студентска омладина и Демократски студентски клуб“, *Демокраш*, 1. јануар 1940, стр. 2.

⁴⁹ „Студентски покрет, Уједињена студентска омладина и Демократски студентски клуб“, *Демокраш*, 1. јануар 1940, стр. 2.

⁵⁰ „Студентски покрет, Уједињена студентска омладина и Демократски студентски клуб“, *Демокраш*, 1. јануар 1940, стр. 2.

⁵¹ Потврду за ове наводе пронашли смо и у сећањима Десимира Тошића који детаљно описује како је дошло до сукоба унутар Уједињене студентске омладине и распада ове организације (Тошић, 2007, стр. 14–15).

Чланови Српског културног клуба покушавали су да одгонетну који чиниоци кључно утичу на омладину у прихватању комунистичких идеја. У чланку „Омладина између социјалног и националног“ указује се да су тежња „за слободом“, новим и непознатим, „изванредно осећање правде“, васпитање у националном и патриотском духу, али и разочарење у послератни политички живот били одлучујући фактори који су „окренули“ српску омладину „социјалном“.⁵² Омладина СКК указивала је на то да комунисти „под именом 'слободе и напредности' својих идеја, не само да тиранишу и оглашавају назадним и заосталим све оне, који се са њима не слажу него примењују и недемократска и груба средства да би наметнули своја схватања, и да би заплашили своје противнике“.⁵³

И насилничко понашање чланова „Збора“, „Словенског југа“ и осталих десничарских организација наишло је на осуду од стране чланова овог клуба. Омладина СКК залагала се за деполитизацију универзитетске омладине, чија суштина није била да студенти буду аполитични, већ да одвојени од политичких организација „кроз дебатне клубове, стручна, културна и друга удружења“ исказују шта мисле и осећају, „али само са том корекцијом, да то мишљење буде заиста“ њихово „и да долази из чистог убеђења“, а не да буде „туђе и да долази са стране“.⁵⁴

Ни чланови ДСК нису благонаклоно гледали на своје колеге који су били чланови организација „Збор“ и „Словенски југ“. У чланку „Десничарска омладина“ објављеном у *Демокраију* од 17. јануара 1940. аутор под иницијалима Г. Ј. указује да то није „једнообразна омладина“ и разликује по мотивима због којих су приступили овим организацијама две различите групе људи. Прву групу чине „пубертетски и једнострано самоуверени занесењаци идејом надчовека и најоштрије хијерархије“, а „друга, много већа група састављена је од оних који свесно и из интереса служе реакцији, речју, оних који представљају, не само будуће но који су то сада већ били, превртаче“.⁵⁵ Аутор наводи да ове групе своју

⁵² „Омладина између националног и социјалног“, *Нова Србадија*, април 1940, стр. 12.

⁵³ „Омладина између националног и социјалног“, *Нова Србадија*, април 1940, стр. 18.

⁵⁴ „Омладина између националног и социјалног“, *Нова Србадија*, април 1940, стр. 18.

⁵⁵ „Десничарска омладина“, *Демокраиј*, 17. јануар 1940, стр. 5.

малобројност покушавају да надокнаде „организованом виком и претњом оружја“.⁵⁶

Демократама није промакла ни организација *Југословенски студентски савез* која је јавно прокламовала своју политичку независност у односу на све странке и покрете, а која је у стварности била оружје у рукама „Збора“. Наведену тезу чланови Демократског студентског клуба потврдили су указујући да исти људи пишу чланке у *Југословенском студенту* и „Љотићевском“ гласилу *Вихор*, да чланови овог „независног удружења“ пропагирају антисемитизам, „органску мисао“ и „хришћанску истинску битност и божију правду“. Писање Љотићевске штампе демократе су окарактерисали као „минхаузенове приче“ и „прилогом за психопатологију“.⁵⁷

Ништа повољније мишљење нису имали ни десничари о демократима о чему сведоче следеће реченице: „Поред свих аномалија које се коте на београдском Универзитету и тако својом егзистенцијом дају печат данашњице, печат пун апсурда, конфузности и нелогичности, још једна таква аномалија, мизерна и смешна постоји у нашем највећем храму поплуваном и загађеном од јеврејских агената-комуниста, а то је група демократа око листића 'Демократ'“.⁵⁸ Чланови *Словенског јуџа* оптуживали су демократски оријентисане студенте да су повезани са Јеврејима, масонима, комунистима, да су „превртљивци и незналице“, да су „добро угојени синчићи академичара“, који „крстаре ноћу по баровима“ а затим једном недељно „пискарају о једнакости и правди“.⁵⁹ Десничари су демократама поручивали да је „доста већ једном са том одвратном демагогијом „о правима народа“, „о давању могућности народу да каже своју реч“, о „народним слободама“ и „народним жељама“, кад је већ и самом народу познато да ти који кукају тобож за њега, кукају за себе и своје незајажљиве амбиције“, да је „народу потребан рад, хлеб и бољи живот, а не формула лажне демократије“.⁶⁰ Чланови „Збора“ су, одговарајући на оптужбе које су долазиле од чланова Демократског студентског клуба, поручивали „да спас народа не може доћи

⁵⁶ „Десничарска омладина“, *Демокрај*, 17. јануар 1940, стр. 5.

⁵⁷ „О Југословенском студенту“, *Демокрај*, 16. април 1940, стр. 2.

⁵⁸ „Демократ“ и демократи на Београдском универзитету“, *Словенски јуџ*, 22. децембар 1940, стр. 2.

⁵⁹ „Демократ“ и демократи на Београдском универзитету“, *Словенски јуџ*, 22. децембар 1940, стр. 2.

⁶⁰ „Доста већ једном“, *Словенски јуџ*, 6. септембар 1940, стр. 2.

другачије, него ликвидацијом партија и стварањем општеномодног покрета, с утврђеним начелима и програмским ставом“.⁶¹

Тако су, уочи преливања Другог светског рата на подручје Југославије, супротстављене организације београдске студентске омладине водиле вербални рат, али често и праве уличне битке, у којима се испољавала сва непомирљивост и оштрина сукобљених идеологија ширих политичких организација које су оне представљале. Убрзо ће се испоставити да је то била само припрема за озбиљне, оружане и крваве сукобе током грађанског рата који је наступио у оквирима Другог светског рата.

НЕОБЈАВЉЕ-
НИ ИЗВОРИ

Архив Србије, фонд Београдског универзитета.
Архив Југославије, фонд Милана Стојадиновића.
Архив Југославије, фонд Централног комитета КПЈ, НСП.

ОБЈАВЉЕНИ
ИЗВОРИ

Матић, З. и Савић, Ђ. (прир.) (1986). *Зайисници акционој одбора сѣручних сѣуденѣских удружења на Београдском универзитету 1935-1937*. Београд: Центар за марксизам Универзитета.
Митровић, М. и Станковић, Ђ. (прир.) (1988). *Зайисници акционој одбора ССУ београдској универзитету 1939-1941*. Београд: Центар за марксизам Универзитета.

ШТАМПА

Билѣен Јуѣословенској народној ѣокреѣа „Здор“ – Београд;
Време – Београд;
Демократи – Београд;
Јуѣословенски сѣуденѣ – Београд;
Нова Србадија – Београд;
Реч – Београд;
Словенски јуѣ – Београд;
Срѣиски ѣлас – Београд;
Сѣуденѣ – Београд.

ЛИТЕРАТУРА

Бодрожић, М. (1989). Студентски клубови буржоаских партија на Београдском универзитету 1936-1941. У: О. Пејановић (ур.), *Идеје и ѣокреѣи*

⁶¹ „Пакосницима око „Демократа““, *Билѣен Јуѣословенској народној ѣокреѣа „Здор“*, 16. април 1940, стр. 22.

на Београдском универзитету од оснивања до данас, књ. 2 (130–145). Београд: Центар за марксизам Универзитета.

Бонцић, Д. (2005). Настанак историографије о Београдском универзитету 1945–1980. *Историја 20. века*, 1, 153–168.

Бонцић, Д. (2009). Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције. У: Д. Радојичић и А. Павићевић (ур.), *Свомен места – историја – сећања (161–174)*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Вуловић, Д. (ур.) (1983). *Београдски универзитет у предратном периоду народнослободилачком рату и револуцији*. Београд: Центар за марксизам Универзитета.

Вуловић, Д. (ур.) (1986). *Београдски универзитет у предратном периоду народнослободилачком рату и револуцији*, књига 1–2. Београд: Центар за марксизам Универзитета.

Глигоријевић, Б. (1965). Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом „Збору“. *Историјски гласник*, 4, 35–83.

Дамјановић, М. (1966). *Најредни покрети студентског Београдског универзитета*, књига 1. Београд: Нолит.

Дамјановић, М. (1974). *Најредни покрети студентског Београдског универзитета*, књига 2. Београд: Нолит.

Драговић, В. (1956). *Српска штампа између два светска рата: основа за дидеографију српске периодике 1915–1945*. Београд: Српска академија наука.

Драгосављевић, В. (2013). Идеолошки утицај европског фашизма на ЈНП Збор (1935–1940). У: З. Јањетовић (ур.), *Историјска трибина: „Истраживања младих сарадника Института за новију Србију“ (93–111)*. Београд: Институт за новију историју Србије.

Борђевић, Д. (2001). *Ожиљци и ојомене*, књ. 1. Београд: БИГЗ.

Митровић, М. (2000δ). Стандард сиромашних студената Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838–1926. *Историјски часопис*, XLVII, 183–200.

Митровић, М. (2002). *Домови и мензе студентског Београдског универзитета 1838–1998*. Београд: Центар за савремену историју југоисточне Европе.

Николић, К. (1990). *Большевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Историјске последице*. Београд: Институт за савремену историју.

Пејановић, О. (ур.) (1989). *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, књиге 1–2. Београд: Центар за марксизам Универзитета.

Поповић, Н. (1989). Српски културни клуб (1937–1941). *Историја 20. века*, 1–2, 109–140.

- Поповић, Н. (2003). *Слободан Јовановић и југословенска држава*. Београд: Институт за савремену историју.
- Ристановић, Р. (2016). Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски Југ. *Токови историје*, 2-2, 143-164.
- Ристановић, Р. (2017). Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду. *Годишњак за друштво историје*, 3-4, 51-78.
- Симић, В. (2007). *Пројекат Милана Стојадиновића*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Станковић, Ђ. (2000). *Студенти и Универзитет 1914-1954*. Београд: Центар за савремену историју југоисточне Европе.
- Стефановић, М. (1984). *Збор Димитрија Љотића*. Београд: Народна књига.
- Стефановић, М. (1989). Сукоби Љотићеваца са напредним студентима Београдског универзитета (1935-1941). У: О. Пејановић (ур.), *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, књ. 2 (165-178). Београд: Центар за марксизам Универзитета.
- Тошић, Д. (2006а). *Демократска странка 1920-1941*. Београд: Демократска странка.
- Тошић, Д. (2006б). Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат. *Токови историје*, 3, 229-265.
- Тошић, Д. (2007). *Личне белешке*. Београд: Демократска странка.
- Војић, М. (1996). *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935-1945. Jedan kritički prikaz*. Београд: Народна књига.
- Bondarev, N. V. (2013). *Misterija Tito: moskovske godine*. Београд: Ћигаја штампа.
- Bondžić, D. (2004). *Beogradski univerzitet 1944-1952*. Београд: Institut za savremenu istoriju.
- Bondžić, D. (2006). Razvoj istoriografije o Beogradskom univerzitetu 1980-2005. *Istorija 20. veka*, 1, 125-139.
- Vasić, M. (1977). *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941*. Београд: Народна књига.
- Gligorijević, B. (1963). Napad Ljotićevaca na studente Tehničkog fakulteta u Beogradu, u oktobru 1940. i rasturanje Ljotićevog „Zbora“. *Istorijiski glasnik*, 2, 52-81.
- Gligorijević, B. (1970). *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Београд: Institut za savremenu istoriju.
- Gligorijević, B. (1979). *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*. Београд: Institut za savremenu istoriju.
- Gligorijević, B. (1992). *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*. Београд: Institut za savremenu istoriju.

- Kurzylowski, C. (2013). The early ideological influences of Dimitrije Ljotić: the making of a fascist and traitor?. У: Д. Алексић (ур.), *Срби и рађи у Југославији 1941. године* (33–57). Београд: Институт за новију историју Србије.
- Marjanović, J. (ur.) (1970). *Zbornik radova o studentskom i omladinskom revolucionarnom pokretu na Beogradskom univerzitetu*. Београд: Универзитетски одбор.
- Marković, P. (2001). Predistorija studentskih pokreta – uporedna perspektiva do Drugog svetskog rata. *Istorija 20. veka*, 1, 19–32.
- Mitrović, M. (2000a). Studentski dom „Nj. V. Kralja Aleksandra“ 1926–1936. *Tokovi istorije*, 3–4, 77–94.
- Radojević, M. (1994). *Udružena opozicija 1935–1939*. Београд: Институт за савремену историју.
- Stojkov, T. (1985). *Vlada Milana Stojadinovića*. Београд: Институт за савремену историју.
- Tešić, D. (1993). Klub studenata Jugoslovenske radikalne zajednice „Slovenski jug“ na Beogradskom univerzitetu 1935–1941. *Istorija 20. veka*, 1–2, 53–71.
- Cvetković, S. (1966). *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928*. Београд: Институт друштвених наука.

DRAGOMIR M. BONDŽIĆ

RADE D. RISTANOVIĆ

INSTITUTE FOR CONTEMPORARY HISTORY – BELGRADE

SUMMARY

BELGRADE STUDENTS AND POLITICAL ORGANIZATIONS 1935–1941

During the period between two world wars a dynamic political life took place among the students of the University of Belgrade. The University gathered thousands, close to 10,000 young people on the night of the outbreak of World War II. This attracted political parties to form student political organizations among Belgrade students and to propagate the political and ideological views they supported. Among the political organizations that were present at the University of Belgrade, especially during the second half of the 1930s, were: the Communist Party of Yugoslavia and the League of Communist Youth of Yugoslavia, the Democratic Student Club, the Youth Section of the Serbian Cultural Club, the Student Club of the Yugoslav Radical Union *Slovenski Jug* and the Youth Organization *Zbor*. Of all these organizations, the greatest influence during the 1930s was exerted by the Communists, who, although illegal, persecuted and few in

number, formed an extensive network of cells at the faculties, and zealously, organized and aggressively acted among the student population. Insisting on a radical solution to the existing general political and socio-economic problems, as well as university and student issues, attracted a large number of Belgrade students to the communist student movement, who took part in numerous demonstrations, strikes and incidents. The ideological-political platform and forms of action of other political organizations at the University, primarily national and right oriented, were largely directed against the influence and actions of communist students. After the outbreak of World War II and the signing of the Ribbentrop-Molotov Pact in 1939, the mutual relations of political organizations at the University became significantly strained. Opposing organizations of Belgrade student youth fought a verbal war on the night of the outbreak of the Second World War on the territory of Yugoslavia, but also often real street battles, in which all the irreconcilability and sharpness of conflicting ideologies of wider political organizations they represented were manifested. It will soon turn out that it was just a preparation for serious, armed and bloody conflicts during the civil war that broke out as part of World War II.

KEYWORDS: Kingdom of Yugoslavia; Belgrade; Students; Ideology; Demonstrations; Communists; Serbian Culture Club; Democratic Part; *Zbor*; Yugoslav Radical Union; *Slovenski jug*.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

DUŠAN R. BAJAGIĆ¹

INSTITUTE FOR RECENT HISTORY OF SERBIA
BELGRADE

SERBIA AND OTHER PARTICIPANTS IN THE BALKAN THEATRE OF WAR ACCORDING TO FRENCH NEWSPAPER *LE PETIT PARISIEN* IN 1917

ABSTRACT. The subject of the research is the writing of the French popular and high-circulated newspaper *Le Petit Parisien* (LPP) about Serbia and other participants in the Balkan theatre of war in 1917. The research aims is to classify the qualitative content of newspaper articles and their orientation. Efforts were made to find out how the newspaper reported about Serbia and the other participants in the Balkan theatre of war, how they were presented to the French public and what significance they had for France, other Allied Powers and Associated Allies. Basic analytical and synthetic methods were used in the research process. Of the general scientific methods, a hypothetical-deductive and historical method was applied. The results of this research confirmed that *LPP* wrote insignificantly little, almost imperceptibly, on Serbia and the other participants in the Balkan theatre of war, compared to all other, much more prevalent, reports on issues and events related to the Great War. The newspaper was exclusively interested in the loyalty and consistency of Serbia, the Allied Powers and Associated Allies on the Balkan theatre of war in the execution of military and political obligations that the Allies had determined in the struggle against the Central Powers. *LPP* did not attach any importance to other issues. Because of this, not much has been heard in

---

¹ bajagicdusan@yahoo.com

Рад је примљен 29. маја 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

public about the position of the Serb people under occupation and the condition of Serbian prisoners in the Central Powers camps.

KEYWORDS: Serbia; Balkan theatre of operations; *Le Petit Parisien*; Great War, 1917.

The subject of the research is the articles in *Le Petit Parisien*² about Serbia and other participants in the Balkan theatre of war from 1917. The theoretical and methodological approach to the subject of research was determined based on an analysis of the content of the source material collected, that is, all the relevant newspaper articles published by this French newspaper and the results of contemporary research accomplished by Serbian and Yugoslav historiography in questions and problems related to the participation and position of Serbia and the Serbian people in the Great War.³

Basic analytical and synthetic methods were used in the process of researching texts in the *LPP*. Of the general scientific methods, a hypothetical – deductive and historical method was applied. Our research aims is to classify the qualitative content and the orientation

² The newspaper was launched in 1876 and became the epitome of the "golden age" of the French press from 1871 to 1914. Under the leadership of Director Jean Dupuy, the circulation grew to reach 1.5 million copies by the outbreak of the Great War. During the war, it exceeded two million copies (Alber, 1998, pp. 64–69).

³ Questions and problems regarding the participation and position of Serbia and the Serbian people in the Great War have received the attention of generations of historians, and based on their research, important results have been produced and extensive literature has emerged. In defining the theoretical and methodological approach in our research subject, the main starting point was the collection of papers edited by Ljiljana Aleksić, which were produced at scientific conferences organized by the Belgrade Institute of History, within the project "History of Serbia and the Serbian People in the First World War": *Научни скупи Колударска дивизија: рајини најори Срдије 1914. године*, Београд 1985; *Научни скупи Срдија 1915. године*, Београд 1986; *Научни скупи Срдија 1916. године*, Београд 1987; *Научни скупи Срдија 1917. године*, Београд 1988; *Научни скупи Срдија 1918. године и стварање југословенске државе*, Београд 1989. In addition to these collections, monographs and studies were of great importance for our research: Екмечић, М. (1973). *Рајини циљеви Срдије 1914*. Београд: СКЗ; Mitrović, А. (1981). *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*. Београд: Nolit; Митровић, А. (1984). *Срдија у Првом светском рату*. Београд: СКЗ; Живојиновић, Д. (1995). *Вашикан, Срдија и стварање југословенске државе 1914-1920*. Београд: НИУ Службени лист СРЈ; Живојиновић, Д. (2008). *Невољни рајинци: велике силе и Солунски фронт: 1914-1918*. Београд: Завод за уџбенике; Радојевић, М и Димић, Љ. (2014). *Срдија у Великом рату 1914-1918: крајка историја*. Београд: СКЗ: Београдски форум за свет равноправних.

of newspaper articles in *LPP*. We strive to find out how the newspaper saw Serbia and other participants in the Balkan theatre of war, how they were presented to the French public, and therefore of their importance to France and other Allied Forces and Associated Allies.

The research of 1917 is important because of the understanding of the specifics of the Great War process. This year was marked by significant changes in the battlefields, the exit of Russia from the war and the entry of the United States, which indicated a decisive change in the general situation and balance of forces in the war. At the beginning of 1917, the belligerents in Europe were exhausted by the Great War. Regardless, with the support of the Allies, France conditioned the peace initiatives of the US President and Emperor Charles I of Austria by demanding the regaining of Alsace-Lorraine. Germany renewed the submarine warfare and provoked the US to enter the war on the Entente side. The Allies gained hope in victory by this event. After the strategic failure of the French offensive on the Western Front under the command of General Nivelle, the defeat of the Italian army at Caporetto and the Bolshevik Revolution which led to the conclusion of a ceasefire with the Central Powers in Russia, Allies could resort to defensive tactics and await the arrival of the US army in Europe. In the Balkan theatre of war, Serbia was occupied by the Central Powers and exposed to economic exploitation. Measures of repression about the seizure of food hit the population hard. The persecution and crimes committed by the Bulgarian army against Serbian civilians led to the Toplica Uprising. The Salonika Front gained the importance for the Allies in military and political terms from the moment when Greece on the helm with Venizelos accessed the Entente. That is, when the Greek and Serbian governments renewed their Covenant of Alliance of 1913 (Андрејевић, 1988, pp. 53–65; Милић, 1988, pp. 37–44; Митровић, 1984, pp. 409–486; Опачић, 1988, pp. 149–151; Радојевић and Димић, 2014, pp. 245–249; Скоко, 1988, pp. 125–138; Стојанчевић, 1988, pp. 11–18; Mitrović, 1981, pp. 352–357, 361–376, 379–391; Renouvin, 1965, pp. 340–381, 386–400).

During the war, as well as the entire press, *LPP* was exposed to the censorship and control of information on war operations, carried out by the Ministry of War through a special institution called the *Bureau de presse* (Alber, 1998, pp. 76–80). In 1917, editorials and reports of journalist and correspondents *Lieutenant-colonel Rousset Léonce*, *Gaston-Charles Richard* and Robert Vaucher, as well as news from the *Agence des Balkans et d'Orient* and the *Agence Havas*, were published in the *LPP* about Serbia and Balkan theatre of war.⁴

Our research covers all issues of the newspaper for the whole of 1917 with a total of about 30,000 newspaper articles. They were divided into, on the one hand, news, press releases, comments, reports, interviews and statements, covering war, politics, diplomacy, the economy and similar topics; and, on the other hand, feuilleton, city news from Paris, repertoire of theatre performances, reports on river navigation and the state of finances and stock exchanges, sports news, advertisements, advertising content and more. Of the total number of newspaper articles, war captions and its aftermath were represented by 15,000–16,000 (50%–53%) articles. They covered battles on the front line, high seas operations, air combats, and numerous diplomatic activities among countries directly or indirectly engaged in war, and the many consequences of war in all spheres of human society in Europe and the world. Within this type of articles, 8,000–9,000 or 27%–30% texts of the total number of all articles, were published annually about the Western Front.

Of the 30,000 articles in the *LPP* in 1917, 605 or 2% referred to the Salonika Front as well as the situation in the Balkan theatre of war in general. On these 605 articles, we conducted a quantitative analysis according to geographical and territorial-political principles.

COUNTRIES	NUMBER OF ARTICLES	%
TURKEY	1	0,16
RUSSIA	2	0,33
MONTENEGRO	3	0,49
GERMANY	3	0,49
ALBANIA	4	0,66

TABLE 1: ALLOCATION OF THE NEWSPAPER ARTICLES BY COUNTRIES IN THE *LPP* ON THE BALKAN THEATRE OF WAR^A

⁴ R. Léonce apart from being an officer, he was a Member of Parliament. He is known as a military historian. Among other things, he dealt with the Great War (Bibliothèque nationale de France [BNF] 2019a); G-Ch. Richard (1875–1942) was a French poet, songwriter, novelist and journalist (BNF 2019b); R. Vaucher (1890–1977) was a French journalist and author of several books on the Great War, the October Revolution and World War II (BNF 2019c). The news agency *Agence des Balkans*, headquartered in Paris during the Great War, was managed by Henri Pozzi (*L'Argus*, 1917, p. 25). The *Agence Havas* was founded in 1835 by Charles-Auguste Havas. It gained worldwide reputation by reporting from the wars led by the French Second Empire (Alber, 1998, p. 37).

UNITED KINGDOM	13	2,14
ITALY	21	3,50
FRANCE	26	4,30
BULGARIA	30	4,96
SERBIA	39	6,45
TWO OR THREE COUNTRIES	213	35,20
GREECE	250	41,32
TOTAL	605	100,0

TABLE 1: ALLOCATION OF THE NEWSPAPER ARTICLES BY COUNTRIES IN THE *LPP* ON THE BALKAN THEATRE OF WAR^A

- ^a The table summarizes all the newspaper articles, which covered the situation on the Salonika Front, issues related to waging war on this front, countries directly involved in the combats on the front, interested countries in the region, and the situation in the Balkan Peninsula as a whole. Source: (*LPP*, 1917, Numéro 365)

In these 605 articles, most refer to Greece, 250 or 41.32%. However, this represented only 0.83%, compared to a total of 30,000 articles for the whole of 1917. Greece was given attention because the matter of the entry into the Great War provoked *National Schism* in the country between King Constantine I, who, with the support of Germany, sought to keep his country neutral in the interest of the Central Powers, and Prime Minister Eleftherios Venizelos, who, with the support of the Allies, sought to lead the country into war on their side. The interests of French domestic policy demanded to be monitored both the co-operation of Venizelos's Provisional Government of National Defence in the city of Thessaloniki and its loyal army with the Allies and the disagreements and conflicts that had arisen with the official royal government in Athens. The *LPP* greeted with approval the success of the Allied Powers – France, the United Kingdom and Russia – to appoint the French Senator Charles Jonnart for the Allied High Commissioner for Greece, to compel Constantine I to leave the country, to make his son Alexander as a new King and, with the help of Venizelos at the helm of the government of formally united Greece, to cease the collaboration of the Greek with the Central Powers, since it contributed to the Salonika Front's greater importance (Клог, 2000, pp. 87–94; Опачић, 1988, pp. 149–151; *Le Petit Parisien*, 1917, 365 Numbers).

The next determinant by representation was *two or three countries*⁵ with 213 or 35.20% articles of the 605 on the Salonika Front and the

Balkan theatre of war, representing just 0.71% of the 30,000 for the entire year. In 1917, the newspaper considered the outcome of struggles on the Salonika Front and in the surrounding areas, as well as the possibility that one of the warring blocs undertook an offensive on the front.

The report consisting of 120 lines with a positive orientation informed on the successful operation of the French army, which took place from 15 to 22 March in the vicinity of Monastir (Bitola). Although this operation was not an introduction to a general offensive, rather it had a local character on both sides, it confirmed that the enemy's forces were weakening in both the offensive and defensive sense (Richard, 1917a, p. 3). The newspaper was the most suspicious of the possibility that the Central Powers undertook an offensive on the Salonika Front, which was especially pronounced in the moments of balance on the Western Front. In a positive comment on August 20, following the German-Bulgarian artillery bombardment of the Monastir, the *LPP* rejected the possibility of an enemy offensive due to the consolidation of Russian-Romanian forces in Moldova and the counter-offensive that the Allies would undertake from the direction of the Crna Reka or the Doiran Lake. In November, referring to the writing of the *Journal de Genève*, the newspaper made news with the negative orientation that Germany and Austria-Hungary were preparing a large-scale offensive in the Balkans in cooperation with the Bulgarian army to expel the Italians from Epirus and the British and French from Thessaloniki. The targets of this offensive would have been the overthrow of Venizelos' Greece, the return of King Constantine I to the Greek throne, and the dominance of the Central Powers over the Balkan Peninsula and the entire Orient (*L'Allemagne ...*, 1917, p. 1; Rousset, 1917a, p. 1). In December, in news, commentary and reports, all with the positive orientation, were written about the merits of French general Maurice Sarrail in maintaining and consolidating the Salonika Front against the Central Powers and that he would be replaced by a famous French general Adolphe Guillaumat as a commander of the Allied Army of the Orient in Salonika (Havas, 1917c, p. 1; *Le général Guillaumat ...*, 1917, p. 1; Richard, 1917b, p. 1).

⁵ This determinant refers to articles with an average length of 3-5 lines representing an official announcement by the Supreme Commands about the direct combat operations on the Salonika Front, in which armies from two or three countries participated. They are also joined by news, commentary and reports on struggles and actions across sectors, backgrounds and wider front areas.

In October, from the background of Salonika Front, conveying the news from the *Agence Havas*, in a commentary of 90 lines with positive orientation and with special respect, the *LPP* reported about the preparation, course and overall effect in the endeavour of the Italian Air Force, under the command of *Gabriele D'Annunzio*, against the Austro-Hungarian Navy in the Bay of Kotor (D'Annunzio ..., 1917, p. 3; Une raid aérien sur Cattaro, 1917, p. 3).

About Bulgaria, which as a member of the Alliance of Central Powers was the most engaged in the combats on the Salonika Front, in the *LPP* was found 30 articles or 4.96% of total concerning the Salonika Front and the Balkan theatre of war. That is, only 0.10% of the columns were found of the total of 30,000 articles for the whole year. Based on news, reports and comments, with a predominantly negative and neutral orientation, the newspaper considered Bulgaria's position in the Alliance of Central Powers and its concurrences and disagreements with other Alliance members. In January, the newspaper noted that when it came to initiatives and offers for peace with the Entente, Bulgaria adhered in all respects the official positions of the governments in Berlin and Vienna (*La réponse Bulgare ...*, 1917, p. 3; *Une réponse Bulgare a la note de l'Entente*, 1917, p. 3). In the fall, the *LPP* reported to the public that the members of the Alliance had tried to modify their mutual agreements, to create preconditions for peace negotiations. Bulgaria claimed that the reached agreements guaranteed its right to preserve the conquered territories and therefore refused to accept peace. In Germany, Austria-Hungary, Sweden and Switzerland, Bulgaria sought to diplomatically defend the annexation of eastern and southern parts of Serbia, Dobruja in Romania, and three Greek prefectures: Drama, Serres and Kavala. Bulgaria insisted on the unification of its nation into one state to confirm the annexation of the conquered territories and then to demand territorial concessions from the Ottoman Empire to gain hegemonic influence in the Balkans. The ambitions of Bulgaria have raised suspicion and led to disagreements with other Alliance members. Germany demanded that Bulgarians and Turks comply with their obligations. Due to Greece's entry into the war, Germany sought to prevent the Bulgarians from concluding a separate peace, because the Turks would have done the same in that case (Митровић, 1984, pp. 335–344; *Et la Bulgarie?* 1917, p. 1; *La Bulgarie contre...*, 1917, p. 3; *La future ...*, 1917, p. 1; *Le différend germano-bulgare*, 1917, p. 2; *Les toasts de Sofia*, 1917, p. 3; *Pourquoi le kaiser est allé dans les Balkans*, 1917, p. 3; Mitrović, 1981, pp. 317–323).

In the second half of the year, the newspaper published the news, reports and comments, with negative orientation, about the crimes of Bulgarians against civilians in the occupied territories of Greece and Romania. Severally, the newspaper informed the public about the brutal and inhumane treatment of prisoners and camp inmates in Bulgaria. It was particularly stressed that among them famine, contagion and disease prevailed, because of the terror and harsh conditions of accommodation. For the first time since the beginning of the war, a group of freed prisoners of 300 Serb paramedics, 30 Englishmen and 19 French soldiers testified about it (Андрејевић, 1988, pp. 63–64; Митровић, 1984, pp. 371–379, 384–385; Радић and Исић, 2014, pp. 107–109; Agence des Balkans, 1917b, p. 3; Des prisonniers ..., 1917, p. 3; L'atroce ..., 1917, p. 3).

After the withdrawal of Montenegro from the war with Austria-Hungary on 25 January 1916 by signing the capitulation, on this country were published just three articles, or 0.49% of the total of 605 on the Salonika Front and the Balkan theatre of war in the *LPP*. That is, Montenegro was represented by only 0.01% of the 30,000 articles in the entire year. In positive, neutral and negative news, it was reported: in January that Andrija Radović, the President of the Council of Ministers and the Minister of Foreign Affairs of Montenegro, resigned to King Nikola I Petrović; in July that more than half of the population died due to famine in mountainous areas in the north and northwest of the country; in September that the King of Montenegro assigns decorations to General Philippe Pétain on the occasion of his success at the Battle of Verdun (Démission de M. Radovitch, 1917, p. 1; La famine au Monténégro, 1917, p. 3; Le roi de Monténégro ..., 1917, p. 2).

In the *LPP* Serbia was represented with 39 or 6.45% articles of 605 items on the Salonika Front and the Balkan theatre of war, or with just 0.13% of the total of 30,000 for the whole year. In the structure of articles on Serbia, there were most reports with positive orientation on conferences, lectures and festive celebrations of Christmas and Saint Sava's Day. These manifestations, as expressions of the alliance and friendship of Serbia and France, were organized in Paris and other cities, in the presence of Milenko Vesnić, the Plenipotentiary Minister of the Kingdom of Serbia to the French government, and other officials and distinguished Serbs. On these manifestations, the guests were talked about the war efforts of two allies, Serbia and France, and called to the victory in war. There were also organized art exhibitions and concerts by Serbian artists and students.⁶

Also, the newspaper, in addition to these reports, published typical military press releases, from three to five lines, which issued supreme commands of the Armée d'Orient and the Serbian Army in a neutral form about the combats and actions on the Serbian part of the Salonika Front. The statement also reported the consequences of artillery bombardment of the open city of Monastir by Bulgarian and German troops, in which residents and buildings were destroyed in particular on three occasions. Apart from these reports, it was announced in February that Field Marshal (Vojvoda) Živojin Mišić, commander of the Serbian First Army, who distinguished himself in the Monastir Offensive, received the Cross of the Order of Saint Michael and Saint George from the hands of General George Milne, Commander-in-Chief of the British Expeditionary Corps (En Macédoine ..., 1917, p. 3; Le bombardement de Monastir, 1917, p. 3; Monastir incendiée ..., 1917, p. 1; Monastir sauvagement bombardée, 1917, p. 3).

In addition to reports and releases from the front, the newspaper in lesser measure informed the public about the Salonika Front and the Balkan theatre of war in the plans of the Entente, Serbia's position between the Allies and the enemy, and Nikola Pašić's statesmanship and diplomatic activities.

In neutral comments, the *LPP* tried to grasp the Entente's plans for the Salonika Front, as major Allied powers, France and the United Kingdom, concluded that there had been a change in the military and political situation in the Balkans since Constantine I's departure from Greece and the accession of this country to the Entente. The newspaper noted that these forces, at the Allied conferences in May and especially July, at which representatives of all states engaged in the war against the Central Powers on the Balkan theatre of war were represented, to coordinate war operations on all fronts, considered the composition of troops on the Salonika Front and assistance to the Associated Allies of Serbia, Romania and Greece (ЖИВОЈИНОВИЋ, 2008, pp. 216–217, 244–245; La conférence balkanique ..., 1917, p. 1; La nouvelle ..., 1917, p. 1). It was noted that the situation on the Russian Front directly affects other fronts and imposes on the Allies a series of military and financial issues. Therefore, according to a statement by the

⁶ At one of the conferences in Paris, renowned French journalist and politician *Joseph Reinach* emphasized the importance of Serbia's military involvement in the war and praised patriotism, love for freedom and solidarity in her people. In particular, he warned against the oppression of her population under the occupation of Austria (Conférence sur l'effort serbe, 1917, p. 2; La fête nationale serbe, 1917, p. 2; Noel Serbe, 1917, p. 2).

Secretary of State for Foreign Affairs of the United Kingdom Arthur Balfour, the possibility of undertaking a major operation on the Salonika Front soon was rejected. The official assessment was: on the one hand, the revival of the front could have prevented Germany that with the help of Austria implement the plans for the Balkans, Asia Minor and the Persian Gulf; on the other hand, it could have jeopardized the outcome of major struggles in both France and elsewhere (Живојиновић, 2008, pp. 248–255; Navas, 1917b, p. 1; La conférence de Londres, 1917, p. 1). As a very important event for the continuation of military operations in the Balkan theatre of war, the newspaper singled out the renewal of the treaty on the Greco-Serbian alliance of 1913. The treaty was renewed with the consent of the Allied Powers and with it, all duties and formal obligations were returned, which Greece took in terms of providing military assistance to Serbia. (Белић, 1937, pp. 119–120; Живојиновић, 2008, pp. 221–222, 260–263; La résurrection ..., 1917, p. 3; Une déclaration prochaine de M. Venizelos, 1917, p. 3). Reports from the Allied Conference in November confirmed that the expectance of the victory of the Allies in the struggle with the Central Powers, including the issue of the commencement of the combats on the Salonika Front, was tied down with the US entry into the war (Живојиновић, 2008, pp. 258–259; La séance d'ouverture 1917, p. 1; Rousset, 1917b, p. 1).

In the second half of the year, referring to the statements of the officials and conveying the writing of the press from the United Kingdom, the *LPP* considered Serbia's position between the Allies and the enemy in several newspaper articles with neutral orientation. Under-Secretary of State for Foreign Affairs, Lord Robert Cecil said that principle position of the UK was to support all its allies, France about its the claims on the Alsace and Lorraine, while for Serbia full restitution and reparations were demanded (Живојиновић, 2008, p. 249; Une déclaration de M. R. Cecil sur l' Alsace-Lorraine, 1917, p. 1). After the defeat of the Italian army at Caporetto, Prime Minister David Lloyd George pointed to the mistakes made by the Entente forces in waging war, because they failed to surround the enemy. The biggest mistake was that they did not adequately help Serbia, which was in a hostile environment and with the army exhausted in previous wars. The Allies allowed the Central Powers to conquer Serbia. In that way, they enabled Germany to take the supply and use resources from the East, so she was able to maintain her strength and continue to wage war. Later, once again the Entente repeated the same mistake when it allowed the Central Powers to conquer Romania and use its resources

too at the same purpose (*Le Comité ...*, 1917, pp. 1–2). To assist Serbia, Romania and other allies, Herbert Henry Asquith proposed in the House of Commons that a Supreme Inter-Allied War Council be formed, as a body for consulting statesmen and generals of the countries gathered in the Entente. The establishment of this Council would eliminate the advantage of the Central Powers, which they had in the war based on a centralized method of decision-making. Based on such decision-making, Germany made sovereign plans on a unique strategy for all members of the Alliance of Central Powers (*Le grand débat...*, 1917, p. 1).

On the other hand, based on the writing of *Reynolds's Weekly Newspaper*, the *LPP* reported to the public that Austro-Hungary had decided to abandon the claim on the territory of Serbia and accepted to be restored in complete constitutional freedom (*L'Autriche ...*, 1917, p. 3). And on the occasion of the Pope's peace proposals, which completely neglected Serbia's rights, the news was appeared on the intention of the Government of the Kingdom of Serbia to deliver a protest note to the Vatican (*Une protestation serbe au Vatican*, 1917, p. 3).

During the year, *LPP* reported on the state and diplomatic activities of Nikola Pašić as President of the Ministerial Council and Minister of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbia. In the public, Pašić was presented as a distinguished statesman and was praised because of its faith in the victory and courage with which he governs Serbia's destiny.

Expressing his gratitude to the Allies, especially France, Pašić in his statements emphasized Serbia's readiness to fight alongside them in the war solidarily, determinate and consistently. In that spirit, he welcomed the resumption of allied relations with Venizelos's Greece. He assured in the full consent on the foreign policy of all Serbian factors and political parties and thus suggested that the tendentious propaganda of the Central Powers, in the first instance of Austro-Hungary, could not succeed.

Pašić saw the US entry into the war as an important event, especially because of Wilson's statement that every nation has the right to decide its destiny. He expressed the hope that Russia would return after the revolution and would again take decisive action. It was encouraging for him when Russian officials expressed their belief that struggle in the war must continue. He was sceptical of Lenin's government's intention to conclude peace with the Central Powers, and believed that the Germans would not accept peace terms because of the unilateralism and internationalist ideology of the Bolsheviks. When the Bol-

sheviks negotiated a ceasefire with the Central Powers Pašić believed that the Allies should no longer rely on Russia and to halt their action because of her.

In July, the *LPP* notified the public on Nikola Pašić's belief that the war effort would bring to the final liberation and unification of a large family of the common peoples of Serbs, Croats and Slovenes, who would engage in a fruitful economic competition of free nations through their access to the sea. Pašić reiterated the same attitude in the presence of Lloyd George, Robert Cecil and the plenipotentiary ministers of Serbia, Romania and Greece in August at a ceremonial reception in London, which was honoured by a Serbian society. Contrary to the aspirations of the enemy to achieve peace by his interests, Pašić stated, according to the newspaper, that peace must bring equality and freedom to all peoples, large and small, especially those under the slavery of Germany and Austria-Hungary: France must get Alsace and Lorraine; Italy needs to achieve a whole unity; unification, except for Serbs, Croats and Slovenes, should also be carried out by Romanians, as well as by Czechs and Slovaks; it is necessary to resolve the Polish question. Lloyd George emphasized that the UK has the same attitude to Serbia as to Belgium, so a complete and unreserved restoration of Serbia is the first condition for achieving peace.⁷ In some news and reports with a neutral orientation, the situation in Serbia under the occupation of the Central Powers and the position of the Serb prisoners in their camps was written.

At the beginning of the year, the first news published about Serbia under the occupation of Central Powers concerned the sale of wine from the Royal Vineyard near Smederevo, conducted by the Eleventh German Army (*La XIe armée ...*, 1917, p. 1). Subsequently, on April 9 and 10, the newspaper brought an article on the Toplica Uprising. On April 9, reported that the uprising had erupted in the Serb territories both under the occupation of Bulgaria and under the occupation of Aus-

⁷ Along with state and diplomatic activities, the newspaper also reported on Pašić's correspondence with Lloyd George, Aristide Briand, General Maurice Sarrail and other statesmen, generals and prominent figures. It also reported on the transfer of the Serbian government and all administrative services from Corfu to Thessaloniki, and the appointment of Joseph de Fontenay as an Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary of France to the Serbian Government (Радојевић and Димић, 2014, pp. 239–241; Agence des Balkans, 1917a, p. 3; *Ce que doit ...*, 1917, p. 1; *La Serbie sera ...*, 1917, p. 1; *Le ministre français en Serbie*, 1917, p. 3; *Les vœux pour la Serbie*, 1917, p. 3; *M. Pachitch à Paris*, 1917, p. 2; *M. Pachitch croit à l'échec des pourparlers*, 1917, p. 1; *M. Pachitch part pour Corfou*, 1917, p. 2; *M. Pachitch nous ...*, 1917, p. 3; *Vaucher*, 1917, p. 1).

tria-Hungary. The uprising expected to extend to Montenegro, Albania and Wallachia (*Les Autrichiens ...*, 1917, p. 2). The following day it was reported that Bulgarian occupation troops had persecuted and forcibly interned the civilian population, causing numerous riots. In early March, the riots escalated into an uprising, which brought together more than 20,000 Serbs. In the ensuing fighting, the rebels liberated Prokuplje, Kuršumlija and Lebane and approached Niš. To quell the uprising the Bulgarians engaged two divisions, leading to bloody fighting with numerous casualties on both sides. The Serbs fought fiercely and sought to obtain possession of weapons and ammunition. For this reason, the Bulgarians forced to introduce the third division into the fight to retain Niš and suppress the uprising. In front of Bulgarian cannons and machine guns, Serbs had to retreat to the mountains. The Bulgarian army then took revenge on the civilian population and interned all men over the age of 17, the *LPP* concluded in a report on the Toplica Uprising (Havas, 1917a, p. 3; Радојевић and Димић, 2014, pp. 248–249).

The situation of Serb prisoners in captivity by the member states of the Alliance of Central Powers has been considered in the newspaper only twice. First, in July, the news was brought with a positive orientation on the arrival of a convoy of 350 Serbs wounded and sick in Lyon, who spent three years in captivity. At an honorary reception hosted by the military, they were greeted by Lyon officials and a Serb representative (*Des blessés ...*, 1917, p. 2). Then, in October, citing credible sources that the Bulgarian government could not deny, the news with negative orientation was published, informing readers of the terrifying condition of Serb prisoners in Bulgaria, who were starving and scarcely dressed because their guards had been stripped of their clothes. Due to poor hygiene conditions and winter, they died in large numbers (*Etat terrible ...*, 1917, p. 3; Радић and Исић, 2014, pp. 107–109; Радојевић and Димић, 2014, pp. 245).

CONCLUSION The results of the analysis of the content of the newspaper articles confirmed that throughout 1917 the writing of the significant and high-circulation French daily *Le Petit Parisien* was entirely focused on major and important events in Europe and in the world. The particular attention has paid to the combats, which took place on the Western Front. The *LPP* assured the public that this is what determines the victory of the Entente in the war. In contrast, much less was written on the Salonika Front and the countries directly engaged and interested in, as on the Balkan theatre of war. The Salonika Front and the

Balkan theatre of war essentially was monitored on the ratio of forces between the Entente and the Central Powers. In the reports, during the year, the front and the theatre as a whole had only minor, secondary importance. There was interest only in the military, and therefore political, consolidation of the situation on the Salonika Front and beyond on the Balkan theatre of war. This was unequivocally confirmed both by the reporting on the position of Greece and by communications of the supreme commands from the front, which were approaching the pace of issuing every day or every other day, according to the number of published newspaper articles. Definitive accession of Greece with Venizelos at the helm to the Entente, the *LPP* has just been hailed as a crucial step towards military and political consolidation, and thus as a consolidation of the Allies' position on the front. All other countries, including Serbia and Bulgaria, have been largely neglected on the pages of the newspaper, although these were immediate enemies and the main representatives of the two warring blocs on the Salonika Front. In the case of Bulgaria, to assess its stance in the war, most attention was paid to its position and attitude towards other members of the Alliance of Central Powers. When it came to Serbia, which the results of the analysis unequivocally confirmed, the *LPP* wrote insignificantly, almost imperceptibly, about all other, much more represented, reports on issues and events in the Great War. The newspaper was exclusively interested in Serbia's loyalty and consistency in fulfilling its military and political obligations, which the Allies expected of it. The little importance is given to other issues. Because of this, not much has been heard in public about the position of the Serb people under occupation and the condition of the Serb prisoners in the Central Powers camps.

SOURCES

Agence des Balkans (et d'Orient). (1917a, 5 octobre). Le transfert du gouvernement serbe à Salonique. *Le Petit Parisien*, p. 3.

Agence des Balkans (et d'Orient). (1917b, 19 octobre). Les atrocités bulgares en Roumanie. *Le Petit Parisien*, p. 3.

Ce que doit être après la victoire – la paix des Alliés: Déclaration de M. Pachitch au «Petit Parisien». (1917, 25 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 1.

Conférence sur l'effort serbe. (1917, 9 février). *Le Petit Parisien*, p. 2.

D'Annunzio nous conte le raid aérien sur Cattaro. (1917, 14 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.

Démission de M. Radovitch (1917, 18 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 1.

Des blessés serbes arrivent à Lyon. (1917, 22 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 2.

- Des prisonniers rapatriés de Bulgarie sont arrivés, hier, à Lyon (1917, 29 août). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- En Macédoine: Communiqué de l'armée d'Orient (1917, 9 février). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Et la Bulgarie? (1917, 30 décembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Etat terrible des prisonniers serbes en Bulgarie (1917, 5 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- (Agence) Havas (1917a, 10 avril). Le mouvement insurrectionnel en Serbie et la répression bulgare. *Le Petit Parisien*, p. 3.
- (Agence) Havas (1917b, 18 août). A la Chambre des Communes: Les opérations de Salonique, *Le Petit Parisien*, p. 1.
- (Agence) Havas. (1917c, 24 décembre). Le général Guillaumat à Salonique. *Le Petit Parisien*, p. 1.
- L'Allemagne préparerait une offensive dans les Balkans (1917, 17 novembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- L'atroce régime bulgare en Macédoine grecque: 24.850 Hellènes sont morts de faim (1917, 27 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- L'Autriche consentirait à restaurer la Serbie (?) (1917, 30 septembre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- La Bulgarie contre la paix sans annexion (1917, 25 septembre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- La conférence balkanique est close: Accord complet entre les Alliés: Les délégués militaires se concertent sur la conduite générale de la guerre et sur la lutte sous-marine (1917, 27 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- La conférence de Londres (1917, 10 août). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- La famine au Monténégro (1917, 20 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- La fête nationale serbe (1917, 21 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- La future offensive diplomatique... SOFIA (1917, 16 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- La nouvelle conférence de Paris: M. Ribot souhaite la bienvenue aux représentants des Alliés (1917, 26 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- La réponse Bulgare a la note de l'Entente (1917, 25 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- La résurrection de l'alliance gréco-serbe (1917, 10 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- La séance d'ouverture (1917, 30 novembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- La Serbie sera complètement restaurée dit M. Lloyd George. (1917, 9 août). *Le Petit Parisien*, p. 1.

- La XIe armée allemande vend les vins du roi Pierre de Serbie. (1917, 3 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Le bombardement de Monastir (1917, 12 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Le Comité Militaire Interallié: Seule, l'unité réelle de direction donnera la victoire aux alliés (1917, 13 novembre). *Le Petit Parisien*, pp. 1–2.
- Le différend germano-bulgare (1917, 17 septembre). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- Le grand débat aux Communes sur le comité de guerre interallié: M. Asquith demande des précisions à M. Lloyd George (1917, 20 novembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Le général Guillaumat remplace le général Sarrail à la tête des armées alliées en Orient (1917, 24 décembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Le ministre français en Serbie (1917, 7 novembre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Le roi de Monténégro décore le général Pétain (1917, 6 septembre). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- Les Autrichiens se heurtent à des révoltes serbes et roumaines (1917, 9 avril). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- Les toasts de Sofia (1917, 14 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Les vœux pour la Serbie (1917, 11 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- M. Pachitch à Paris (1917, 19 novembre). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- M. Pachitch croit à l'échec des pourparlers (1917, 25 décembre). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- M. Pachitch nous dit sa foi dans la victoire (1917, 27 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- M. Pachitch part pour Corfou (1917, 20 décembre). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- Monastir incendiée: Communiqué serbe (1917, 20 août). *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Monastir sauvagement bombardée (1917, 19 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Noel Serbe (1917, 8 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 2.
- Pourquoi le kaiser est allé dans les Balkans (1917, 21 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Richard, G-Ch. (1917a, 10 avril). Les succès de nos troupes autour de Monastir: Détails sur nos opérations du 15 au 18 mars. *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Richard, G-Ch. (1917b, 24 décembre). «Sérieuses difficultés» et «Grands services»: L'œuvre du général Sarrail. *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Rousset, Lt-col (1917b, 30 novembre). Le conférence interalliée a commencé ses travaux, *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Rousset, Lt-col. (1917a, 20 août). Les intentions de Falkenhayn, *Le Petit Parisien*, p. 1.
- Une déclaration de M. R. Cecil sur l'Alsace-Lorraine. (1917, 26 juillet). *Le Petit Parisien*, p. 1.

- Une déclaration prochaine de M. Venizelos. (1917, 10 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Une protestation serbe au Vatican. (1917, 9 septembre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Une raid aérien sur Cattaro. (1917, 9 octobre). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Une réponse Bulgare a la note de l'Entente. (1917, 23 janvier). *Le Petit Parisien*, p. 3.
- Vaucher, R. (1917, 28 juin). Une déclaration de M. Pachitch. *Le Petit Parisien*, p. 1.

REFERENCES

- Андрејевић, С. 1988. Економска експлоатација Србије за време бугарске окупације. In: Љ. Алексић (ур.), *Научни скуј Србија 1917. године* (53–66). Београд: Историјски институт.
- Белић, В. (1937). *Рајнови српској народа у XIX веку (1788–1918)*. Београд: Издавачко и књијарско предузеће Геца Кон А. Д.
- Живојиновић, Д. (2008). *Невољни рајници: велике силе и Солунски фронт: 1914–1918*. Београд: Завод за уџбенике.
- Клог, Р. (2000). *Историја Грчке новој доба*. Београд: Клио.
- Милић, Д. (1988). Стање у привреди Србије под Аустро–Угарском окупацијом 1917. године. In: Љ. Алексић (ур.), *Научни скуј Србија 1917. године* (37–45). Београд: Историјски институт.
- Митровић, А. (1984). *Србија у Првом светском рају*. Београд: Српска књијевна задруга.
- Опачић, П. (1988). Солунски фронт 1917. године. In: Љ. Алексић (ур.), *Научни скуј Србија 1917. године* (141–161). Београд: Историјски институт.
- Радић, Р, Исић, М. (2014). *Српска Црква у Великом рају 1914–1918*. Београд: Филип Вишњић и Гацко: СПКД Просвјета.
- Радојевић, М, Димић, Љ. (2014). *Србија у Великом рају 1914–1918: крајња историја*. Београд: СКЗ и Београдски форум за свет равноправних.
- Скоко, С. (1988). Ратна 1917. година. In: Љ. Алексић (ур.), *Научни скуј Србија 1917. године* (125–140). Београд: Историјски институт.
- Стојанчевић, В. (1988). Положај становништва у Србији 1917. године. In: Љ. Алексић (ур.), *Научни скуј Србија 1917. године* (11–20). Београд: Историјски институт.
- Agence des Balkans et d'Orient. (1917). In: L'Argus (Eds.). *Nomenclature des journaux, revues, périodiques français paraissant en France et en langue française à l'étranger*. (p. 25) Paris: L'Argus. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5626669/f1n276.pdf?download=1>
- Alber, P. (1998). *Istorija štampe*. Beograd: Plato i Zemun: XX vek.
- Léonce, Rousset. (2019a). *Bibliothèque nationale de France (BNF)*. Retrieved from https://data.bnf.fr/10698716/leonce_rousset/. 12. 2. 2019.

Mitrović, A. (1981). *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*. Beograd: Nolit.

Renouvin, P. (1965). *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Naprijed.

Richard, Gaston-Charles. (2019b). *Bibliothèque nationale de France (BNF)*. Retrieved from https://data.bnf.fr/en/10718385/gaston-charles_richard/. 1. 10. 2019.

Vaucher, Robert. (2019c). *Bibliothèque nationale de France (BNF)*. Retrieved from https://data.bnf.fr/en/10380615/robert_vaucher/. 1. 10. 2019.

ДУШАН Р. БАЈАГИЋ

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ, БЕОГРАД

РЕЗИМЕ

СРБИЈА И ДРУГЕ УЧЕСНИЦЕ НА БАЛКАНСКОМ РАТИШТУ ПРЕМА ПИСАЊУ
ПЕТИ ПАРИЗИЈЕН-А (LE PETIT PARISIEN) 1917. ГОДИНЕ

Предмет истраживања је писање француског значајног, популарног и високотиражног дневног листа *Пџи њаризиен* [Le Petit Parisien] о Србији и другим учесницама на Балканском ратишту у 1917. Циљ истраживања је класификација квалитативних садржаја ставова и њиховог усмерења, који су се износили у новинским чланцима и текстовима. У процесу истраживања применили смо основне аналитичке и синтетичке методе. Од опште научних метода применили смо хипотетичко–дедуктивну и историјску методу. Резултати анализе садржаја новинских чланака потврдили су да је писање листа у потпуности било усмерено на велике и важне догађаје у Европи и свету. Посебну пажњу поклањао је борбама, које су се водиле на Западном фронту. Уверавао је јавност да управо од тога зависи победа Антанте у рату. Насупрот томе, знатно мање се писало о Солунском фронту и земљама које су непосредно биле ангажоване на фронту и заинтересоване за њега, као и о Балканском ратишту у целини. Стање на Солунском фронту и Балканском ратишту лист је у суштини пратио кроз однос снага између Антанте и Централних сила. У извештајима, током године, фронт и ратиште у целини имали су тек споредан, секундаран значај. Интересовање је постојало само за војну, самим тим и политичку, консолидацију стања на Солунском фронту и шире Балканском ратишту. То је недвосмислено потврдило извештавање о позицији Грчке, које се, уз саопштења врховних команди са фронта, по броју објављених новинских чланака, приближавало ритму излагања сваког

дана или сваког другог дана. Дефинитивно приступање Грчке са Венизелосом на челу Антанти, лист је управо поздравио као пресудан корак ка војној и политичкој консолидацији, а тиме и као учвршћивање положаја Савезника на фронту. Све остале земље, тако и Србија и Бугарска, биле су у великој мери занемарене на страницама листа, иако се радило о непосредним непријатељима и главним представницама два зараћена блока на Солунском фронту. У случају Бугарске, како би се проценило њено држање у рату, највише пажње се поклањало њеном положају и ставу према осталим чланицама у Савезу централних сила. Када је била реч о Србији, што су резултати анализе недвосмислено потврдили, *Пџи Паризиен* је писао занемарљиво мало, готово не приметно, у односу на све друге, много заступљеније, извештаје о питањима и дешавањима у Великом рату. Лист је искључиво занимала лојалност и доследност Србије у извршавању војних и политичких обавеза, које су Савезници од ње очекивали. Другим питањима је мало придавао значај. Због тога се у јавности није много чуло о положају српског народа под окупацијом и стању српских заробљеника у логорима Централних сила.

Кључне речи: Србија, Балканско ратиште; *Пџи Паризиен* (*Le Petit Parisien*); Велики рат; 1917. година.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ЗДРАВКО М. ДЕЛЕТИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

ЗНАЧАЈ РЕГИОНАЛНИХ ЧАСОПИСА ЗА АФИРМАЦИЈУ ЗАВИЧАЈНЕ ТРАДИЦИЈЕ И КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

САЖЕТАК. Локални часописи погодан су медиј за презентацију и афирмацију завичајне историје, традиције и културне баштине. Они пружају могућност за афирмацију вредности које су значајне на локалном нивоу, а нису истражене и видљиве на државном нивоу – немају државни или међународни значај. Локални медији омогућавају презентацију стваралаштва и афирмацију недовољно доказаним ствараоцима, аматерима, као и почетне кораке младим ствараоцима у области књижевности. Проблеми у области финансирања, компетенција аутора, уређивања, рецензирања и научних домета објављених радова су реалност. Међутим, то су проблеми које треба решавати, а не због тога оспоравати значај и потребу постојања локалних часописа.

Рад је написан на основу личног ауторског и редакцијског искуства, анализе садржаја локалних часописа на северу Црне Горе, изучавања методологије научног рада и теоријског промишљања на задату тему.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: завичај; историја; традиција; културна баштина.

---

¹ zdravko.deletic@pr.ac.rs

Рад је примљен 29. маја 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

Термини локална историја, завичајна историја и регионална историја су синонимима, користе се за радове који се баве реконструкцијом, не увек и потпуним истраживањем, историје географски омеђеног региона у једној држави. Завичајној историји припада рад који је неко написао о свом ужем завичају, месту у којем је рођен или у којем дуго живи. Такође, завичајном фонду припадају радови који се библиографски пописују по пореклу аутора. Трећи критеријум за формирање завичајног фонда у локалној (народној) библиотеци је да том фонду припадају радови који се баве догађајима, личностима, институцијама, установама на територији која је означена појмом завичај (детаљније: Делетић, 2007; 2018).

Традиција (латински *traditio* – предавање, предаја), у свакодневици се испољава као обичај, навика, веровање, пример или поука из прошлости, која је корисна и опште прихваћена у свакодневици. Традиција је облик народног памћења и преношења искустава са старијих нараштаја на млађе. Њу чине усмена, писана и ликовна тумачења прошлости, која уз одговарајућу критику често прихватимо као изворе. То је облик културне баштине. Показује одређену постојаност, али и спремност за промену, прилагођавање новим потребама (корисницима).

Термин традиционално користи се као синоним за нешто што је у култури и свакодневици уобичајено, непромењено у односу на континуитет заједнице, често се користи као исказ етничке посебности и врлине, облик историјског памћења, идентитетска одлика.

Традицију чине остаци који су настали из жеље ствараоца да забележи догађај, да остави сведочанство, пружи објашњење, саопшти оцену; да исприча своју причу. Традиција у овом значењу може бити усмена (митови, легенде, епска поезија), *писана* (анали, хронике, летописи, биографије, мемоари), *јудлицисџичка* (штампа, прогласи, књиге), *ликовна* (слике, скулптуре, спомен-обележја). Локална публицистика, књиге, часописи, родослови, споменице облици су у којима се испољава, усавршава, презентује и чува од заборава локална традиција, историјска и културна баштина.²

Културна баштина, тековине развоја које друштво наслеђује од претходних генерација, у службеним материјалима користи се и

² Више о усменој историји: Томпсон, П. (2012). *Глас прошлости: усмена историја*. Београд: Сlio; Тош, Џ. и Ланг, Ш. (2008). *У истраживању за историјом*. Београд: Сlio, стр. 347–376.

назив културно добро, део је традиције. Притом, културно наслеђе је избор из укупног наслеђа, то су добра за која је неки орган (институција) закључио да представља вредност вишег ранга на нивоу народа – државе, поједина добра и у међународним оквирима (на листи светске баштине). Традиција може бити значајна и на нивоу породице, племена, интересне групе, села или града, али не мора бити изузетак и вредност на нивоу државе. Културно добро мора имати специфичну вредност, симболичан и репрезентативан значај. У том смислу, културна баштина је значајан део општег идентитета.

Културну баштину (наслеђе, добра) чине уопште гледано две групе добара. Једно су материјални остаци: сакралне и световне грађевине, које се истичу стилским и уметничким особинама, разни споменици у јавном простору, уметничка дела (скулптуре, рељефи, мозаици, слике, фреске, иконе и сл.), етнографски материјал (намештај, одећа), традиционална оруђа и оружја. Већина материјалних добара су непокретна добра (грађевине, споменици, археолошка налазишта, остаци насеља), мада има и покретних: уметничка дела, музејски експонати, архивска грађа, старе и ретке књиге и слично. Другу групу материјалних добара чини нематеријално културно наслеђе: усмена традиција (језик, усмена књижевност), обреди, ритуали, обичаји и слични посебни облици друштвене (народне) праксе, разни занати, уметност (музика уз традиционалне инструменте и сл.).

Део локалне (регионалне) публицистике и традиције су разни часописи, које издају локалне институције културе или удружења грађана (невладине организације). У већини случајева такви часописи у заглављу носе ознаку да је то часопис „за науку, књижевност и друштвена питања“ и слично. Претензије су јасне, остварени домети су нешто друго; није реткост да се у локалном часопису нађе научни рад аутора са вишим референцама и научним дометима.

Локални часописи често имају прилоге ваљаних информативних садржаја из разних области живота и стваралаштва. Тематика је веома разноврсна. Аутори прилога су у мањем броју припадници академске научне заједнице, али и бројни аматери, локални публицисти и политичари. Веома је значајно да локални часопис пружа прилику младим и неафирмисаним ауторима да објаве своје радове. Многи касније познати књижевници и научници почели су каријеру објављујући прве радове у локалном часопису као ученици средње школе или наставници у локалним

школама. Већина тих аутора не би могли „ни да привире“ у научним часописима на нивоу републике или часопису научне институције, али у локалним околностима њихови прилози имају оправдање и читаоце.

Један пример: прегледом библиографије часописа *Токови* (Иванград–Беране) за период 1971–1977. установили смо: од 288 објављених библиографских јединица проблематику из историје и културе обрађује њих 14, при чему се још 29 прилога бави историјом Црне Горе, пар прилога и Србије; библиографије су предмет 13 јединица; остале друштвене и хуманистичке науке заступљене су са 39 јединица; објављено је 14 приказа књига и часописа и једна полемика. Часопис је био организатор научног скупа, са којег је у тематском броју објављено 28 прилога из ботанике. Више од половине (52%) јединица односи се на књижевност (43), поезију (66) и прозу (40) (Трифуновић, 2011, стр. 417–439).

Природно је да људи негују свест о локалној традицији и култури, то је свест о себи, свом племену и свом крају. То је један од облика и нивоа изградње и неговања групног (племенског или интересног) и личног идентитета. Идентитетска осећања имају већи значај за појединца него што се то у свакодневици примећује или показује. То је свест о трајању и вредностима, чије исказивање и одбрана добијају на значају у кризним ситуацијама различите врсте и интензитета. „Не дам на себе“ није само лични инат, то је одбрана достојанства. А „ко сам Ја“ грађанин може показати најлакше, често и једино у завичају, мало је појединаца који се стваралаштвом и радом у некој области уздигну толико да буду признати на вишем нивоу. Међутим, кад то постигну, они афирмишу и свој завичај; за појединца којем јавност признаје ауторитет (заслуге) пита се где се родио, где је провео детињство и младост, где се школовао, тек затим се набраја шта је вредно створио и оставио потомству и „народу“ као баштину.

Идентитет је битна одредница припадности заједници (племе, народ, држава), што не значи да заједница тиме постаје хомогена у разним социјалним аспектима, нарочито у равни олигархије која влада заједницом и остатка који служи и трпи. Може се рећи да је локална (често племенска) традиција општа појава. „Сва друштва поседују колективно памћење, складиште искустава из којег се црпе осећање идентитета и смера кретања“ (Тош и Ланг, 2008, стр. 22). Идентитет није дат сам по себи, свест о припадности племену, народу, социјалној групи израђује се на ономе што повезује. Идентитет припада пожељној историји. Колективни

идентитет заснива се на опште прихваћеним тумачењима садржаја прошлости, који су током времена били важни за заједницу и утицали на њено обликовање. У домену традиције важно је да такво тумачење буде прихваћено, не мора нужно бити и објективно.

Нарочито су родослови трагање за идентитетом и доказивање неисказаног. Тако се и завичајна историја, односно родослови, користе за образовање или чување (промоцију) идентитета употребом историје. Завичајна историја окупља припаднике око заједничког имена и традиције, занимљиво је сећање на корене од којих неко потиче, може послужити за испуњавање слободног времена и осмишљавање племенских прослава и скупова.

Регионалне тежње за налажењем идентитета посредовањем историјског сећања доводе до појаве историје која наглашава своје функције идентификације, која прича пожељну причу, главну пажњу посвећује ономе за шта претпоставља да је важно у завичајној прошлости. „Са указивањем на оно што је било утврђује се идентитет и гради самосвест, представља се и препоручује, а упоредо и заснивају и доказују права“ (Митровић, 1991, стр. 66).

У завичајној публицистици је приметно да се све жели учинити лепим и представити важним. Због тога је у завичајној историји приметна тенденција необјективног наглашавања значаја догађаја и личности, уз повремена јадиковања како званична – академска историографија локалним знаменитостима и заслужним личностима није дала место које им припада.

„У целини гледано завичајна историја је *реконструкција локалне прошлости*, историја живота и искуства типичних људи, у којој нема судбоносних одлука и догађаја, на коју се пројектују догађања на ширем плану. Зато овој врсти литературе не треба постављати сувише амбициозне стандарде, разуме се, осим стандарда истинитости садржаја и проверљивости чињеница и аргументација. Завичајна историја треба да прикаже начин живота и понашања људи и група, некад и истакнутих личности у типичним животним околностима, у целини гледано без везивања за рад највиших државних органа. Рад органа локалне управе и установа локалног значаја (школе, болнице, домови културе, библиотеке, спортски клубови, музичке или позоришне групе) захвална су тема завичајне историје.“ (Делетић, 2018, стр. 436)

Обрада локалне традиције, историјске и културне баштине у локалним публикацијама – часописима има своје специфично-

сти, методолошке и фактографске недостатке. Значајан проблем у вези са редовношћу излажења, стручности и доследности уређивања, као и стручних домета локалних часописа, налази се у томе ко је оснивач, ко (и како) финансира и има одлучујући утицај на часопис. Најчешће су оснивачи часописа локални центри за културу, локалне институције у области културе или невладине организације. У таквим околностима тешко је наћи довољан број стручних кадрова за уређивање часописа, обезбеђивање стручних рецензата и прилога са научним амбицијама. Свака средина има у научним и академским установама кадрове из завичая. Међутим, многи не показују спремност да без хонорара учествују у пројектима, с пуним правом; ако је све на тржишним основама онда и знање и рад стручњака има цену. На другој страни, локални часописи најчешће немају средстава за редовно штампање, а камоли за хонораре члановима редакције и ауторима научних радова. Чињеница да се за звања научницима бодује категорија часописа додатно демотивише ауторе на академском нивоу да „жртвују“ радове у ниже вреднованим часописима.

Кључни проблем за уређивање часописа, посредно и обезбеђивање научних чланака, јесте жеља локалне политике и оснивача који нема научну традицију и разумевање статуса науке да преко избора чланова редакције, нарочито уредника, држи под контролом и редакцију. Лако је установити да састави редакција локалних часописа одговарају локалној политици. Редакција састављена по политичком критеријуму сматра да и избор аутора треба да буде препознатљив, при чему и многи аутори не желе да дају рад редакцији која је политички профилисана. Ту решења старије нема, чаршија је свемоћна.

Ако неки часопис претендује да буде „часопис за научна питања“, може се очекивати да редакцију чине научни посленици, да већина објављених радова задовољава стручне и научне критеријуме. Међутим, увидом у неколико „локалних“ часописа може се утврдити да већина објављених прилога не може задовољити очекивани ниво научности. Често радови аутора, који имају академска звања и искуство, бивају мање иновативни и истраживачки оријентисани од њихових радова у академским часописима, те остају у домену стручних и пригодних излагања. Већина чланака у локалним часописима припада почетницима у стваралаштву, аматерима (дилетантима), који мисле да о нечему могу да напишу вредан прилог, често пензионисаним просветним радницима, официрима, политичарима који комбинују своја ви-

Ћења проблематике и материјал преузет из литературе, недовољно из изворне грађе. Поред недостатка ширих знања из струке, недостатка знања из научне методологије, код таквих аутора проблем је и недовољно познавање релевантне литературе, ослањање на мањи број прочитаних радова. Ентузијастички се често ослањају на недовољно значајну литературу, на литературу романтичарског и публицистичког карактера. Романтичарској и национално профилираној литератури приписују значај грађе која је у идеолошким околностима комунистичке власти била забрањена, а која садржи „значајне чињенице“ и скриване истине. Ваљаном критиком то је лако демантовати. Осим често проблематичног избора теме (обим и значај), тежње да дају значајне закључке, аутори лако залазе у компликована питања, радо се одлучују на изрицање судова у домену етничких садржаја и кад то није потребно или је потпуно ван контекста.

Чест недостатак радова везаних за традицију, историју и културну баштину у локалним часописима је ваљана оцена значаја проблема истраживања. Многи аутори прилога из локалне проблематике имају проблем да одреде колико је предмет рада од значаја за локалну или државну заједницу, да ли стварно треба да уђе у фонд публицистичког или научног рада, да ли има релативно трајну вредност. Наиме, писци завичајне историје често немају јасну представу општег и посебног, суштинског и појавног. Често праве „велику причу“ од догађаја или личности које ни у завичају нису стварно имале нарочит утицај, а аутор покушава да томе прида национални значај. Много је пристрасности и личних критеријума вредновања сазнајног – научног значаја одабраног садржаја. Аутори завичајне публицистике често појавне облике државне политике или делове историјских догађаја третирају као јединствене и значајне. Радо обрађују неки садржај као да је од општег значаја, да без тога нема ни националне или државне историје. То је у духу заљубљености у локалну традицију и прошлост, емотиван однос према завичају. Често „истраживачи“ локалне традиције и баштине непотребно у своје прилоге уносе тумачење опште познатих садржаја и опште тематике.

Проблем изворне заснованости и истраживачких домета прилога у локалним часописима чији аутори немају академско искуство је у томе што редакције не врше рецензирање текстова. Чак и за монографска издања може се евидентирати значајан број рецензена изван своје струке, нарочито у односу на конкретан предмет обраде (детаљније: Делетић, 2007).

Оцена ваљаности и оправданости објављивања чланка у часопису у суштини је привилегија, не увек и одговорност главног уредника. Ако он мисли да је нешто ваљано, занимљиво или значајно у локалним границама, још ако познаје аутора и мисли да је „добар (и наш) човек“, рецензије нису потребне; примедбе стручњака на објављене прилоге нико не слуша. Истини за вољу, многи академски стручњаци сматрају неприкладним да се изјашњавају о таквим „радовима“, што оставља могућност да се дилетантизам одржава и умножава. Проблем је у томе што то читају и они без ваљаних знања, што се часописи читају изван завичаја. Тако се у оптицај пушта маса недовољно проверених и лоше обрађених чињеница, многа „измаштана“ тумачења, која после неког времена буду прихваћена, чак и цитирана.³ Тако је кад аутори и уредници немају научне, правне, па ни етичке одговорности за написано и објављено.

„Писци завичајне историје често су ангажовани, не обавезно у негативном значењу термина. Они то бивају самим односом према предмету којим се баве: они су добрим делом житељи времена о којем пишу, чак и кад нису радо се тако осећају; они припадају простору којим се баве; потомци су, наследници или сународници људи о којима пишу (пишу и о себи као учесницима). Из ових разлога тек део писаца завичајне историје успева да успостави дистанцу према завичају.“ (Делетић, 2018, стр. 438)

Легитимна је потреба аутора „да се докаже“, да испуни дуг према завичају, још више потреба локалне заједнице да њена традиција, историјска и културна баштина буде и на тај начин валоризована и представљена јавности. Разумљива је и пристрасност аутора и жеља да се „нешто своје“ учини значајним и познатим; тај аспект треба ценити при читању и вредновању конкретног текста у контексту касније употребе писане традиције.

Истраживање свакодневице има своје карактеристике. „Реч је о микроисторијским истраживањима, која се баве предметима малог пространства и чија репрезентативност најчешће остаје исто онако у мраку као и њихово уклапање у општедруштвени контекст. Друго, реч је о испитивањима која у први план стављају искуства, осећања и свест оних који су тада живели, дакле субјективне чиниоце, а мање наглашавају структуре, које се веома

³ Једна дилетантска „монографија“ о кнезу Николи Васојевићу својевремено је послужила као подлога за питање у ТВ квизу на југословенском нивоу (РТБ).

тешко могу искусити. И треће, то су већином студије које приповедајући и описујући хоће да изнађу како је стварно било у свету 'малих' људи" (Кока, 1994, стр. 121).

Писци завичајне историје као историчари свакодневице „својом склоношћу за микроисторијском ситнуријом, са својим неповерењем према структурама и процесима, а често и према професионалној историјској науци, са својом посебном љубављу – најчешће сиромашном појмовима – да са симпатијама сликају искуства, ако је могуће преко саопштених успомена" (Кока, 1994, стр. 172) откривају и осветљавају нише у националној историји, чиме помажу науци да у повољном тренутку лакше склопи целину или бар испуни што више њених празнина. Тако се кроз реконструкцију локалних догађаја, поступака и искустава, рада локалних установа ствара фонд знања употребљив за каснију обраду историје структура и процеса.

Локална публицистика, садржајем и начином интерпретације, често племенска и нахијска, може деловати као фактор раздвајања. Она инсистира на самобитности, често неоправданом значају – величини, што може изазвати необјективно самозадовољство, али и отпор – одбојност суседа и тиме послужити као разлог нетрпељивости и неслоге. Таква публицистика провоцира и друге да одговоре доказима о свом пореклу и величини, што у форми инспирације може деловати позитивно, али у форми ривалитета и негативно (Делетић, 2018, стр. 437, 439).

Историја као прича – традиција код обичних људи делује ефикасније од аналитичке историје, боље се разуме и лакше прима. Казивање о локалним знаменитостима обично се наставља на већ присутну традицију, она се даљом обрадом и употребом локалне грађе чини занимљивијом и убедљивијом. Све то повећава интересовање, активности и пажњу у смеру бављења завичајем. Локална проблематика се у већини излаже у форми популарног приповедања, лишеног сувопарног научног стила, термина и аргументација. Публицистика завичајног типа тако бива занимљивија предметом (садржајем) којим се бави и начином како се нуди.

Завичајна публицистика (књиге и часописи) пружа могућност да се традицији и културном наслеђу на нивоу завичаја, али и на нивоу државе посвети пажња, да се о томе пише, да се наслеђе документује, сачува од заборавља. С обзиром на чињеницу да наука и публицистика на нивоу државе нема могућности или не показује интерес да се бави значајним делом локално значајне тради-

ције и баштине, значајно је да се локална традиција и баштина у локалној публицистици и часописима може презентовати широј читалачкој публици, па и научној заједници у мери у којој је нека проблематика део истраживања. У време интернета и неограничене доступности информација путем електронских комуникација, локална периодика и публицистика тако бивају доступни значајном броју локалног становништва расељеног широм државе или у дијаспори.

Завичајна публицистика има специфичан однос према традицији. Она у суштини има за циљ да прикупи и обједини локалну усмену и писану традицију, значајним делом писана је на основу традиције, резултатом и начином излагања сама је традиција у новом облику и садржају. Традиција је прича о прошлом сачувана до садашњег, она је обновљена свест о прошлом, јер савременост традицији поново даје смисао и значење самим мишљењем о њој, некад и њеним допуњавањем.

Традиција се у свакодневици не открива, она се прима и даље преноси.⁴ У случају кад традицију усвајамо без проверавања она се прихвата у форми у којој је сачувана, кад вршимо проверавање и укључујемо садржаје традиције у нови систем значења ми вршимо њено прилагођавање. Већином је актуелна традиција током времена мењана; додавање традиције и њено чување је нужно, увек је везана за некога: појединца, племе, народ, државу. На локалном нивоу је традиција стално присутна, она постоји и делује као састојак појединачне, групне и колективне друштвене свести. Завичајна публицистика садржајем и дометима припада писаној традицији, тек ретки подухвати досегну ниво шире применљивих научних резултата (Делетић, 2018, стр. 440–441).

Традиција се разликује од науке по томе што она прича пожељну историју: бира садржаје и начин тумачења сагласно потреби.

⁴ „И личност и породица негују неки обим и известен садржај историјских представа. Некад их сматрају одређујућом основом своје националне, политичке или културне припадности, употребљавају их у самоваспитавању и васпитавању и појединац и породица, узимају за подлогу повременог ближег политичког опредељивања. Извориште су занимљивих тема, некад за привлачна ћаскања, некад – у временима узбурканих политичких страсти – за жестоке свађе, али се поводом и помоћу њих у сваком случају налазе подстреци развијању и размаху размишљања и емоција. Имају историјске представе и своје место у култури становања, понекад у избору покућства и намештаја или, уопште, чувању ствари (чак и оних свакодневне употребе) повезаних са значајним у прошлости, а много више у избору фотографија, слика, књига, амблема и сл.“ (Митровић, 1991, стр. 66–67).

„Локална историја која се заснива на ограниченој друштвеној структури обично је самозадовољна, представља оживљавање мита о заједници“ (Томпсон, 2012, стр. 35). Локална традиција видљива је у обичајима (обредима), фолклору и другим садржајима културе. То је народно предање, има већи опсег од усмене историје у смислу казивања старих људи и учесника догађаја, део је народног памћења.

Утицаји традиције су вишезначни и слојевити. Традиција је стално присутна на локалном нивоу, постоји и делује као састојак појединачне, групне и колективне друштвене свести. У свакодневици делује као вид тумачења прошлости довољан сам себи, често и значајном делу становништва (Делетић, 2013, стр. 185).

Традиција се може посматрати као облик „народног памћења“, који није у спору са историографијом. Однос историјске науке и традиције је слојевит. У методологији је потребно имати у виду садржај традиције (шта се преноси), средство помоћу којег се преноси (језик, медиј, установа – школа, црква, музеј), процес преношења (како се преноси) и начин употребе (чему служи). При томе треба имати у виду да се традиција у различитим временима мења, прилагођава новим околностима и потребама корисника, у новом облику одговара интересу доминантне (већинске) културе и друштвене свести. Историја традицију користи као специфичан извор, преиспитује, проверава њену историичност и објективност, потврђује оно за шта нађе друге изворе, исправља делове традиције за чију историичност не нађе потврду. Притом, другачији став науке није увек прихваћен, или бар није масовно прихваћен. Митови и легенде за које је наука доказала да су неистинити и даље опстају, нарочито они који су ослоњени на емоције или интересе (Делетић, 2013а). Завичајна историографија и публицистика према традицији има знатно блажи приступ. Романтичарска и националистичка историографија и публицистика имају посебну наклоност према традицији у погледу изворне основе и поузданости (прихватљивости).

Традиција је популарна зато што прича о пореклу и коренима, сведочи о трајању, на специфичан начин повезује прошлост и садашњост. Писци локалне историје (нарочито аматери и неисторичари) радо посежу за традицијом као обликом аргументације; сећања и народно памћење о појединцима и локалитетима често су доминантан изворни материјал у родословима и хроникама села. Бројни радови у локалним часописима о прошлости, исто-

ријској и културној баштини показују да је завичајна публицистика ближа свакодневном схватању традиције, ова врста писања уме да се поведе за емотивним и ненаучним разлозима у домену групних потреба и локалног колорита.

Традиција је прича која обнавља свест о прошлом, хоће да задовољи неку потребу, да пренесе поруку или искаже очекивања. Она на разумљив начин преноси поруке о континуитету и трајању, о прецима и делима вредним памћења и уважавања. Традиција се памти ради ње саме, независно од других тумачења или приказа истих садржаја, памти се јер постоји веровање да је знање о њој потребно, корисно. Савременост традицији употребом у тумачењу прошлости поново даје смисао и значење самим мишљењем о њој, некад и њеним допуњавањем, надградњом – чувањем од заборавља (Делетић, 2019).

Често су радови о локалној прошлости и баштини, чак и они чији су аутори академски образовани и афирмисани, ослоњени на локалну традицију или се баве њоме. Треба знати да традиција не одражава догађај, већ савремено или касније тумачење и реакцију људи на догађај. Традиција се памти, преноси и брани јер је њен носилац емотивно везан за садржај традиције, идентификује се, налази свој одраз у причи коју традиција нуди. Сећање на заједничка искуства у прошлости, која се памте, нека још увек делују, може да подстиче свест о заједништву, мада сећање на заједничку прошлост само по себи не води слагању у садашњости. Традиција спаја, али и раздваја, ако превише инсистира на посебности и ексклузивности у односу на „оно друго“. Некад традиција може деловати и субверзивно; пуно је запамћеног што може да буде повод за изазивање сукоба зарад актуелних потреба.

Нису све приче у локалној публицистици једнако прихваћене код становништва, зато што истичу појединачно, провоцирају упоређивање. У значајном делу традиције наглашено је осећање љубави према својем и ономе са чиме се она саглашава, изражена је нетолеранција, неретко и мржња према „туђем“, другом и различитом. Нарочит је проблем кад потреба да се своја традиција воли и поштује захтева да се нечија друга негира, мрзи или уништава, често парцијална традиција није толерантна према другости. Сувише наглашено осећање припадности и посебности, инсистирање на старевини и аутентичности (ексклузивности) може у оквиру заједнице дестабилизovati односе и комуникацију у савремености.

Традиција је у суштини конзервативна (потиче из прошлости), може да делује као сметња променама, нарочито у области друштвеног и културног, она припада неком другом, у много чему превазиђеном историјском окружењу и развојном контексту.⁵ Традиција као „глас прошлости“ некад тежи да буде пример у садашњици, са којом у много чему може бити у раскораку. Тумачење традиције је под утицајем накнадних доживљаја колектива и искуства ствараоца традиције, често настаје због последица и касније настале потребе инструментализације неког садржаја прошлости, а не због самог догађаја на који се односи. То одређује систем вредности и начин исказивања мишљења или памћења о прошлости (традиција садржи вредносни суд). Намера (потреба) утиче на садржај и начин осмишљавања.

Традиција није безлична, она је везана за некога: појединца, племе, народ, државу. Она се памти и преноси на нове нараштаје зато што има неки значај за колектив који памти (појединац памти традицију као члан колектива). Митови, легенде, обичаји могу да изгледају безлично, међутим, може се установити којем историјском контексту припадају (време и простор настанка). Група или субјект којем припада традиција исту чува, допуњава и преноси на наредну генерацију, при чему чува и сећање на њене корене. Завичајна публицистика и родослови су савремени начин неговања и стварања традиције.

Традицију карактерише поглед уназад, она се увек бави нечим из прошлости, већином с намером да докаже да је то вредно, некад и вредније од нечега у садашњици. Често „власници традиције“ инсистирају на њеној вредности, чак моралној обавези и опирају се промени. У народу је присутна носталгија, жал за прошлим временима, у тешким тренуцима јавља се мисао о животу бољем и плоднијем од садашњег. Некад традиција попуњава ту празнину, у њој се тражи подстицај. У временима кад напредак друштва, као ни лични и породични напредак, не одговара очекивањима, без обзира колико су она објективна, јавља се осећај губитка нечега доброг. Погледом уназад као да се бежи од неповољне збиље, тражи се утеха или оправдање за неостварена или изневерена очекивања и промашене пројекте. Зато се традиција по потреби демантује или освежава додавањем нових садржаја, неретко се и производе нови садржаји. Истинитост традиције се

⁵ „У модерним друштвима традиција може имати сентименталну привлачност; исход би могао да буде врло неповољан ако бисмо је користили као животни узор“ (Тош и Ланг, 2008, стр. 37).

подразумева, али се не траже докази истинитости. Традиција у новом дизајну задовољава нечије савремене потребе. У те сврхе традиција се обнавља, допуњава, прилагођава и измишља.⁶

Традиција као чувар успомена, сећања на претке и прегнућа вредна памћења важна је културна категорија, облик је културне баштине. Међутим, романтичарски поглед уназад, у далеку прошлост, може да замагли реалан поглед на стварност и могуће излазе. Носталгичан поглед у прошлост као да нуди прибежиште од сурове стварности, наивни могу да прихвате прошлост као алтернативу. Међутим, целокупна цивилизација настала је на сталним променама, стремљењу ка развоју и напретку. Прошлости се лепо сећати, али у њој се не може живети, чак ни тако „лоше“ како сада живимо.

Чување и преобликовање традиције често је под утицајем актуелних социјалних функција, често „чувари традиције“ традицију тумаче према социјалним, културним, политичким потребама своје савремености, учитавају нове потребе и очекивања у одабране садржаје прошлости. Владајуће групе радо традицију прилагођавају и измишљају према потребама заснивања оправданости нових пројеката на неким ранијим колективним искуствима и примерима које народ уважава. У томе учествују и историчари. Историја која велича облик је употребе традиције за потребе модерних националних, у суштини политичких пројеката.

Традиција није неутрална, она често инсистира на посебности, што је могуће користити на начин да буде извором несугласица. Такви подухвати нарочито су присутни у области корпуса верских, националних и идентитетских питања. С обзиром на општи значај тих питања, манипулације традицијом имају посебну тежину. Догађаји који су у неким историјским околностима окончани, накнадним деловањем кроз традицију могу да одржавају атмосферу сукоба и буду извор нових нетрпељивости. Традиција о сукобима има и део о последицама, али верски и национални лидери паљењем велике ватре успевају да народе заслепе и убеде да то занемаре.

Историју и традицију употребљава како ко хоће. Они који се позивају на традицију често нису нарочито обзирни према истинитости и поштовању њене аутентичности. Манипулисањем

⁶ Више о манипулисању власти историјом и традицијом са циљем стварања идентитета: Kuljić, T. (2006). *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja.

традицијом прошлост се често претвара у мит. Производе се савремене легенде, које се затим употребљавају са циљем деловања на јавно мњење према пројектованом циљу, традиција се прилагођава савременим могућностима употребе.

Политичке олигархије радо користе, често и измишљају традицију (детаљније: Кулјић, 2006). Прошлост се користи као извориште и доказ националног идентитета. Често се с позивом на традицију траже права у садашњици. У прошлости се траже аргументи да се озаконе савремени пројекти, који у суштини не почивају на правима из прошлости (не могу се тиме одбранити), већ на савременим економским, политичким и војним моћима и односима снага унутар државе, у ближем окружењу и у ширим међународним односима. Традиција осмишљена посредовањем завичајне публицистике и локалних часописа као медија (научне часописе читају академски посленици) ефикасно се сервира недовољно обавештеном и историјски необразованом становништву.

-
- ЛИТЕРАТУРА Делетић, З. (2007). Завичајна историја као предмет истраживања. У: Д. К. Вукчевић (ур.), *Завичајна историја у Црној Гори* (61–90). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Делетић, З. (2013). *Истраживање историје*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Делетић, З. (2013а). Традиција као историјски извор. У В. Милисављевић (ур.), *Наука и традиција: филозофске науке, зборник радова са научној скупи, књ. 7, шом 2/1* (17–33). Пале: Филозофски факултет.
- Делетић, З. (2018). *Методика и технологија наставе историје*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Делетић, З. (2019). *Занат историјара: методологија историописања*. Косовска Митровица – Краљево: Филозофски факултет: Историјски архив Краљево.
- Кока, Ј. (1994). *О историјској науци*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Томпсон, П. (2012). *Глас прошлости: усмена историја*. Београд: Слио.
- Трифунковић, Б. (2011). Библиографија часописа „Токови“ (1971–2010). *Токови*, 1–2, 417–516.
- Тош, Ц. и Ланг, Ш. (2008). *Упраћању за историјом*. Београд: Слио.
- Кулјић, Т. (2006). *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Београд: Čigoja štampa.
- Mitrović, A. (1991). *Raspravljanje sa Klio: o istoriji, istorijskoj svijesti i historiografiji*. Sarajevo: Svjetlost.

ZDRAVKO M. DELETIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE IMPORTANCE OF REGIONAL MAGAZINES FOR AFFIRMATION
OF HOMELAND TRADITIONS AND CULTURAL HERITAGE

Local magazines are a suitable medium for presenting and affirming native history, traditions, and cultural heritage. They provide an opportunity for affirmation of values that are significant at the local level but not researched and visible at the national level—they have no national or international significance. Local media allow the presentation of creativity and affirmation of under-proven creators, amateurs, as well as initial steps for young creators in the field of literature. Problems in the field of funding, author competence, editing, peer review, and scientific reach of published works are a reality. However, these are problems that need to be addressed, not to challenge the importance and necessity of having local magazines.

The paper was written on the basis of personal author and editorial experience, analysis of the content of local journals in the north of Montenegro, study of the methodology of scientific work, and theoretical reflection on the given topic.

KEYWORDS: homeland; history; tradition; cultural heritage.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ФИЛОЗОФИЈА

АЛЕКСАНДАР М. ПЕТРОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ФИЛОЗОФИЈУ

ФАКТИЧНОСТ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ И НЕГОВАЊЕ МУДРОСТИ

*Ad honorem Milan Uzelac pro septemgessima vitae,
libri studiorum de tempore nostri contemplatio*

САЖЕТАК. За седамдесетогодишњицу живота значајно је постигнуће читавог радног века оно које га заокружује. Излагање прати основне линије тумачења појма времена код Хусерла, Хајдегера и Финка у историјском мишљењу, разматрајући суптилност примедби које је изнео Милан Узелац у својој троделној студији, са феноменологијом нашег времена као исходиштем. Његови увиди су оригинални и одмереног становишта према топологији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: време; свет живота; датост битија; мишљење; видокруг; појавност појава; исходишта.

Доктор Милан Узелац, неко време редован професор на Катедри за филозофију Филозофског факултета Универзитета у Приштини, држао је студентима веома омиљена предавања из онтологије и средњовековне философије. И као шеф те катедре, и као његов вишедеценијски пријатељ, усудио сам се да напишем овај *homage* за седамдесет година живота, плодног рада и достигнутих резултата. Широка лепеза бављења захтева и шири на-

---

¹ karuzasin@gmail.com

Рад је примљен 29. маја 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

учни приказ његовог недавно припремљеног новог списка за штампу. То је монографија објављена у три дела на његовом персоналном сајту², а обухваћена прилично једноставним насловом: *Феноменологија нашег времена*. Као и у многим другим приликама, до изражаја је дошла ауторова способност да се под једним обухватним насловом захвати оно што ће да буде предмет излагања и интерпретативног поступка, кроз широко разумевање појма времена и његовог смисла пружања, са изнесеним критичким ставом. Међутим, у њој није једнострано представљен само неки другачији поглед на свет и време у ком живимо него је разумевањима теме показана и појмовна тежина докучивања историјом формираних схватања о времену и свету, као и туства наше ситуације. Ту је заједно са теоријским потешкоћама изворности разумевања, према диференцијалним модусима смисла појма реалности и времена као „самој ствари“, обликована и мисаона енергија, која је у њих зашла са не малом снагом и препознавањем суштинских мисаоних црта. Сведеност размишљања водила је томе да буде исправно конципована троделно или тројединствено, ка месту организоване израде појма и отклањаних могућих неспоразума.

У првом делу, *Феноменологија несвајуће времена*, аутор је расправљао о појавним формама времена, о времену времена, о телу и временовању у времену, те времену као темељу реалности и фикције, о времену уметности у свету уметности, о временској конституцији нестајања, о крхкости трајања у очекивању смрти, смрти у огледалу метафизике, разлогу нестајања времена, родном месту времена и мишљења и времену у власти дигиталне свести. Следе и додата три одељка, *Прошви сирује (времена)*, *На њу за Ишаку* и *Феноменологија свећа и времена*, са смрћу слике уметности на крају времена. Други део ове трилогије насловљен је *Феноменологија насвајуће невремена* (или у нацрту феноменологије нашег времена: *Време и реалност*), бави се темама: 1. Смрт слике уметности на крају времена; 2. Последњи сутон стварања; 3. Стварање као ништење; 4. Цинична продаја магле; 5. Реалност у огледалу науке и уметности; 6. Ствари с оне стране уметности; 7. Уметност без дела; 8. Уметност као родно место теорија о мултивиртуелним световима; 9. Ствари с оне стране уметности; 10. Авет традиције у пустој реалности. Трећи и завршни део, под насловом *Време саме ствари*, обелоданио је ауторове

² <http://www.uzelac.eu/index.files/MilanUzelacKnjige.htm>

закључне ставове, према тематским поглављима: 1. Повратак питању филозофије; 2. λάθη βιώσας; 3. Разликовање и разлика или откривање заборав; 4. Повратак самим стварима.

Оријентација према савременим искуствима мишљења у феноменолошком правцу омогућила је како освештавање испуњења задатака које је та школа пред себе постављала тако и плодна размишљања о даљим корацима који би такво кретање мишљења евентуално усавршавало. Реалност времена у коме живимо је у том смислу изједначена са феноменолошком реалношћу на нивоу редукционих тачака, у којима време поприма своја значења без застирања средствима логичких техника, а које би са развијањима анализа окренуле ствари у тзв. „новим правцима“ (о којима је Хусерл давно већ поднео истраживачки извештај о неодрживости у домену формалне и трансценденталне логике), када се то „ново“ већ зна на равни привилеговане, макар и трансценденталне, субјективности, као једне нове пројекције и конструкције виђења стварности (што ју је у својој *VI карџезијанској мегитацији* сасвим оспорио Еуген Финк, као њену несместиву трансценденталну агентуру). У том смислу, то је студија која одлаже тешка оруђа за сукобљавања и настоји, да из дубинског захватања у ствари, баца јаче светло на смисао љубави као неговања оног што је мудро, колико год то било готово редовно запостављано управо у „наше време“. То „наше време“ ваља да буде самерииво са временом као таквим.

Углавном је познато колико је понесен Ничевим „терањем спрдње са метафизиком“ Мартин Хајдегер представљао саму философију као метафизику, а ову опет као неспособну за историјско мишљење и нешто што треба превазићи (или „преболети“), да би могло да се мисли „даље, дубље и изворније“. Учитељ философије (а то има већу тежину од доктора наука или професора, што је такође Милан Узелац), у *Феноменологији несјајућеи времена* већ је у уводу нагласио како није толико примаран захтев за изградњом нове метафизике колико онај да се поставе њени другачији темељи, који би ваљало да обухвате све што до сада знамо и све оно што смо делимично и заборавили. То делимично заборављање у себи садржава веровање да је реч о знањима која нам неће затребати, па их потискујемо у подсвест, која у епохи постмодерне доживљава своја шаролика произвољна ишчитавања. На тај начин је историјски показана особина душевности да је склона пропустима, обилажењима и потискивањима у непознато онога, што је из других углова гледања приступачно и докази-

во, па те игноранције отупљују меру евидентности према слици субјективне човекове стране, ма колико била велика слабост и грехота. Мотивисаност да се слабости и грешења превазилазе изгледа да све више опада.

Просто је постало скоро опште место да су владајуће вредности културне традиције релативизоване и нагрисане готово удруженим снагама оних који тако чине (унакажавају их искривљеним представљањима и извитоперавајућим тумачењима), па су с тиме постале и све мање препознатљиве као разумљиво дате, у сагласју са нашом природом. Наметнутост модела који то чине (а то је, између осталог, служило и успешнијем етаблирању комунистичког модела друштва код нас) пожњевена је поприлична неверица у саме те вредности, али и јака потреба да се рефлексивно преиспитају и упореде са моделима авангардних, „никад пре виђених“, „непојмиво нових и револуционарних“, алтернативних вредности, које наводно ослобађају (испоставило се пре свега за усуд страдања), како од саме слободе избора тако и од свега духовно значајног. Изузетно импонује благост аутора који је ове катастрофичне ствари кротио мудрим смиривањем, показујући своје изузетно посматрачко стрпљење, без икаквих трзавица и нервозе. За такву смиреност је потребна данас прилично ретка храброст без олакшица, која у суочавањима са очигледним проблемима неће да устукне, а то је кретање у области феноменологије самих феномена или успостављање додира са прафеноменима и њиховом готово неухватљивом силом урезјућих поимања. С тиме је достигнута пуномоћ за теоријско уздигнуће, које усико-лошки поставља у средиште разматрања највише проблеме и даје своје доприносе у разрешавању. Такав интерпретативни приступ изузетним стварима мишљења изражава добро разумевање импулса, који као лајтмотив сеже од Хусерла:

„Пра-феномен је живи ток свести у њеној садашњости и до њега се долази феноменолошком редукцијом; реч је о исконском пољу искуства које је предмет трансценденталне феноменологије. Редукција је рефлексивна мене као субјекта, као субјекта света у којем ја живим на људски начин, при чему субјект мора бити схваћен као нешто важеће, као нешто што важи за мене на обавезујући начин, за мене као субјекта у трансценденталном ставу.

Рефлексивна о којој говори Хусерл је радикална рефлексивна схваћена као *epoché* што значи да је по среди обављен већ први корак редукције којим *ја*, односно *ego*, доспева у трансценденталан

став, рефлектујући (= то помало личи на фихтеовску методу аутолимитације јаства /самопотврђивањем преко шорицања не-јаственог /природе и света/), али код Хусерла оно има далеко већи степен аутократије у индивидуацији која заузима биолошки ареал и ме преза пред кинестезијама перцептивних датости). Ја себе налазим као Ја које се према свету и мени стално и постојано односи; у трансценденталном *epoché* субјект у једном маху захвата сопствено бивствовање и бивствовање света. Али кад се говори о свету, увек се говори о феномену света, и о човеку као психофизичком Ја унутар света као феномена.“ (Uzelac, 2017, стр. 112–113)³

То помало личи на фихтеовску методу аутолимитације јаства (самопотврђивањем преко порицања не-јаственог /природе и света/), али код Хусерла оно има далеко већи степен аутократије у индивидуацији која заузима биолошки ареал не потирући телесне особине и функције (не преза пред кинестезијама перцептивних датости), што указује на то да не убрзава преко nelaгода из озбиљности приступа. У том је смислу релација међу феноменима оно што не може да се релативизује и што подразумева релативан положај трансценденталне субјективности у свим правцима казивања и мишљења.

Када се са тим претпоставкама отклањају психологистички наивни ставови о саморазумљивости датости света и времена, не упада се у активистичку замку романтичарских поништавања и суперменских надређивања свему што се појављује и дива, него се обраћа пажња на типологију везаности, тј. односа који успостављамо према таквим датостима. Трансцендентална редукција утолико не значи тек окретање главе на другу страну, игнорисање или солипсистичко поништавање примордијалних давања времености (а и простора), него стављање у заграде које разлабављивањем допушта посматрање из других углова или са различитих страна, прераспоредујући и само становиште посматрања. Временистост није могућа без конституције давања преобјективације пререклексивне и преиманентне самодатости при

³ Ово прафеноменолошко време као трансцендентални феномен је пра-поље, тле са ког се сагледава истоветно са појмом света, одакле и сеже опажање као пруженост субјективног стварног и могућег искуства, али сада са наметање слободе одлуке претекло њу саму и за остајање у тој слободи морамо да се боримо. Уосталом, машта је одувек и могла свашта, али оно шта је у њој реално, ипак није стајало само до ње, него и до укључености у временске токове и њихов континуитет. Међутим, са довођењем тог једног времена које све биће одржава у суштини у питање, као да се измиче и онтолошки основ егзистенције у трајном и непролазном смислу (види: Uzelac, 2017, стр. 114–116).

формирањима садржаја интенционалних предмета јаства као носача свесних аката извесности знања која се даље подразумевају. Примордијалност самоконституције времена (слично чињеници егзистенције телесности у психофизичком јединству трансценденталне субјективности које носи прајаство) као аутономна феноменалност у непосредности манифестација временске свести дохватљива је тек путем интенционалне анализе њеног захватања у дубље структурисаним сферама конституције.

Ту се не следи лака схема непрекидног претварања реалног у нереално до поимања времена попут некакве „ретроспективне халуцинације“, којој измиче евидентна самодатост времена или искуство његовог изворног опажања (као код Франца Брентана у његовој психологији са емпиријске тачке гледишта из 1874. године), тако да временост није продукт маште, него изворног образовања предметних садржаја који претпостављају и адекватну „форму“, тј. ноематику перцептивно оригинерног образовања појмљених форми у дисконтинуитету, што истовремено претпоставља континуитет на-давања из суштог з-битија времена. Премда није стопљено с опажањем, оно пролазеће у времену је ту дато асоцијативно са садашњошћу, тј. заједно са његовим присутњивањем, тако да је то пра-гле или изворни основ у коме се прикупљају прафеномени дивствовања (Хусерл, 1966, стр. 24–29).

С таквом упућеношћу на држање духа, аутор креће од тога да свако питање о бити или суштини времена мора, историјски мислећи, да почне од Аристотела (а не рецимо од Анаксимандровог „апејрона“), јер он није видео време ни као кретање целине (попут Платона), а ни као „сферу“ (као питагорејци), него с обзиром на простор и кретање. Сасвим добро га тумачећи, он наводи да истовремено примећујемо и кретање и време (Аристотел, *Физика*, 1977), тако да се време омеђује са два тренутка „сада“, што је касније блиско и блаженом Августину као бројање које спроводи брига о души или душа у себи самој.⁴ То је самоизручивано унутрашње време изворне субјективности, где није сакривено сазна-

⁴ За то је уследила и важна методолошка напомена: „Августинови увиди су од таквог значаја да је творац феноменолошке филозофије, Едмунд Хусерл, на почетку својих предавања о свести унутрашњег времена, морао записати да „свако ко се дави проблемом времена мора темељно сјудираћи XI књигу *Августинових* Исповести (14. -28. Поглавље /Husserl, E.: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*, Husserliana X, M. Nijhoff, Den Haag 1966, S. 3.)“ (Uzelac, 2019, стр. 32).

ње о размацима времена и његовим истрајањима, није застрт његов праоснов оног „ту“ у битију.

Следови доживљаја и промена који се нижу у животу карактеришу сазнања о времену која се разумеју као кретања у простору у његовим моделовањима. Та проблематика, међутим, ваља да се не посматра одвојено од проблематике простора као негативног одређења телесности, чија је коегзистентност променљива у кретању, а што је био разлог што је Платон идентификовао време са кретањем света, или са кретањем небеског свода као природне мере времена уобличене у поделу на дане и ноћи, месеце и године (Платон, *Тимај*, 37). То је, с друге стране, омогућило Аристотелу да објасни тешкоће са његовим појмом природе, ума и времена, полазећи од кретања и његове тесне везе са временом, али без непосредног поистовећивања, јер би мноштво различитих кретања омогућавало и мноштво различитих времена, а то би значило разарање његовог јединства, које је ипак евидентно дато. Сјајно је ауторово скретање пажње на сегмент доказа који указује на промену, која може да буде држа или спорија, док време једнако протиче, тако да се и сама спорост или брзина према њему одмерава, а не и обрнуто (Аристотел, *Физика*, 1977). Време је стога она мера кретања и промене, која је одмерена према оном што је покренуто и месту кретања. Оно не може да се одређује самом собом, јер није кретање и промена као таква, мада без кретања и нема времена, јер је сваки тренутак „сада“ и у кретању, као спој и раздвој самог времена. Позивање на сјајну студију *Метаморфозе метаморфозе* коју је осамдесетих година прошлог века објавио наш мислилац Маријан Ципра⁵, није окаснило израз увида од какве је „предметне невоље“ тај појам саздаван, него увида да има исправну путеводитељну улогу, а што онда даје и интонацију у даљим разматрањима, да би се додацило даље и прецизније. Изненађења у екстатичности времена остају само према негативним везама, али су у њима и сачувана као аспектовања једне проширене спекулативне дијалектике могуће присутности вечности у „ексаифнесу“ битија времена, или у његовим првоосновима, напросто према прајаствености трансценденталне субјективности временовања самог из целовитости хоризонтних нивоа и исходишта самог мишљења.

⁵ „Сада је исто и није исто, сада је у времену али није дио времена, а ипак, као вријеме не дивствује ништа осим сада јер прошлост више није а будућност још није“ (Cipra, 1978, стр. 257).

Скретањем пажње на материјални (садржајни) аспект времена, као бројиво низање или количински одбројавана датост, аутор је одбацио и инструменталистичко гледање на време као на оно са чиме би могло да се броји, а што постулише постојање душе и ум унутар ње, који је као знајносни услов, основ по коме се препознаје и памти, способан да броји. С тиме је по онтолошком рангу (природи), материјалном аспекту надређен онај формални, који задржава оно што је прошло и очекује будуће које још није, а који се св. Августину показивао као распињање душе, у којој се одмерава о само одређивање времена (*distensio animi in memoria, optio, exspectatio*: „*In te, anime meus tempora metior*“ /Августин, *Confessiones* XI, 28/). Мерење времена успевало је и кроз осадашњивање временских екстаза, али није могло да пружи одговор на његово најсвојственије постојање које поставља и најдубље питање: *Quid est ergo tempus* (Августин, *Conf.*, XI, 14). Зато је са великом озбиљношћу третирао питање његовог настајања на тлу начина тумачења које уважава старозаветни смисао почетка и сачињавања света, где је време река која тече од почетка стварања према његовом крају, а с чиме утиче и на душу која га разумева:

„Шта је дакле вријеме? Ако ме нико не пита, знам, али, ако бих хтио некоме то питање разјаснити, не знам; ипак са сигурношћу могу рећи да знам, кад не би ништа пролазило, да не би било прошлог времена, и кад не би ништа долазило, да не би било будућег времена, и кад не би ништа постојало, да не би било садашњег времена.“ (Августин, *Conf.*, XI, 14)

Место све три екстазе времена јесте садашња душа у којој се време мери, а која као дворана памћења има сазнања о њему и изнутра га прожима, живећи у тзв. „унутрашњем времену“ (Августин, *Conf.*, XI, 27), за разлику од спољашњег, космичког или тзв. „објективног времена“. Искусан мислилачки поглед ту је констатовао како је ова метафизика, заснивана на самоизвесности духа појединца, а не као база субјективизација (и релативизација), одређена путем ипостаси личног живота, чији су састојци битије, знање и воља (*esse, nosse, velle*) као тројствено суштаство човека које конституише суштинско, животно у духовно јединство унутрашњег времена. Предност у позивању на ову концепцију (а не на Аристотелову, коју следи Кант), за аутора се види у томе, да се код Хусерла примењује огледајући душу као збир времена у дијалогу са Богом, те разумева као испостављена субјективност, чију унутрашњу структуру изражавају структуре времена, као оне које је утемељују. Субјективност се показује као

фактичност у појединачној индивидуалности (атомизованости), па служи за основ једне нетрадиционалне метафизике схваћене као наука о фактичности. Међутим, то није онај појам фактичности као чињеничности факта опстанка на основу које сваки опстанак увек и јесте (Heidegger, 1984, стр 56), него чињеничност чињенице трансценденталног јаства у којој се показује фактичност да ја јесам, а то је она дубинска инспирација самоизвесности коју прекрива и не тематизује Хајдегеров спис о битију и времену, уз сва ограђивања од вулгарних разумевања.⁶ Сва садашњост у трансценденталној субјективности је присуствовање самог времена, тако да је она кроз прасадашњост дата рефлексijом о

⁶ Како време конституише нашу прајаственост и утемељује праживот у практоку оприсутњења у садашњости, пратле тог временујућег битија се види тек са хоризонта световања света: „овде треба бити посебно опрезан кад се уводи појам тло (*Boden*). Ту се ни на који начин не мисли као о конкретном тлу, при чему би овај појам потом био употребљив у емпиријским истраживањима. Ни случајно! Појам тла се узима у строго филозофском смислу који је формирала још рана грчка филозофија и он подразумева темељ као носилац свега, но, темељ до којег се дошло редуктивним путем, па може и мора бити схваћен само у трансценденталном смислу! У противном долази се до пада у природни став до каквог је управо, у време кад Хусерл пише своје анализе, дошло код Хајдегера, а што ће се онда касније јасно манифестовати тематизовањем појма земље (*Erde*), али и са повратком у природни став“ (Uzelac, 2020, стр. 107). Ипак, то је повољно по схватање уметности – „У књизи Martin Heidegger (*mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*), познати немачки филозоф и Хајдегеров ученик, Валтер Бимел излаже Хајдегерово тумачење извора и истине уметничког дела с посебним освртом на однос света и земље. Он указује на то да место на којем све почива и које све заснива, а које су Грци означавали изразом *physis*, Хајдегер назива земља (*Erde*). Ту се свет и земља јављају и мисле у своме јединству. Свет није ни само скуп ствари, нити нешто што би било оквир свему постојећем – свет светује, он је бивственији од свега опажљивог и додирљивог, он није предмет пред нама који би могао бити опажен. Свет је нешто непредметно чему ми припадамо, док нас путеви рођења и смрти, благослова и проклетства, одржавају у бивствовању. У уметничком делу на делу је вас-постављање света и по-стављање земље: свет и земља не чувају само дело, већ га у исто време и одржавају тако што се у њему сами потврђују. И Валтер Бимел однос света и земље схвата као однос нескривености и скривености, при чему он, бар како се мени чини, предност даје појму земља будући да земља омогућује и себе и све на себи, дакле сам свет“ (Uzelac, 2020, стр. 58). Ако је свет и субјективно у културу преобразена природа, без њега који показује поредак и начин устројства ствари према наднебеској топологији, не би ни земља могла да се осветли небеским светлима, него би у „хаосу доба“ и „телурској тами“ била сама себи непозната, те дреждала и трулила, а да то ни миље небеске музе не би могло да ублажи.

трансценденталном животу као правом свету живота. Искуство субјективног међуопштења као интересубјективни дијалог о увидима у карактер временовања, постаје меродаван за налажење тачака које сачињавају упориште феноменолошке теорије о временитости битија, а то значи и приближавања истини бића.

Из свог искуства мишљења (разматрања самоизвесности у обзорју сазнања из историјског мишљења) Милан Узелац истиче, како је у предавањима *Прилої феноменолоіји унутрашњеї времена* (1905) Хусерл писао, да оно што доспева до нас није егзистенција времена света или трајање ствари, него време које се појављује, трајање у свом појављивању, па да стога не узима у разматрање тзв. „објективно време“ (наглашено време света ситуационог искуства), него оно које је и бл. Августин оцртао као „унутрашње време“ (*tempus interiori*; време иманентно току свести). На тај начин је оцртано „поље времена“ као оно где доживљено *сага* није део, не сачињава тзв. „објективно време“, као и припадни простор који изграђује објективациону слику света, јер тај свет са својим стварним стварима и догађајима није сасвим реалан, него да припада свету трансценденције (Husserl, 1966, стр. 6). Сва просторно-временска стварност за Хусерла је ту само за наивну свест непосредно сазнатљива, о чему сведочи поступак трансценденталне редукције феномена. Није с тиме трансцендентна само ствар по себи, као код Канта, него и феноменални простор и сви његови појављујући облици као тек привидно непосредно сазнатљиви. У таква привиђања феномена спада и „објективно време“ или налажење места у њему, јер то представља тек феноменолошку датост кроз чију емпиријску аперцепцију тек и дива конституисан однос према објективном (*Op. cit.*, S. 7), јер знаци времена нису и време само. Оно се одвија у времену света живота, које се показује са хоризонта света из трансценденталне субјективности битисања, тј. из степена развијене мисаоне самоизвесности битија. Мада укрућен, такав „апсолут“ је у успону, вада отворен нагоре.

Егзистенција трансценденталне субјективности је у свету модификационо дата као објекат, а за сам свет она је субјективност која обитава у сфери душевности и духовних аката. Праћењем Хусерлове анализе појма времена, наш аутор је обратио пажњу на објекте попут тона који траје и одзвања, а који су засигурно временски објекти на које можемо да се усредсредимо, при чему нам њихова трајност није сасвим позната. Друга потешкоћа с таквим разматрањем се састоји у томе, што опажај временског

објекта подразумева да и сам у себи има временитост која претпоставља његово засебно трајање, или то да сваки опажај временског склопа поседује и сопствени временски склоп (*Op. cit.*, S. 22). С тиме се стаје пред питање како се конституише време у трајању света објеката, ако, рецимо, никада не чујемо мелодију, него само поједине тонове који се јављају у садашњости. Очигледно је да та мелодија онда може да постоји само захваљујући сећању. Како не може да се чује ни цео тон, него само његова садашња фаза, објективност целог трајућег тона мора да почива и на повезаности сећања и једним делом непосредног опажања, које се уноси у очекивање као циљна интенционалност догађања. С тиме тон, дат у садашњости, допушта да се чује само његова садашња фаза, али он не остаје сам у себи исти, него се пружа с обзиром на начин на који се појављује, или варира као другачији (Husserl, 1966, стр. 27). Тон је отуд опажљив тек у садашњости, а падањем у прошлост опет није неповратно изгубљен, па прелазећи из тренутка сада у прошлост, опстаје захваљујући сећању које га задржава, остајући и даље у садашњости са актуелношћу битија. Будући да му је битије /дивствовање/ такво да је и даље актуелан, мада нема опажајну актуелност на себи која је резервисана за други тон, који се након њега појављује или који наступа након њега, сада тај већ претходећи тон наставља да траје као да и даље егзистира, мада је прошао. „Сада“ прелази у било је, а следећи Хусерлову анализу Милан Узелац закључује да презентна свест прелази у ретенционалну, где утисак прелази у првостепено сећање или импресија у ретенцију. С тиме је омогућено да се фаза садашњости може мислити као граница са чије друге стране бива дата непрекинутост збивања, примарна ретенционалност, као ретенције где је свака ретенционална фаза мислива као тачка те непрекидности низања, која има себи одговарајућу тачку *сада* у свести времена. Припадајући томе *сада*, серија ретенција се увећава, будући да оно чега се примарно сећамо непрестано тоне у прошлост, а с тиме што свака ретенција упућује на утисак датости, па ту свест не можемо ни да замислимо као изворну или репродуктивну, јер зависи од међусобног искључивања прошлог и садашњег, или од датог карактера оног што је управо прошло. И то је онај кључни моменат, који разјашњава како накнадна идентификација са тоном који је већ прошао у садашњости, не може да се изврши или 'осадашњи' тако дату ствар до равни битија, него до прошлог које је било, а које може да се идентификује у обнављању акта свести или присећању. Он даље истиче да је

проблем конституције времена као таквог, са овим текућим временом решив на тај начин, да се учини извесним како ток времена гради своје фазе са наступајућим деловима 'сада', који додељују идентитет самом времену. Међутим, та изградња фаза у њиховом реалном трајању сачињава се тако да га оне оприсутњују само присећањем, којим се враћа у присутност, а што није исто као она сама која се опажала. Падајући у прошлост, свака тачка времена као наступајуће „сада“ је већ отрпела модификације из присећања, а те измене истог се конституишу у трајање тако да задржавају карактер актуелног 'сада' објективишући временске објекте, или постројавају ствари у оно што обично називамо тзв. „објективним временом“. Хомогенизовањем до времена датог напросто, ми идентификујемо време као такво разумевањем и осећањем, тако што *објективишемо* измичуће састојке, са чиме добијамо и могућност објективације места времена у одговарајућој модификацији осећања (Husserl, 1966, стр. 72).

Тиме је аутор указао на јасну разлику између феномена који конституишу само време и оних који се конституишу у времену, јер потоњи су безусловно субјективни или индивидуални са иманентним значењем објеката, те описиви преко текућег преносног значења (*Op. cit.*, S. 75), и носе заправо карактер безвремености субјективног времена, које није у времену, где заправо времена и нема. Опажене ствари налазе се у свом појавном простору и појавном времену, па све појаве и облици свести располажу тек са сопственим, субјективним временом. С тиме се, заједно с аутором, у разумевању Хусерлових теза истовремено приближавамо и изложеним схватањима св. Августина, где он не потенцира метафизику субјективности (индивидуалности са маскама прве суштине), него ону коју сачињава постојање личности /незамаскираног суштинског лица, „ипостаси“, као битија у бивању првостепеног јединства живота, духа и суштине ствари.

Будући да је карактеристика свесних опажања и моћи присећања оно што пресудно утиче на нашу карактеризацију појма времена, те има своје последице и у естетичким схватањима, посебно у књижевности (наведимо као пример Милану Узелцу веома драг роман Томаса Мана – *Чаробни дреј*), из тога следе и одређени закључци, који за оцену нашег садашњег временовања баш и нису повољни. Трагичност која је владала кроз сукоб космичких сила преливен с небеских висина на људски живот, одмењена је трагично тужним временом, где нас ни небеске звезде више не подстичу да тражимо морални закон у себи (његова историја

почиње од питања које је Господ Бог упутио Каину, „где ти је брат“ као прво познато намерно сакривање истине или коришћење лажи као средства којим се служи намера разбијања правде и правичности), где и песници само репетирају и избацују оно што се већ давно чуло, експлоатишући већ нађене моделе у свету привида, уместо да трагају за истином ствари. То говори о раширеном стању свести која се убрзано сужава и из себе избацује само време као нешто неважно и чак банално⁷, с чиме ваља да не остане неиспитана ситуација у коју се доспело. Она је заиста несвесна.

Говор о статусу света као феномена је субјективна позиција и ништа посебно не мења ситуација у којој се трансцендентална субјективност посматра као утемељујућа за свет као феномен. Јасно је да треба разликовати интерсубјективну објективност света као света који би требало да важи за све људе, а који је конституисан у трансценденталној интерсубјективности и то за мене као оног који искушава, тј. за мене који свет опажа и конституише га из његовог оригиналног искуства, као свет искусив за друге и за друге конституисан. И ту је видљива профињеност стила нашег аутора, који је и иначе пун духовитости, па и ту, када закључује да је проблем само у томе што ту није реч о два света, већ о једном једином свету, у који су се све могућности стопиле у амалгам који својом непробојношћу потврђује да је било каква промена

⁷ Услед непостојања структурно конституисаног времена, и непостојања континуитета као форме трајања, сви елементи културе су изнутра релативизовани и високе вредности су престале да постоје. Њихово место заузеле су вредности субкултуре и деструктивни елементи квази-културе, јер, празни простор не може да постоји. Последица тога је свет дисипативних лабавих структура у којем се налазимо и који нас држи у једној посве специфичној реалности чији су нам параметри и односи међу њима дубоко скривени, док су нам доступне површинске форме у свом највулгарнијем облику. При томе, оно што представља проблем јесу информације: „Оне нису изгубљене оне о даље 'лебде' око нас чинећи ментални простор ноосфере, но с њима се у последње време кида веза и свест их асоцијативно више не дохвата. У томе се манифестује настајућа, затвореност мишљења, отежана комуникација, смањена интерсубјективна корелација међу појединцима. Празнина о којој је овде реч само је метафорична. Она је заправо испуњена, то је информативно препуњен простор, али све више недоступан и можда најбоља његова слика је изражена речима владике Данила: 'Надамном је небо затворено'“ (Uzelac, 2019, стр. 177). Затварањем хоризонта ноосфере тако што се немаром и одсуством обзира заправо ми према њој затварамо, све више удаљавамо достојанственост трагања за смислом живота, а сужавамо и наше могућности да икако постојимо.

немогућа. Исто тако, након егзистенцијалне анализе смрти код Кјеркегора (болест на смрт, очајање) и Хајдегера (егзистенцијалије смрти као заокруживања недостајућег у коначности), Милан Узелац је појам времена повезао и са расправљањем метафизике смрти код Еугена Финка.

Када се живи живот у сенци смрти, то претпоставља да се онтичке равни егзистенције самим тим не поништавају, да се човек не баца у комплетну депресију и растресање бића, него да се сам живот консолидује кроз смелост суочавања са чињеницом коначности и у том светлу проналази изворне мотиве за осмишљавања таквог стања ствари. Еуген Финк је према својим предавањима која је држао у летњем семестру 1964. године, саставио књигу *Metaphysik und Tod* (Fink, 1970), која је тежила да међу основним феноменима људске егзистенције расветли и онај смрти, па је њен модус појављивања покренуо са хоризонта краја живота и краја света као коначност која још нешто има да каже о себи.

Смрт је ту прошлост која у себи и даље носи својствено унутарсветско искуство, или пак бестелесно присуство са спремљеним вишком сећања на сопствену телесност и бивствовање у свету. Као ништење свега чулно опипљивог и садржајно присутног, она ипак није тек нестајање које потврђује празнину, маса непрерађених утисака и празних апстракција, него поседује пуноћу испражњене празнине, тј. у незнано упућења сећања на бивствујућност бића или сва она искуства која су разграничавала битијне структуре у склоповима виђења. Из те равни Милан Узелац долази до следеће констатације:

„Једно је сигурно: одговор на наша највиша питања треба тражити пре свега у уметности и то посебно у оним тренуцима кад кад се путем уметности хоће тематизовати, мислити и осмислити *ништа* као место из ког потиче уметничко дело. У метафизици се огледа сав тај напор појмовног и сликовног мишљења: појмови прелазе у слике, слике у појмове, феномени у егзистенцијале и обрнуто, и све се то збива како би се негативном карактеру ништа сагледао извор и увир, настанак дела и нестанак човека. Свет прожима својом неумитном моћи човеково опстајање у сваком тренутку, као што се и уметничко дело, рађајући се из духа, отвара трајањем оној другој страни времена – вечности.“ (Uzelac, 2017, стр. 147)

Очигледно да није неопходно обраћање пажње на негативна политичка узбуђења у миру, или на непосредна страховања од смрти у рату, ако је до егзистенцијалија и смисла расположења и

расположивости могуће доспети обраћањем пажње на феномен досаде (попут М. Хајдегера у *Основним ишшањима мейафизике*, или Ридигера Зафранског, који га углавном прати у познатом спису *Време*), где досада притиска на душу терет који у ситуацији заробљености кретања изручује битије временитости као ништа од егзистенцијалних форми и садржаја. Праћењем линије негативности (а рефлексивна је вазда с њом продубљенија), на медијуму уметности могуће је регистровати оне садржаје који посредно објашњавају те терминалне карактеристике, те заједно са психолошком подлогом од утисака и стања то документују у поопштавању, а што наш аутор и сматра корисним за предузимања напора да се тиме мисаоно овлада.

У настојању да пружи што комплетнији одговор на сложено питање о карактеру времена у ком живимо, та разматрања су предузимана да би са њима могло да буде утемељено оно из времена послано устројавање односа реалности и фикције, тј. да би се транспарентније схватило време у коме живимо, како би се то онда тицало и свих нас, као крајњи мисаони исход синоптичког сагледавања.⁸ Однос који је с тиме успостављен посматран је као удаљен од могућих једнозначних процена, у којима би се слобода испражњивала сама од себе, тј. сама пристајала на то да се самоукине и херметично затвори у затвор сужених хоризоната и дивљих занимања, препознатљивих на примеру савремене уметности. Ретардација сликовитости слике која је ту очигледна, забрињава.⁹

С обзиром на тематизацију распона преиспитивања постојећих проблема у непосредности валенција значења самог бивствовања (разлаганог у садржајима самих појавности појава), као и оног што их ближе омогућавајући и одређује, веома је важно да не остане ненаглашено, како је у овом рукопису провучено изнесено и једно крајње одмерено критично држање пред оним што се види као највећа и најузвишенија ствар саме филозофије као

⁸ То не противречи тврдњи о нарочитом статусу мишљења, јер не полази од социјално-психологизујућих вредновања, него од ствари које се тичу свих нас: „Мишљење је од најстаријих времена велика привилегија ретких појединаца и није дато сваком; то свакако јесте добро јер и треба малом броју људи само омогућити да се нађу у средишту оног што јесте збирајуће за разговор о стварима што се тичу свих, и то у највишем њиховом онтичком смислу. Данас је посебно опасно постављати питање мишљења као принципа, будући да оно почива далеко од сфере власти и да они који владају не мисле као владавина мишљења, јер да мисле не би владали тако како владају на штету свих па коначно и себе“ (Uzelac, 2017, стр. 79–80).

такве. Проналазећи да је крајњи разлог за одумирање уметности то што се време испражњава и постаје све одсутније, он налази објашњење на давно исказани Хегелов став да је по својој суштини ствар уметности прошлост, али не тако да се она отуд некаквим анимозитетом ригидности савремених токова свести одбацује, него да се асимилује у ансамблима комуникативних пракси, губећи свој ранији значај и сазнајну улогу. Проблем је у самом феномену који са јетким самозакривањем уклања и хоризонте.

Наш аутор недвосмислено стоји на становишту да живимо у време коме је интелектуално поштење постало туђе, а што је видљиво у затајивању при препознавању суштинског и просвећујућег у мишљењима великих мислилаца, оном што би могло да отвара будуће исправне путеве, тако да се при приказивању резултата њихових схватања заправо затвара пред оним што би и те како могло да дође из екстазе будућности. Људи живе или чак 'животаре' проводећи своје време у незаинтересованости о начину и смислу таквог живљења, као и сврси својих поступака у таквом животу. Будући да када човек и не мисли, самим тим не губи потпуно способност мишљења, попут остарелог који је негда био млад или наглувог који је некад добро чуо, ми заборављамо да немамо власништво над мишљењем, него да оно има надлежност владања над нама, нудећи и могућност феноменологизовања темељних феномена.¹⁰ Некадашњи неоправдани оптимизам просветитељског разума у вези идеје прогреса у знањима, као да се замењивао са неоправданим егоцентризмом, који није исто што и логоцентризам, јер он ипак следи ствари које се поводе за унутрашњим смислом, мада са све скупченијим

⁹ Аутор сматра да се пред налетом неоправдано агресивног постмодернизма сви истински уметници осећају беспомоћним. Он критикује и савремене поборнике наводно 'новог у уметности' који не знају ништа (јер су необразовани), не верују ни у шта (јер су с оне стране духа традиције), али су зато нападни, посесивни, арогантни и спремни свима све да објасне, посебно то како су само они позвани да дају суд о уметности. Зато, савремена уметничка критика, посебно књижевна (због своје удворичке и сикофантске природе) изазива гнушање. Међутим, постоји још суморнији регулатив гледања на ову ствар: „Поред свега што нуде масовни медији и индустрија забаве, уметност је у потпуности излишна. Кад би је и било, кад би се опет појавила, требало би је укинути, а за тако нешто и нема шанси иако је на сваком углу чекају Велики Инквизитори, сви они још до јуче неспособни уметнички критичари (да им имена не набрајамо јер су се сви ухлебали по музејима и галеријама а и на понекој уметничкој катедри)“ (Uzelac, 2019, стр. 153).

могућностима. То „прогресивно мишљење“ често је уздрмиво и најбаналнијим открићима, мада приче о крају философије, њеном превладавању, нужности изласка из ње, или њеном „оправданом“ напуштању, не јењавају у пар задњих векова, што онда пружа нашем аутору и јасно убеђење да смо бачени у живот, али да је живот форма, која тој бачености даје темељ и смисао. Утолико на много места, учестало понавља, наглашавајући како филозофирање јесте и остаје форма највишег живота и то пре свега тиме што се једино њој открива највише бивствовање. Оно то може да буде и са повученошћу пред јавношћу, где плутарховски стоички платонизам није депласиран ни у савремености. Упористе за то нашао је и код Еугена Финка који каже да ће у надолазећем времену „страст мишљења да одређује племенитост људи“ (Fink, 1976, стр. 97), мада са трагом сумње да и сам свет може да престане да буде тема философије, са чиме би и важења најдубљих увида била обеснажена. Ако се налазимо у свету који одређују неки „сасвим нови феномени“, онда недвозначно формулисана веза ствари и феномена и не бива међу непознатим појавама, препуштена дубокој скривености, а чему практично држање у повучености изгледа сасвим одговара.

Истини за вољу, око нас је заиста бескрајно мноштво феномена, али нису сви одлучујући за наш опстанак, како то желе да прикажу средства јавног информисања или она намењена за бесконачно провођење времена пред њима, попут масовног медија

¹⁰ Опасност од неукорењености која сведочи о одсуству осмишљавајућег промишљања које нас оријентише и у свакодневици, што израста из духа времена у коме смо рођени, ослоњеног на одумрлу уметност и хипертрофисаност сектора техничког учешћа у њему, поново испоравља потребу за тематизовањем равни *самој биџији* као таквог, према Хајдегеровим увидима, или *биџијама времена* према њему самом: „Данас, сада и овде, после искуства постмодерне и дубоког захвата дигиталних и информационих технологија у бит људског бића, што Хајдегер ни на који начин није могао ни да наслути, наше је да на његовом трагу, без обзира на могуће приговоре, поново покушамо да мислимо те појмове које је мислила читава филозофска традиција, а он је на њеном крају“. Тај крај је ареал мисаоног кретања и следи и њихово усавршавање: „Пресудни Финков *искорак* био је у тематизовању темељних феномена људског опстанка који су му омогућили дубоко пропитивање појава савременог света. Тако се његово тумачење образовања, политике, владавине, граница људског опстанка као и низа других феномена који чине склоп савремене културе, показало у једном другачијем светлу и фокусирањем дотад непроблематизованих ствари показало колико оригинално, толико и плодносно за даља истраживања“ (Uzelac, 2020, стр. 95).

телевизије који уклапа свакодневно животарење са потчињавањем „атомизованих индивидуа“ пројектованим од власти пожељним обрасцима владања. Задатак философије је и да размотри ту зачарану ситуацију, те да допринесе њеном рашчаравању, колико је то у њеној моћи (да оформљује апотропајоне), обраћајући пажњу на мишљење о јединству стварности и на оно Једно у њему као властити предмет или саму ствар мишљења као таквог. Философија после философије је опет философија као *metaphysica perennis*, каже се у последњој реченици ове несвакидашне медијаторске мисаоне шетње. Додали бисмо, такође, и неговање и љубав према мудрости, која не влада само у нашим срцима или устројаваним порецима космоса него и у дубинским слојевима света живота које прожимају исконске енергије осмишљавања, а чију основаност можемо да искуствујемо и исихастичком повученошћу према светлосном Тавору наших надања.

-
- ЛИТЕРАТУРА   Аристотел, *Физика* / *Aristotelis Physica*, (1977). rec. W. D. Ross, Oxonii.
 Августин (2009). *Исјовесџи* (*Confessiones*). Београд: Дерета
 Платон, *Тимаж* / *Platonis Opera, recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet*, Oxonii, 1976–1978: - Т. 4.: *Respublica* / *Држава*; *Timaeus* / *Тимеј*, *Тимаж*/
 Хусерл, Е. (1966). *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (1893–1917), НУА X, Hrsг. Von Rudolf Boehm, Martinus Nijhoff, Den Hag., S. 378–382 / превод Ч. Копривице (Н. Сад: Карловци 2003), *Предавања о феноменологији унутрашње временске свијесџи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
 Сипра, М. (1978). *Metamorfoza metafizike: duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije*. Čakovec: „Zrinski“.
 Fink, E. (1976). *Edmund Husserl † (1859–1938)*, из књ.: Fink, E.: *Nähe und Distanz. Phänomenologische Vorträge und Aufsätze* /hrsg. von Franz-Anton Schwarz/, Alber, Freiburg/München.
 Fink, E. (1970). *Metaphysik und Tod*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
 Heidegger, M. (1984). *Sein und Zeit*, M. Niemeyer, Tübingen; Heidegger, M.: *Beiträge zur Philosophie, Gesamtausgabe Bd. 65*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1988, 2003; Heidegger, M.: *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbewusstseins, Gesamtausgabe Bd. 20, II Abteilung: Vorlesungen 1923–1944*, V. Klostermann, Frankfurt am Main 1979.
 Husserl, E. (2006). *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein*, (hrsg. von Rudolf Bernet und Dieter Lohmar), *Husserliana Bd. XXXIII*, Dordrecht/Boston/London 2001.

Husserl, E. Späte Texte über Zeitkonstitution (1929–1934). Die C Manuskripte, Husserliana/Materialien Bd.VIII, hrsg. D. Lohmar, Springer, Leuven.

Uzelac, M. (2017). Fenomenologija nastajućeg vremena, [elektronsko izdanje], str.310, http://www.uzelac.eu/Knjige/Milan_Uzelac_Fenomenologija_vremena.pdf

Uzelac, M. (2019). Fenomenologija nastajućeg ne-vremena. [elektronsko izdanje], str. 190. http://www.uzelac.eu/Knjige2/34_MilanUzelac_FenomenologijaNe_vremena.pdf

Uzelac, M. (2020), Vreme same stvari [elektronsko izdanje], str.173. http://www.uzelac.eu/Knjige2/35_MilanUzelacVremeSameStvari.pdf

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

FACTICITY OF EXISTENCE AND CULTIVATION OF A WISDOM

Achievements of ones' working life are significant in marking and rounding off one's own 70th anniversary of life. This paper present the basic avenues of interpretation of the concept of time in Husserl, Heidegger, and Fink in the historical thinking, taking into consideration the subtle objections presented by Milan Uzelac in his three-part study of the phenomenology of our time as the end of the historical process. His insights are authentic and deliberate by topology.

KEYWORDS: Time; world of living; giving being, thinking, horizon, phenomenology of phenomena; topics.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ПЕДАГОГИЈА

ЉИЉАНА С. ЈЕРКОВИЋ¹
МИЛЕ Ђ. ИЛИЋ²
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ ПЕДАГОГИЈЕ
РЕПУБЛИКА СРПСКА, БИХ

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПОРОДИЦЕ И МОРАЛНА РАЗВИЈЕНОСТ УЧЕНИКА

САЖЕТАК. Респектујући потпуније дефинисање савремене породице, преферирајући унутарпородичне одреднице наспрам њених вањских обиљежја и ослањајући се на резултате претходних тангентних проучавања утицаја породице на формирање личности потомака, припремљено је и спроведено емпиријско истраживање односа између степена функционалности породице и моралне развијености ученика старијег школског узраста (адолесцената).

Циљ истраживања био је да се установи да ли постоји статистички значајна корелација функционалности породице са димензијама моралне развијености ученика и са њиховим општим школским успјехом. Истраживањем је било обухваћено 220 ученика старијег основношколског узраста.

Установљено је да око двије трећине ученика процјењује своју породицу као оптимално функционалну, а да остали испитаници сматрају да живе у породици која није на том нивоу функционалности. Сваки трећи испитаник рецепира своју породицу као адекватно функционалну, а није занемарљив број ученика (7,27%) који запажа своју породицу средње функционалном (а такве породице у Биверс систему означене су као дисфункционалне).

Највећа просјечна постигнућа на тестовима моралне развијености постигли су ученици из оптимално функционалних породица, а најма-

---

¹ ljiljana.jerkovic@ff.unibl.org

² mile.ilic@ff.unibl.org

Рад је примљен 8. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

њи просјечан број бодова остварили су ученици средње функционалних породица. Разлике су статистички значајне не само на тим тестовима већ и у општем школском успјеху, као контролној варијабли

Утврђена је статистички значајна корелација између нивоа функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености. У раду су наведене друштвене и педагошке импликације резултата истраживања.

КЉУЧНЕ функционалност породице; дисфункционалност породице; Биверс систем; морална развијеност; моралне особине; познавање карактера; суђење у социјалним ситуацијама; општи успјех.

УВОД

Током историјског развоја цивилизације, породица је мијењала величину, структуру, обиљежја и функције, међу којима је и њена васпитна функција, у чијем центру је и дејство породичног контекста на морални развој личности дјецe и младих. Стално се повећава број различитих типова, облика и структура породице, па се мијења и појмовно одређење ове темељне друштвене заједнице. Према савременом најширем поимању, породица је заједница родитеља/старатеља „или најмање једне одрасле особе и дјецe или најмање једног дјетета, који живе у истом домаћинству, чији однос се заснива на крвном сродству, законској (брак, адопција) или обичајној регулативи, а њихове потребе се функционално задовољавају“ (Ilić, 2013, стр. 48). У тој дефиницији обухваћени су сви облици и варијанте породица, а не само они типови потпуних породица заснованих на хетеросексуалној вези крунисаном браком и на крвном сродству потомака. Осим друштвене мисије (која се остварује у непосредном и ширем социјалном окружењу), апострофирано је функционално задовољавање индивидуалних потреба дјецe и младих и одраслих чланова породица.

Интердисциплинарно научно су идентификоване међузависно испреплетене функције породице: репродуктивно-емотивна, економска, заштитна, забавно-рекреативна и васпитна (у којој се остварују прожете компоненте васпитања: физичко-здравственог, интелектуалног, моралног, религијског или атеистичког, радног, естетског, еколошког, грађанског...). Ранији структурални приступ изучавању породице замијењен је савременом функционалном истраживачком оријентацијом. „Када се процјењује интегрална или укупна функционалност породице

која је нарочито битна за подизање и васпитање дјеце у првом плану су *породични процеси*. Мањи је нагласак на *форми, сасијаву, стирукијури породице*“ (Плић, 2013, стр. 115). Углавном су превазиђене заблуде да је свака нецјеловита (непотпуна, једнородитељска, разведена, ванбрачна, старатељска) породица дисфункционална у подизању и васпитању дјеце и младих и да је свака цјеловита (потпуна, интегрисана) породица у свему, па и у породичном васпитању функционална и успјешна. Интрапородичну атмосферу не детерминишу спољна обиљежја (величина, састав, формални начин уређености односа међу њеним члановима), него прије свега „систематско-интерактивни и функционални критерији“ (Раšалић-Kreso, 2003, стр. 294).

У педагошко-психолошкој литератури појам функционалне породице није прецизно одређен. Већина аутора (Barker, 1992; Goldenberg & Goldenberg, 2008; Ekerman, 1987; Olson, 2000; Раšалић-Kreso, 2003; Todorović, 2017) сагласна је са тим да је функционална она породица која успјешно остварује већину својих задатака, која узима у обзир потребе својих чланова и која ствара повољан амбијент за развој здравих и професионално и друштвено продуктивних људи. У овом раду под функционалном и здравом породицом подразумијеваће се она породица која успјешно остварује своје циљеве или која се приближава томе у подизању и васпитању дјеце и младих, у остваривању родитељства/старатељства, у његовању менталног и физичког здравља свих чланова породице, те подршци њиховој професионалној, личној и друштвеној афирмацији. „Хипотеза о здравој породици може се одредити врстом и степеном успјеха који породица постиже у остваривању својих основних функција. Породица постиже здравље уколико испуњава биолошке потенцијале односа родитељ – дијете и односа муж – жена; она мора бити добро постављена јединица која ће обезбједити заштиту од опасности и материјална задовољења потреба за опстанак; она мора припадати заједници и мора бити с њом интегрисана споља; она мора бити интегрисана изнутра, сложна и способна да сама стабилизује и испуни потенцијале узраста; она мора сачувати флуидну, еластичну способност да се прилагођава промјенама... мора имати циљеве и реалистична умјесна и остварива схватања вриједности“ (Ekerman, 1987, стр. 383).

Од степена функционалности-дисфункционалности породице знатно зависи и ниво њене дјелотворности у подстицању развоја племените, хумане, социјализоване и друштвено позитив-

но ангажоване личности младих, што је и општи циљ (смисао) моралног васпитања. Незаобилазна је улога породице у остваривању сљедећих кључних задатака моралног васпитања дјеце и младих;

- 1) стимулисање што успјешнијег усвајања моралних сазнања (појмова, правила, норми);
- 2) подршка у формирању моралних увјерења, врлина и вриједности;
- 3) оспособљавање појединаца за морално дјеловање и понашање у стварности (Ilić, 2013, стр. 282).

Топла емоционална атмосфера, флексибилна интеракција, ненасилна комуникација, демократско одлучивање при доношењу породичних одлука прожети су сегменти савремене функционалне породице који у дуготрајном и сложеном процесу позитивно дјелују на остваривање наведених задатака моралног васпитања дјеце и младих.

Од породичног контекста, моралног (или неморалног) понашања родитеља/старатеља и других чланова породице у великој мјери ће зависити да ли ће се развити морално позитивне особине личности дјетета и адолесцента, као што су: хуманизам, емпатичност, алтруизам, поштење, искреност, друштвеност, одговорност, дисциплинованост, самопоуздање, самосвијест, скромност, толерантност итд.

Респектујући наведена тематски релевантна сазнања породичне педагогије, темељне поставке етике и аксиологије о моралу, психолошка проучавања процеса моралног формирања личности и педагошке парадигме о моралном васпитању, неопходно је експлицитирати теоријска полазишта и претходна истраживања релација између функционалности-дисфункционалности породице и моралне развијености ученика старијег школског (адолесцентског) узраста на коме постоји одређени степен познавања моралних појмова, норми, начела; усвојености моралних увјерења, вриједности и моралног понашања. На тим основама развијен је методолошки концепт извршеног емпиријског истраживања повезаности тих варијабли. Из презентованих и анализираних резултата истраживања изведени су закључци и педагошке импликације.

ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА И ПРЕХОДНА ИСТРАЖИВАЊА

Протагонисти постмодерног либерализма и персоналног индивидуализма (Bennett, 2006; Gardner, 2005; Dahl, 1999, 2006; Kelly, 1955, 2009) залажу се за проширивање слобода и права појединца у даљем развоју друштва и за ограничавање наметања спољњих ауторитета попут државних институција и формално-породичних организационих форми и односа. Поменути научници истичу да се повећава број еманципованих појединаца који своје економске, креативне, информативне, културолошке, рекреативно-забавне, образовне и друге потребе задовољавају у специјализованим институцијама и организацијама ван породице, па да им није потребна породица. Међутим, они глорификују тенденције да поменуте и друге породичне функције у све већој мјери преузимају изванпородичне друштвене институције и специјализоване привредне, услужне, педагошке, културне и друге организације. То олакшава функционисање савремене породице и егзистенцију њених чланова, а не може да замијени интегралну функционалност породице у животу појединца и развоју сваке друштвене заједнице. Породица и даље остаје примарна друштвена заједница (основна ћелија друштва) са сљедећим обиљежјима:

- 1) породице свих организационих облика и структура задовољавају потребе биолошке и друштвене репродукције;
- 2) породични живот чланова породице одвија се у заједничком дому (домаћинству) у коме се остварују реципрочне породичне улоге и психодинамични интрагенерацијски и интергенерацијски односи;
- 3) изражено је осјећање припадности породици сваког њеног члана, те он поред личног има и породични идентитет или скуп препознатљивих породичних позитивних и/или негативних карактеристика;
- 4) солидарност и сарадња представљају основу успјешног обављања породичних улога и хармоничне организације породичног живота;
- 5) потпунија партиципација и кооперација личности у породичном животу не заснива се само на њиховим рационалним, већ и емоционалним везама;

- б) породица је група која испуњава основне потребе дјетета за људским контактом и комплексном интеракцијом у којој оно учи да разликује сопствену улогу од других чланова и поима реалност као и одрасли (Ilić, 2013, стр. 100).

Научним истраживањима идентификоване су и једнородитељске (и друге некомплетне) породице способне да очувају породичну кохезију, да пруже неопходну сигурност и подршку младима, да развијају емотивну топлину балансирану са досљедним његовањем одговорности и да оптимално допринесу њиховом несметаном психофизичком развоју. Те породице су функционалне (здраве). Поред функционалних комплетних породица, пронађене су по структури потпуне породице које нису тако успјешне, те су назване дисфункционалним, јер не обезбјеђују услове за превенцију породичних проблема, нити успјешно одрастање и васпитање (чија је интегрална компонента морални развој личности) дјецe и младих.

Ниво успјешности у остваривању функција било које породице утврђује се процјеном квалитета процеса, исхода и односа међу њеним члановима. Такав приступ укупној функционалности породице објективнији је према алтернативним, односно неконвенционалним породицама које величином, саставом, структуром, обликом одступају од конвенционалне (идеално типске, комплетне, потпуне, цјеловите породице). Тиме се превазилазе и раније глорификације функционалности цјеловите, потпуне, комплетне породице, на једној страни, те пренаглашавање дисфункционалности нецјеловите, непотпуне, некомплетне, дефицијентне, „крње“ породице, на другој страни.

Респектујући одређене критерије, истраживачи су установили различите карактеристике функционалне и здраве породице.

Током дугогодишње праксе Беквар и Беквар (Becvar & Becvar) установили су сљедеће карактеристике здраве породице:

- „а) легитиман извор ауторитета, временом успостављан и подржан;
- б) стабилан систем правила успостављен и досљедно примјењиван;
- ц) стабилна и досљедна подјела скрбничких и одгојних обавеза;
- д) ефикасан и стабилан одгој и брачни односи;
- е) дефиниран скуп циљева ка којима се усмјерава обитељ у цјелини, али и сваки појединац;

ф) довољан степен флексибилности и адаптивности у прилагођавању нормалним развојним изазовима као непредвиђеним кризама“ (Becvar & Becvar, 1982, стр. 74; према: Pašalić-Kreso, 2004, стр. 295–296).

Већина успјешних потпуних и непотпуних породица има готово све наведене карактеристике различитих комбинација интензитета.

Крисан, Мур и Зил (Krysan, Moore & Zill) идентификовали су девет карактеристика породице која може успјешно да рјешава своје проблеме и да остварује своје циљеве (што су показатељи здраве породице): „адаптивност; оданост, приврженост обитељи (појединих чланова, али и цијеле обитељи); комуникација јасна, отворена и учестала; охрабривање сваког појединца да развија осјећај припадања, али и подржавања у индивидуалном развоју; изражавање поштовања и уважавања; религијско/духовна оријентација (али без консензуса који специфичан аспект религије је важан); друштвена ангажираност, која чини вањске ресурсе доступним за адаптирање и сналажења; јасне – флексибилне улоге; задовољавајући квалитет и квантитет заједнички проведеног времена“ (Krysan, Moore, Zill, 1990). Међу наведеним карактеристикама су и оне које садрже развој социјализацијских и морално-развојних компетенција дјете и младих у породици.

Фенел и Веинхолд (Fennel & i Weinhold) истакли су сљедеће карактеристике функционалне, здраве породице: „а) границе субсистема су јасне и могу бити промијењене, ако то обитељ захтијева; б) обитељска правила су јасна и праведно примјењивана, а могу бити промијењена уколико се промјене обитељски услови; ц) чланови обитељи јасно разумију и прихватају своје улоге; д) охрабрује се индивидуална аутономија, али се подржава и смисао за обитељско јединство; е) комуникација је јасна и директна без принуде“ (Pašalić-Kreso, 2004, стр. 299).

Исти аутори су навели неколико битних одредница дисфункционалне или нездраве породице: „1. границе субсистема су ригидне или врло дифузне и најчешће непромјенљиве; 2. правила обитељског живота су непромјенљива и круто постављена, или у обитељи нема правила нити било каквих метода за усклађивање понашања; 3. улоге су круте и не могу бити измијењене, или улоге нису јасно дефиниране, а члановима није јасно шта се од њих тражи да би задовољили очекивања; 4. индивидуална аутономност се жртвује да би се сачувала обитељ на окупу, или аутономност је наметнута будући да нема обитељског јединства, 5. кому-

никација је неодређена и индиректна или увредљива и ауторитарна“ (Pašalić-Kreso, 2004, стр. 118–119). У таквим породичним околностима запостављен је развој морално аутономне личности младих.

Према Колберговој теорији о развоју моралности (Kolberg, 1981), породица је изузетно значајан фактор у моралном формирању личности појединца. Лонгитудиналним истраживањима, Колберг је идентификовао три фазе у развоју морала, а свака од њих подијељена је на два нивоа, тако да постоји шест нивоа у развоју моралности. Сваки ниво повезан је са когнитивним развојем од дјетињства до зрелог доба. Утицај породичног контекста нарочито је изражен у периоду дјетињства и адолесценције. „Установио је да прелом настаје послје десете године када се прелази са хетерономног (понашање усмјерено према другима) на аутономни морал (полази се од начела, а не од личних користи и ставова других). Од тог периода могућа је потпунија интернализација моралних вриједности, као и склад моралних сазнања, увјерења и дјеловања. Узорним понашањем и одмјереним саветима родитеља/старатеља и васпитача уопште, може се подстицати и подржавати развој моралности дјеце и младих“ (Ilić, 2013, стр. 274). Домети зависе од степена функционалности њихове породице.

У васпитању дјеце у функционалној породици доминирају животни контексти у којима се подстиче проактивно испољавање дјетета и подршка његовом самоспознавању, самопројекцији, самопоуздању, инвентивности и осамостаљивању. За разлику од дисфункционалне породице у којој су честа средства спречавања (захтјев, упозорење, опомена, забрана, наредба, укор, осуда и казна), у педагошки функционалној породици спонтано се преферирају средства подстицања којима се исказује стална подршка одрастању дјетета и поштовању његове личности, што стимулативно дјелује на психофизички развој у коме је морално формирање интегрална компонента. Примјера ради, у функционалној породици идентификовано је чешће подстицање понашања храбрењем, него похвалом дјетета. Према Нелсену (Nelsen, 2001, стр. 139) евидентне су предности храбрења над похвалом дјетета у породичном васпитању. Примјери за то су:

- Храбрење упућује на поступак („Како си пажљив према сестри“), а похвала на појединца („Добар дјечак“);

- Храбрење признаје марљивост и напредак („Сада много боље читаш“), а похвала истиче свршен резултат („Добро си то нацртао“);
- Храбрење препознаје заслуге и одговорност за уложени труд („Усправно ходаш након упорног вјежбања“), а похвала лишава дијете доживљаја постигнућа („Поносим се тобом што не ходаш погнуте главе“);
- Храбрењем се појединац подстиче на мијењање због себе („Јеси ли задовољнија када идеш да се играш са другарицама послје урађене задаће?“), а похвалом да се појединац мијења због других („Твоја мајка боље се осјећа када напишеш домаћу задаћу“).

Под дејством похвале дијете развија слику о себи у зависности од мишљења других. „Храбрење подстиче храброст, једноставно стимулише особу захваљујући искреном подржавању“ (Нешковић, 2012, стр. 347). Такво подржавање дјетета од свих чланова функционалне породице континуирано стимулише његово усвајање моралних сазнања, увјерења и дјеловања у различитим животним ситуацијама.

Блум и Нелсен истраживањем су идентификовали следеће значајне способности и вјештине дјеце: 1) личне способности; 2) сопствену важност у примарним односима; 3) личну моћ и утицај; 4) интерперсоналне вјештине; 5) интерперсоналне односе; 6) систематске вјештине; 7) вјештине суђења (Blum & Nelsen, 1987). Развој тих (претежно моралних) својстава дјеце и младих у знатној мјери зависи од степена опште и посебне педагошке функционалности породице. У функционалној породици морална својства дјеце и младих развијају се на природан начин. Исти истраживачи установили су да се наведена својства дјеце интензивно развијају када им је допуштено да одрастају и раде „раме уз раме“ са својим родитељима/старатељима. Таква контекстуална обука у радном процесу значајно је стимулисала развој психофизичких способности, умјећа и моралних квалитета дјеце и младих, истовремено доприносећи изградњи стила живота функционалне породице.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем емпиријског неексперименталног истраживања био је испитивање односа између функционалности породице и моралне развијености ученика.

Предмет истраживања је идентификација степена функционалности породице и постигнућа ученика старијег основношколског узраста на тесту моралне развијености, испитивање евентуалне повезаности тих варијабли, те утврђивање нивоа корелације функционалности породице и општег школског успјеха ученика.

Циљ истраживања је установити да ли постоји статистички значајна корелација функционалности породице са димензијама моралне развијености ученика и са њиховим општим школским успјехом.

Респектујући претходна истраживања и кључна обиљежја породичног контекста и функционалности породице (породични односи, емоционална атмосфера, доминирајућа врста комуникације, породичне вриједности) извели смо сљедеће *хипотезе* истраживања:

- 1) постоји статистички значајна корелација између самопроцијењеног степена функционалности породице и постигнућима ученика на тесту моралне развијености;
- 2) статистички је значајна повезаност између функционалности породице и оцјене општег школског успјеха ученика.

У припреми истраживачког пројекта примјењене су три методе: 1. метода теоријске анализе и синтезе, 2. сервеј истраживачки метод и 3. компаративна метода.

Метода теоријске анализе и синтезе кориштена је у анализи резултата претходних истраживања, као и у интерпретацији и синтетизирању резултата овог истраживања. Сервеј истраживачки метод примјењен је за утврђивање степена моралне развијености ученика и самопроцјена функционалности њихове породице. Компаративна метода примјењена је приликом упоређивања претходних истраживања о функционалности породице, али и приликом компарације моралне развијености ученика из породица различитог степена функционалности.

Кориштене су сљедеће истраживачке технике: анкетирање, тестирање, анализа садржаја научне и стручне литературе и школске документације.

Примјењена су два стандардизована мјерна инструмента:

1) Упитник у коме је 36 скала о појединим одредницама и обиљежјима породице у којој се одређује један од пет нивоа функционалности породице на Биверсовој скали положаја породице:

1. оптимално функционалне породице (20–35 бодова);
2. адекватно функционалне породице (35–50 бодова);
3. средње функционалне породице (50–65 бодова);
4. гранично функционалне породице (65–80 бодова);
5. тешко дисфункционалне породице (80–95 бодова) (Ilić, 2013, стр. 395–400). Аутори система процјене су: Роберт Биверс и Роберт Хамсон (Robert Beavers & Robert Hampson).

Установљена је одговарајућа поузданост овог инструмента и на нашем узорку испитаника, јер је Кромбах Алфа (Cronbach's Alpha) 0,83.

2) *Тести моралне развијености ученика* са три подтеста: 1) тест познавања значења моралних појмова (23 ајтема); 2) тест карактера (10 ајтема); 3) тест суђења у социјалним ситуацијама (13 ајтема). Ови инструменти преузети су из књиге Ранке Пеашиновић (Peašinović, 1976). Коефицијент поузданости (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) на нашем узорку испитаника износи 0,86.

Испитивање је извршено у марту 2019. године на подручју уже бањалучке регије (Град Бања Лука и општине Лакташи и Челинац). У популацији је било 2.754 ученика осмог разреда основне школе. У случајно одабраним одјељењима осмог разреда (у ЈУ ОШ „Бранко Радичевић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Петар Петровић Његош“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Иво Андрић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Иван Горан Ковачић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Младен Стојановић“, Лакташи и ЈУ ОШ „Милош Дујић“, Челинац) у узорку је било 220 или 7,98% испитаника. Узорак је репрезентативан за испитанике на географском подручју на коме је извршено емпиријско истраживање.

За истраживање су изабрани ученици старијег основношколског узраста који се, према Пијажеу, налазе на стадију аутономне моралности, „када је суђење и понашање дјетета све више и више вођено интернализованим принципима“ (Stojaković, 2005, стр.

110). Дијете на овом узрасту увиђа да понашање ауторитета (родитељ, наставник) не мора бити увијек исправно. Њихово морално суђење је све више критичко и саорегулирајуће.

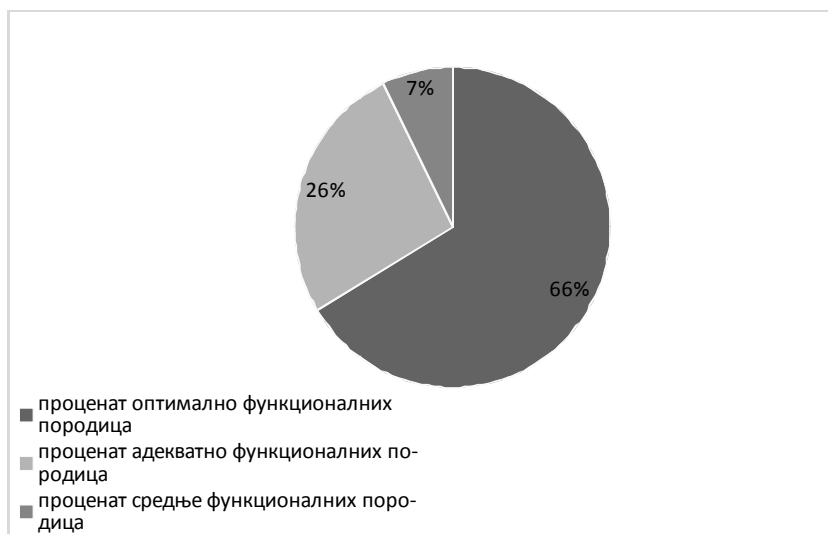
Утврђени показатељи обрађени су у статистичком програму SPSS 20. Прикладно врсти истраживања и постављеним хипотезама, у статистичком закључивању кориштени су сљедећи поступци: Пирсонов (Pearson) коефицијент корелације (r), χ^2 (хи-квадрат) тест и коефицијент контингенције (C).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Идентификована су три сљедећа степена функционалности породица ученика осмог разреда основне школе:

- 1) оптимално функционалне породице (146 или 66,37%);
- 2) адекватно функционалне породице (58 или 26,36%);
- 3) средње функционалне породице (16 или 7,27%).

Омјер фреквенција таквих породица видљив је на сљедећем графикону:

Графикон 1: Однос процента породица различитог степена функционалности породице

У истраживању нису идентификоване гранично функционалне, нити тешко дисфункционалне породице. Укрштањем двију

димензија (1. здравље/компетентност и 2. кохезија/стил) на дијаграму скале процјене одређује се позиција испитиване породице у Биверс (Beavers) систему, а то је степен његове функционалности или дисфункционалности. У том систему и средње функционалне породице класификоване су у дисфункционалне. Чести су поремећаји понашања и неуротичности потомака из средње функционалних породица. Још су чешћи такви поремећаји и опседнутост из породица граничне функционалности. У потомака тешко дисфункционалних породица честе су појаве социопатологије и шизофренија. Зато су у овом истраживању провјеране евентуалне разлике у моралној развијености и у општем школском успјеху (као контролној варијабли) ученика из породица различитог процијењеног степена функционалности-дисфункционалности.

Иако су добијени процјеном сопствене породице на димензији функционалност-дисфункционалност, наведени показатељи индикативно указују на услове живота, одрастања и васпитања ученика старијег основношколског (адолесцентског) узраста. Око двије трећине испитаника (66,37%) своју породицу реципирају као оптимално функционалну, што је повољно за васпитну дјелотворност њиховог породичног амбијента. Али, сваки трећи ученик не доживљава своју породицу као оптимално функционалну, а није занемарљив број испитаника (7,27%), који своју породицу процјењују као средње функционалну. Таква породица разврстана је у Биверс (Beavers) систему међу дисфункционалне породице. У таквим породицама није стимулативан контекст развоја свих потенцијала личности младих, те ни њихове моралне развијености.

На сва три теста моралне развијености највеће просјечне резултате (М) постигли су ученици из оптимално функционалних породица, а најмањи просјечан број бодова остварили су испитаници из средње функционалних породица, што је видљиво у сљедећој табели.

СФПУ	N	ТЕСТ ПОЗНАВАЊА ЗНАЧЕЊА МОРАЛНИХ ОСОБИНА				ТЕСТ КАРАКТЕРА				ТЕСТ СУБЕЊА У СОЦИЈАЛНИМ СИТУАЦИЈАМА			
		M	SD	t	p	M	SD	t	p	M	SD	t	p
ОФП	146	43,23	4,23	2,13	0,05	8,31	2,06	2,36	0,05	11,83	1,95	2,73	0,01
АФП	58	45,78	6,13			6,12	2,81			8,36	2,04		
ОФП	146	48,23	4,29	2,96	0,01	8,31	1,83	3,17	0,01	11,83	2,08	3,24	0,01
СФП	16	39,87	5,81			4,20	2,04			6,24	2,69		
АФП	58	45,78	6,13	2,31	0,05	6,12	1,39	2,08	0,05	8,36	1,52	2,14	0,05
СФП	16	39,81	5,81			4,20	1,72			6,24	1,86		

ТАБЕЛА 1: РАЗЛИКЕ У ПРЕТХОДНИМ ПОСТИГЊИМА УЧЕНИКА ИЗ ПОРОДИЦА РАЗЛИЧИТОГ СТЕПЕНА ФУНКЦИОНАЛНОСТИ НА ТЕСТОВИМА МОРАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ

СФПУ – Степен функционалности породице ученика
ОФП – Оптимално функционалне породице
АФП – Адекватно функционалне породице
СФП – Средње функционалне породице

Просјечна постигнућа ученика из оптимално функционалних породица хомогенија су (мање су вриједности SD) и у односу на резултате испитаника из средње функционалних породица статистичке вриједности разлика аритметичких средина добијених бодова (M) провјерених t омјером значајна је на нивоу 0,01. Разлике између просјечних постигнућа ученика из адекватно функционалних и средње функционалних породица на сва три теста значајне су на нивоу 0,05. Што су веће разлике у степену функционалности породице, веће су и разлике у просјечним постигнућима ученика на тестовима моралне развијености.

Показатељи кључних истраживачких налаза наведени су у сљедећем компаративно статистичком прегледу (Табела 2) корелација (r) између процјена позиције породице на димензији функционалност–дисфункционалност породице и постигнућа ученика из три групе породица на тестовима моралне развијености.

СТЕПЕН ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ	ПОСТИГНУЋА УЧЕНИКА НА ТЕСТОВИМА МОРАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ			
	ПОЗНАВАЊЕ МОРАЛНИХ ПОЈМОВА	ПОЗНАВАЊЕ КАРАКТЕРА	СУЂЕЊЕ У СОЦИЈАЛНИМ СИТУАЦИЈАМА	УКУПНО
Оптимално функционалне породице	0,173 [*]	0,372 ^{**}	0,418 ^{**}	0,321 ^{**}
Адекватно функционалне породице	0,156 [*]	0,163 [*]	0,167 [*]	0,162 [*]
Средње функционалне породице	0,121	0,125	0,118	0,121
Укупно	0,150 ^a	0,221 ^{**}	0,234 ^b	0,201 ^{**}

ТАБЕЛА 2: Корелација између функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености ученика

^a корелација значајна на нивоу 0,05 ($0,138 > r < 0,181$)

^b корелација значајна на нивоу 0,01 ($< 0,181$)

Установљено је да су мали износи Пирсоновог коефицијента корелације (r) процјене породичних обиљежја ученика средње функционалних породица и њихових постигнућа на три теста моралне развијености и у тоталу ($r = 0,118 - 0,121$) и нису статистички значајни. Коефицијенти корелације (r) између процијењених одредница адекватно функционалних породица и постигнућа ученика из тих породица значајни су на нивоу 0,05. Рецепција ученика оптимално функционалних породица и њихова постигнућа на тесту познавања значења моралних особина статистички значајно су повезани на нивоу 0,05 поузданости, а на тесту познавања карактера и на тесту суђења у социјалним ситуацијама статистички су значајни на нивоу 0,01 поузданости. Корелација између процјена функционалности породице које су дали испитаници и њихових укупних постигнућа на свим тестовима моралне развијености, такође је статистички значајна ($r=0,201$; $p=0,01$). Тиме је доказана хипотеза да постоји статистички значајна корелација између самопроцијењеног степена функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености.

Оцјена општег школског успјеха изражава кумулативна образовно-васпитна постигнућа из свих наставних предмета, па и домета у развоју сви аспеката постигнућа у сазнањима, умијећима и испољавањима ученика, па и њиховој моралној развијености

(што би требало да је макар приближно исказано у оцјени из владања ученика, која се узима у обзир приликом извођења оцјене општег школског успјеха).

Резултати истраживања наведени у Табели 3, а нарочито коефицијент контингенције ($C=0,53$, $p=001$) потврђују у потпуности другу хипотезу да постоји статистички значајна повезаност између функционалности породице и општег школског успјеха ученика.

СТЕПЕН ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ	Одличан	Врло добар	Добар	Довољан	Недовољан	Укупно
Оптимално функционалне породице	32	43	54	15	2	146
Адекватно функционалне породице	5	10	12	25	6	58
Средње функционалне породице	0	0	2	5	9	16
Укупно	37	53	68	45	17	220
$\chi^2= 94,23$ $p=0,01$ $C=0,53$						

ТАБЕЛА 3: Функционалност породице и општи школски успјех ученика старијег основношколског узраста

Налази овог емпиријског истраживања указују на повезаност степена функционалности породице (коју чине кохезија и здравље/компетентност) и моралне развијености ученика (ниво моралних сазнања, морална увјерења и оспособљеност за суђење у социјалним ситуацијама). Из тога произилази закључак да је функционалност породице један од битних фактора, не само васпитно-образовних постигнућа ученика него и моралног формирања њихове личности. Штогод је повољнија емоционална клима у породици (емоционална блискост насупротив индолентности према осјећањима других, прихваћеност наспрам одбачености, веселост насупротив тужних осјећања...) и што су израженија обилежја здраве/компетентне породице (ненасилно комуницирање, демократски односи, учешће дјеце и младих у доношењу породичних одлука и одговорност у њиховом провођењу, идентификација са одраслима у просоцијалном понашању, отвореност породице према друштвеном окружењу, рјешавање неспоразума и евентуалних проблема на аргументован и компромисан начин, омогућавање посебности сваког члана породице и

разумијевање за његове потребе, искреност и солидарност, његовање позитивних породичних и друштвених вриједности, перспективност развоја појединца и породице...), повољнији је породични контекст за формирање аутономно моралних личности. И обрнуто, породице супротних одредница и обиљежја у одређеном степену су дисфункционалне, те нису довољно стимулативне у моралном развоју потомака.

ЗАКЉУЧАК

До задњих деценија двадесетог вијека у социолошкој и општој педагошкој литератури расвјетљавана је васпитна функција породице с обзиром на њена вањска обиљежја, као што су: састав (потпуна или непотпуна породица), облик породице (ванбрачна, старатељска, домска...), степен формалног образовања и професија родитеља, социо-економски статус породице, итд. У студијама из савремене породичне педагогије експлицирана су научна сазнања да су процеси и исходи породичног васпитања у већој мјери детерминисани унутарпородичним одредницама (емоционалном атмосфером, односима у породици, комуникацијом, вриједносним оријентацијама...) него сталним обиљежјима породице. Уважавајући таква сазнања и налазе тангентних истраживања моралног васпитања дјецe и младих у породици, припремљено је и реализовано емпиријско истраживање односа између функционалности породице и моралне развијености ученика осмог разреда основне школе (адолесцената).

Према процјенама испитаника, око двије трећине ученика живи у оптимално функционалним породицама, а сваки четврти је у адекватно функционалној породици. Није занемарљив број (7,27%) појединаца који своје породице доживљавају као средње функционалне породице (које су у Биверс систему означене као дисфункционалне породице). Нису идентификоване гранично функционалне, нити тешко дисфункционалне породице.

Статистички значајно већи просјечан број бодова на тестовима познавања значења моралних појмова, познавање карактера и суђења у социјалним ситуацијама постигли су ученици из оптимално функционалних породица у односу на просјечна постигнућа испитаника из адекватно функционалних и средње функционалних породица. Што је год већи степен функционалности породице, ученици су на све вишем нивоу моралне развијености и постижу већу просјечну оцјену општег школског успјеха, који изражава укупна васпитно-образовна постигнућа.

- ЛИТЕРАТУРА Нешковић, С. (2012). Позитивна дисциплина као основа за стратегију успјешног учења. У М. Ковачевић (ур): *Наука и иденитет, зборник радова са научној скупи* (341–361). Источно Сарајево: Филозофски факултет Пале.
- Barker, Ph. (1992). *Basic Family Therapy*, Third Edition. London: Blackwell Scientific Publications.
- Bennett, J. (2006). *Teaching and learning Science*. London: Continuum.
- Blum, St. H. & Nelsen, J. (1987). *Raising Self-Reliant Children in a Self-Indulgent World*. Calif: Prima publishing.
- Gardner, H. (2005). *Disciplinarni um*. Zagreb: Educa.
- Goldenberg, H. & Goldenberg, I. (2008). *Family Therapy – an overview*. Belmont CA, USA: Thomson Brooks/ Cool.
- Dahl, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
- Dahl, R. (2006). *Political Equality*. London: Yale University Press.
- Dewey, J. (1971). *Demokratija i vaspitanje – uvod u filozofiju vaspitanja*. Cetinje: Obod.
- Ekerman, N. V. (1987). *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Grafički zavod.
- Ilić, M. (2013). *Porodična pedagogija*. Banja Luka – Mostar: Filozofski fakultet – Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.
- Kelly, B. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- Kelly, B. (2009). *Ljudski kapital*. Zagreb: Educa.
- Kolberg, L. (1981). *The Psychology of moral development*. <https://image.sin.pub/190704> (Očitano: 5. maj 2020)
- Krysan, M., Moore. K. A., Zil, N. (1990). *Identifying successful families: An overview of constructs and selected measures*. Washington, D. C.: Child Trends.
- Nelsen, J. (2001). *Pozitivna disciplina*. Čačak: Inder Brdex Trade.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex Model of Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22 (2), 144–167.
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja – Prilog sistematskom razumijevanju obitelji i obiteljskog odgoja*. Sarajevo: JEŽ.
- Peašinić, R. (1976). *Pedagoška funkcija nastavnika u moralnom razvoju učenika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stojaković, P. (2005). *Psihologija za nastavnike*. Banja Luka: Prelom.
- Todorović, J. (2017). Procena funkcionalnosti porodice – mogućnosti i ograničenja. U: J. Kostić Opsenica, J. Todorović, I. Janković (prir.), *Izazovi savremene porodice* (89–127). Niš: Univerzitet u Nišu.

LJILJANA S. JERKOVIĆ
MILE Đ. ILIĆ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOSOPHY
REPUBLIKA SRPSKA, BiH

SUMMARY

FAMILY FUNCTIONING AND MORAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

This paper presents the results of an empirical study into the relationship between family functioning and the level of moral development in senior students (adolescents), designed and conducted to take into consideration the more complete definition of the modern family, which gives preference to intra-family determinants over its external features, and relies on the results of previous relevant studies of the influence of the family on the formation of the child's personality. A functional and healthy family is one that aspires to or successfully achieves its goal of raising and educating children and youth, responsible parenthood/guardianship, promotion and maintenance of the mental and physical health of all family members, and provision of support to their work, life, and social fulfillment.

The aim of the study was to ascertain whether there is a statistically significant correlation between family functioning and the level of students' moral development and overall school performance. It included 220 senior primary school students.

The results show that about two-thirds of students see their families as optimally functional, and that the rest of the respondents believe that they live in families that do not reach the same functioning mark. Every third respondent perceives their family as functioning adequately, but quite a few students (7.27%) perceive their family as functioning moderately (according to the Beavers Systems Model, such families are considered dysfunctional).

Students from optimally functional families had the highest average scores on moral development tests, while those from moderately functional families scored the lowest average number of points. The differences are statistically significant not only on these tests, but also for overall school performance as the control variable.

A statistically significant correlation was found between the level of family functioning and student achievement on moral development tests. Such results allow us to conclude that family functioning (with all intragroup determinants that have positive educational effects) is one of the key factors in the moral formation of young people's personalities and their academic performance. Therefore, it

is extremely important to improve the social position of the family, continuously train/instruct parents on pedagogical issues, and continuously work in partnership with pedagogical and other institutions and organisations engaged in children's upbringing and education.

KEYWORDS: family functioning; dysfunctional family; Beavers Systems Model; moral development; moral traits; knowledge of character; judgment in social situations; overall school performance.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ПСИХОЛОГИЈА

МИРОСЛАВ Ж. КРСТИЋ¹

ИВАНА М. ЋОРЋЕВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ И СКЛОНОСТ КА АГРЕСИВНИМ ОБЛИЦИМА ПОНАШАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

САЖЕТАК. Предмет истраживања одредило је време у коме живимо јер је савремени и цивилизовани свет преплављен таласом агресије и деструктивног понашања, све чешћим међу млађом популацијом. Агресивност, као честа карактеристика понашања, окупира пажњу истраживача из психологије, социологије, педагогије, антропологије, филозофије, али и других наука, чији је циљ објашњење и предвиђање понашања људи. Уз помоћ упитника процене породичних односа у истраживању породичних односа и склоности ка агресивним облицима понашања адолесцената покушали смо да дамо практични и теоријски допринос психодијагностици, форензичкој психологији, психологији менталног здравља деце и младих. Истраживање је имало за циљ да испита да ли су породични односи статистички значајни предиктори степена испољавања агресивности и хостилности. Резултати показују да димензије породичних односа представљају добре предикторе различитих категорија агресивног и хостилног понашања код адолесцената.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: породични односи; агресивност; хостилност; адолесценти.

---

¹ porodica.krstic@gmail.com

Рад је примљен 13. фебруара 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

УВОД

Чињеница да су облици агресивног понашања и насиља све више заступљени међу млађим нараштајима утицао је да се и Међународна здравствена организација бави овом проблематиком и дефинише насиље као намерно, запређено или актуелно коришћење физичке силе или моћи против себе или друге особе, или против групе или заједнице, које води, или са великом вероватноћом може довести, до повреде, смрти, психолошке повреде, неразвијености или депривације (Krug et al., 2002). Ово нас је усмерило да поред истраживања узорка деце и младих деликвентног, асоцијалног понашања истражујемо ризико-факторе таквог понашања код деце и младих који нису окарактерисани као деликвенти и починиоци кривичних дела. Намера нам је да се у овом раду фокусирамо на повезаност и могућност предикције испољавања агресивног и хостилног понашања код адолесцената на основу познавања димензија породичних односа, јер предвиђање је један од важних, ако не и најважнији циљ науке (Крстић и Ристић, 2019).

Учења и теорије о агресиви доводе у везу са различитим конструктима из домена *породичних и друштвених односа* и особина личности. Ово истраживање и рад је стога усмерен, из претходно наведених разлога, на утврђивање специфичности карактеристика породице и породичних односа деце/младих и испољавања агресивног понашања код њих.

Породица као основна група представља кључну ћелију друштва и, без обзира на структуру и породичну динамику, многобројне функције породице имају огроман утицај на развој појединца. Према једној од обухватнијих дефиниција, породица се може одредити као „најстарија, најтрајнија, али и променљива примарна друштвена група, која се темељи на био-репродуктивним, био-сексуалним, био-социјалним, социо-заштитним и социо-економским везама мужа и жене и њихове рођене или адоптиране деце, који су међусобно повезани браком, сродством, удружени ради лакшег задовољавања разноврсних потреба личности, друштва и породице“ (Kuburić, 2001).

У оквиру породице циљ родитеља је да упуте децу да добро функционишу у друштву, па се и претпоставља да ће свако од родитеља изнаћи модел преноса социјалних вештина на своје дете. Традиционални приступи породици дуго су породицу сагледавали као збир индивидуалних чланова. Међутим, системски

приступ породици указао је на различите аспекте унутрашње динамике породице (Zuković, 2008). Осим тога, породични систем је структурисан, поседује границе и хијерархијски је организован. Односи који се срећу у породици су просторни и временски ограничени, долази до емоционалне размене и постоје правила у понашању и одржавању читавог породичног система (Cierpka, 2005, према: Zuković, 2008)

Према најопштијем одређењу, функционална породица је породица у којој њени чланови не испољавају неки психопатолошки поремећај, како хронични, тако ни акутни. Са супротне стране, налазе се дисфункционалне породице, које се карактеришу бројним проблемима социјалне, емоционалне или материјалне природе (Ekerman, 1966, према: Todorović, Vujičić, Ignjatović, 2014). За разлику од функционалне породице, дисфункционалну породицу одликују недостатак заједништва и сагласности у важним питањима породичног живота, емоционална неповезаност, недостатак подршке и чести сукоби који се не разрешавају. Дисфункционалне породице негују круте обрасце функционисања, нетолеранцију и снижен квалитет брака. Дисфункционална породица је породица која није у стању да се прилагоди новонасталим условима живота и која не може да се суочи са стресом без већих последица. Границе између чланова породице су избрисане или круте, или су чланови међусобно дистанцирани (Goldner-Vukov, 1988).

Циркумплексни модел брачних и породичних система (Circumplex Model of Marital and Family Systems) Олсона (2000) представља један од најпознатијих и најчешће теоријски и практично примењиваних мултидимензионалних модела породичног функционисања. Овај модел, његов главни концепт, као и димензије преко којих се дефинише, базирани су на системском породичном приступу. Модел је сачињен од три основне димензије функционалности породичног система, а то су кохезивност, флексибилност (адаптабилност) и комуникација (Olson, 2000).

Кохезија се дефинише као емоционална веза коју чланови породице имају једни са другима (Olson and Gorrall, 2006). Може се рећи да се кохезија фокусира на одржавање равнотеже између независности (одвојености) чланова породице и заједништва унутар ње. Кохезивност може да буде изражена кроз четири нивоа функционисања (Olson, 2000): неповезана, разједињена (disengage) породица – коју карактерише врло низак ниво кохезивности; одвојена (separated) породица – коју карактерише ни-

зак до умерен ниво кохезивности; повезана (connected) породица – коју карактерише ниво кохезивности који се креће од умереног ка високом; умрежена, измешана (enmeshed) породица – коју карактерише врло висок ниво кохезивности. Сматра се да су за оптимално породично функционисање најпожељнији одвојени и повезани нивои кохезивности, будући да указују на добру издалансираност породичног система.

Флексибилност (адаптибилност) подразумева промене у породичном управљању, улогама и правилима. Испитивања породичне адаптибилности усмерена су на анализу у којој мери су породица и њени чланови спремни на промене. Специфични концепти који су овде укључени су: лидерство (контрола, дисциплина), стилови преговарања, расподела улога и правила међусобног понашања (Olson, 1996, према: Matejević, 2008). Према Олсону, могуће је разликовати четири нивоа флексибилности и то (Olson, 2000): ригидна – коју карактерише веома низак ниво флексибилности; структурисана – коју карактерише низак до умерен ниво флексибилности, флексибилна – коју карактерише умерен до висок ниво флексибилности; хаотична – коју карактерише веома висок ниво флексибилности. Породични систем са ригидном/крутом флексибилношћу (веома низак ниво) подразумева јаку контролу, централизован модел одлучивања (већину породичних одлука доноси један члан) са ограниченом могућношћу преговарања. Структурисана флексибилност (низак до просечан ниво), укључује нешто од демократског руковођења, где се у обзир узимају и ставови и мишљење деце. Ову врсту флексибилности карактерише релативно стабилна подела улога, са могућношћу мењања породичних правила. Флексибилна адаптибилност (умерен ниво), подразумева равноправно руководство са демократским приступом у доношењу породичних одлука, што значи да су породични преговори отворени и да укључују и децу. Улоге су дефинисане, али се оне као и правила могу мењати, када је то потребно. Високо флексибилна адаптибилност (хаотичност), огледа се у неправилном или ограниченом вођству. Одлуке се доносе импулсивно, без много размишљања, а улоге у породици су нејасне и конфузне (Olson, 2000). Када се говори о нивоу флексибилности породице, претпоставка је да централни нивои (структурисана и флексибилна) доприносе бољем брачном и породичном функционисању, док су екстремни нивои (ригидна и хаотична) карактеристични за дисфункционалне породице.

Комуникација је трећа димензија у оквиру Циркумплекс модела и дефинише се као скуп позитивних комуникацијских вештина које су корисне породичном систему (Olson, 2000). Она се сматра помоћном димензијом, тачније може се сагледати као неопходни елемент за реализацију претходне две димензије (Todorović & Simić, 2013).

На основу заступљености горе наведених димензија у Олсоновом моделу могу се издвојити 16 типова брачних и породичних система. Породични системи, као и код сваког кружног модела који се налазе у централном делу, најчешће су заступљени и показују балансирани ниво, како на димензији кохезивности тако и на димензији флексибилности (4 балансирана типа). Умерени системи указују на екстремни ниво само на једној димензији (8 типова средњег нивоа), док екстремни породични системи имају екстремне скорове на обе посматране димензије /4 екстремна типа/ (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2006).

Породице које постижу високе скорове на субскалама кохезије и флексибилности, способне су да се најјаче супротставе стресорима и притисцима промена из свакодневног живота. Породице које постижу умерене скорове на свим димензија представљају средњи тип породице – тип породице као што је овај функционише адекватно, не показујући ни високе нивое снаге и протективне факторе које дотичу балансиране субскеале, ни високе нивое тешкоћа или факторе ризика који су карактеристични за остале небалансиране скале (Olson & Gorall, 2006). Карактеристике флексибилно небалансираног типа породице су високи скорови на свим димензијама, осим на димензији кохезије. Ниске скорове на балансираним субскалама имају тзв. хаотично дезангажовани тип породице. Верује се да су ово високо проблематичне породице, са мањком емоционалне блискости. Небалансиране породице имају потешкоћа у целокупном функционисању, а на то указују високи скорови на небалансираним скалама и мањак снага и протективних фактора који би потенцијално могли долазити из балансираних скала. Претпоставља се да за овај тип породице постоји највећи ризик за развитком психопатологије (Olson & Gorall, 2006).

Према једној од најобухватнијих дефиниција агресија је свако понашање које је штетно по психичко и физичко здравље и подразумева вређање, провокације, подсмевање, давање малициозних коментара, ударање, гурање, узимање имовине, неприкладне текстове порука и мејлова, слање увредљивих и дегради-

рајућих слика путем мобилних телефона или интернета, оговарање, одстрањивање људи из групе и ширење гласина (Vul-lyng House of Commons, 2007).

Постоји неколико различитих критеријума према којима се може поделити агресивно понашање, као што су нпр. узроци агресивног понашања, начини његовог изражавања, циљеви и исходи агресивности итд. Дакле, из тога су настале поделе у оквиру различитих теоријских праваца: према узроку, начину испољавања, циљевима, исходу, према коме је усмерена агресија (Žužul, 1989). Фром је поделио агресију на импулсивну и инструменталну агресивност (Fromm, 1980, према: Žužul, 1989). С обзиром на начин, циљеве и исходе агресивног понашања, најчешћа је подела на проактивну и реактивну агресивност. Што се тиче начина изражавања агресивности, осим поделе на физичку и вербалну, постоји подела и на латентну и манифестну агресивност. С обзиром на то према коме је усмерена агресија, могу се разликовати директна и индиректна (померена) агресија (Rot, 1971). Стање хостилности претходи агресији, те се стога може сматрати као аспект агресивности (Dinić, 2014). У складу са реченим у овом истраживању треба разумети и прихватити да постоје различите форме агресивности и хостилности и код деце и младих/адолесцената.

Број стручних радова на тему агресије је на завидном нивоу. Резултати истраживачких радова нису једнозначни, али ипак се може рећи да бројне индивидуалне (нпр. црте личности) и контекстуалне (нпр. породица, друштвена заједница) варијабле имају заслугу за појаву агресије код деце и младих. Различитост резултата може произлазити из методолошких недостатака, али може бити и последица културолошких разлика, што поједине студије показују (Volk et al., 2018).

МЕТОД

Предмет истраживања је утврђивање повезаности индивидуалних и породичних специфичности са степеном агресивности и хостилности код адолесцената, као и да ли, и у којој мери црте личности и породичне варијабле имају удела у објашњењу варијансе хостилности и агресивности код адолесцената. У оквиру овог истраживања фокус је да се испита повезаност и предиктивна вредност димензија породичног функционисања из оквира

Circumplex модела према хостилности и агресивности код школске деце/младих.

Општи циљ овог дела истраживања је да се утврди да ли постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања са једне стране и хостилности и агресивности, са друге стране

Општа хипотеза у истраживању била је да постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања и хостилности и агресивности, са друге стране. Такође, претпостављамо да:

- 1) Постоји повезаност између димензија породичног функционисања (породичне кохезивности, породичне флексибилности, породичне комуникације и задовољства породицом) и степена изражености хостилности и агресивности.
- 2) Димензије породичног функционисања значајне су у предвиђању хостилности и агресивности код адолесцената.

Истраживање је имало форму корелационо-регресионог нацрта (Todorović, 2008). Зависна или критеријумска варијабла је степен изражености агресивности и хостилности код адолесцената, док су предикторске варијабле димензије породичног функционисања из *Circumplex* модела породичних односа (Olson, 2000).

Породично функционисање операционализовано је путем скале *FACES IV* (Olson, Gorrall and Tiesel, 2006), који мери димензије породичне кохезије и породичне флексибилности помоћу 42 ајтема груписаних у шест скала. Постоје две балансиране скале које мере балансирану породичну кохезију и балансирану породичну флексибилност. *FACES IV* садржи такође и четири небалансиране скале које мере екстремно високу и екстремно ниску кохезију и флексибилност.

Степен изражености различитих модалитета агресивности и хостилности код адолесцената мерен је Бас-Дуркиовом скалом *BDHI* (The Buss-Durkee Hostility Inventory; Buss & Durkee, 1957). Наведеном скалом, која садржи 75 ајтема, испитује се неколико модалитета агресивности и хостилности и то: 1. Телесно-предметна агресија (учествовања у тучи са другима без уништавања објекта); 2. Вербална агресија (изражени негативни афекат у форми говора као нпр. викање, псовање, расправљање...); 3. Индиректна агресија (подразумева провокативно понашање и индиректну агресију која има злонамерну форму као нпр. злонамерне шале); 4. Противуречно понашање или негативизам (одбијање сарадње

кроз пасиван отпор или побуну против правила и ауторитета); 5. Агресивна раздражљивост (тенденцију да особа „експлодира“ на најмању провокацију), 6. Сумњичавост (пројекција хостилности на друге особе), 7. Огорченост, љубомора и мржња и, на крају, 8. Осећај кривице и грижу савест услед агресивних подстицаја².

Узорак истраживања је пригодан. Укупан узорак чинило је 212 испитаника, ученика средњих школа из косовскомитровачког округа, и то 112 испитаника мушког пола (52,8%) и 100 испитаника женског пола (47,2%).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Добијени резултати показују да, иако већина скала има задовољавајуће психометријске карактеристике, односно да је Кронбахов α коефицијент изнад минималног нивоа од 0,5 јединица, има неколико скала које не задовољавају тај критеријум.³

Прва хипотеза гласила је да постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања и степена изражености хостилности и агресивности. Ова хипотеза је делимично потврђена.

На основу резултата може се закључити да постоји статистички значајна ниска и негативна корелација између *димензије балансиране кохезије* и модалитета противуречног понашања. Ови резултати говоре о томе да са порастом кохезивности породице, опада израженост противуречног понашања адолесцената (МАХ 4). У светлу тих резултата, а у складу са подацима добијеним на нашем узорку, адолесцент који у својој породици комуницира отворено, који са осталим члановима има стабилне социјалне релације неће своју агресивност испољавати кроз пасиван отпор и негативизам.

² Појединачни модалитети агресивности и хостилности у дискусији и закључку добијених резултата истраживања биће означени скраћеницом МАХ и наведеним редним бројем: МАХ 1 – телесно-предметна агресија; МАХ 2 – вербална агресија; МАХ 3 – индиректна агресија; МАХ 4 – противуречно понашање или негативизам; МАХ 5 – агресивна раздражљивост; МАХ 6 – сумњичавост/пројекцију хостилности на друге особе; МАХ 7 – огорченост, љубомора и мржња; МАХ 8 – осећај кривице и гриже савести.

³ Реч је о балансираној флексибилности и овај податак треба имати у виду када се говори о резултатима и дискусији резултата који су добијени.

Што се тиче *димензије балансирана флексибилности*, добијене су статистички значајне позитивне корелације између наведене димензије и модалитета агресивности и хостилности (МАХ 6; 7; и 8).⁴ Осим наведених позитивних корелација, добијена је и негативна корелација са модалитетом (МАХ 4). Димензија флексибилности односи се на промене у породичном лидерству, подели улога и правилима у односима чланова породице (Olson, 2000). У светлу тог схватања могли бисмо протумачити негативну корелацију са модалитетом негативизма (МАХ 4) – да наиме, уколико у породичном систему нема модификација улога, уколико се адолесценту не пружи прилика да активније учествује у породичном систему, може доћи до испољавања агресивности у облику негативизма, тзв. адолесцентног бунта.

Што се *димензије дезангажованости* тиче, резултати су показали да она позитивно и ниско корелира са модалитетом индиректна агресија (МАХ 3). Овај резултат показује да је дезангажованост чланова породице, односно породични систем у коме нема јасно дефинисаних породичних граница и у коме чланови породице имају ограничену или лошу комуникацију статистички значајни предиктор развоја агресивних понашања код деце и адолесцената (Bandura & Walters, 1966; Field, 2002, према: McAdams et al., 2009).

Димензија заплетености корелира статистички значајно и позитивно са следећим модалитетима: (МАХ 1; 2; 3; 4; 5; и 8). Димензија заплетености, или умрежености представља субдимензију кохезивности, и која се карактерише високом блискошћу свих чланова породице, без јасно постављених граница, што се у Циркумплекс моделу може сматрати дисфункционалним (Olson & Gorall, 2003, према: Zotović и сар., 2008). Овај резултат говори о томе да што је димензија заплетености израженија, биће израженији и наведени модалитети агресивног понашања, што је у складу са истраживањем у коме је испитивано агресивно понашање преко димензија Олсоновог Циркумплекс модела (Ђуришић, 2018).

Димензија ригидности корелира позитивно са следећим модалитетима: (МАХ 1; 2; 3; 4; 5; и 8). Ригидност у Циркумплекс моделу

⁴ Резултати који говоре о позитивној повезаности димензије балансиране флексибилности и наведених модалитета агресивних понашања су неочекивани: могуће је да је ово последица специфичности узорка, а не треба ни заборавити да је скала балансиране флексибилности показала најмањи коефицијент поузданости, те да и то може утицати на резултате.

представља субскалу породичне димензије флексибилности, тј. представља врло низак ниво флексибилности. Ригидност се односи на стриктну дисциплину, поштовање правила и јасну разграниченост породичних улога (Olson, 2000). Ригидни однос постоји када један члан у породици управља и контролише друге чланове породице. У таквим породицама је мало преговарања и важне одлуке доноси лидер породице. Обично се одлуке доносе импулсивно и о њима се много не размишља (Olson, 2000). Налази претходних истраживања говоре о томе да деца која опажају своје родитеље као строге, стриктне и емоционално удаљене испољавају већи степен агресивних и делинквентних понашања (Bares et al., 2011; Moitra et al., 2012, Hovee et al., 2011, Zimmermann, 2006, према: Khodabakhshi Koolae et al., 2004). Резултати добијени на нашем истраживању потврђују да је ригидан однос погодан тле за развој агресивности и хостилности адолесцената.

Што се тиче *димензије хаотичности*, добијена је позитивна статистички значајна корелација са модалитетима: (MAX 1; 2; 4; 5; и 8). Димензија хаотичности представља субдимензију породичне флексибилности, тачније односи се на екстремну израженост ове димензије. У породицама где је изражена димензија хаотичности родитељска контрола готово и да не постоји (Goldenberg & Goldenberg, 2004, према: McAdams et al., 2009). Ови резултати говоре управо о недостатку родитељске контроле, односно да адолесценти који одрастају у систему који је по питању флексибилности хаотичан развијају агресивна понашања јер њихови родитељи нису успели да се наметну као ауторитарне фигуре које би могле да утичу да се таква понашања санкционишу.

Димензија задовољства породицом корелира негативно са модалитетима: (MAX 3; 4; 5; и 7). Ова димензија породичног функционисања дефинисана је као степен до којег су чланови породице срећни и испуњавају једни друге. С тим у вези, може се рећи да су добијени резултати очекивани – тенденција за испољавањем агресивног понашања, како манифестног тако и латентног биће повећана уколико је задовољство породицом мање, однос уколико је породица дисфункционална. Ово је потврђено у неколико истраживања (Bosco et al., 2003; Bares et al., 2011; Đurišić, 2018).

Друга хипотеза гласила је да су димензије породичног функционисања (породичне кохезивности, породичне флексибилности, породичне комуникације и задовољства породицом) значајне у предвиђању хостилности и агресивности код адолесцената.

Димензија балансирана кохезија статистички је значајан предиктор модалитета противуречног понашања (негативизма). Ови резултати донекле су очекивани, с тим што је очекивано да ова варијабла буде статистички значајан предиктор и још неких модалитета агресивног понашања. Наиме, истраживања која су испитивала предиктивну моћ кохезивности породице утврдила су да је кохезивност статистички значај предиктор агресивног понашања адолесцената (Taylor et al., 2014).

Димензија балансиране флексибилности се показала као статистички значајан предиктор следећих модалитета: (МАХ 4; 6; 7; и 8). Као што је већ наведено, статистички значајна моћ у предикцији противуречног понашања је очекивана – уколико у породици не постоји тенденција да повремено долази до ажурирања породичних улога, то може довести до неке врсте пасивно-агресивног отпора у виду јављања противуречног понашања. Предикција осталих наведених модалитета је неочекиван резултат.⁵

Димензија дезорганизованости има статистички значајног удела у предикцији модалитета индиректне агресије. Као што је већ напоменуто, очекивано је да особе које одрастају у атмосфери која није подржавајућа, у којој постоји неповољна емоционална клима и повезаност чланова породице развију неке облике агресивног понашања, могуће и као један од видова начина комуникација. Навели смо истраживања у коме је димензија дезорганизације наведена као један од значајних предиктора агресивног понашања деце и адолесцената (Bandura & Walters, 1966; Field, 2002, према McAdams et al, 2009)⁶.

Димензија зајакнености има статистички значајног удела у предикцији следећих модалитета агресивних и хостилних понашања: (МАХ 1; 3; 4; 5; и 8). Ова димензија представља субскалу димензије кохезивности, и карактерише се (пре)високом блискошћу чланова породичног система. Ово се обично одражава на ро-

⁵ Овај резултат није у складу са резултатима ранијих истраживања (Sharma & Joshi, 2015), у којима је балансирана флексибилност наведена као један од протективних фактора, који делује превентивно на појаву агресивних тенденција адолесцената, па стога на овом месту ћемо поново напоменути да је су добијени резултати директна последица веома ниске поузданости ове субскеале.

⁶ Ипак, треба бити опрезан при доношењу закључака, јер је на нашем узорку дезангажованост предиктор само једног модалитета, што значи да ова димензија не може бити схваћена тако кључно у објашњењу појаве агресивних понашања.

дитељску дисциплину, тако што родитељи не успостављају адекватне дисциплинске мере у васпитном раду са децом, те је могуће да деца у таквом породичном систему имају тенденцију да развију агресивно понашање. (James, 1995, према McAdams et al, 2009).

Статистички значај предиктивни утицај *димензије ригидности* утврђен је у објашњавању следећих модалитета: (МАХ 1; 3; 5; 6; 7; и 8). Ови резултати су очекивани, и у складу су са резултатима различитих истраживања који наглашавају важност строге и емоционално удаљене родитељског васпитања у испољавању значајно већег степена агресивних, ризичних и делинквентних понашања (Moitra et al, 2012, Hoeve et al., 2011, Zimmermann, 2006, према Khodabakhshi Koolaee, 2014). Недостатак топлине, укључености и ригидна контрола показали су се значајним предикторима агресивног понашања већ и код мале деце (Loeber & Farrington, 2000).

Што се тиче породичне *димензије хаотичности*, резултати су показали да она статистички значајан предиктивни утицај у објашњењу следећих модалитета агресивних и хостилних понашања: (МАХ 1; 2; 4; 5; и 8). Добијени резултати су у складу са налазима ранијих истраживања, која су утврдила да је висок ниво хаотичности статистички значајан предиктор екстернализованих проблема адолесцената, у које спадају агресивна понашања, као што су вербална и телесна агресивност (Ђуришић, 2018).

ЗАКЉУЧАК Након приказа добијених резултата можемо рећи да су добијени резултати нашег истраживања углавном конзистентни са резултатима раније спроведених истраживања.

- 1) Што се повезаности димензија породичног функционисања и степена изражености модалитета хостилности и агресивности тиче, утврђено је постојање бројних, статистички значајних корелација. Добијени резултати говоре о неоспорном значају који породица односно породични односи и породична средина могу имати на развој и испољавање агресивности.
- 2) Димензије породичног функционисања су се такође показале као статистички значајни предиктори различитих модалитета агресивног и хостилног понашања. Ови резултати указују на значај који специфично породично функционисање, а нарочито израженост дисфункционалних породичних димензија може имати у предикцији и потенцијалној превенцији

испољавања агресивних и хостилних понашања. Може се рећи да је за развој и испољавање ових специфичних понашања веома важно из каквог породичног окружења појединац потиче.

Последица негативних породичних утицаја на младе је све бруталније агресивно понашање адолесцената међу и над вршњацима за чије заустављање наука треба теоријски, а пре свега практично да пронађе успешна решења. У закључку овог рада, а у складу са намером, можемо рећи да је практични и теоријски допринос овог истраживања и рада, у оквиру клиничке психологије и других друштвених наука следећи.

У оквиру Психодијагностике деце и младих захваљујући методолошким начелима клиничког приступа у психодијагностици⁷, у могућности смо да психодијагностику деце и младих, на основу овог и других поменутих наших истраживања обогатимо поред неких старих и инструментима новијег датума као што су на пример вишефакторски упитници личности и Циркумплексни модел брачних и породичних система, који представља један од најпознатијих и најчешће теоријски и практично примењиваних мултидимензионалних модела породичног функционисања.

У оквиру Форензичке психологије, која је суштински повезана са клиничком психологијом као примењеном граном психологије (посебно са психодијагностиком, у оквиру ње са психодијагностиком деце и младих), допринос је тај што бисмо постигли боље резултате у процени онога што је вероватна или највероватнија истина за појединца у датим околностима, а у вези са *породичним односима* и правном радњом која је предмет судског поступка увођењем нових психодијагностичких инструмената, које смо навели у тексту.

У оквиру Психологије менталног здравља у вези породичних односа и истраживања усмереног на утврђивање склоности агресији и хостилности деце и адолесцената у контексту њихове породичне ситуације идеја на којој радимо је израда превентивног програма/стратегије да код деце и младих и њихових породица у друштвеној заједници, омогућимо да: овладају емоционалним и социјалним вештинама, да остваре виши ниво функционалности породичног система (кохезивност и

⁷ Методолошка начела клиничког приступа у психодијагностици су: скупине као оквира, „отвореност“ психодијагностичке батерије, мултидимензионалности, фаворизовања техника широког дијапазона, експлоративност...

флексибилност), вештинама комуникације (вербалне и невербалне), решавању конфликта без сукоба, резилијентно и асертивно понашање..., са циљем да мерама примарне превенције смањимо насиље, агресивно и деструктивно понашање свих особа, а посебно деце и младих/адолесцената.

- ЛИТЕРАТУРА Крстић, М. и Ристић, Б. (2019). Савесност и отвореност као предиктори ризичног и деликвентног понашања адолесцената. *Зборник радова Филозофског факултета*, 49 (4), 147–173.
- Bares, C. B., Andrade, F., Delva, J., Grogan-Kaylor, A. (2011). Personality and parenting processes associated with problem behaviours: A study of adolescents in Santiago, Chile. *Social Work Research*, 35 (4), 227–240.
- Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K., Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms, and adolescent functioning. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24 (2), 179–200.
- Bullying House of Commons (2007). Education and Skills Committee. London: The Stationery Office.
- Buss, A. H. & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 343–349.
- Dinić, B. (2014). *Efekti dispozicionih i situacionih činilaca na agresivno ponašanje* (odbranjena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Đurišić, M. (2018). Relations and communication in families of children with externalizing behavior problems. *Research in Pedagogy*, 8 (2), 111–120.
- Goldner Vukov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.
- Khodabakhshi Koolae, A., ShaghelaniLor, H., Soleimani, A. A., Rahmatizadeh, M. (2014). Comparison Between Family Power Structure and the Quality of Parent-Child Interaction Among the Delinquent and Non-Delinquent Adolescents. *International Journal of High Risk Behaviors and Addiction*, 3 (2).
- Krug, E. G. et al., (2002). *World report on Violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Kuburić, Z. (2001). *Porodica i psihološko zdravlje dece*. Beograd: Čigoja.
- Loeber, R. & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Dev. Psychopathol*, 12 (4), 737–762.
- Matejević, M. (2008). Funkcionalnost porodica sa adolescentima. U: J. Todorović, S. Vidanović, V. Anđelković (ur.), *Mladi i porodica: zbornik radova* (49–63). Niš: Filozofski fakultet.

- McAdams, C. R., III, Foster, V. A., Dotson-Blake, K., Brendel, J. M. (2009). Dysfunctional family structure and aggression in children; A case for school-based, systemic approaches with violent students. *Journal of School Counseling*, 7 (9).
- Olson, D. H (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2006). FACES IV & Circumplex Model. Preuzeto 21. 8. 2019. godine sa www.facesIV.com.
- Olson, D. H., Gorall, M. D., & Tiesel, W. J. (2006). *Faces IV paket. Priručnik za primenu*.
- Rot, N. (1971). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sharma, M., Joshi, H. L. (2015). Role of Family Environment and Parenting Style in Adjustment among Male Adolescents. *International Journal of Current Research and Academic*, 3, 252-263.
- Taylor, L. K. et al. (2014). Trajectories of Adolescent Aggression and Family Cohesion: The Potential to Perpetuate or Ameliorate Political Conflict. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. Published online: <http://www.unboundmedicine.com/medline/journal>.
- Todorović, D. (2008). *Metodologija psiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Todorović, J. i Simić, I. (2013). Dimenzije porodičnog odnosa, subjektivno blagostanje i tip domaćinstva. U: B. Dimitrijević (ur.), *Humanizacija univerziteta*, zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem Nauka i savremeni univerzitet (298-311). Niš: Filozofski fakultet.
- Todorović, D., Vujičić, M., Ignjatović, M. (2014). Dimenzije partnerske afektivne vezanosti, kvalitet interakcija u primarnoj porodici i potreba za psihološkim savetovanjem kod studenata različitih fakulteta. *Godišnjak za psihologiju*, 11 (13), 111-134.
- Volk, A. A., Schiralli, K., Xia, X., Zhao, J., Dane, A. V. (2018). Adolescent bullying and personality: A cross-cultural approach. *Personality and Individual Differences*, 125, 126-132.
- Zotović, M., Telečki, T., Mihić, I., Petrović, J. (2008). Relacije karakteristika porodice i prevladavanja stresa kod adolescenata. *Primenjena psihologija*, 1 (3-4), 145-160.
- Zuković, S. (2008). Sistemski pristup u proučavanju porodice. *Pedagogija*, 3, 428-435.
- Žužul, M., (1989), *Agresivno ponašanje - Psihološka analiza*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

MIROSLAV Ž. KRSTIĆ

IVANA M. DJORDJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

FAMILY RELATIONSHIPS AND TENDENCY TOWARDS AGGRESSIVE
BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS

It is a well-known fact that practice in clinical, mental health, or forensic psychology, as well as in other applied psychological disciplines, is always a few steps ahead of the theoretical framework. It is the practical work, experience, and research that lead to acquiring new knowledge and contribute to the theoretical base. The modern world has been flooded by a wave of aggression and destruction in the recent decades, most prominently by younger population. Having this in mind, we have focused not only on studying a sample of children and adolescents who exhibit delinquent and asocial behaviour—who may or may not be characterized as delinquents and criminal offenders—but also on the underlying causes of such behaviour.

Due to the volume restrictions, this paper will hone in on the correlation of family relationships, character traits, and tendency towards aggressive behaviour in adolescents with a view of generating guidelines for the practical work in clinical psychology, where special emphasis is placed on the correlation—as well as the predictive potential—of the family relationships to the models of aggressive hostility. The study aims at determining whether family relationships are statistical predictors of the degree of manifestation of aggression and hostility. The results indicate that the dimensions of family relationships present good predictors of different categories of aggressive and hostile behaviour in adolescents. The research sample consists of 212 high school students in the Kosovska Mitrovica school district. The main research instruments are: FACES IV, Big-Five inventory (BFI), and BDHI scale.

In conclusion, the practical and theoretical contribution of this study, as a part of the ongoing series, is summarized as follows:

- 1) the study expands on the range of the instruments used in psychodiagnostics of children and adolescents owing to the methodological principles of the clinical approach such as group framework, openness of the batteries of psychodiagnostic tests,

- multidimensionality, favouring the wide-range techniques, and explorativity;
- 2) in terms of forensic psychology—which is linked to clinical psychology as an applied discipline, especially with psychodiagnostic and specifically with psychodiagnostic of children and adolescents—the research results indicate a more successful evaluation of the most probable truth for an individual in the given circumstances by introducing new psychodiagnostic instruments in the legal process;
  - 3) the study highlighted several predictors of family relationship dimensions and the manifestation of aggressive and hostile behaviour in adolescents, which promotes preventive measures in ensuring and nourishing mental health of children and adolescents and their families in a wider social community; and
  - 4) hopefully, the study contributed to the overall evaluation and prediction of the behavioural patterns of children and adolescents and the correlation of their family relationships and the tendency towards aggression.

KEYWORDS: family relationships; aggression; hostility; adolescents.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

СЕНКА М. КОСТИЋ¹

ЈЕЛЕНА Љ. МИНИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

ЕЛМА Е. РОВЧАНИН³

О.Ш. БОШКО БУХА, ПРИЈЕПОЉЕ

ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈА САМОЕФИКАСНОСТИ УЧЕНИКА ОСНОВНЕ МУЗИЧКЕ ШКОЛЕ

САЖЕТАК. Основни проблем истраживања садржан је у питању да ли су васпитни стилови (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) статистички значајни предиктори димензија самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) код ученика основне музичке школе. Узорак је пригодан и састоји се од 160 ученика основне музичке школе, уједначених по полу (80 дечака и 80 девојчица). У истраживању су коришћени упитник PSDQ (за мерење васпитних стилова) и упитник самоефикасности за децу.

---

¹ senka.kostic@pr.ac.rs

² jelena.minic@pr.ac.rs

³ elma-rovcanin92@hotmail.com

Рад је настао у оквиру пројеката ОИ 178019 *Превод у систему комуникационог изучавања српске и сирне књижевности и културе* и пројекта ИИИ 47023 *Косово и Метохија између националног идентитета и европских интеграција*, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 16. октобра 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

Резултати истраживања су показали да ученици основне музичке школе испољавају висок степен самоефикасности на све три димензије, као и да васпитни стил родитеља доживљавају као ауторитативни. Васпитни стилови родитеља показали су се као добри предиктори академске ($r^2=0,25$) и социјалне ($r^2=0,22$) самоефикасности, док није могуће предвидети степен емоционалне самоефикасности код ученика основне музичке школе на основу познавања испољености васпитних стилова родитеља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: васпитни стилови; самоефикасност; даровитост; таленат.

УВОД

Инклузивни процес кроз који пролазе школе у Србији намеће потребу већег рада наставника са даровитим ученицима и формирање школе по мери свих ученика (Хрњица, 2004). Успех даровитих ученика зависи од великог броја фактора, а пре свега од особина личности, способности и мотивације. Поред тога, да би даровита деца и млади развили своје потенцијале, потребна им је стимулишућа и мотивишућа околина. У супротном, даровитост се, као почетни потенцијал, неће довољно развити и актуелизовати. Да би се помогло деци у остваривању њихових потенцијала, основни услов је да родитељи, као и средина у којој се дете налази (почевши од предшколских установа), познају природу даровитости и идентификују је што раније (Klemenović i Andre, 2008; Milošević, 2016). Даровитим ученицима је потребна додатна помоћ и подршка у процесу одрастања, васпитања и образовања (Minić, 2019), а развој даровитости и њена актуелизација није искључива одговорност даровитог појединца, већ родитеља, наставног кадра, стручних сарадника (Grandić i Letić, 2008). Подстицајно родитељство је важно за развој даровите деце. Спектар родитељских поступака и општа емоционална атмосфера у којој дете одраста утичу на развој личности и формирање идентитета детета. О неспорном значају срединских и образовних чинилаца за развој даровитости говоре налази о музичким способностима као неопходном услову за „улазак“ у систем музичког образовања, док су за постизање успешности у почетној фази школовања одлучујући средински чиниоци (родитељи, наставник музичког инструмента и њихова сарадња) (Богуновић и Мировић, 2014; Milošević, 2016).

ПОЈАМ ДАРОВИТОСТИ

Даровитост се временом различито схватала и дефинисала (Милановић, 2017), од почетног претежно нативистичког одређења и усмерености на натпросечне интелектуалне способности, до данас, када се даровитост схвата као потенцијал, за чији је развој и актуелизацију неопходна стимулишућа и подржавајућа средина. Даровитост је склоп особина на основу којих је особа у једном или више подручја људских делатности способна да трајно постиже изразито високе и натпросечне резултате, односно тумачи се као стваралачка способност да се постигне неко значајно и корисно дело у било ком друштвеном правцу (Koren, 1989; Kurrup et al., 2013; Babaeva, 2013).

Један од општеприхваћених модела дефинисања даровитости поставио је Рензули. Према његовој тропрстенастој концепцији, даровитост укључује изнадпросечне интелектуалне способности, особине личности и креативност (Altaras, 2006) и производ је њихове интеракције и међузависности (Стојаковић, 2013; Renzulli, 2003; Altaras, 2006). Према Рензулију (Renzulli, 2003), сва три фактора једнако су битна код одређивања даровитости, али њихов интензитет и развој није једнак, јер на њих утичу бројне карактеристике појединца и његова околина. Николић (2016) настоји да даровитост опише преко интеракције генетских и срединских чинилаца; при чему напомиње да мотивација, као и остали некогнитивни фактори, имају јак ефекат на актуелизацију даровитости.

Појмови даровитост и таленат се често изједначавају, иако међу овим појмовима постоје суштинске разлике. Наиме, даровитост је шири појам и представља изразиту натпросечну компетентност у једној или више способности, док је таленат ужи појам од даровитости и представља изразиту натпросечност у једној или више области људских активности (Macintyre, 2008). Наведено значи да даровити појединци показују потенцијал за изузетну успешност у различитим подручјима, а талентовани појединци потенцијал за изузетну успешност у једном подручју (George, 2004). Неки аутори разликују музичку даровитост од талента за музику; према Гањеу (Gagné, 2003, према: Šimunović, 2013), музичка даровитост представља природни потенцијал за постигнућем, док таленат представља вештину извођења која се учи уз помоћ стручне обуке у неком посебном подручју.

Музичка даровитост је важан предмет изучавања појединих аутора (Богуновић и Мирковић, 2014; Šimunović, 2013). Велики значај за развој музичке даровитости имају и средински фактори (родитељи, школа, сарадња родитеља са наставником) (Стојаковић, 2013; Altaras, 2006; Milošević, 2016; Pelemiš, 2017; Minić, 2019). Развој музичке даровитости одређен је општим развојем и индивидуалним потенцијалом особа, као и стицањем знања и вештина кроз посебан систем школовања којим се пружа потпора за развој балета, музике и визуелних уметности (Bogunović i Krnjić, 2013).

ВАСПИТНИ СТИЛОВИ

Родитељство је комплексна улога која подразумева примену многих васпитних поступака који долазе до изражаја у понашању родитеља према детету (Црњаковић, Стојиљковић, Тодоровић, 2008). Однос између детета и родитеља треба посматрати као динамичан процес који се мења с развојем детета и родитеља (Масика, 2007). Васпитни стил се односи на емоционални контекст унутар којег се остварује интеракција детета и родитеља (Šarić, Markeš, Majić, 2011) и представља усвојену структуру сазнајног-афективног карактера и представља тежњу ка одређеном, релативно непроменљивом начину понашања родитеља (Миленковић и Хаџи-Пешић, 2006). Многобројни аспекти породичне интеракције могу свести на две основне димензије (Baumrind, 1991; Piorkowska-Petrović, 1990) и то: афективну димензију и димензију контроле. Афективна димензија или емоционалност (прихватање-одбијање, топло - хладно васпитање, љубав-непријатељство, блискост-удаљеност) огледа у емоционалној топлини и подршци коју родитељ пружа детету, у активном укључивању у дечије активности, препознавању дететових потреба и њиховом адекватном задовољавању (Baumrind, 1991). Димензија контроле (контрола-аутономија, доминантност-субмисивност, рестриктивност-пермисивност и високи - ниски захтеви родитеља) односи се на задатке које родитељ поставља пред дете као и на контролу дететових импулса у намери да се дете добро интегрише у породицу и ширу друштвену заједницу (Baumrind, 1991). Постоје два облика контроле: спољашња или контрола понашања и унутрашња или психолошка контрола.

Најзначајнија типологија васпитних стилова је типологија коју је дефинисала Бумриндова (Baumrind, 1967, према: Ćudina-

-Obradović i Obradović, 2006). У својим истраживањима васпитних стилова Бумриндова (Baumrind, 1967, према: Коџопељић, Пекић и Генц, 2008) утврђује да је родитељски (мајчин) надзор (контрола) најважнији елемент родитељске функције и дефинисала је три основна васпитна стила: ауторитативни, ауторитарни и пермисивни. У каснијим истраживањима, Бумриндова (Baumrind, 1967, према: Čudina-Obradović i Obradović, 2006) утврђује још један васпитни стил, одбацујуће-занемарујући, који се поклапа са попустљиво-занемарујућим васпитним стилем. *Ауџоритативан* (демократски-доследан) родитељски стил обухвата прилике у којима родитељи постављају на дете велике захтеве, одређују границе и спроводе надзор, али детету пружају велику топлину и подршку. *Ауџоритаран* (аутократски, крути-строги) васпитни стил се односи на поступања родитеља који имају висока очекивања и захтеве за своју децу, првенствено зато што су нетолерантни, себични и не понашају се адекватно. *Пермисиван* (препопустљив) родитељски стил обухвата прилике у којима родитељи од деце траже мало и спроводе слабу контролу, али им дају велику топлину и подршку. *Занемарујући* (запуштајући) васпитни стил односи се на прилике родитеља унутар којих се на дете постављају мали захтеви, оно нема надзора, али ни топлине и подршке родитеља (Baumrind, 1967, према: Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

САМОЕФИКАСНОСТ

Концепт самоефикасности (енгл. self-efficacy) установљен је 1977. године захваљујући раду Бандуре (Bandura, 1997) и представља важан концепт теорије социјалног учења (Милановић-Доброта и Радић-Шестић, 2012), који је касније преобликован у социјално-когнитивну теорију. Теорија самоефикасности заснована је на идеји о важности субјективног доживљаја персоналне компетенције у реализацији различитих циљева и задатака, а не на реалним знањима и вештинама (Bandura, 1997). Самоефикасност се дефинише као уверење особе о властитим способностима организовања и извршавања одређених акција потребних да би остварила жељени циљ (Bandura, 1997); подразумева самопроцесну способности особе да савлада одређено градиво, одговори на задатак и слично и представља моћ да појединац сам оствари неки ефекат.

Постоје два приступа у проучавању самоефикасности (Смедеревац и Митровић, 2006) и то: изучавање опште самоефикасности и изучавање самоефикасности која долази до изражаја у одређеним доменима људског понашања. Перцепција опште самоефикасности односи се на суђење или процену особе о поседовању способности за извршавање понашања релевантног за специфични задатак или ситуацију. Смедеревац и Митровић (2006) истичу да перцепција самоефикасности укључује перцепцију о томе које активности су неопходне, колико напора је неопходно уложити у ту ситуацију, колико дуго ће особа издржати у суочавању са тешкоћама, који обрасци су неопходни за задатак и емоционалне реакције које особа антиципира.

Према Мурису (Muris, 2001) можемо разликовати три димензије самоефикасности: академску, социјалну и емоционалну. *Академска самоефикасност* се односи на перципирану могућност сналажења у учењу и школском градиву и на испуњавање школских очекивања, *социјална* на перципирану способност за односе са вршњацима и асертивност, а *емоционална* на перципирану способност суочавања са негативним емоцијама (Muris, 2001).

Академска самоефикасност је важан корелат школског постигнућа. Бандура (Bandura, 1993) сматра да, независно од когнитивних способности, ученици који имају високу академску самоефикасност посматрају проблеме као изазов, посвећени су високом академском постигнућу, оријентисани на решавање задатака. Ученици коју своју самоефикасност процењују као високу, имају и висок школски успех, упорнији су у учењу, своје школске обавезе испуњавају темељније, а такође и имају мање бурне емоционалне реакције у сусрету са тешкоћама (Bandura, 1997).

ОДНОС ВАСПИТНИХ СТИЛОВА И САМОЕФИКАСНОСТИ

Однос васпитних стилова родитеља и самоефикасности предмет је бројних истраживања (Turner, Chandler, Heffer, 2009; Pelemiš, 2017). У истраживању Сејфи (Seifi, 2016), на узорку студената, утврђена је висока и позитивна повезаност ауторитативног васпитног стила родитеља и процене самоефикасности ученика. Тарнер и сарадници (Turner et al., 2009) утврдили су позитивну повезаност самоефикасности са ауторитативним стилем, као и негативну повезаност са пермисивним васпитним стилем. Затим, у истраживању на узорку 120 средњошколаца и студената, узраста од 16 до 21 године, такође је добијена повезаност аутори-

тативног васпитног стила и самоефикасности (Tam, Chong, Kadirvelu, Khoo, 2012). Исти налази, позитивна повезаност ауторитативног стила са успехом деце у школи, добијени су и на узорку деце из Србије (Pelemiš, 2017).

У истраживању спроведеном на узорку од 80 ученика утврђена је негативна повезаност самоефикасности са ауторитарним стилем, као и позитивна повезаност са ауторитативним и пермисивним васпитним стилем (Yousaf, 2015). Затим, Тодоровић (2004) у истраживању утврђује да васпитни стилови мајке више доприносе изградњи стабилног самопоштовања, а самим тим и селф-концепта и самоефикасности.

МЕТОДОЛОШКИ ДЕО

ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Музички развој је део општег развоја и почиње да се развија и испољава веома рано (Parncutt, 1993, према: Klemenović i Andre, 2008). Једна од основних одлика музике је управо непосредност деловања. Полазећи од тога да у породичној средини деца (најчешће) имају могућност да се слободно изразе, улога родитеља у посматрању и праћењу активности и дечијег изражаја сматра се значајном у препознавању и идентификацији раних знакова потенцијалне музичке даровитости детета (Klemenović i Andre, 2008). Имајући ово у виду, основни проблем истраживања садржан је у питању да ли су васпитни стилови родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) статистички значајни предиктори димензија самоефикасности код ученика основне музичке школе.

ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљеви истраживања су: испитати степен испољености димензија васпитних стилова родитеља (оца и мајке појединачно) код ученика музичке школе, испитати степен испољене самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) код ученика основне музичке школе и испитати да ли су васпитни стилови (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) статистички значајни предиктори димензија самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) код ученика основне музичке школе.

ВАРИЈАБЛЕ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Као условно независне варијабле у истраживању третиране су испољеност димензија и субдимензија васпитних стилова родитеља. Димензије и субдимензије васпитних стилова су операционално одређене преко постигнутих скорова на Упитнику ПСДQ (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire; Robinson, Mandlesco, Olsen, Hart, 1995, 2001) у целини и по димензијама. Наиме, у оквиру упитника васпитних стилова родитеља постоје три димензије и то: *ауторитативни*, *ауторитарни* и *пермисивни*. Испољеност димензија васпитних стилова посебно је рачуната код мајки и очеве ученика.

Као условно зависна варијабла у истраживању је третирана испољеност димензија самоефикасности. Доживљај самоефикасности код деце и младих највише долази до изражаја у три сфере функционисања, те се тако могу издвојити три аспекта самоефикасности (Muris, 2001): *академска*, *социјална* и *емоционална самоефикасност*. Димензије самоефикасности су операционално одређене преко постигнутих скорова на Упитнику самоефикасности за децу (Self-efficacy Questionare for Children – SEQ-C, Muris, 2001).

ХИПОТЕЗА

Очекује се да постоји статистички значајни модел предвиђања димензија самоефикасности из стила васпитних стилова родитеља код ученика основне музичке школе. Према резултатима досадашњих истраживања може се претпоставити да ће ауторитативни васпитни стил оба родитеља бити најдоследнији статистички значајан предиктор свих димензија самоефикасности (Tom et al., 2012; Turner et al., 2009).

УЗОРАК

Узорак је пригодан и састоји се од 160 ученика основне музичке школе, уједначених по полу (80 дечака и 80 девојчица). Истраживањем су обухваћени ученици виших разреда основне школе „Стеван Стојановић Мокрањац“ у Новом Пазару (адолесценти који припадају подпериоду ране адолесценције од 11. до 14. године), са свих шест одсека: за клавир, хармонику, гитару, флауту, виолину и кларинет. Изабрани су ученици виших разреда Основне музичке школе због немогућности примене упитника истраживања на млађе ученике.

ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА

За процену васпитних стилова коришћен је Упитник PSDQ (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire; Robinson, Mandlco, Frost Olsen, Hart, 1995, 2001). Упитник се састоји од 32 ајтема у формату петостепене Ликертове скале за одговарање, где се посебно процењују васпитни стилови за мајку и оца. Ајтеми су распоређени у три скале: ауторитативни (15 ајтема), ауторитарни (12 ајтема) и пермисивни (5 ајтема). Упитник је задовољавајуће поузданости (Robinson et al., 1995). Ауторитативни стил износи 0,91, Ауторитарни стил 0,86 и Пермисивни стил 0,75.

За процењивање самоефикасности коришћен је Упитник самоефикасности за децу (Self-efficacy Questionare for Children – SEQ-C, Muris, 2001, према: Vulić-Prtorić i sar., 2006). Упитник садржи 24 ајтема који се односе на процену три домена самоефикасности: социјалне (9 ајтема), академске (8 ајтема) и емоционалне (7 ајтема), а испитаник процењује степен свог слагања са њима на петостепеној скали Ликертовог типа. Теоријски распон скорова за субскалу Социјалне самоефикасности креће се од 9 до 45, за субскалу Академске самоефикасности од 8 до 40 и за субскалу Емоционалне самоефикасности од 7 до 35. Упитник је задовољавајуће поузданости (Vulić-Prtorić i sar., 2006). Коефицијент поузданост за скалу у целини и по субскалама је задовољавајућа (Vulić-Prtorić i sar., 2006). Поузданост инструмента је задовољавајућа; за скалу у целини износи 0,87, за субскалу Социјална самоефикасност 0,81, за Академску самоефикасност 0,82 и за Емоционалну самоефикасност 0,87.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Први циљ истраживања односио се на тестирање испољености васпитних стилова родитеља код деце основне музичке школе, као и тестирање испољености самоефикасности, мерене преко скорова на димензијама академске, социјалне и емоционалне самоефикасности код деце основне музичке школе. Како бисмо то проверили спровели смо дескриптивну статистику, а резултати су приказани у Табели 1.

СКАЛЕ	ТЕОР. МИН	ТЕОР. МАХ	ЕМП. МИН	ЕМП. МАХ	АС	СД
АУТОРИТАТИВНИ СТИЛ ОЦА	15	75	15.00	75.00	58.366	9.757
АУТОРИТАРНИ СТИЛ ОЦА	12	60	12.00	49.00	26.919	8.121
ПЕРМИСИВНИ СТИЛ ОЦА	5	25	6.00	22.00	13.603	3.028
АУТОРИТАТИВНИ СТИЛ МАЈКЕ	15	75	31.00	75.00	61.878	8.864
АУТОРИТАРНИ СТИЛ МАЈКЕ	12	60	12.00	56.00	28.684	8.894
ПЕРМИСИВНИ СТИЛ МАЈКЕ	5	25	8.00	25.00	14.334	3.202
СОЦИЈАЛНА САМОЕФИКАСНОСТ	9	45	14.00	44.00	34.469	5.541
АКАДЕМСКА САМОЕФИКАСНОСТ	8	40	13.00	40.00	29.447	5.644
ЕМОЦИОНАЛНА САМОЕФИКАСНОСТ	7	35	9.00	35.00	24.494	4.728

ТАБЕЛА 1: МЕРЕ ДЕСКРИПТИВНЕ СТАТИСТИКЕ ДИМЕНЗИЈА ВАСПИТНИХ СТИЛОВА РОДИТЕЉА И ДИМЕНЗИЈА САМОЕФИКАСНОСТИ УЧЕНИКА

Легенда: Теор. мин. Теоријски минимум; Теор. макс. – теоријски максимум; Емп. мин. – остварени минимум; Емп. макс. – Остварени максимум АС – Аритметичка средина; СД – Стандардна девијација

Приказани резултати показују да су мере просечних постигнутних скорова на Ауторитативном стилу родитеља (оца и мајке појединачно) више у односу на теоријске просеке, док су на Ауторитарном и Пермисивном стилу ниже у односу на теоријске просеке, што указује на то да већина ученика своје родитеље процењује ауторитативним. Мере просечних постигнутних скорова на свим димензијама самоефикасности су више у односу на теоријске просеке. Приказани резултати нам могу указати да ученици основне музичке школе, обухваћени овим истраживањем, перципирају васпитни стил родитеља као ауторитативни, као и то да су у свим димензијама самоефикасни.

У даљој анализи приказано је испитивање предиктивне моћи појединих димензија родитељских стилова у односу на димензије самоефикасности код ученика музичке школе и ученика основне школе општег типа. За испитивање овог истраживачког проблема коришћена је мултипла линеарна регресиона анализа. Предиктори су димензије родитељских стилова, док су критеријуми димензије самоефикасности. Рађене су одвојене регресионе анализе за сваку димензију самоефикасности. Резултати су приказани у табелама 2, 3. и 4.

ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ САМОЕФИКАСНОСТИ

МОДЕЛ	R	R ²	ПРИЛАГОЂЕНИ R ²	СТАНДАРДНА ГРЕШКА	F	P
	0.53	0.28	0.25	4.84	10.02	0,00***

ТАБЕЛА 2: МУЛТИПЛА РЕГРЕСИОНА АНАЛИЗА: ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ САМОЕФИКАСНОСТИ КОД УЧЕНИКА МУЗИЧКЕ ШКОЛЕ (ЕНТЕР ПОСТУПАК)

R – коефицијент мултипле корелације; R² – коефицијент мултипле детерминације; Прилагођени R² – кориговани коефицијент мултипле детерминације; ***Корелација је статистички значајна на нивоу .001

Приказани резултати показују да је модел статистички значајан. Коефицијент мултипле корелације износи R=0.53 и указује на то да између димензија родитељских стилова и Социјалне самоефикасности код ученика музичке школе постоји умерена повезаност. Процент објашњене варијансе на димензији Социјалне самоефикасности који се може приписати тестираном скупу предиктора је 25%.

У моделу издвојеног скупа предикторских варијабли, статистички значајни предиктор Социјалне самоефикасности код ученика музичке школе је димензија Ауторитативни стил мајке. Више скорове на димензији Социјалне самоефикасности предвиђају виши скорови на димензији Ауторитативни стил мајке. Већа израженост Ауторитативног стила мајке значајно доприноси предвиђању социјалне самоефикасности ученика.

ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ АКАДЕМСКЕ САМОЕФИКАСНОСТИ

МОДЕЛ	R	R ²	ПРИЛАГОЂЕНИ R ²	СТАНДАРДНА ГРЕШКА	F	P
	0.50	0.25	0.22	4.61	8.31	0.00***

ТАБЕЛА 3: МУЛТИПЛА РЕГРЕСИОНА АНАЛИЗА: ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ АКАДЕМСКЕ САМОЕФИКАСНОСТИ КОД УЧЕНИКА МУЗИЧКЕ ШКОЛЕ (ЕНТЕР ПОСТУПАК)

R – коефицијент мултипле корелације; R² – коефицијент мултипле детерминације; Прилагођени R² – кориговани коефицијент мултипле детерминације; ***Корелација је статистички значајна на нивоу .001

Утврђено је да је модел статистички значајан. Коефицијент мултипле корелације износи $R=0.50$ и указује на то да између димензија родитељских стилова и Академске самоефикасности код ученика музичке школе постоји умерена повезаност. Процент објашњене варијансе на димензији Академске самоефикасности који се може приписати тестираном скупу предиктора је 22%.

ПРЕДИКТОРСКЕ ВАРИЈАБЛЕ	β	p	R	R_p	R_s
АУТОРИТАТИВНИ СТИЛ ОЦА	0.45	0.00	0.43	0.34	0.31
АУТОРИТАРНИ СТИЛ ОЦА	0.02	0.87	-0.18	0.01	0.01
ПЕРМИСИВНИ СТИЛ ОЦА	0.04	0.68	0.10	0.03	0.03
АУТОРИТАТИВНИ СТИЛ МАЈКЕ	-0.03	0.73	0.30	-0.03	-0.02
АУТОРИТАРНИ СТИЛ МАЈКЕ	-1.24	0.02	-0.26	-0.18	-0.16
ПЕРМИСИВНИ СТИЛ МАЈКЕ	-0.07	0.43	-0.04	-0.06	-0.06

ТАБЕЛА 4: ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ АКАДЕМСКЕ САМОЕФИКАСНОСТИ КОД УЧЕНИКА МУЗИЧКЕ ШКОЛЕ

β – стандардизовани коефицијенти; p – статистичка значајност; R – корелација нултог реда; R_p – парцијална корелација; R_s – семипарцијална корелација.

У моделу издвојеног скупа предикторских варијабли, статистички значајни предиктори Академске самоефикасности код ученика музичке школе су димензије Ауторитативни стил оца и Ауторитарни стил мајке. Више скорове на димензији Академске самоефикасности предвиђају виши скорови на димензији Ауторитативни стил оца и нижи на димензији Ауторитарни стил мајке. Већа израженост Ауторитативног стила оца и мања израженост Ауторитарног стила мајке значајно доприноси предвиђању већој академској самоефикасности ученика.

ДИМЕНЗИЈЕ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА КАО ПРЕДИКТОРИ ДИМЕНЗИЈЕ ЕМОЦИОНАЛНЕ САМОЕФИКАСНОСТИ

Коефицијент мултипле корелације износи $R=0.25$ у моделу односа димензија васпитних стилова и димензије емоционалне самоефикасности код ученика музичке школе није статистички значајан што указује на то да између димензија родитељских

стилова и димензије емоционалне самоефикасности код ученика музичке школе не постоји повезаност.

ДИСКУСИЈА

На основу добијених резултата може се донекле стећи увид у однос између родитељских васпитних стилова и самоефикасности код ученика основне музичке школе. Наиме, добијени резултати показују да су мере просечних постигнутних скорова на ауторитативном стилу родитеља више у односу на теоријске просеке, што указује на то да већина ученика обухваћених истраживањем своје родитеље процењује ауторитативним. Насупрот томе, на ауторитарном и пермисивном стилу су мере просечних постигнутних скорова ниже у односу на теоријске просеке, што би значило да ова два стила нису изражена међу родитељима ученика из узорка. Ауторитативни васпитни стил родитеља сматра се најоптималнијим стилем за развој деце (Pelemiš, 2017). Мере просечних постигнутних скорова на свим димензијама самоефикасности су више у односу на теоријске просеке, што указује на то да ученици обухваћени истраживањем сопствену способност организовања и извршавања акција процењују вишом (Bandura, 1997).

Што се тиче димензија родитељских стилова као предиктора димензија Социјалне самоефикасности утврђено је да је модел статистички значајан и да између њих постоји умерена повезаност. Потврђено је да је статистички значајан предиктор Социјалне самоефикасности код ученика музичке школе димензија Ауторитативни стил мајке. Више скорове на димензији социјалне самоефикасности предвиђају виши скорови на димензији Ауторитативни стил мајке. Другим речима, већа израженост Ауторитативног стила мајке значајно доприноси предвиђању веће социјалне самоефикасности ученика, што је резултат који је очекиван и у складу је са претходним истраживањима (Darling, 2007; Florish, 1997; Tucker et al., 1998; Tety et al., 1991, према: Seifi, 2016; Tam et al., 2012; Yousaf, 2015). Будући да се уверења о сопственој ефикасности формирају током живота захваљујући искуству, вербалним порукама, деловању социјалних фактора, викаријским условљавањем (Bandura, 1996; Опачић, 1995; Bong & Skalvik, 2003), као и да успешна искуства делују подстичуће на самоефикасност (Mattern & Shaw, 2010), очекивано је да ауторитативни стил мајке (које позитивно поткрепљују просоцијално понашање

своје деце) бива статистички значајан предиктор социјалне ефикасности деце.

Када су у питању димензије родитељских стилова као предиктори димензија Академске самоефикасности код ученика музичке школе, резултати показују да је модел статистички значајан и да постоји умерена повезаност између родитељских стилова и димензија Академске самоефикасности. У моделу издвојеног скупа предикторских варијабли, статистички значајни предиктори академске самоефикасности код ученика музичке школе су димензије Ауторитативни стил оца и Ауторитарни стил мајке. Више скорове на димензији академске самоефикасности предвиђају виши скорови на димензији Ауторитативни стил оца и нижи на димензији Ауторитарни стил мајке. Добијени резултати значе да већа израженост Ауторитативног стила оца и мања израженост Ауторитарног стила мајке значајно доприносе предвиђању веће академске самоефикасности ученика. У питању је очекиван резултат, јер постоје емпиријске потврде (Lease & Dahlbeck, 2009; Turner, Chandler, Heffer, 2009, према: Tam et al., 2012) да је ауторитативни стил родитеља значајан предиктор академске самоефикасности и академског постигнућа.

Што се тиче димензија родитељских стилова као предиктора димензије Емоционалне самоефикасности код ученика музичке школе, добијени налази указују на то да оба ова модела нису статистички значајна, односно, да између димензија родитељских стилова и димензија Емоционалне самоефикасности код ученика музичке школе не постоји повезаност, што упућује на потребу за даљим истраживањима. Притом, треба имати у виду чињеницу да самоефикасност није статичан конструкт, већ да се мења и зависи од искустава појединца током живота, као и од капацитета појединаца да уче из својих искустава (Bandura, 1997). Са тим у вези, препорука је да се, најпре, однос између ових варијабли испитује на већем узорку, као и да се испитују друге варијабле које би могле да буду предиктори Емоционалне самоефикасности, као што су емоционална саморегулација, карактеристике личности (на пример, димензије попут Неуротицизма, Екстраверзије–Интроверзије и слично).

ЗАКЉУЧАК

Основна идеја рада је скретање пажње научној и стручној јавности на значај истраживања даровитих ученика, како би се кроз испитивање одређених варијабли и утврђивања неких карактеристика утврдиле њихове специфичности, а све са циљем орга-

низовања адекватније подршке и помоћи током одрастања и образовања. Приказано истраживање је рађено на селекционисаном узорку (ученици основне музичке школе), те стога добијени резултати захтевају наставак истраживања ове проблематике на већем узорку и уз укључивање других варијабли.

Имајући у виду да савремена одређења даровитости подразумевају да је поред неопходне биолошке основе даровитост једним делом и научена и то кроз свакодневне интеракције појединца са особама из непосредног окружења (Galbraith, 2007) и да се на развој даровитости може утицати током одрастања кроз разноврсне подстицајне активности (Sekulić-Majures, 1995) поставља се питање улоге родитеља. Приказани резултати у овом раду су скроман допринос расветљавању сложеног одговора на питање да ли на основу вапитних стилова родитеља можемо предвидети самоефикасност њихове деце. Прецизнији одговори захтевају наставак истраживања како би се додатно дефинисала улога родитеља.

-
- ЛИТЕРАТУРА Богуновић, Б. и Мировић, Т. (2014). Високо образовање музички даровитих: студентске процене компетенција наставника. *Примењена психологија*, 7 (3), 469–492.
- Коцопељић, Ј., Пекић, Ј., Генц, А. (2008). Релације између васпитних ставова родитеља и ауторитарности деце. *Педагошка стварност*, 9–10, 1027–1038.
- Милановић, А. (2017). Теорије о даровитима. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, VIII (1), 191–201.
- Милановић-Доброта, Б. и Радић-Шестић, М. (2012). Значај модела самоефикасности у васпитно-образовном раду са адолесцентима. *Специјална едукација и рехабилитација*, 11 (4), 637–655.
- Миленковић, А. и Хаџи-Пешић, М. (2006). Повезаност васпитних стилова родитеља, екстраверзије-интроверзије и асертивности. *Годишњак за психологију*, 4, 89–108.
- Минић, Ј. (2019). *Збирка вежби из развојне психологије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Николић, И. (2016). *Процена музичких способности у процесу идентификације музички талентованих ученика млађе школског узраста* (одбрањена докторска дисертација). Врање, Педагошки факултет.
- Опачић, Г. (1995). *Личност у социјалном олегалу*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

- Смедеревац, С. и Митровић, Д. (2006). *Личности – методе и модели*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Стојаковић, П. (2013). *Рођени да стварају*. Бања Лука: Филозофски факултет.
- Тодоровић, Ј. (2004). Васпитни стилови и стабилност самопоштовања адолесцената. *Психологија*, 37 (2), 183–193.
- Хрњица, С. (2004). *Школа по мери дејтеља*. Београд: Институт за психологију Филозофског факултета.
- Црњаковић, Б., Стојиљковић, С., Тодоровић, Ј. (2008). Васпитни стил родитеља и локус контроле адолесцената. *Насиља и насиљашање*, 57 (4), 514–529.
- Altaras, A. (2006). *Darovitost i podbacivanje*. Beograd: Institut za psihologiju – Društvo psihologa Srbije
- Babaeva, J. D. (2013). Fundamental Principles of the Cultural-Activity Approach in the Psychology of Giftedness. *Psychology in Russia: State of the Art*, 6 (4), 109–119.
- Bandura, A. (1993). Percieved Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*, 28 (2), 117–148.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. *Child Development*, 67 (3), 1206–1222.
- Bogunović, B., & Krnjaić, Z. (2013). Supporting development of gifted children in Serbia. *ECHA NEWS*, 27 (2), 18–20.
- Bong, M. & Skaalvik, E. M. (2003). Academic Self-Concept and Self-Efficacy: How Different Are They Really? *Educational Psychology Review*, 15 (1), 1–40.
- Ћудина-Обрадовић, М. и Обрадовић, Ј. (2006). *Психологија брака и обитељ*. Загреб: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Darling, N. (1999). *Parenting Style and Its Correlates*. ERIC Digest.
- Gagné, F. (1985). Giftendess and talent: Reexamining a reexamination of the difinitions. *Gifted Child Quarterly*, 29, 103–112.
- Galbraith, J. (2007). *Kako prepoznati darovito dete*. Загреб: Veble commerce.
- George, D. (2004). *The challenge of the gifted child*. London: David Fulton publishers.
- Grandić, R. i Letić, M. (2008). Pedagoška strategija podsticanja darovitosti. *Pedagoška stvarnost*, 54 (9–10), 865–881.
- Klemenović, J. i Andre, L. (2008): Podrška porodici u vođenju muzički darovite dece predškolskog uzrasta. Zbornik radova sa 14. međunarodnog naučnog skupa *Porodica kao faktor podsticanja darovitosti*, (294-306), Vršac: Visoka škola

- strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Milailo Palov“. ISSN1820-1911 ISBN978-86-7372-10
- Koren, I. (1989). *Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika*. Zagreb: Školske novine.
- Kurup, A., Basu, A., Chandra, A., Jayan, P., Nayar, S., Jain, G., Rao, A. (2013). *Giftedness in Children*. Bangalore India: National Institute of Advanced Studies.
- Lease, S. H. & Dahlbeck, D. T. (2009). Parental influences, career decision-making attributions, and self-efficacy: Differences for men and women? *Journal of Career Development*, 36 (2), 95–113.
- Macuka, I. (2007). Skala percepcije roditeljskog ponašanja – procjena valjanosti. *Suvremena psihologija*, 10 (2), 179–199.
- Macynure, C. (2008). *Gifted and Talented Children 4–11, Understanding an Supporting their Development*. Routledge: A David Fulton Book.
- Mattern, K. D., Shaw, E. J. (2010). A Look Beyond Cognitive Predictors of Academic Success: Understanding the Relationship Between Academic Self-Beliefs and Outcomes. *Journal of College Student Development*, 51 (6), 665–678.
- Milošević, I. (2016). Odnos nastavnika prema muzički nadarenim učenicima u srednjoj stručnoj školi i Gimnaziji. *Artefact*, 2 (1), 43–52.
- Muris, P. (2001). A brief questionnaire for measuring self-efficacy in youths. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23, 145–149.
- Pelemiš, D. (2017). Vaspitni stil roditelja kao faktor opšteg uspeha učenika. *Pedagoška stvarnost*, LXIII (1), 27–40.
- Píórkowska-Petrović, K. (1990). *Дейте у нейошћуној йородици*. Београд: Прoсвeта – Институт за педагошка истраживања.
- Renzulli, J. (2003). The Three-Ring Conception of Giftedness Its Implications for Understanding the Nature of Innovation. *The International Handbook on Innovation*, 79–96.
- Robinson, C. C., Mandlco, B., Frost Olsen, S., Hart, C. H. (1995). Authoritative, authoritarian, and permissive parenting practices: Development of a new measure. *Psychological Reports*, 77, 819–830.
- Robinson, C. C., Mandlco, B., Olsen, S. F., Hart, C. H. (2001). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSQD). In: B. F. Perlmutter, J. Touliatos, G.W. Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques: Vol. 3. Instruments & index* (319–321). Thousand Oaks: Sage.
- Roboteg Šarić, Z., Merkaš, M., Majić, M. (2011). Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak*, 152 (3–4), 373–388.
- Seifi, M. (2016). The effect of parenting styles on students' self-efficacy. *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, 2356–5926.

Sekulić-Majurec, (1995). Darovita deca i obetelj. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 4 (4-5) (18-19), 551-561.

Šimunović, Z. (2013). Otkrivanje i rad sa darovitim učenicima u glazbenoj školi. *Život i škola*, 29 (1), 288-299.

Turner, E. A., Chandler, M., Heffer, R. W. (2009). The influence of parenting styles, achievement motivation and self-efficacy on academic performance in college students. *Journal of College Student Development*, 3, 337-346.

Tam, C. L., Chong, A., Kadirvelu, A., Khoo, Y. T. (2012). Parenting styles and self-efficacy of adolescents: Malysian scenario. *Global Journal of Human Social Science, Arts & Humanities*, 14 (1), 19-25.

Vulić-Prtorić, A., Sorić, I., Kramar, V., Macuka, I. (2006). Upitnik samoeфикаsnosti za decu-SEQ-C. U: K. Lacković-Grgin, A. Bautović, V. Ćubela, Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*. Svezak 3 (87-92). Zadar: Filozofski fakultet.

Yousaf, S. (2015). Parenting style and self-efficacy among adolescents. *Research on Humanities and Social Sciences*, 5 (3), 25-28.

SENKA M. KOSTIĆ

JELENA LJ. MINIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

ELMA E. ROVČANIN

PRIMARY SCHOOL, BOŠKO BUHA, PRIJEPOLJE

SUMMARY

PARENTING STYLES AS PREDICTORS OF DIMENSIONS OF SELF-EFFICACY
IN STUDENTS OF ELEMENTARY MUSIC SCHOOL

The basic problem of the research was contained in the question of whether the educational styles (authoritarian, authoritative and permissive) were statistically significant predictors of dimensions of self-efficacy (academic, social and emotional) in primary music school students. The sample was apposite and consists of 160 students of elementary music school, uniform by gender (80 boys and 80 girls). The PSDQ questionnaire (for measuring parenting styles) and the self-efficacy questionnaire for children were used in the study.

Results shown that the students of elementary music school exhibited a high degree of self-efficacy on all three dimensions; as well as experiencing the parenting style of parents as like authoritative. Parenting styles proved to be good predictors of academic ($r^2 =$

0.25) and social ($r^2 = 0.22$) self-efficacy; while it is not possible to predict the degree of emotional self-efficacy in students of elementary music school based on their knowledge of parenting styles.

KEYWORDS: parenting styles, self-efficacy, giftedness, talent.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ИНФОРМАТИВНИ ПРИЛОЗИ,
НАУЧНЕ КРИТИКЕ,
НАУЧНЕ ПОЛЕМИКЕ,
ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

ЖАРКО Н. МИЛЕНКОВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ

ЖИВА ТРАДИЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (Јелена Марићевић Балаћ, Трагом бисерних минђуша српске књижевности. Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија, 2018)

Дугогодишњи рад Јелене Марићевић Балаћ на темама сусретања барока и ренесансе са савременом српском књижевношћу, као и у праћењу најбољих научних студија и монографија које се баве овим или сличним темама, резултирао је књигом *Трајом бисерних минђуша српске књижевности* у издању Научног удружења за развој српских студија из Новог Сада. Марићевић Балаћ, иначе асистенткиња на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, до сада је објавила и књигу *Лейпцимација за сијнализам (јулсирање сијнализма)* (Београд, 2016). Иако су радови и стручни прикази, објављени у овој књизи, раније настајали и објављивани у различитим научним публикацијама, овако уклопљени у књигу, сведоче о систематичном раду ове ауторке на тему ренесансности и барокности српске књижевности, представљајући нам резултате истраживања и ауторку коју карактеришу маштовитост, инвентивност, марљивост, осећајност, али и херменеутичара спремног да зарони у дубине дела, ликова, мотива, контекста савремене српске књижевности, откривајући нам у њима везе са традицијом и наслеђем. Књига је

¹ zarkomilenkovic@hotmail.rs

Приказ је примљен 22. новембра 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

сачињена од два дела, првог кога чине научни чланци и студије: „Ренесансни сујет Доситеја Обрадовића у једном погледу на личност Доситејевићу Владана Деснице“, „Растко Петровић и Бенвенуто Челини: херменеутички изазов“, „Андријева тајна заборављене ашиклије 'Акшам гелди'“, „Архе-хармоника из планине Садирној центри Душана Ковачевића“, „ $X + Y =$ песма или моје осећање света' у кутији ренесансе Мирољуба Тодоровића“, „У мехуру времена: барокна емблематика и сигнализам“, „Поезија Јована Дучића у светлу барокне поетике и естетике“, „Павле Јулинац као симбол српско-руске везе код Црњанског и Павића“, „Флора и фауна у приповеткама Милоша Црњанског“, „Конституисање врта у српском грађанском песништву“; док други, краћи део ове књиге чине прикази научних монографија еминентних проучавалаца српске књижевности старијих и млађих доба, међу којима су: Злата Бојовић, Радослав Ераковић, Светозар Кољевић, Гордана Покрајац, Александра Павловић, Миливој Ненин, али и други млађи истраживачи попут Сање Париповић Крчмар и Марка Радловића. Рецензије ове књиге потписују проф. др Горана Раичевић, проф. др Слободан Владушић и проф. др Мирјана Бојанић Ђирковић, који су сагласни у оценама да се овде ради о оригиналном критичарском гласу кога красе озбиљност и систематичност у одабиру и проучавању књижевних дела, спој добро обавештеног књижевног историчара и херменеутичара изузетне ерудиције.

Као што се већ из самих наслова научних студија види, али и имена аутора чије монографије представља, уочљиво је да ауторка не преза од тешких и захтевних истраживачких задатака, улазећи притом спремно у грађу, методолошки прецизно тумачећи и откривајући нам оне интертекстуалне и друге везе савремене књижевности са ренесансном и барокном традицијом. Јелена Марићевић Балаћ, попут каквог књижевног археолога, испитује и утврђује тачке и места сусретања тема, мотива, личности, материјалних и нематеријалних артефаката битних за разумевање функционисања традиције у савременим делима. Бирајући ауторе изразито модерног сензибилитета и књижевног гласа, попут Јована Дучића, Растка Петровића, Милоша Црњанског, Владана Деснице, Милорада Павића, Душана Ковачевића или од новијих Мирољуба Тодоровића, ауторка открива да традиција није занемарљива у њиховом опусу и да она не кочи већ поспешује њихову модерност, следећи ону мисао Црњанског да од традиције треба узимати оно што не пречи развој модерног, али и оног да ће свака модерност једном бити добра традиција.

На почетку књиге је Доситеј Обрадовић и Десничин приказ његовог сујета, те нас он на неки начин прати кроз читаву књигу. Ова студија обухвата анализу есеја „Један поглед на личност Доситејеву“ Владана Деснице, кроз представу младића са Ђорђево-ве слике „Олуја“ (1508), за коју ауторка тврди да је послужила Десници као предложак за портретисање личности Доситејево, кога је представио као ренесансну личност, односно препород који је уследио са њим, пролеће поезије: „Доситеј је искрсло пролеће, тек цијук, али не и пој, тек поглед пастира или војника са Ђорђево-ве слике, али не и додир тек наговештај. [...] Можда се заправо ради о томе да личност покреће пролеће и пролеће покреће личност, чак и ако личност неће бити врхунски уметник, виртуоз, геније“ (стр. 15–16), наглашава Марићевећ Балаћ. Тек они који су наступили након Доситеја могу се назвати виртуозима, генијима, као што су то Растко Петровић и Бенвенуто Челини из другог чланка књиге. У њему ауторка вешто, херменеутички, покушава да пронађе одговор на питање које је себи поставила – зашто јунак романа *Људи ѿворе* чита аутобиографију Бенвенута Челинија *Мој животои* и какве интертекстуалне везе Петровић има са овим значајним италијанским уметником. Трећи рад ове књиге посвећен је Андрићу, односно Андрићевом лику из приповедака „Ђоркан и Швадица“, „Мила и Прелац“, те романа *На Дрини ћуприја* – Салку Ђоркану и тајни заборављене ашиклије „Акшам гелди“ кроз поетику ћутања коју је Андрић неговао. Књижевном археологијом ауторка књиге *Трајом дисерних минђуша српске књижевности* наставља да се бави и у раду посвећеном Душану Ковачевићу и његовој драми (па и филму) *Садирни ценшар*, а рад открива везу између натписа на плочи археолошког налазишта, филозофије Николе Кузанског и хармонике, односно песме „Цвета трешња у туђини“. Иако је наша ауторка своју прву књигу посветила сигнализму, следећа два рада књиге коју приказујемо показују да ту тему није до краја исцрпела, да се има шта рећи и када је у питању однос између ренесансе и барока и поезије Мирољуба Тодоровића, анализирајући Тодоровићеву збирку *Пандорина кушија*, те анализирањем емблематике у овом песништву: „Ренесансна личност Мирољуба Тодоровића – дипломираног правника, али и човека заинтересованог за физику, хемију, математику и нада све – песника, који све своје знање и интересовање подређује уметности, указује нам на пут који књижевност у данашњој ери може да буде спасена од било које власти или од уништења. Ако је могуће књижевност очувати и препородити сарадњом са ком-

пјутером, интернетом, природним наукама, можда вреди покушати такав препород у име хуманистичких наука. То би значило пронаћи Наду *Пандорине куџије*“ (стр. 58–59). Након ових, следи рад посвећен поезији Јована Дучића, његовим „Дубровачким песмама“, те циклусу „Сенке по води“, а ауторка закључује – „Песников однос према бароку успоставља се на линији метафизике, па и религиозне фасцинације Медитераном, осећања припадности једној културолошкој приморској регији која надањује историјом и палимпсестима уметности“ (стр. 73). „Тај (барокни) песнички вапај за прошлим поезија је како морске врбе (туге), тако и чемпреса (туге) и каменог лава (туге); то је жеља да Света Цецилија нове ере угледа у огледалу смрти Цецилију Метелу из 3. века пре нове ере“ (стр. 82). Оваквим приступом и интерпретирањем поезије Јована Дучића, Јелена Марићевић Балаћ је показала да овај класик српске поезије није окамењена традиција српске књижевности, већ да је он жива традиција. Двојицом бардова српске књижевности двадесетог века – Милошем Црњанским и Милорадом Павићем, ауторка се бавила кроз једну историјску личност, присутну и код једног и код другог писца, у *Друјој књизи Сеода* и *Друјом шелу*, кроз Павла Јулинца у коме се огледа веза између Срба и Русије. „Концепт преображаја у флоралном кључу“ настављен је и радом посвећеним приповеткама Милоша Црњанског и грађанском песништву XVIII и XIX века. Прикази Јелене Марићевић Балаћ показују истраживача способног да изабере квалитетну литературу, довољно иновативну и инспиришућу за даља истраживања, те да им посвети пажњу и укаже на њихов научни и културолошки значај.

Пролазећи кроз садржај ове збирке студија, есеја и приказа са темама ренесансности и барокности српске књижевности, видели смо да, за ову ауторку, не постоје скривености које се не могу открити, да не постоје лагуми који неће бити осветљени, што научно, што интуитивно, што срцем. Овом књигом, ауторка је српској књижевности подарила минђуше које светле живом традицијом.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција *Зборника радова Филозофској факултету у Приштини* разматра за објављивање радове који испуњавају услове наведене у овом упутству.

НАЧИН ДОСТАВЉАЊА РАДА

Рад се доставља електронски, путем налога отвореног у систему за онлајн уређивање часописа Асистент, у складу са Упутством за пријављивање радова у Асистенту. У Асистент се поставља анонимизиран рад. Документ са пуним подацима (види секцију САДРЖАЈ РАДА) доставља се на адресу Зборника

zbornik.ffkm@pr.ac.rs.

Аутори који немају налог у систему обраћају се секретару Редакције на адресу zbornik.ffkm@pr.ac.rs. Након отварања налога, секретар електронском поштом доставља аутору податке за приступ систему (корисничко име и лозинку) и Упутство за пријављивање радова. Радови не улазе у процес рецензирања док аутори не испуне захтеве наведене у Упутству за ауторе и Упутству за пријављивање радова у Асистенту.

РОКОВИ ЗА ДОСТАВЉАЊЕ РАДОВА

Редакција прихвата радове током целе године. Када се уређивачки процес заврши, након распоређивања у свеску рад добија DOI број. Уредник може да распореди рад у било коју свеску планирану за објављивање.

КАТЕГОРИЈА (ТИП) ЧЛАНКА

Чланци су категоризовани у складу са смерницама важећег Акта о уређивању научних часописа надлежног министарства Републике Србије.

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА

На сајту СЦИндекс (који развија и одржава Центар за евалуацију у образовању и науци) у секцији Зборник радова Филозофског факултета у Приштини:

<http://scindeks.ceon.rs/journalDetails.aspx?issn=0354-3293>

уз податке о часопису, доступне су информације о уредништву, упутствима за ауторе, као и актуелна уређивачка политика у којој су прецизирани:

- рецензентски поступак: рецензенти, рецензентски процес, разрешавање несагласности;
- одговорности: аутора, уредништва и рецензента;
- етичност публикација: разрешавање неетичких поступака, спречавање плагијаризма и политика повлачења;
- отворени приступ: политика отвореног приступа, архивирање дигиталне верзије;
- ауторска права и лиценцирање.

Уредништво Зборника чини све што је у његовој моћи да спречи плагирање и објављивање радова у којима се крше одредбе Закона о ауторским и сродним правима Републике Србије. За ове преступе аутору ће трајно бити забрањено објављивање радова у Зборнику.

При достављању прилога, сви аутори секретару достављају потписану Изјаву о ауторству, којом потврђују упознатост са уређивачком политиком часописа, као и да рукопис није плагиран ни у ком облику. Аутори превода обезбеђују право на објављивање превода.

Упркос томе, моралну и законску одговорност за садржину прилога сносе сами аутори.

ЈЕЗИК

Радови на српском језику пишу се ћириличним писмом. Часопис прихвата радове написане на другом језику, уобичајеном у међународној комуникацији.

САДРЖАЈ РАДА

Рад мора да има следеће елементе, написане следећим редоследом:

- категорија рада;
- име, средње слово и презиме аутора; адреса електронске поште у подножној напомени; година рођења у посебној напомени на крају рада;
- афилијација, са наведеним пуним називом установе (код установи са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив катедре или одељења);
- наслов (треба се руководити тиме да наслов одражава садржај рада, али имати у виду начело економичности);
- сажетак (до 300 речи) и кључне речи (од 3 до 7), написани истим језиком као и сам рад;
- текст рада;
- литература;
- извори грађе (уколико је има);
- продужени резиме (Summary) на енглеском језику или, уколико је то научно оправдано, на другом језику уобичајеном у међународној академској комуникацији, са следећим елементима:
  - име, средње слово и презиме аутора (са дијакритикама);
  - наслов
  - ознака Summary;
  - текст резимеа (до 10% обима рада);
  - кључне речи преведене на страни језик;
  - прилози писани на страном језику треба да имају резиме написан на српском, ћириличним писмом, или другом страном језику уобичајеном у међународној комуникацији.

ДУЖИНА

Очекивана дужина рада је до 36.000 карактера са размацама (текст у фуснотама не урачунава се у ову бројку).

ФОРМА

Аутори образац за израду радова могу добити од секретара Редакције. Уколико не користе образац, неопходно је водити рачуна о следећем:

ФОРМАТ
ДАТОТЕКА

Радови се достављају у doc, rtf или odt формату. Скрећемо пажњу да код docx формата може доћи до губитка форматирања при лектури и уносу у програм за прелом штампе.

Цртежи, карте, фотографије и илустрације достављају се као засебне датотеке у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 200 x 200 тачака по инчу. Векторски цртежи достављају се у EMF или WMF формату.

Цртежи, карте, фотографије и илустрације прилажу се у засебним датотекама, док се у тексту рада пише наслов илустрације на месту на ком треба да се налази, на језику рада и језику резимеа. Графикони састављени у програму за обраду текста остају у тексту, док се они направљени спољним програмом достављају као засебне датотеке.

СЛОВНИ
ЛИКОВИ

Писмена која се користе морају бити у уникод (unicode) стандарду, као што су Times New Roman или Arial. Прихватљиви су SIL словни ликови (Charis SIL, Doulos SIL, Gentium plus), који су погодни за транскрипцију дијалекатских текстова и за текстове из фонетике и историјске фонетике. Исто важи и за текстове са одломцима на грчком, црквенословенском или старословенском.

У случају да у раду постоје друга писмена неопходно је доставити их као засебну датотеку и интегрисати их у документ (embed).

Радови писани нестандартним писменима неће бити прихваћени. Молимо да не користите ascii и uuscii писма, као ни властичке словне ликове заштићене ауторским правима.

ТАБУЛАТОР

Табулатор се не употребљава у тексту. За увучен први ред пасуса, што није неопходно, у старијој верзији програма Word отворите „Format – Styles and Formatting“. Кликом на „normal“ појавиће се ставка „modify“. У новоотвореном дијалогу отворити „format – paragraph“ за подешавање пасуса. Први ред се увлачи одабиром „first line“ у пољу „Indentation – special“. У новијој верзији програма опција се налази у делу „Home“, поље „Paragraph“, које отвара „Indents and spacing“, унутар којег се налази опција „Indentation“.

За текст у две колоне неопходно је направити одговарајућу невидљиву табелу.

НУМЕРИСАЊЕ	Параграфи, наслови и поднаслови се не нумеришу. Потребно је адекватно структурирати рад издвајањем наслова и подналова од остатка текста.
НАВОДНИЦИ И ИНТЕРПУНКЦИЈА	Наводнике и интерпункцију потребно је прилагодити језику рада. У радовима на српском језику користе се ресичасти наводници (двојни зарез на почетку, а изврнути двојни апостроф на крају), на пример „овако“.
ЦИТАТИ	Дужи наводи који нису део реченице, издвајају се у нови пасус и пишу се под наводницима, без употребе курзива, са изузетком навода који су изворно написани курзивом. Стихови се пишу курзивом.
ТАБЕЛЕ	Табеле треба да буду једноставне, без боја и сенки. Увлачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Све табеле ће бити преформатиране у Зборнику, због чега им није потребно давати посебан изглед. Свака табела мора да има наслов на језику рада и језику резимеа.
СТИЛОВИ	Уколико користите сопствене стилове именујете их тако да њихова употреба буде јасна.
НАГЛАШАВАЊЕ	За наглашавање користите курзив, док писање великим словима, подебљана и подвучена слова треба избегавати. У случају да је потребно користити више начина наглашавања, редослед је следећи: курзив, мала велика слова, мала велика слова курзивом. У специфичним случајевима, у складу са захтевима научних области, може се користити верзал.
ПОДНОЖНЕ НАПОМЕНЕ	Подножне напомене (фусноте) уносе се искључиво аутоматски, употребом одговарајуће опције за унос у програму за обраду текста. Нумерација континуирано иде арапским бројевима од 1 па надаље. Најобимнија напомена (фуснота) не би требало да буде дужа од 100 речи.

НАВОЂЕЊЕ ЛИТЕРАТУРЕ

У одељку Литература наводе се само цитирани, а не и остали извори употребљени приликом припреме рукописа.

Литература се наводи коришћењем АПА стандарда, прилагођеног језику и писму рада.

Библиографске референце у фуснотама и литератури наводе се без транскрибовања, у оригиналном писму. Уколико је цитирана литература штампана ћирилицом и референце у парентезама и списку литературе треба да буду наведене ћирилицом, ако су штампане латиницом, онда треба да буду наведене латиницом.

Наводи се само једно место издања у списку литературе, чак и уколико је у самој публикацији наведено више њих.

НАВОЂЕЊЕ
У ТЕКСТУ

АУТОР(И) У ТЕКСТУ	ПРВО НАВОЂЕЊЕ У ТЕКСТУ	ДРУГО И ДАЉА НАВОЂЕЊА
ДЕЛО ЈЕДНОГ АУТОРА	Бжежински (2001)	Бжежински (2001)
ДЕЛО ДВА АУТОРА	Поповић и Станојчић (1994)	Поповић и Станојчић (1994) ^а
ДЕЛО ТРИ ДО ПЕТ АУТОРА	Минић, Ристић, Вујовић, Цвејић, Ранђеловић (2010)	Минић и др. (2010)
ДЕЛО ШЕСТ И ВИШЕ АУТОРА	Хонкинен и др. (2008)	Хонкинен и др. (2008)
ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИЦОМ	СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ (САНУ, 2005)	САНУ (2005)
ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИВЕ СКРАЋЕНИЦЕ	ЦЕНТАР ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИ РАЗВОЈ ЗАПОСЛЕНИХ У ОБРАЗОВАЊУ (2010)	ЦЕНТАР ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИ РАЗВОЈ ЗАПОСЛЕНИХ У ОБРАЗОВАЊУ (2010)

^а У тексту на страном језику може се користити и лигатура & (et). Такође, уместо „и др.“ користи се и латинско „& al.“

Један аутор:

Бжежински (2001), као разлог због кога је...

или

Још је 2001. Бжежински тврдио да је...

Два аутора:

Илић и Петровић (2007) наглашавају њихов велики значај у...

или

И наши аутори (Илић и Петровић, 2007) наглашавају њихов велики значај у...

Више аутора:

Ђорђевић, Илић и Петровић (2007) разматрају питања...

Свако следеће позивање на овај рад у истом тексту:

Илић и др. (2007) разматрају питања...

Приликом позивања истовремено на неколико аутора, према АПА стилу, унутар исте библиографске заграде њихова дела наводе се азбучним, односно абecedним редом.

Они аутори који сматрају да је то прихватљиво (Бенкс, 2008; Lyons, 2005; Симонс, 2003) наглашавају да...

БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА

Аутор(и)	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НАВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ДРУГОМ И ДАЉИМ НАВОЂЕЊИМА У ТЕКСТУ
ДЕЛО ЈЕДНОГ АУТОРА	(Бжежински, 2001)	(Бжежински, 2001)
ДЕЛО ДВА АУТОРА	(Поповић и Станојчић, 1994)	(Поповић и Станојчић, 1994)
ДЕЛО ТРИ ДО ПЕТ АУТОРА	(Минић, Ристић, Вујовић, Цвејић, Ранђеловић, 2010)	(Минић и др., 2010)
ДЕЛО ШЕСТ И ВИШЕ АУТОРА	(Honkinen & al., 2008)	(Honkinen & al., 2008)
ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИЦОМ	(Српска академија наука и уметности [САНУ], 2005)	(САНУ, 2005)
ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИВЕ СКРАЋЕНИЦЕ	(Центар за професионални развој запослених у образовању, 2010)	(Центар за професионални развој запослених у образовању, 2010)

У библиографској парентези се број стране одваја запетом, уз навођење скраћенице „*сир.*“: (Бжежински, 2001, стр. 145)

НАВОЂЕЊЕ У БИБЛИОГРАФИЈИ – ПРЕГЛЕД НАЈЧЕШЋИХ ТИПОВА РЕФЕРЕНЦИ

- МОНОГРАФИЈЕ** Презиме, Иницијал имена. (година издања). *Назив монографије у курсиву*. Место издања (град): Назив издавача.
 Уколико постоји више градова са истим именом у више држава (што у САД није редак случај), после имена града убацује се име државе.
 Уколико је монографија доступна онлајн додаје се линк на крају.
 Тодоров, Ц. (1987). *Увод у фантастичну књижевност*. Београд: Рад.
 Михајловић, Д. (2012). *Психолошке расправе*. Нови Сад: Издавач.
 Преузето са: <http://linkknjige.co.rs>
- ЗБОРНИЦИ, ПОГЛАВЉЕ У КЊИЗИ, АКТА СА КОНГРЕСА** Презиме, Иницијал имена. (година издања). Наслов рада. У: Иницијал имена и презиме уредника/приређивача (ур. или прир.), *Наслов њудликации у курсиву* (стр. број станица од-до). Место издања: Назив издавача.
 Perović, A. (2015). Razumevanje ličnih i povratnih zamenica kod odraslih sa Daunovim sindromom. У: М. Лончар-Вујновић (прир. и ур.), *Сусрети народа и култура: међународни тематски зборник* (271–287). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- ПЕРИОДИКА** Презиме аутора, Иницијал имена. (година издања). Наслов чланка. *Назив часописа у курсиву*, др. вол (број у текућој години), странице на којима је чланак објављен од-до.
 Уколико чланак има DOI број, он се наводи на крају.
 Уколико чланак преузет из електронског извора нема DOI број, наводи се линк.
 Петровић, А. (2014). Философија образовања и људска слобода. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 44 (1), 447–461. doi:10.5937/zrffp44–5873
 Марковић, Д. (2013). Компетенција и инвентивност – основне парадигме високог образовања у наступајућем друштву знања. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 43 (1), 323–335. Преузето са <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2013/0354-32931301323M.pdf>

- ЛЕКСИКОНИ,
РЕЧНИЦИ,
ЕНЦИКЛОПЕ-
ДИЈЕ
- Назив одреднице. (година издања). У: Иницијал имена, Презиме (ур. или прир.). *Наслов њудликации у курзиву* (издање, том, страна). Место издања: Назив издавача.
- Computers. (1999). In: J. Clute & P. Nicholls (Eds.). *The Encyclopedia of Science Fiction* (2nd. ed, p. 253). London: Orbit.
- Мандрагора. (2008). У: П. Ћосић и др. *Речник синонима* (стр. 315). Београд: Корнет.
- Пример за онлајн енциклопедију:
- Van Gulick, R. (2014). Consciousness. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/consciousness/>
- Пример за онлајн издање, без аутора и уредника:
- Cyberpunk. (n.d.) *Merriam-Webster's online dictionary*. Preuzeto 8. марта 2017. са <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cyberpunk>
- ТЕКСТОВИ ИЗ
ДНЕВНИХ
ЛИСТОВА
- Презиме, Иницијал имена. (датум издавања). Наслов текста. *Назив дневној листи* (курзив), број стране.
- Ако је аутор непознат ставити Аноним.
- Петровић, С. (1992, 12. август). Лепота писане речи. *Дневник*, стр. 14.
- Пример за онлајн издање:
- Радовић, Д. (2008, 11. март). Од Пикаса до Марине Абрамовић. *Политика*. Преузето са: <http://www.politika.rs/scc/clanak/35894/Од-Пикаса-до-Марине-Абрамовић>
- НЕОБЈАВЉЕНЕ
МАГИСТАРСКЕ
ТЕЗЕ И
ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ
- Презиме, Иницијал имена. (година). *Наслов дисертације или тезе у курзиву* (одбрањена докторска дисертација у рукопису/магистарска теза). Назив институције, Место.
- Irićanin, G. (1983). *Stepen interferencije pri usvajanju rečeničnih obrazaca u nastavi nemačkog jezika* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Novi Sad.
- НЕОБЈАВЉЕНИ
РУКОПИСИ
- Презиме аутора, Иницијал имена. (година). *Наслов рукописа у курзиву*. Необјављен рукопис [или Рукопис у припреми за штампу].
- НЕОБЈАВЉЕНИ
РУКОПИСИ СА
АФИЛИЈАЦИЈОМ
- Презиме аутора, Иницијал имена. (година). *Наслов рукописа у курзиву*. Необјављен рукопис, Катедра, Факултет Универзитета, Град, Држава.

АУДИОВИЗУАЛНИ МЕДИЈИ

- ФИЛМ Презиме продуцента, Иницијал имена (продуцент), & Презиме режисера, Иницијал имена (режисер). (година). *Назив филма у курзиву* [филм]. Земља порекла: Студио.
Петровић, Д. (продуцент), & Бјелогрлић, Д. (режисер). (2010). *Монтевидео, Бог те видео!* [филм]. Србија: Intermedia Network, Радио телевизија Србије.
- ЕПИЗОДА Презиме сценаристе, Иницијал имена (сценариста), & Презиме РЕЖИСЕРА, Иницијал имена (режисер). (година емитовања). Назив епизоде [епизода телевизијске серије]. У Иницијал имена, Презиме (извршни продуцент), *Назив серије у курзиву*. Град: Медијска кућа.
ПЕРИШИЋ, П. (сценариста), & ВУКОБРАТОВИЋ, М. (режисер). (1993). *Мушка мама* [епизода телевизијске серије]. У Синема дизајн (извршни продуцент), *Полицајац са Петловог брда*. Београд: Радиотелевизија Београд.
- ВИДЕО ЗАПИС Презиме аутора, Иницијал имена. ИЛИ Назив записа на екрану. (година, дан и месец постављања записа). Назив видео записа [Видео запис]. Преузето са адреса записа
Лулић, Ј. (2013, 26. новембар) Драма као књижевни род [Видео запис]. Преузето са https://youtu.be/9h6_h04ZiBQ

РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМИ ЗА ЦИТИРАЊЕ

Већина савремених текст процесора омогућава организацију цитата и аутоматску примену стилова цитирања. У програму Word, од верзије 2007, могуће је парентезе и литературу аутоматски обликовати према АПА стилу.

Од самосталних апликација, Zotero је бесплатан, локализован и може се користити у скоро свим програмима за обраду текста. Погодни за коришћење су и Mandeley и Qiqqa.

DOAJ

SCINDEX

ERIH PLUS

ROAD

CROSSREF

GOOGLE SCHOLAR

MIAR

OPENAIRE

CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)

Зборник радова
Филозофског факултета Универзитета у Приштини
Број L (2), 2020. година

Лектура и коректура
Анија Јанковић
Душан Сјефановић
Сузана Сјојковић

Ликовно решење корица
Мирослава Карајанковић, академски сликар

Слог
Бодан Сјанојевић

Штампа
Graficolor DOO
Краљево

Тираж
80 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

378:159.9

ЗБОРНИК радова Филозофског факултета /

Универзитет у

Приштини = Recueil de travaux de la Faculté de philosophie / Université
de Priština = Collection of papers of the Faculty of philosophy / Faculty
of Philosophy ; главни и одговорни уредник Звездан Арсић. – 1990,
бр. 20- . – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета
у Приштини, 1990- (Краљево : Graficolor). – 25 cm

Тромесечно. – Текст на више светских језика; од 2015. год. бр. 3
увек на енгл. језику. – Је наставак: Buletin i punimeve të Fakultetit
filozofik = ISSN 0351-3750. – Преузео је: Зборник Филолошког
факултета у Приштини = ISSN 0354-7795. – Друго издање на другом
медијуму: Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у
Приштини (Online) = ISSN 2217-8082

ISSN 0354-3293 = Зборник радова Филозофског факултета –
Универзитет у Приштини

COBISS.SR-ID 10455311